

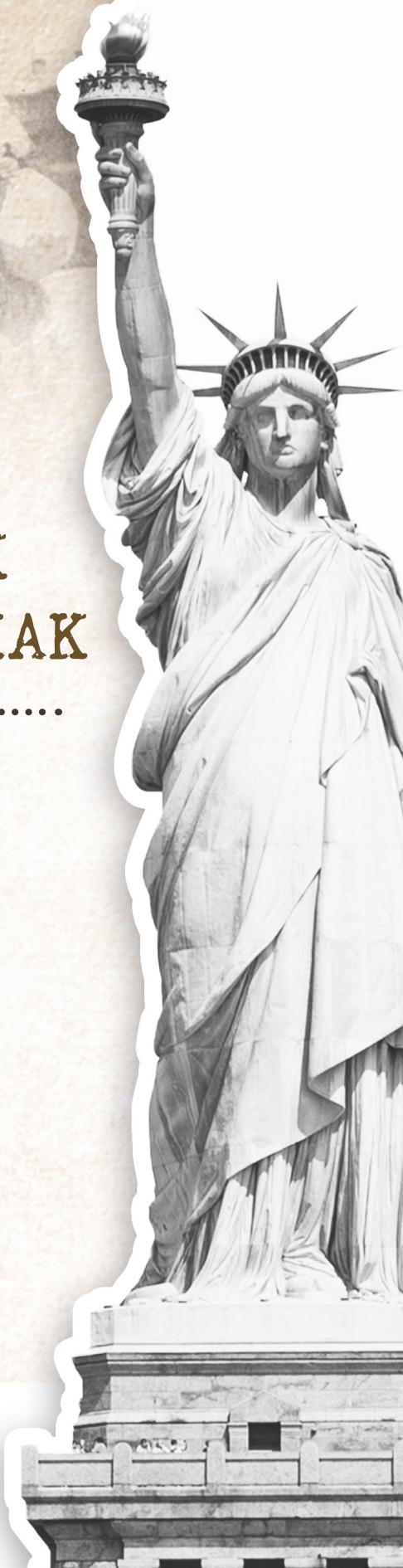
AMERIKAI MAGYAROK - MAGYAR AMERIKAIAK

Új irányok a közös történelem
kutatásában

Szerkesztették:

Ambrus László,
Rakita Eszter

Eger, 2019.

AMERIKAI MAGYAROK – MAGYAR AMERIKAIAK

Új irányok a közös történelem kutatásában

AMERIKAI MAGYAROK – MAGYAR AMERIKAIAK

Új irányok a közös történelem kutatásában

Szerkesztették:

Ambrus László, Rakita Eszter

Eger, 2019

A kötet az
EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex
fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával jelent meg

Lektorálták:

Dr. Frank Tibor
akadémikus, professor emeritus
(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Dr. Tarnóc András
főiskolai tanár
(Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Rainer M. János
akadémikus, egyetemi tanár
(Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Bartók Béla
egyetemi docens
(Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Peterecz Zoltán
főiskolai docens
(Eszterházy Károly Egyetem)

A hátsó borítón található fotót dr. Katona Csaba készítette.

ISBN 978-963-496-128-4 (Nyomtatott)
ISBN 978-963-496-138-3 (Online)

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkos Ágnes
Tördelés: Csombó Bence
Megjelent: 2019-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdája

Felelős vezető: Kérészy László

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

TARTALOMJEGYZÉK

Új irányok az egri amerikanisztikában (Előszó)	7
Szerkesztői előszó	9
1. RÉSZ: MAGYAROK AMERIKÁBAN – AMERIKA ÉS A MAGYAROK	13
GAZSÓ DÁNIEL:	
A magyar diaszpóra intézményesülésének és anyaországi viszonyainak története.....	15
RAKITA ESZTER	
Az amerikai magyarok önképe és az óhazai hírekre adott reflexioi az Amerikai Magyar Népszavában a 20. század első évtizedében	35
NAGY GERGELY	
Az Amerikai Egyesült Államok szerepe Magyarország első világháború utáni helyzetében.....	51
CSUTAK ZSOLT	
Amerikai magyar katonahősök	75
2. RÉSZ: TÖRTÉNETI „MÉLYFÚRÁSOK”	99
AMBRUS LÁSZLÓ	
Az ohiói 332. gyalogezred és magyar származású katonái a Nagy Háborúban	101
KATONA CSABA	
A „másik Magyarország” életjelei. Az 1956-os bostoni magyar szobor felállításának hátttere.....	129
BODOVICS ÉVA	
Az amerikai kivándorlás éghajlattörténeti aspektusai: időjárási anomáliák és következményeik Borsod és Zemplén vármegyében, az 1880-as években	149
3. RÉSZ: ESETTANULMÁNYOK	175
KERTÉSZ TÜNDE FRUZSINA	
Kállay Miklós életének és politikai pályájának alakulása a második világháborút követően	177
BARTÓK BÉLA	
Pásztor a prérin (Blickhardt Tivadar, a kanadai magyarok egri papja)	191
VÁRKONYI PÉTER	
Mindennapok Granite Cityben.....	209
Magyar nyelvű absztraktok	221
Abstracts in English	227
A kötet szerzői.....	233
A konferencia programja	235

ÚJ IRÁNYOK AZ EGRI AMERIKANISZTIKÁBAN

ELŐSZÓ

Az Amerikai magyarok – magyar amerikaiak (Új irányok a közös történelem kutatásában) című kötet, amely most, 2019 végén Ambrus László és Rakita Eszter igen gondos szerkesztésében, az egri Líceum Kiadónál napvilágot lát, célja és eredményei szerint is „új irányokat” jelöl ki a „közös történelem” kutatásában. A kötet egy 2018. december 13-án megrendezett, emlékezetesen színvonalas egri konferencia előadásaira épül, és sok érdekes, új kutatási eredményt nyújt át olvasóinak. A közreműködő szerzőket elsősorban az érdekli, hogy melyek a feltáratlan területek, az új kutatási elvek és módszerek az amerikai magyarság egykorai életében és gondolkodásában, hol voltak, vannak fehér foltok a két nép olykor érintkező történetében. Az egy év előtti konferencia, s most ez a szép új kötet arról győzte, győzi majd meg a magyar hallgatókat, illetve olvasókat, hogy a fiatal kutatói nemzedék bőven talál magának feladatokat a magyar–amerikai kivándorlás, a magyar Amerika eddig sem elhanyagolt területein.

Sokféle közelítéssel találkozunk a kötetben. A szerzőket nemcsak a nemzedéki összefoglalás, hanem az új kutatási téma tehetséges keresése és megtalálása is összekapcsolja egymással. A kötetből világosan kiderül, hogy Puskás Julianna három-négy évtizeddel ezelőtti, példásan úttörő kutatásai óta hány feltáratlan, válaszra váró részletkérdés található még, amelyre elsősorban a hazai kutatóktól várhatunk feleletet. Ez a kötet jelentős kutatási hagyományt folytat, amelyre Debrecentől Budapesten és Szegeden át Egerig mind több kutatóhely épít történeti tematikájú vizsgálódásait, miközben az Egyesült Államokban is számos központban (többek között Rutgers University, Indiana University/Bloomington, Columbia University) folyik a kutatás. Az egri kezdeményezés újszerű kérdéseivel, sokfelé indázó érdeklődésével, eredményes forrásfeltáró munkájával tűnik ki, és megerősíti, gazdagítja azt az évtizedes képünket, amely az egri Eszterházy Károly Egyetem amerikanisztikai műhelyéről, mára már műhelyeiről – megérdemelt elismeréssel – kialakult.

A tavalyi előadásokra épülő tanulmányok között nagyon különbözőek vannak. Ez a tematikus gazdagság a kötetnek fontos érdeme, hiszen éppen így tud célja szerint „új irányokat” mutatni a hazai kutatás s különösen a most induló fiatal generáció számára Egerben és Egeren túl – mindenütt, ahol a magyar Amerikával kapcsolatban komoly szándékú kutatások indulnak. A kötet ilyen értelemben útjelől funkciót is betölt, azaz nem csupán publikálja a szerzők közleményeit, de új irányokat mutat és kutatási ötleteket is ad. És hitet is, önbizalmat is épít: ahol a fiatal kutatókat hozzáértő pályatársaiak konferenciába szervezik, majd kötetbe hívják meg, ott joggal várhatjuk a folytatást, remélhetőleg egy új műhely megjelenését.

Csak bizakodni lehet, hogy e kötet gazdag anyaga angolul is megjelenik Egerben, és hírét viszi az Eszterházy Károly Egyetemen folyó amerikanisztikai kutatásnak az Egyesült Államokba – és szerte a világba is.

Frank Tibor

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A Magyarországról az Amerikai Egyesült Államokba történt kivándorlás a magyar történelem rendkívül jelentős, ám jelentőségéhez képest történetírásunkban közel sem megfelelő súllyal megjelenő téma. Az utóbbi években a téma iránt megnövekedett érdeklődésnek, illetve a történettudományban egyre szélesebb körben alkalmazott számítógépes kutatási módszerek alkalmazásának köszönhetően új távlatok nyíltak az elvándorlás vizsgálatában is. A témaval foglalkozó kutatók különböző megközelítéseinek összegyűjtésére vállalkozik e tanulmánykötet, melyet kezében tart az olvasó.

A kötet szerkesztőinek szervezésében, a Magyar Történelmi Társulat Heves Megyei Tagozatának támogatásával 2018. december 13-án került sor az Amerikai magyarok – magyar amerikaiak. A közös történelem kutatásának állása napjainkban című konferenciára, melynek az Eszterházy Károly Egyetem adott otthont. A konferencián számos hazai egyetem (ELTE, KRE, NKE, PPKE, PTE) és kutatóközpont (MTA-BTK Történelemtudományi Intézet, MNL B-A-Z Megyei Levéltár, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Magyar Nemzeti Múzeum, Terror Háza Múzeum, Centenáriumi Emlékbizottság, Dobó István Vármúzeum, Jósa András Múzeum) képviseltette magát. A szervezők célja egy olyan szakmai fórum létrehozása volt, ahol a tengerentúlra vándorlást kutató, vagy kutatásaikban e téma kört valamilyen formában érintő kollégák ismertethetik eredményeiket és tapasztalataikat, illetve inspirációt nyerhetnek kutatómunkájuk továbbfejlesztéséhez. Emellett az is célunk volt, hogy publikációs lehetőséget biztosítsunk a téma körel foglalkozó PhD-hallgatók és fiatal kutatók számára. Ennek a közös munkának az eredménye ez a tanulmánykötet, melyben a konferencián részt vett kollégák szakmai lektoráláson átesett tanulmányait adjuk közre.

Könyvünk három szakaszra oszlik. Az első szakasz, amely a „Magyarok Amerikában – Amerika és a magyarok” címet kapta, a kivándorlás jelenségével általánosságban foglalkozó, az elvándoroltak széles rétegeit érintő, és az amerikai–magyar kapcsolatokat vizsgáló tanulmányokat tartalmaz. Gazsó Dániel, a Nemzetpolitikai Kutatóintézet munkatársa alapos áttekintést nyújt a magyar diaszpórák történetéről nemcsak Észak-, hanem Dél-Amerika vonatkozásában is. Emellett az anyaországhoz fűződő viszonyrendszerről is részletes képet ad. Rakita Eszter, az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa az amerikai magyar sajtó történetét mutatja be, majd elemzi a magyar diaszpóra egyik legnagyobb újságjában, az Amerikai Magyar Népszavában megjelent cikkek tartalmát a „nagy elvándorlás” csúcsideiszakában, 1901 és 1910 között. Az elemzésből kirajzolódik az óhazáról kialakított kép és az amerikai magyar közösségek életképei is. Nagy Gergely doktorandusz (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), az USA és Magyarország közötti politikai viszonyokról nyújt kimerítő áttekintést az első világháború alatt és az azt követő

időszakban. Külön figyelmet szentel az Egyesült Államok szerepének Magyarország világháború után kialakult helyzetében. Csutak Zsolt, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem PhD-hallgatója és munkatársa az amerikai és magyar hadtörténet kapcsolódási pontjait mutatja be tanulmányában. A függetlenségi háborútól egészen napjainkig tekinti át az amerikai hadakban szolgált nevesebb magyar, vagy magyar származású katonászek életpályáját.

A második szakasz címe „Történeti mélyfúrások”, ennek megfelelően pedig egy-egy szűkebb kutatási témakört boncolgató tanulmányok kerültek ebbe a részbe. Ambrus László, az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa az Amerikai Expedíciós Erők ohiói kiegészítésű, 332. számú gyalogezredének történetével foglalkozik. Az olasz fronton bevetésre került ezredben magyar származású katonák is harcoltak, a tanulmány kísérletet tesz a történetük feltárására, bemutatására, további kérdések felvetésére. Dr. Katona Csaba, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa a bostoni Liberty Square-en álló 1956-os magyar szobor keletkezésének történetét járja körül alaposan dokumentált tanulmányában. A részt Bodovics Éva Judit, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár munkatársa zárja, aki az éghajlatváltozás szerepét elemzi a kivándorlásban Borsod és Zemplén vármegyék példáin keresztül az 1880-as években keletkezett, bőséges primer forrásanyag alapján.

A kötet harmadik szakasza „Esettanulmányok” címmel egy-egy kiemelt kivándorlástörténeti példát (személyt vagy települést) jár körül és mutat be részletesen. Kertész Tünde Fruzsina, a nyíregyházi Jósa András Múzeum munkatársa tanulmányában Kállay Miklós korábbi miniszterelnök emigrációs éveivel foglalkozik, elsősorban Dél-Amerikában töltött időszakát ismertetve. Dr. Bartók Béla, az Eszterházy Károly Egyetem docense Blickhardt Tivadar református lelkész életét mutatja be, betekintést adva a kanadai magyarok vallási életébe az 1910–1920-as években. A kötet záró fejezete szintén az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa, Várkonyi Péter tollából egy Illinois állambeli település, Granite City magyarságának minden napjai életéből és egy Heves megyei településsel, Kompolttal való kapcsolódási pontjairól villant fel érdekes mozzanatokat.

A kötetet a tanulmányok magyar és angol nyelvű absztraktjai és a szerzőkről szóló rövid információs oldal zárja. A szerkesztés során törekedtünk a formátum és a jegyzetapparátus egységesítésére, ugyanakkor igyekeztünk megőrizni a szerzők különböző stílusának egyediségét is. A lábjegyzetek számozása minden tanulmányban újraindul, ami megkönnyíti szerzőink számára saját munkájuk különnyomatként való használatát és megosztását. Ennek szellemében a többek által is felhasznált szakirodalmi munkák is teljes címükkel szerepelnek minden tanulmányban, akkor is ha egy korábbi szerző már hivatkozott rájuk.

A szerkesztők ezúton szeretnének ismételten köszönetet mondani minden szerzőnek és a konferencián részt vett előadónak. Reméljük, mindenki számára hasznos

tapasztalatokkal járt a konferencia, és hogy a jövőben is lesz alkalmunk együtt dolgozni, közösen gondolkodni a (nem csak) amerikai magyar kivándorlás kutatásának előmozdítása érdekében. Köszönjük továbbá a Magyar Történelmi Társulat segítségét, mely nélkül a konferenciánk nem jöhetett volna létre. Reméljük, kötetünket haszonnal forgathatja mind a szakmai, mind az érdeklődő közönség, és hozzájárul az „amerikás” magyarok történetének mélyebb megismeréséhez, megértéséhez.

Ambrus László – Rakita Eszter

1. RÉSZ:
MAGYAROK AMERIKÁBAN – AMERIKA ÉS A MAGYAROK

GAZSÓ DÁNIEL:

A MAGYAR DIASZPÓRA INTÉZMÉNYESÜLÉSÉNEK ÉS ANYAORSZÁGI VISZONYAINAK TÖRTÉNETE

A pozitivizmus hagyatékként ránk maradt kvantitatív megközelítés dominanciája a társadalomtudományok területén nem minden előnyös. A társadalmi jelenségek ugyanis – összetettségük és változó jellegük miatt – sokszor nem számszerűsíthetők. Kiváltható igaz ez a diaszpórakutatás területére, ahol a migráció, a társadalmi integráció, a kulturális asszimiláció, az etnikai határmegtartás és az anyaország-orientáció kérdéskörei széles spektrumával találjuk szembe magunkat. Ezek a dinamikus társadalmi folyamatok sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak a diaszpóralét megértése szempontjából, mint a statikusnak vélt jelenségek. Ennek ellenére, amikor egy konkrét diaszpóra tanulmányozásába kezdünk, szinte elvárjuk tölünk, hogy legalább becsült értékekkel, de valahogyan megadjuk a vizsgált közösséggel létszámat. A kvantitatív megközelítés túlsúlya a magyar diaszpórakutatás területén is érezhető. A világban szétszórtan élő migrációs eredetű magyar diaszpórák között számszerű meghatározását azonban több tényező is megnehezíti. Egyrészt a befogadó országok nagy hányadában a népszámlálások alkalmával nem kérdezik meg az összeírt személyek etnikai-nemzeti hovatartozását. E tekintetben csak a születési helyet és az állam-polgárságot veszik figyelembe. Ilyen feltételek mellett az emigráns magyarok leszámazottai sehol sincsenek magyarként feltüntetve. Másrészről, még ha a statisztikai adatok begyűjtésére alkalmazott kérdőír tartalmaz is erre utaló kérdést, nem biztos, hogy mindenki válaszol is rá: az etnikai rejtőzködés szintén megnehezíti a magyar diaszpóra létszámának összefoglalását. Harmadrészt nincsenek pontos adataink arról sem, hogy a különböző emigrációs hullámokkal hány magyar ember hagyta el a Kárpát-medencét. Mindezek következtében a diaszpórában élő magyarok számának megállapítására tudományosan elfogadható és igazolható eredmény nincsen.

A diaszpórában élők pontos létszámat ugyan nem tudjuk, azt azonban igen, hogy mely országokba tömörülnek, hol találhatók a kulturális központjaik, mely településeken összpontosulnak intézményeik. Kétségtelen, hogy a legnagyobb számú magyar diaszpóra az Egyesült Államokban (megközelítőleg 1 400 000 fő) található. Az ország délnyugati részén Kalifornia, északkeleti részén New York és Ohio tagállamokban élnek a legtöbben magyarok. Legfőbb kulturális központjaik: Los Angeles, New York és Cleveland városai. Kanadában ennél jóval kisebb, de más országokkal összevetve még mindig nagyszámúnak mondható a magyar kolónia (316 000 fő), melynek majd fele az Egyesült Államok fentebb említett északkeleti tagállamaival szomszédos Ontario tartományban él, elsősorban Torontóban és környékén. Latin-Amerikában magyarok (mintegy 125 000 fő) elsősorban Brazíliában (75 000 fő) és Argentinában (40 000 fő) élnek, de

kisebb számban fellelhetők még Venezuelában, Uruguayban, Chilében, Costa Ricában, Paraguayban, Peruban, Kolumbiában és Mexikóban is. A magyar kulturális élet ebben a térségben főképp São Paulo és Buenos Aires városaiban, valamint – kisebb mértékben – Caracasban koncentrálódik. A déli féltekén jelentős számban élnek még magyarok Ausztráliában (67 000 fő), elsősorban Sydney, Melbourne és Adelaide városaiban, Új-Zélandon (7000 fő) és a Dél-Afrikai Köztársaságban (4000 fő). Európában összesen nagyjából 400 000 magyar él diaszpórában, többségük Németországban (178 000 fő), Ausztriában (90 000 fő), az Egyesült Királyságban (80 000 fő) és Franciaországban (45 000 fő). Ezen kívül meghatározó még az izraeli magyar diaszpóra (megközelítőleg 200 000 fő).¹ Ezek a becsült értékek természetesen nem azonosak a közösségi életben aktívan részt vevők számával. Az ezzel kapcsolatos kutatások kimutatták, hogy a magyar származásúak csupán 5–15%-a vesz részt a diaszpóra szervezeti aktivitásában.²

Tanulmányom első részében ezeknek a migrációs eredetű közösségeknek az intézményesülését vizsgálom meg közelebbről. A magyar diaszpóra fejlődéstörténetét négy szakaszra bontva mutatom be, a különböző korszakok emigrációs folyamatainak jellege, valamint a már kialakult diaszpóraközösségekre gyakorolt hatása szerint. E történeti részről követően, tanulmányom második felében a diaszpóra anyaországi támogatását veszem górcső alá, különös tekintettel a 2010 utáni időszakra. Magyarország jelenkorai diaszpórapolitikáját három szinten elemzem: 1) a törvényhozás szintjén; 2) a döntéshozó testületek és egyeztető fórumok szintjén; valamint 3) a programok és támogatások szintjén. A tanulmányom – csakúgy, mint az Eszterházy Károly Egyetemen, 2018. december 13-án tartott előadásom – legfőbb célja, hogy átfogó képet nyújtson a magyar diaszpóra-kutatás eredményeiről és kihívásairól.

A magyar diaszpóra fejlődéstörténete

A magyar diaszpórának nincsen egyetlen, általánosítható, egyetemes története. A világban szétszóródott magyar közösségek mindegyike más körülmények között fejlődött, intézményes kereteit a helyi igényeknek megfelelően alakította. A meglévő adatok, kordokumentumok és tudományos értekezések birtokában azonban – a teljesség igénye nélkül – felvázolhatók azok az események és társadalmi folyamatok, melyek jelentősen hozzájárultak e földrajzilag széttagolt közösségek és intézményrendszereik mai formáinak kialakulásához. Ennek alapján, a következőkben – mint fentebb is említettem – négy szakaszra bontva

1 A magyar diaszpóra itt megjelent számadatainak forrása a Magyar Diaszpóra Tanács VI. ülésén, 2016. november 30-án bemutatott Magyar diaszpórapolitika – Stratégiai irányok c. keretdokumentum, amely a Nemzetpolitikai Kutatóintézet weboldalán elérhető: www.nPKI.hu, letöltés 2019. jan. 30.

2 Papp Z. Attila: A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője. Kisebbségekutatás 4. (2010) 621–638.

fogom ismertetni a magyar diaszpóra fejlődéstörténetét. Az első szakasz az első világháborút megelőző korszakot, a második a két világháború közötti húsz esztendőt, a harmadik a második világháborút követő éveket, valamint a magyarországi államszocializmus idejét, végül a negyedik a jelenkort, azaz a kétpólusú világrendszer megszűnésétől napjainkig tartó időszakot jelöli.

I. szakasz: paraszti exodus

Tengerentúli magyar diaszpóraközösségek, szervezett magyar kolóniák a modern kori vándormozgalmak következtében alakultak ki. Előtte is tapasztalható volt ugyan Magyarországról az elvándorlás (lásd Kossuth-emigráció), ezek a kisebb hullámok azonban nem voltak elég méretek ahhoz, hogy nyomukban diaszpóra jellegű közöségek jöhessenek létre. Erre csak a 19. század végére kiteljesedő népvándorlások adtak lehetőséget. Az 1830-as évektől az első világháború kitöréséig több mint 50 000 000 ember hagyta el Európát. Ebbe az elvándorlási folyamatba – melynek fő útvonala Észak-Amerikába vezetett – Kelet-Közép-Európa népessége viszonylag későn, csak az 1870–80-as években kapcsolódott be. 1871 és 1913 között elsősorban gazdasági, egzisztenciális okok miatt közel 2 000 000 magyar állampolgár vándorolt ki a tengerentúlra. Többségük a 20. század első évtizedében hagyta el az országot.³

Természetesen a történeti Magyarország területéről elvándorolók nem voltak mindenkorban magyar nemzetiségek. Becslések szerint részarányuk alig haladta meg a 25%-ot.⁴ A befogadó országok ezzel szemben egy kategória alá sorolták őket az Osztrák–Magyar Monarchiából származó más nemzetiségű (német, szlovák, román, rutén, szerb, horvát stb.) bevándorlókkal. Ezzel az etnikailag heterogén migrációs hullámmal elvándoroltak háromnegyede férfi, ezen belül szintén háromnegyede fiatal, 20 és 49 év közötti volt (az 50 évesnél idősebbek aránya nem érte el még a 3%-ot sem). Túlnyomó többségük az ipari centrumoktól távol eső, gazdaságilag elmaradott területeken élő agrárnépességhoz tartozott: föld nélküli zssellér, elszegényedett paraszt, mezőgazdasági munkás volt. Következésképpen úgy a köznyelvben, mint a szakirodalomban ezt az emigrációs hullámot paraszti exodusnak szokták nevezni, mely a történeti Magyarország egyes régióinak teljes elnéptelenítését, míg a tengerentúli magyar diaszpóraközösségek kialakulását eredményezte.⁵

A magyar kormány kezdetben pozitívan ítélte meg az emigráció folyamatát, mondván, hogy enyhíti az egyre jobban kiélesedő gazdasági és nemzetiségi feszültségeket: csökkenti a munkanélküliséget, és – mivel az emigráció eleinte a Felvidék szlováklakta településein volt tapasztalható – növeli a magyarok arányát a Kárpát-medencében. Az elvándorlás

3 Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Bp. 1982.

4 Kovács Imre: A kivándorlás. Bp. 1938.

5 Rácz István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914. Bp. 1980.; Puskás J.: Kivándorló magyarok i. m.; Papp Z. A.: A nyugati magyar diaszpóra i. m.

rohamos növekedésével és az ország többi régióira való kiterjedésével a hatalmon lévők egyre nagyobb szükségét érezték annak, hogy az emigrációt megfékezzék.⁶ Rövid időn belül megszülettek az első népvándorlást szabályozó hazai törvényrendeletek (lásd Tisza-féle 1903. évi IV. törvénycikk, Andrássy-féle 1909. évi II. törvénycikk), valamint a szigorító intézkedéseket végrehajtó új intézmények (mint a Központi Kivándorlási Bizottság, illetve a belügyminisztérium keretein belül felállított Kivándorlási Tanács), melyek főképp a fiumei kikötő ellenőrzésére összpontosultak.

A 19–20. század fordulójára kiteljesedő európai migráció nem volt egyirányú. Sokan ideiglenesen, a hazaköltözés reményével mentek ki szerencsét próbálni a tengerentúlra. A visszatelepítési akciók, valamint a befogadó országok gazdasági helyzete jelentősen befolyásolta a végleges letelepedés szándékát. A magyarországi statisztikák szerint 1899 és 1913 között a kivándorlók közel negyede visszatért szülőföldjére.⁷ Az Egyesült Államokban 1907-ben kezdődő gazdasági válság következtében az 1908. évben többen vándoroltak vissza eredeti otthonukba, mint onnan a tengerentúlra. Voltak olyanok is, akik többször megtétek a hosszú utat az öreg és az új kontinens között. A századelőn ezeket az ingázókat úgy nevezték: a „tenger madarai”⁸.

II. szakasz: határon túlról tengerentúlra

Az első világháború alatt szinte teljesen megszűnt magyar emigráció az 1920-as években nagy lendülettel éledt újjá. A két világháború között kivándoroltak anyaországi részaránya azonban igen csekély, alig 20% volt.⁹ A magyar emigránsok többsége az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése és a trianoni békeszerződés következtében létrejött szomszédos utódállamokhoz csatolt területekről származott, így Csehszlovákia, Románia, Ausztria és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) állampolgáraként hagyta el szülőföldjét, mely szintén megnehezíti a magyar diaszpóra számszerű feltérképezését.¹⁰ Úti céljuk kiválasztásában meghatározó volt, hogy az elsődleges célország, az Egyesült Államok, liberális bevándorlási politikáját feladta, és szigorító rendeleteket vezetett be. A kongresszus 1921. május 19-én tartott ülésen elfogadta a nemzeti, etnikai alapú bevándorlási kvótarendszert (Emergency Quota Act), mely egyrészt mennyiségileg meghatározta az Egyesült Államokba beengedhető bevándorlók számát (összesen 356 995 fő évente),

6 Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Bp. 1904.

7 Papp Z. A.: A nyugati magyar diaszpóra i. m.

8 Puskás Julianna: Migráció Kelet–Közép–Európában 19. és 20. században. Regio 2. (1991) 22–48.

9 Törbágyi Péter: Magyarok Latin–Amerikában. Bp. 2004.

10 A szomszédos utódállamokhoz került, Magyarországtól elcsatolt területeken élők magyar állampolgárságának elvesztéséről és új állampolgárságuk felvételéről az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződést becikkelyező 1921. évi XXXIII. törvénycikk 61. cikke rendelkezett: „Mindazok a személyek, akiknek illetősége (»pertinenza«) oly területen van, amely azelőtt a volt Osztrák–Magyar Monarchia területeihez tartozott a magyar állampolgárság kizárássával jogérvényesen annak az Államnak az állampolgárságát szerzik meg, amely az említett területen az állami főhatalmat gyakorolja”. Forrás: net.jogtar.hu, letöltés 2019. jan. 30.

másrészről az egyes országok részére (kivéve a nyugati féltekét) kvótakeretet szabott meg az 1910-es népszámlálásban országonként kimutatott népesség 3%-ában. Ezt a keretet tovább korlátozta az 1924. évi bevándorlási törvény (Immigration Act), mely az évente beengedhető összlétszámát 164 557 főre, nemzetiség szerinti arányát pedig 3-ról 2%-ra csökkentette, ráadásul a 20 évvel korábbi, 1890-es népszámlálási adatokra alapozva. Ez az újabb megszorítás a Kelet-Közép-Európából származó bevándorlókra nézve különösen drasztikusnak bizonyult, hiszen mint azt fentebb kifejtettem, Európának ez a része jóval később, csak a 19. század végén csatlakozott a modern kori népvándorlási folyamatokba, következésképpen az 1890-es népszámláláskor az Egyesült Államokban élő, különböző nemzetiségekű kelet-közép-európai lakosok száma igen csekély volt.¹¹

Ezek a korlátozások megnövelték a többi tengerentúli ország felé történő elvándorlást, ahol – az Egyesült Államokkal ellentétben – kifejezetten szorgalmazták az újonnan érkező európaiak letelepedését. A két világháború között több tízezer (többségében a Felvidékről, Erdélyből, Vajdaságból és Délvidékről származó) magyar került Ausztráliába, Kanadába és Latin-Amerikába, elsősorban Brazíliába és Argentínába, valamint kisebb mértékben Chilébe, illetve az Egyesült Államokhoz közelebb eső Mexikóba, Kubába és Venezuelába. Brazília São Paulo és Paraná államaiban sorra születtek magyar települések, melyek közül talán a legismertebbek Árpádfalva, Szentistvánfalva és Boldogasszonyságfalva váltak.¹²

Míg más Kelet-Közép-Európából származó tengerentúli kolóniák anyaországuk folyamatos támogatásának köszönhetően viszonylag gyorsan kialakították intézményeiket az őket befogadó országokban, addig a magyar állam sokáig tétlenül figyelte a döntő többségében román, csehszlovák és szerb–horvát–szlovén útlevéllel rendelkező magyarok ilyen irányú törekvésein. A Horthy-kormány kezdetben a nyugat-európai országokban élő magyarokkal igyekezett felvenni a kapcsolatot részben azért, hogy a revisionista politika mögé állítsa őket. Az ezirányú törekvések megjelentek már az 1920-ban létrehozott Külülföldi Magyarok Szövetségének 1921-ben tartott berlini kongresszusán is. Ez a találkozó, valamint az 1929-ben megrendezett Magyarok I. Világkongresszusa alapozták meg az első bécsi döntés évében, 1938-ban megalakult Magyarok Világszövetségét (MVSZ). A tengerentúli közösségek Magyarországtól csak azután kaptak anyagi támogatásokat, miután az ország vezetői ráeszméltek, hogy a Tanácsköztársaság bukását követően kiváendorolt (főként baloldali politikai nézeteket valló) magyar emigránsok kulturális, sport- és szociális tevékenységei egyre népszerűbbé váltak az újonnan érkezett, mindenfajta érdekképviseletet nélkülöző utódállambeli magyarok körében.¹³ Az így elindított anyaországi támogatások következtében világszerte jöttek létre olyan új magyar egyesületek és szervezetek, melyek

11 Az Egyesült Államok 1920-as években elfogadott, bevándorlást szigorító rendeleteiről lásd Puskás Julian-na: Az Egyesült Államok bevándorlási politikája (1890–1990). Regio 4. (1993) 151–181.

12 Szabó László: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900). Bp. 1982.; Boglár Lajos: Énem brazil búvópatakjai. Napút Online kulturális folyóirat 1. (1999). www.napkut.hu, letöltés 2019. jan. 30.

13 Torbágyi P.: Magyarok Latin-Amerikában i. m.

a Magyarországon és a befogadó államok többségében tiltott kommunista szervekedések-től mentesek voltak. Ebben az időben vált a dél-amerikai magyar kulturális élet központ-jává Buenos Aires és São Paulo. Ezekben a városokban igen nagy számban gyűlték össze magyarok, és részben az előbb említett anyaországi támogatásoknak köszönhetően élénk kulturális életet alakítottak ki maguknak. Az új intézmények létrejöttével egy időben megjelent a magyar sajtó is a térségben: a Délamerikai Magyar Hírlap, a Délamerikai Magyar Újság, a Délamerikai Magyarság és a Magyar Szó.

Összességében véve a paraszti exoduszhoz képest a két világháború között a kivándor-lás mértéke ugyan csökkent, a céloszágok száma megsokszorozódott, melynek követ-kezében a magyar diaszpóra földrajzi, térbeli kiterjedése is megnőtt. Az ebben a két évtizedben kialakult tengerentúli kisközösségeket tovább gyarapították a második világ-háború utáni magyar emigrációs hullámokkal érkezők.

III. szakasz: társadalompolitikai megosztottság

Az 1940-es évektől az elvándorlás motivációi egyre komplexebbé váltak. Alig két évtized leforgása alatt több százezer ember hagyta el Magyarországot három, időben és jellegében eltérő emigrációs hullámmal. Az első a háború alatt külföldre került és hazatérni nem kívánó katonákból, hadifoglyokból és deportáltakból, valamint a közeledő szovjet hadse-reg elől menekülőkből állt. A másodikat az államszocializmus előtti évek demokratikus törekvéseinak képviselői és pártolói alkották. A harmadikat az 1956-os forradalom leverése váltotta ki. E három exodus a magyar diszporáközösségek lélekszámát jelentősen megnö-vette, azonban belső, társadalompolitikai szegregációját is fokozta. A politikai hovatarto-zás kérdése – mely Magyarország szovjet megszállását és az államszocializmus kialakítását követően meghatározóvá vált – a külföldön működő magyar szervezetek szétválásához és egymással ellentétben álló új szervezetek alapításához vezetett. A következőkben a magyar diaszpóra fejlődéstörténetének ezen összetett és meghatározó szakaszát veszem górcső alá.

A második világháború, a népirtás, az erőszakos áttelepítések és a civil lakosság tömeges menekülésének következetében 1945 őszére több mint 11 000 000 ember vált hontalanná Európában. Többségüket 1947 nyaráig repatriálták, azonban közel másfél millióan nem kívántak származási helyükre visszatérni.¹⁴ A szövetséges államok mene-kültügyi szakértői a hontalan személyeknek külön státust adtak, melynek angol elneve-zése displaced person, rövidítve DP volt. (Innen a negyvenötösök megnevezésére sokat használt dipi kifejezés.) A menekültek nemzetiségi szerinti megoszlásáról nincsenek pontos számadataink. Abban az időben a népszámlálások eredményei sokszor pontat-lanok voltak, a korabeli sajtóhírek egymásnak gyakran ellentmondattak. Az utólagos szakmai becslések szerint 1945 tavaszán megközelítőleg 1 000 000 kitelepített, elhurcolt,

¹⁴ Papp Z. A.: A nyugati magyar diaszpóra i. m.

vagy a szovjet megszállás elől menekültő magyar állampolgár tartózkodott Ausztriában és Németországban. Többségük még ugyanebben az évben, szervezetten vagy egyéni leg visszatelepedett Magyarországra. Akik a repatriálást elutasították, továbbvándoroltak Nyugat-Európába és a tengerentúlra.¹⁵ A táborokba tömörített magyar menekültek hamar ráeszméltek, hogy helyzetük nem fog gyorsan rendeződni, ezért az egyházak segítségével elkezdték megszervezni a kiskorúak oktatását. Egymás után születtek a magyar iskolák a menekülttáborokban. Az iskolákkal és egyházzakkal karoltve újjáéledt a magyar cserkészet is. Az első külföldi magyar cserkészcsapatok szintén az ausztriai és németországi menekülttáborokban jöttek létre.¹⁶

Mindeközben Magyarországon 1947-ben kezdetét vette a háború utáni magyar emigráció második szakasza. E két – a kivándorlás idejét és okait tekintve eltérő – hullámmal külföldre kerültek az egyszerűség kedvéért negyvenötösöknek és negyvenheteseknek szokták nevezni.¹⁷ Az 1947 után kivándoroltaknak – a negyvenötösökkel ellentétben – személyes tapasztalatai voltak a szovjet megszállásról. Nem tömegesen hagyták el az országot, hanem egyénileg (esetleg családostul), és nem voltak menekülttáborokba tömörítve. Külföldi fogadatnáluk kedvezőbb volt, hiszen a háború után hatalomra került nyugat-európai kormányok nem tartották őket volt ellenségnak. Többségük – kiváltsképp, akik aktívan részt vettek az 1945 és 1948 közötti konszolidációs korszak demokratikus törekvéseiben – politikai pártállása, hivatali beosztása vagy a magyar szélsőbaloldal szervezeteivel szemben tanúsított magatartása miatt kényszerült emigrációba. A negyvenötösök és negyvenhetesek hangadói ridegen és barátságtalanul, olykor ellenségesen álltak egymással szemben. Mind a két emigrációs csoportosulás a másikat hibáztatta a magyarországi eseményekért. A negyvenhetesek azzal vádolták legkielızettebben a negyvenötösöket, hogy Hitlert kiszolgálva utat engedtek a Nyilaskeresztes Párt hatalomátvételének. Ezzel szemben a negyvenötösök Sztálin kiszolgálását és a szovjet megszállás elfogadását rótták fel a negyvenheteseknek. Politikai vitáik következtében kialakult a magyar diaszpóra két tábora: „a negyvenötösök a »nemzeti emigráció« Eckhardt Tibor és köre, valamint a negyvenhetesek a »demokrata emigráció«. Nagy Ferenc, Varga Béla, Kovács Imre, és csoportja.”¹⁸

Az 1949-et követő vándorlási csendet az 1956-os forradalom, illetve annak szovjet csapatok bevonásával történő leverése szakította meg, melynek következtében mintegy 200 000 ember hagyta el Magyarországot. Ez volt a spanyol polgárháború óta a civil lakosság legnagyobb spontán mozgalma Európában. Az ötvenhatosoknak nevezett

15 Puskás J.: Migráció Kelet-Közép-Európában i. m.

16 A magyar cserkészet újraszervezéséről, intézményes kereteinek külföldön történő kialakításáról lásd a Külföldi Magyar Cserkészszövetség weboldalát: www.kmcssz.org, letöltés 2019. jan. 30.

17 Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. Bp. 2006.

18 Kovács Ilona: Magyar szórványközösségek a Kárpát-medencén kívül. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp. 2008. 436–445, itt: 436.

kivándorlók több mint fele szinte egy időben, 1956 novemberében lépte át az országhatárt, többnyire illegálisan. Ez a hullám főképp fiatal (25 év körüli), városi (több mint fele budapesti, illetve 30%-a dunántúli) munkaképes férfiakból állt (a kivándorlók csupán egyharmada volt nő).¹⁹ Az ötvenhatosok a befogadó országokban lényegesen kedvezőbb bánásmódban részesültek, mint az előző emigrációs hullámokkal érkezők. Szinte felnéztek rájuk, a szovjet elnyomás ellen küzdő szabadságharc hőseinek, a magyar forradalom dicső veteránjainak tartották őket. Erről tanúskodik többek között az amerikai Time magazin 1957. január 7-én megjelent száma is, mely az 1956. év emberének a „magyar szabadságharcost” választotta.²⁰ A magyar diaszpóráközösségek fejlődéstörténetében ez az emigrációs hullám volt az utolsó jelentős utánpótás. A Magyarországról történő elvándorlás ezt követően sem szűnt meg, de ilyen méretű és időben körülhatárolható exodus azóta nem volt tapasztalható. 1960 és 1989 között összesen mintegy 130 000 ember hagyta el Magyarországot. A hivatalos adatok szerint, míg az 1960–70-es években a legális és illegális kivándorlók száma közelített egymáshoz, addig az 1980-as évtizedben az államhatárokat illegálisan átlépők aránya ismét nagyobb lett.²¹

A magyar diaszpóráközösségek számszerű gyarapodása és társadalompolitikai szegregációja közben Magyarország az államszocializmus idején mindenkorábban elhatárolódott a külföldön élő emigránsoktól. Az 1940-es évek végéhez közeledve egyre szigorúbb eljárások indultak velük szemben: először magyar állampolgárságuktól fosztották meg őket (az 1947. évi X. törvény alapján), majd magyarországi vagyonuktól is (az 1948. évi XXVI. törvény értelmében).²² Az államhatárok átlépésének szigorú korlátozása 1949-re véget vetett a második világháborút követő magyarországi migrációs folyamatoknak. A szovjet mintára kialakított egypártrendszerben az elvándorlás új kontextusba került: politikai állásfoglalásnak minősült. A hazai történetírás is újraértelmezte a téma megközelítését: „Elsőként az emigráns és emigrál szavak tudatos elkerülésének szándékával a disszidens szónak új jelentéstartalmat adtak, hogy megkülönböztessék a második világháború előtt létező kivándorlást a kommunista Magyarországot »hűtlenül elhagyott személyektől«. [...] Másrészről a magyar történetírás által hivatalosan politikai emigrációnak nevezett Rákóczi- és Kossuth-emigráció mellett mind nagyobb hangsúlyt kapott a korábban nem, vagy csak ritkán említett, a Tanácsköztársaság bukását követő baloldali politikai emigráció [...].”²³

19 Papp Z. A.: A nyugati magyar diaszpóra i. m.

20 Time. A Weekly News Magazine (Man of the Year: Hungarian Freedom Fighter). 1957. január 7.

21 Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándormozgalom szerepe a népességfejlődésben. In: Történeti demográfiai évkönyv 2001. Szerk. Faragó Tamás – Öri Péter. Bp. 2001. 327–343, itt: 336.

22 Az említett törvények teljes szövege olvasható a net.jogtar.hu weboldalon, letöltés 2019. jan. 30. A téma ról lásd bővebben Tóth Pál Péter: Az állampolgárságtól megfosztva. Kisebbségitutatás 3. (2000) 432–446.

23 Torbágyi P.: Magyarok Latin-Amerikában i. m. 19–20.

IV. szakasz: diaszpóra vs. új migráció

A magyar diaszpóraközösségek életében a második világháború után kialakult megosztottság jelei ugyan még ma is fellelhetők, az abból fakadó konfliktusok napjainkra konszolidálódtak. A negyvenötös, negyvenhetes és ötvenhatos emigránsok otthonról hozott sérelmek, politikai hitvallásuk és nézeteltéréseik okozta szegregációt lényegesen enyhítették a magyar kolóniákat összetartani kívánó törekvések. A világban – többnyire kényszerből – szétszóródott magyar közösségek emigrációs jellege idővel elhalványodott, és ezzel együtt a magyarországi hatalommal való szembenállásának heve is csökkent. A politikai érdekek mentén létrehozott, egymással viaskodó szervezetek – melyek mintegy konzerválták a menekülés pillanatának politikai aktualitását – néhány évtized leforgása alatt idejétmúlttá váltak, legtöbbjük meg is szűnt.

A hazaköltözés reményének feladása és az anyaországtól való eltávolodás új kihívásokat és lehetőségeket hozott a diaszpórában élőknek. Újabb tömeges magyar migrációs hullámok érkezése híján a helyi közösségeknek szembe kellett nézniük a kulturális asszimiláció folyamatával, mely a többségi társadalomba való beolvadáshoz, és így a Kárpát-medencén kívüli magyar közösségi élet megszűnésehez vezethet. Ennek elkerülése érdekében olyan intézményes keretek kialakítására volt szükség, amelyek lehetővé teszik a nemzeti alapon szerveződő diaszpóraközösségek hosszú távú fennmaradását, a megkülböztetett etnikumként való létezés vágyának – azaz az etnikai határok megőrzésének – egyik generációról a másikra történő átadását. Az újszerű diaszpóralét kialakításának kezdeti lépései már az 1970-es években megtörténtek. Az ez irányú kezdeményezések talán első nagyobb hatást keltő megnyilvánulása a tengerentúlon a Pennsylvania állam Hereford településén 1972-ben megrendezett magyar találkozó volt. Cseh Tibor – a találkozó egyik kulcsszereplője – a következőképp vélekedett a magyar diaszpóralét kihívásairól: „Szétszórtságunk nemcsak problémákat ad, nemcsak elválaszt egymástól, hanem egyben új feladatokat is jelöl ki. Olyan intézményekkel kell hogy alátámasszuk a szórványéletet, mely megteremti körülöttünk a magyar környezetet, ami lehetővé teszi, hogy szépen éljünk, magyarul éljünk. [...] Gettó-életforma helyett szórvány-életmódra kell felkészülnünk”.²⁴ Ezen elvek mentén jött létre a Magyar Baráti Közösség, mely 1972 óta minden évben (1973 kivételével) megszervezi az Itt-Ott találkozót: az Egyesült Államokban élő magyarok egyik legjelentősebb összejövetelét, melynek

24 Cseh Tibor: A szétszórtsági életforma lehetőségei. Itt-Ott 1. 1973. 79–81, itt: 79. [Szeminárium Hereford, Pa. 1972. szeptember 2–3.] Itt fontos megjegyezni, hogy a Kárpát-medencén kívül élő magyar közösségek szóhasználatában – kiváltképp az Egyesült Államokban – sokszor a szétszórtság, illetve a szórvány kifejezések – mint önazonosító kategóriák – keverednek a diaszpóra fogalmával, mint az az idézett Cseh Tibor szövegből is kitűnik. Ezzel szemben a hazai szakirodalomban ezek a kifejezések élesen elkülönülnek egymástól: míg a diaszpóra a migrációs eredetű közösségekre, addig a szórvány a helyben kisebbséggé vált, és az asszimiláció hatására tömbszerűségeből fokozatosan vesztő közösségekre utal. Lásd erről bővebben Gazsó Dániel: Egy definíció a diaszpórakutatás margójára. Kisebbségekutatás 2. (2015) 7–33.

1976 óta az ohiói Lake Hope State Park (Reménység Tava Állami Park) ad otthont.²⁵ Az 1980–90-es években megsokszorozódott azoknak a magyar diaszpóraszervezeteknek a száma, melyek régebben működő szervezetek egyesülésével jöttek létre, függetlenül azok alapító tagjainak politikai nézeteitől. A kétpólusú világrendszer megszűnését követően a globalizáció folyamatai lehetővé tették a földrajzilag széttagolt diaszpóraközösségek államhatárokat átívelő dinamikus kapcsolathálójának kiszélesítését és megerősítését. Az ezredfordulót követően több olyan ernyőszervezet alakult, amely regionális szinten köti össze a különböző országokban működő magyar intézményeket. Szembetűnő példái ennek: Európában a 2001-ben megalakult Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége (NYEOMSZSZ), amely tagszervezetein keresztül tizenhét ország magyar diaszpóráját fogja össze; a tengerentúlon a 2004-ben alapított Latin-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége (LAMOSZSZ), amely Argentína, Brazília, Chile, Costa Rica, Paraguay, Uruguay és Venezuela országos magyar szervezeteit egyesíti.²⁶

A klasszikus kivándorlási hullámokkal összevetve, a jelenkorú magyar emigráció arányában kisebb, időben jobban eloszlik, s inkább gazdasági, mint politikai jellegű. Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozást nem követte az elvándorlás olyan mértékű fellendülése, mint a környező országok többségében (csupán Csehország és Szlovénia esetében volt alacsonyabb szintű a kiáramlás). Az emigráció csak 2007 körül kezdett el növekedni, mely folyamat 2010 után felgyorsult.²⁷ Mindezzel együtt az újonnan kivándorlókról még nem tudhatjuk: diaszpórává válnak-e vagy sem? Képesek lesznek-e integrálódni az őket befogadó ország társadalmába vagy tovább-vándorolnak? A helyi magyar diaszpóra közösségi életében részt vesznek-e vagy azon kívül maradnak? Az etnikai határok megtartásának vágyát továbbbadják-e gyermeküknek vagy asszimilálódnak? A diaszpóralét lényegében egy hosszú tavú jelenség, melyet az „idegenben élés” tartóssága jellemz. Arra a kérdésre, hogy az új emigrációs folyamatok a világban szétszóródott magyar diaszpóraközösségeket gyarapítják-e vagy sem, csak az idő adhat választ.

A diaszpóra és az anyaország kapcsolatát illetően Magyarország az 1989-es rendszerváltást követően nyitott a határain kívül élő magyar közösségek felé. Az anyaországi felelősségvállalás bekerült az 1989-es Alkotmány szövegébe is: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja

25 A Magyar Baráti Közösség működéséről, valamint az Itt-Ott találkozókról lásd bővebben www.mbk.org; www.itt-ott.org, letöltés 2019. jan. 30.

26 Az említett ernyőszervezetekről lásd www.nyeomszs.org; www.lamoszs.org, letöltés 2019. jan. 30.

27 A Magyarországot érintő migrációs folyamatokról, a ki- és bevándorlástra vonatkozó adatokról lásd a Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutatóintézetére által háromévente kiadott Demográfiai portré c. jelentést a magyar népesség helyzetéről, különös tekintettel a 2015-ben és a 2018-ban megjelent példányok nemzetközi vándorlásra vonatkozó, Gödri Irén által összeállított fejezeteire. www.demografia.hu, letöltés 2019. jan. 30.

a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását”.²⁸ Az anyaországstátus ilyen formájú kinyilvánítása nem egyedülálló, sőt, a kelet-közép-európai régióban általánosnak mondható. Románia, Szlovénia, Macedónia, Horvátország, Bulgária, Ukrajna, Lengyelország és Szlovákia alaptörvényébe is bekerült az azonos nemzethez tartozó, de más országokban élő nemzettagok támogatásának elve.²⁹ Az államhatárokkal szétválasztott kultúrnemzet koncepciójára alapozott anyaországi felelősségvállalás azonban sok vitát és fejtörést okozott, úgy a hazai, mint a nemzetközi porondon. A vélemények megoszlanak arról, hogy pontosan milyen nemzetpolitikával kell és lehet eleget tenni a határon kívüli nemzetrészek sorsáért vállalt felelősségeknek. A következőkben a magyar nemzetpolitika jelenkorai alakulására fókuszálók, különös tekintettel a 2010 után kialakított, kifejezetten a diaszpóra felé irányuló anyaországi támogatásokra.

A magyar diaszpóra anyaországa

A nemzeti kérdés – azaz az állam területi és a nemzet elképzelt határainak nem egybeeséseből fakadó problémakör – az 1989-es rendszerváltást követően (újra) a magyar társadalompolitikai élet központi kérdésévé vált. A demokrácia első évtizedében az ország fejlődése érdekében szükségesnek tartott westernizációs modernizáció és euroatlanti integráció szempontjából legelőnyösebb nemzetpolitikai stratégiának a bilaterális szerződések bizonyultak. A magyar kormány a jó szomszédság és együttműködés jegyében a környező államokkal kétoldalú szerződéseket kötött, melyek külön kitértek a nemzeti kisebbségek jogainak védelmére.³⁰ E szerződések ugyan megerősítették a hatalmon lévő kormányok elkötelezettségét a határok megváltoztathatatlansága és a nemzeti kérdés békés úton történő kezelése mellett, a kisebbségvédelem terén erőtlen eszközöknek

28 Az 1989-es Alkotmány (1949. évi XX. törvény módosítása) teljes szövege olvasható a www.alkotmany.hu, letöltés 2019. jan. 30.

29 Lásd az 1991-es román alkotmány 7. paragrafusát; az 1991-es szlovén alkotmány 5. paragrafusát; az 1991-es macedón alkotmány 49. paragrafusát; az 1991-es horvát alkotmány 10. paragrafusát; az 1996-os ukrán alkotmány 12. paragrafusát; az 1997-es lengyel alkotmány 6. paragrafusát; a 2001-es szlovák alkotmány 7/a paragrafusát; Vö: Halász Iván – Majtényi Balázs: Constitutional Regulation in Europe on the Status of Minorities Living Abroad. Minorities Research 4. (2002) 135–144.

30 Lásd Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között. Kijev, 1991. december 6. (Antall József, Leonyid Kravcsuk); Barátsági és együttműködési szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság között. Budapest, 1992. december 1. (Antall József, Janez Drnovšek); Szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről. Budapest, 1992. december 16. (Antall József, Hrvoje Sarinić); Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről. Párizs, 1995. március 19. (Horn Gyula, Vladimir Meciar); Szerződés a Magyar Köztársaság és Románia között a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról. Temesvár, 1996. szeptember 16. (Horn Gyula, Nicolae Văcăroiu). Vö: Magyar Kisebbség – Nemzetpolitikai szemle [Alapszerződések] 2. (1996). www.jakabffy.ro, letöltés 2019. jan. 30.

bizonyultak. A szerződések kisebbségi klauzulái ugyanis ellenőrizhetetlenek voltak: megszegésükre semmilyen szankció nem vonatkozott; betartásuk és végrehajtásuk a szerződő felek jó belátásán múlt csupán.³¹

Az anyaországi támogatások első törvényi alkalmazását és érvényesítését az első Orbán-kormány idején, 2001-ben elfogadott ún. státustörvény jelentette, mely újfajta jogviszonyt hozott létre a magyar állam és a szomszédos országokban élő magyarok között.³² Tehát nem az érintett kisebbségek általános jogvédelmről szólt, hanem az ezekhez a közösségekhez tartozó egyéneket ruházta fel egy speciális státussal, amellyel különféle kedvezmények is jártak. A státustörvény elfogadása igen heves vitákat váltott ki úgy a hazai, mint a nemzetközi porondon. A román és a magyar felek között kialakult konfliktus még a Velencei Bizottságot is bevonta az ügy megvitatásába. Az Európa Tanácsnak ez a független jogászokból álló szerve több ország hasonló jogszabályait megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az anyaországi támogatás elve helyénvaló, és megfelel az általános normáknak. Ez új fejezetet nyitott a nemzetközi kisebbségvédelem területén.³³ Részben a magyar státustörvényről kialakult nemzetközi vitáknak köszönhető, hogy a kin-state/kin-minority (anyaország/külhoni kisebbségek) fogalompár elterjedt és általánossá vált úgy a politikai, mint a tudományos szóhasználatban.

Mindeközben a határon túli magyar szervezetek és a magyar kormány közötti kapcsolattartás érdekében még az 1990-es években megalakultak az ún. „magyar-magyar csúcs-találkozók”. Ezek intézményesítéseként és kibővítéseként 1999-ben létrejött a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT). Öt évvel később, 2004 szeptemberében – a MÁÉRT kiegészítéseként – egy újabb tanácsadó testület, a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma (KMKF) is megalakult, melynek szerepe jelentősen megnőtt a MÁÉRT 2004 és 2010 közötti szüneteltetése alatt.

Mint az az eddigiekből kitűnik, az 1989-es rendszerváltást követően kialakult magyarországi nemzetpolitika elsősorban a határváltoztatások következtében létrejött, szomszédos országokban élő, ún. őshonos kisebbségi közösségek felé irányult. A migrációs eredetű diaszpóráközösségek ügyei felmerültek ugyan a nagyobb fórumok (MÁÉRT,

31 Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Bp. 2008.; Kántor Zoltán: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon. Bp. 2014.

32 Lásd erről bővebben Kántor Zoltán: A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése? Magyar Kisebbség – Nemzetpolitikai szemle [A státustörvény dilemmái] 7. (2002). www.jakabffy.ro, letöltés 2018. dec. 12.

33 A Velencei Bizottság jelentéséről, valamint a magyar státustörvény körüli nemzetközi vitákról lásd bővebben A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika. Szerk. Kántor Zoltán. Bp. 2002.; A státustörvény: előzmények és következmények. Szerk. Kántor Zoltán. Bp. 2002.; The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection. Szerk. Kántor Zoltán – Majtényi Balázs – Ieda, Osamu – Vizi Balázs – Halász Iván. Hokkaido University – Slavic Research Center. Sapporo. 2004.; Ami összeköt? Státustörvények közel s távol. Szerk. Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László. Bp. 2004.

KMKF stb.) ülésein, kifejezetten az Ő támogatásukra, anyaországi kapcsolataik ápolására kialakított programok szinte egyáltalán nem léteztek. Nagy változást hozott ezen a téren a 2010-es országgyűlési választások eredménye. Az Orbán Viktor vezette Fidesz–KDNP koalíció konzervatív értékek mentén alakított, centralizált nemzetpolitikája erőteljesen kiterjedt a diaszpórára is. A következőkben ezt az újszerű politikai ágazatot, Magyarország diaszpórapolitikáját vizsgálom meg közelebbről, a törvényhozás, a döntéshozó testületek és egyeztető fórumok, valamint a programok és támogatások szintjén.

A törvényhozás szintje

2010-ben – mintegy a státustörvényben megfogalmazott nemzetegyesítési törekvések folytatásaként – az Országgyűlés elfogadta az ún. kettős állampolgárságról szóló törvényt, amely jogszabályi keretek között tette lehetővé a külhoni magyarok számára a magyar állampolgárság felvételének egyszerűsített eljárását. „[...] kedvezményesen honosítható az a nem magyar állampolgár, akinek felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíti magyarországi származását, és magyar nyelvtudását igazolja.”³⁴ A törvényalkotók értelmezésében ez a jogszabály lehetővé tette, hogy a külhoni magyarok – legyen szó a szomszédos országokban élőkről vagy a Kárpát-medencén kívüli diaszpóráról – a magyar politikai közösség részévé váljanak. Az egymilliomodik honosított határon túli magyar állampolgár 2017. december 16-án tette le esküjét a Sándor-palotában. A nemzet közjogi egyesítésének sokat hangsúlyozott szimbolikus jelentéstartalmán túl vannak az egyszerűsített honosítás intézményének pragmatikus oldalai is. Egyrészt a schengeni egyezmény területén érvényes úti okmány kiváltását teszi lehetővé az arra jogosultaknak, függetlenül attól, hogy melyik országban születtek és élnek. Másrészt a szavazati jog kiterjesztésével a külhoni magyar állampolgárok részt vehetnek az országgyűlési választásokon.³⁵

Az egyszerűsített honosítás bevezetésén és a szavazati jog kiterjesztésén túl, a 2010-es évek első felében több olyan törvény is született Magyarországon, melyekben előtérbe kerül az egységes (kultúr) nemzet ideája. 2010-ben fogadta el az Országgyűlés a nemzeti összetartozás melletti tanúságtételeiről szóló törvényt, amely az 1920-as Trianon békészerződés aláírásának napját, június 4-ét a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánította.³⁶ 2011-ben – a kormánykoalíció kétharmados többségének köszönhetően – került sor az alkotmány módosítására. Az új, 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvény D) cikke a következőképp erősíti meg az anyaországi felelősségyállalás elvét: „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain

³⁴ 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról. 2. § (2). mkogy.jogtar.hu, letöltés 2019. jan. 30.

³⁵ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról. mkogy.jogtar.hu, letöltés 2019. jan. 30.

³⁶ 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételeiről. mkogy.jogtar.hu, letöltés 2019. jan. 30..

kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaiak érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüköt egymással és Magyarországgal".³⁷ A jelenkorban magyar diaszpórapolitika törvényhozás szintjén megjelenő gyakorlatainak ismertetése után, a következőkben azt vizsgálom meg, hogy mely állami intézmények működtetik ezt a politikai ágazatot, valamint hogy milyen formában jön létre a kapcsolat a diaszpóra és a magyar kormány között.

A döntéshozó testületek és egyeztető fórumok szintje

A nemzetpolitika már a rendszerváltás utáni években intézményesült. A külhoniak támogatásáról első körben az 1990-ben létrejött, Miniszterelnökség keretein belül működő Határon Túli Magyarok Titkársága felelt, amely 1992-ben Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) néven országos hatáskörű szervvé alakult át. A különböző állami intézmények alá sorolt HTMH egy, a Gyurcsány-kormány idején, 2006-ban hozott közigazgatási reformmal megszűnt. Ezt követően, 2007 és 2010 között a külhoni magyarok kérdésével a Miniszterelnöki Hivatalon belül a Külükkapcsolatok és Nemzetpolitikai Ügyek Szakállamtitkárságának Nemzetpolitikai Ügyek Főosztálya foglalkozott.³⁸ E tekintetben is jelentős változást hozott a 2010. év. A második Orbán-kormány által kialakított csúcsmenisztériumi rendszerben ugyanis a külhoni magyarok ügye ugyanolyan rangra került, mint bármely más ágazati politika. A terület felelőse a miniszterelnök-helyettes lett, mely szerepet 2010-től a Keresztyén demokrata Néppárt (KDNP) elnöke, Semjén Zsolt tölti be. A konkrét, döntéshozói feladatakat a Nemzetpolitikai Államtitkárság látja el, mely 2010 és 2014 között a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, majd annak megszűnését követően, 2014-től a Miniszterelnökség alá tartozik. A külhoni támogatási rendszer egységes és centralizált működtetése érdekében – a 2005-től működő Szülőföld Alap általános jogutódjaként – 2010-ben létrejött egy új állami pénzalap: a négytagú bizottságból álló Bethlen Gábor Alap.³⁹ Pénzeszközeinek kezeléséről a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. gondoskodik.

Az egyeztető fórumokat illetően, 2011 októberében megkezdte működését a Nemzeti Regiszter. Ennek az online platformnak az elsődleges célja a külhoni magyarok közvetlen megszólítása, valamint a világban elszórtan élő magyar diaszpórák közösségek saját programjainak és híreinek azonnali közlése. Még ugyanebben az évben, a MÁÉRT mintájára és

37 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). D) cikk. mkogy.jogtar.hu, letöltés 2019. jan. 30.

38 Nemzetpolitikai alapismeretek. Szerk. Kántor Zoltán. Bp. 2013.

39 A Bethlen Gábor Alapról szóló 2010. évi CLXXXII. törvény 4. § (1) értelmében: „A Bizottság tagja a nemzetpolitikáért felelős miniszter, a közigazgatás-szervezésért felelős miniszter által kijelölt személy, az államháztartásért felelős miniszter által kijelölt személy, valamint a nemzetpolitikáért felelős államtitkár.” mkogy.jogtar.hu, letöltés 2019. jan. 30.

azzal szoros együttműködésben megalakult az évente ülésző Magyar Diaszpóra Tanács (MDT). Az offline fórum célját annak 2011. november 17-én kelt Alapító Nyilatkozatában a következőképp határozták meg: „A diaszpórában élő magyarságnak – húsz évvel a rendszerváltoztatás után – végre kellő figyelmet kell kapnia a nemzetpolitikában. A nemzeti ügyek kormánya elkötelezett aziránt, hogy az új Alaptörvényben az egységes magyar nemzetre megfogalmazott felelősségviselést a diaszpóra tekintetében is megvalósítsa.”⁴⁰

A programok és támogatások szintje

Az MDT Alapító Nyilatkozatában megfogalmazott célokat követve a Nemzetpolitikai Államtitkárság a 2010-es évek elején sorra hozta létre a diaszpórát érintő programokat. Az MDT 2012. október 8-án tartott második ülésén bejelentették a Julianus Program elindítását. Ennek célja egy olyan kataszter létrehozása, amely egybegyűjt a világban elszórtan található magyar örökségek – magyar vonatkozású épületek, műalkotások, emlékművek, emléktáblák, utcák, könyvtárak, levéltárak és múzeumok – fellelhetőségét. Ez a folyamatosan bővülő kataszter egy, a Nemzeti Regiszter weboldalán elérhető, könnyen kezelhető online világítékpén jelenik meg.⁴¹ Egy évvel később, 2013. november 6-án, az MDT harmadik ülésén bejelentették a Mikes Kelemen Program létrehozását. Ez a kezdeményezés a magyar diaszpóra könyvtári hagyatékát hivatott egybegyűjteni. Azokat a köteteket, amikről a diaszpórában élő magyarok nem tudnak vagy nem kívánnak gondoskodni, a magyar kormány konténerekbe gyűjtve Magyarországra szállítatja. Az így összegyűlt hagyaték kiválogatásával, és későbbi méltó felhasználásával az Országos Széchényi Könyvtárat bízták meg. 2015-ben a Magyar Nemzeti Levéltár is bekapcsolódott a munkába, ezzel a gyűjtés kiterjedt a levéltári dokumentumokra is. A Mikes Kelemen Program által 2018-ig bezárólag közel 300 köbméternyi dokumentum került Magyarországra. Az értékesebb darabok bemutatására 2018. szeptember 14-én a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában Óhazából újházába – Emberi és családi sorsok az emigrációban címen kiállítást is nyitottak. Szintén 2013-ban indult a Kőrösi Csoma Sándor Program (KCSP), mely a diaszpórában élő magyarok identitásának, nyelvi és kulturális ismereteinek ápolását, valamint Magyarországgal való kapcsolatainak erősítését szolgálja. A Program keretében az első évben ötven, majd az azt követő években száz ösztöndíjast választottak ki, hogy hat, illetve kilenc hónapos kiküldetés alatt segítse a magyar diaszpóraszervezetek közössége építő munkáját a világ különböző országaiban.

Szintén a diaszpórában élők anyaország-orientációját és nemzeti identitásának megőrzését szolgálják az ún. birthright programok. Ez a nemzetközileg elterjedt gyakorlat lényegében az óhazába történő utazás támogatását jelenti, amely az esetek többségében oktatási,

40 A Magyar Diaszpóra Tanács Alapító Nyilatkozata, valamint az éves ülések zárónyilatkozatai letölthetők a Nemzetpolitikai Kutatóintézet weboldaláról: www.npki.hu, letöltés 2019. jan. 30.

41 Lásd www.nemzetiregiszter.hu, letöltés 2019. jan. 30.

turisztikai és más egyéb elemeket is tartalmaz (lásd a 1999 óta működő Taglit-Birthright Izrael programot vagy a 2003-ban létrehozott Birthright Armenia programot, csak hogy néhányat említsék a legpregnánsabbak közül).⁴² Az ilyen és ehhez hasonló programoknak köszönhetően a külhoni fiataloknak lehetősége nyílik közelebbről megismerni anyaországukat, annak látványosságait, kultúráját, történelmét, nyelvét, illetve adott esetben a többségi társadalmat összetartó vallást is. A külföldön élő magyarok számára nyújtott birthright programokat elsősorban nem az anyaország kezdeményezte, hanem maguk a diaszpóraszervezetek. A torontói székhelyű Rákóczi Alapítvány 1994 óta működteti a Magyarság-ismereti Mozgótábor – Diákok Határok Nélkül elnevezésű programot, melynek keretében eddig megközelítőleg 2500 erdélyi, felvidéki, vajdasági, kárpátaljai és horvátországi magyar középiskolás táborozott Magyarországon.⁴³ Szintén a diaszpórából induló kezdeményezés a ReConnect Hungary – Magyar Birthright Program, melyet a New York-i székhelyű Magyar Emberi Jogok Alapítvány (HHRF) indított el 2012-ben. Célja a másod- és harmadgenerációs, Észak-Amerikában élő, 18 és 26 év közötti magyar leszármazottak Magyarországra utaztatása, és az itt élő rokonokkal való találkozás lehetővé tétele.⁴⁴ Ezek megvalósítását a magyar állam anyagilag támogatja. Az MDT 2015-ben tartott ötödik ülésén merült fel annak gondolata, hogy a Határtalanul! program keretében (mellyel 2010 óta magyarországi iskolák tanulói az állam támogatásával osztálykiránduláson vesznek részt a szomszédos országok magyarlkata területein) a diaszpórában élő fiatalokat is táboroztassák, mégpedig Magyarországon.⁴⁵ E javaslat megvalósítása érdekében, 2016-ban elindítottak egy újabb birthright programot, először Diaszpóra- és Szórványprogram, majd 2018-tól Diszpóra Program néven, melynek keretében évente megközelítőleg ezer 10 és 25 év közötti magyar fiatal érkezik Magyarországra a diaszpórából. A program lebonyolításával a magyar kormány a Rákóczi Szövetséget bízta meg.⁴⁶

A diaszpórában élők kulturális és nyelvi azonosságtudatát erősítő programok ismertetéséből nem maradhatnak ki a Balassi Intézet tanulmányi ösztöndíjprogramjai sem. A nagy múltú és a nemzetközi színtéren is jelen lévő intézmény magyar nyelvi és magyarságismereti képzésein több száz külföldről érkező, magyar származású fiatal vett már részt a magyar állam finanszírozásával. A Balassi Intézet 2016 nyarán ugyan jogutódlással megszűnt, de szakmai munkáját a Külügazdasági és Külügyminisztérium Külföldi Magyar Intézetekért és Nemzetközi Oktatási Kapcsolatokért Felelős Helyettes Államtitkársága viszi tovább.⁴⁷ Végezetül, a diaszpóra és az anyaország közötti kapcso-

42 www.birthrightisrael.com; www.birthrightarmenia.org, letöltés 2019. jan. 30.

43 Lásd a Rákóczi Alapítvány hivatalos weboldalán: www.rakoczi.ca, letöltés 2019. jan. 30.

44 Lásd a Magyar Emberi Jogok Alapítvány hivatalos weboldalán: www.hhrf.org, letöltés 2019. jan. 30.

45 A 2010-óta működő Határtalanul! programról lásd bővebben az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő hivatalos weboldalán: www.emet.gov.hu, letöltés 2019. jan. 30.

46 Lásd a Rákóczi Szövetség hivatalos weboldalán: www.rakocziszovetseg.org, letöltés 2019. jan. 30.

47 A Balassi Intézet által kezdeményezett tanulmányi ösztöndíjprogramokról lásd: www.balassiintezet.hu, letöltés 2019. jan. 30.

latok erősítését segítő programok közül érdemes még megemlíteni a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) 2009-ben elindított Lendület programját. Ennek legfőbb célja az akadémiai intézmények és egyetemi keretek között működő kutatócsoportok dinamikus megújítása nemzetközileg kimagasló teljesítményű kutatók és kiemelkedő fiatal tehetségek külföldről történő hazahívásával, illetve itthon tartásával.⁴⁸ Az itt felsorolt diaszpórapolitikai gyakorlatok hatásairól még korai lenne messzemenő következtetéseket levonni. Az azonban bizonyos, hogy a magyar diaszpóra egyre nagyobb jelentőséggel bír az anyaországi támogatások alakulásában.

*

A világban szétszóródott magyar diaszpóraközösségek elő példái annak, hogy az elvándorlás és a más országok társadalmába való beilleszkedés nem feltétlenül jár együtt a teljes kulturális asszimilációval. E közösségek szolidaritásra és önkéntességre építve képesek voltak létrehozni és generációkon keresztül fenntartani saját szervezeteiket, ezzel mintegy intézményesítve etnikai határaikat. Fennmaradásukat az anyaország egyre intenzívebben támogatja. A diaszpórapolitika hatékony működéséhez elengedhetetlen a célcsoportok lokális kultúrájának, többes kötődésének, sajátos lehetőségeinek és igényeinek figyelembevétele. Fontos továbbá annak ismerete is, hogy az érintett közösségek miként viszonyulnak, hogyan értelmezik az anyaországi segítségnyújtás gesztusát és gyakorlatait. Ezen ismeretek összegyűjtésénél nem a statikusnak vélt jelenségek objektív, számszerű meghatározásán van a hangsúly, hanem a diaszpóraközösségeket alakító társadalmi folyamatok mélyebb megértésén.

48 Az MTA Lendület programjáról lásd bővebben: www.mta.hu/lendulet, letöltés 2019. jan. 30.

Bibliográfia

Források

1921. évi XXXIII. törvénycikk az 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről
1989. évi XXXI. törvény a Magyar Népköztársaság alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosítása
2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról
2010. évi CLXXXII. törvény a Bethlen Gábor Alapról
2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról
2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről
2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról
2011. évi magyar Alkotmány – Magyarország Alaptörvénye
- Time. A Weekly News Magazine (Man of the Year: Hungarian Freedom Fighter). 1957. január 7.

Szakirodalom

- Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Bp. 2008.
- Boglár Lajos: Énem brazil búvópatakjai. Napút Online Kulturális Folyóirat 1. (1999).
- Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. Bp. 2006.
- Cseh Tibor: A szétszórtsági életforma lehetőségei. Itt-Ott 1. 1973. 79–81.
- Gazsó Dániel: Egy definíció a diaszpórakutatás margójára. Kisebbségkutatás 2. (2015) 7–33.
- Halász Iván – Majtényi Balázs: Constitutional Regulation in Europe on the Status of Minorities Living Abroad. Minorities Research 4. (2002) 135–144.
- Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.): Ami összeköt? Státustörvények közel s távol. Bp. 2004.
- Kántor Zoltán: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon. Bp. 2014.
- Kántor Zoltán (szerk.): A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika. Bp. 2002.
- Kántor Zoltán (szerk.): A státustörvény: előzmények és következmények. Bp. 2002
- Kántor Zoltán (szerk.): Nemzetpolitikai alapismeretek. Bp. 2013.
- Kántor Zoltán – Majtényi Balázs – Ieda, Osamu – Vizi Balázs – Halász Iván (szerk.): The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection. Sapporo. 2004.

- Kovács Ilona: Magyar szórványközösségek a Kárpát-medencén kívül. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp. 2008. 436–445.
- Kovács Imre: A kivándorlás. Bp. 1938.
- Papp Z. Attila: A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője. Kisebbségkutatás 4. (2010) 621–638.
- Puskás Julianna: Migráció Kelet-Közép-Európában 19. és 20. században. Regio 2. (1991) 22–48.
- Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Bp. 1982.
- Rácz István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914. Bp. 1980.
- Szabó László: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900). Bp. 1982.
- Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Bp. 1904.
- Torbágyi Péter: Magyarok Latin-Amerikában. Bp. 2004.
- Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándormozgalom szerepe a népességfejlődésben. In: Történeti demográfiai évkönyv 2001. Szerk. Faragó Tamás – Óri Péter. Bp. 2001. 327–343.
- Tóth Pál Péter: Az állampolgárságtól megfosztva. Kisebbségkutatás 3. (2000) 432–446.

Internetes oldalak

- www.alkotmany.hu
www.balassiintezet.hu
www.birthrightarmenia.org
www.birthrightisrael.com
www.demografia.hu
www.emet.gov.hu
www.hhrf.org
www.jakabffy.ro
www.kmcssz.org
www.mta.hu/lendulet
www.nemetiregiszter.hu
www.net.jogtar.hu
www.npki.hu
www.rakoczi.ca
www.rakocziszovetseg.org

RAKITA ESZTER

AZ AMERIKAI MAGYAROK ÖNKÉPE ÉS AZ ÓHAZAI HÍREKRE ADOTT REFLEXIÓI AZ AMERIKAI MAGYAR NÉPSZAVÁBAN A 20. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN¹

Bölöni Farkas Sándor már 1831-ben a következőket írta amerikai útjairól szóló leírásában. „*A nemzet törvényei szerint minden egyes amerikai polgárnak teljes és kérdés alá sem jöhető jussa lévén ott, ahol és mikor tetszik, nyomtatóműhelyt állítani, s abban minden engedelem-kéregetés s cenzúrai felvigyázat nélkül, akármely – a több polgárok vele egyforma jussait meg nem sértő – írásait szabadon kinyomtatni, ezen egyszerű mód által születnek Amerikában a tudományok és tudnivalók minden nemében annyi újságok, s terjednek oly könnyen és olcsón mindenüvé a tudományosság, értelmesedés és mívelődés.*” Az újságolvasási szokásokról pedig elmondja, hogy „*legyen bármely szegény a telepedő, s lakjék bármely sivatagban távol a nagyvilágtól, újságot mégis mindenki olvas*”?²

Valóban, az Egyesült Államok története során – a sajtószabadság világos, a korszakban egyedülálló módon az Alkotmány első kiegészítésében³ történt garantálása révén – minden az újságírás paradicsomának számított. Ennek megfelelően szép számmal jelentek meg bevándorló, így magyar nyelvű lapok is, természetesen a magyarság népességbeli arányainak megfelelően. A nemzetiségi sajtó igen fontos volt a bevándorlók számára. Egyrészt anyanyelük gyakorlásához szükséges forrásként szolgált, másrészt társadalmi szervezőerőként is funkcionált. A szakirodalom három alapvető funkciót különböztet meg, amit a bevándorlók sajtója töltött be a diaszpórák életében. Egyrészt ezek a sajtótermékek létrehozták az adott közösség társadalmi kontrolljának mechanizmusát és segítették az asszimilációt is. Másrészt segítették nemzeti eredettudatuk erősödését azáltal, hogy lehetővé tették a kapcsolattartást az anyaországgal. Harmadrészt pedig „jóléti szükséletek” kielégítésében is segítettek. Ezalatt azt érthetjük, hogy pl. ellátták olvasóikat tanácsokkal, vagy akár gyakorlati segítséggel is szolgáltak lakhatás, beiskolázás, munkahelykeresés és egyéb létfontosságú kérdésekben.⁴

1 A tanulmány elkészülését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

2 *Bölöni Farkas Sándor*. Utazás Észak-Amerikában. 1975 <http://mek.oszk.hu/00600/00618/00618.htm>
Utolsó elérés: 2019. január 30.

3 The Constitution of the United States. The Bill of Rights & All Amendments. <http://constitutionus.com/>
Utolsó elérés: 2019. január 30.

4 Bővebben erről Judith R. Blau – Mim Thomas – Beverly Newhouse – Andrew Kavee: Ethnic Buffer Institutions. The Immigrant Press: New York City, 1820–1984. Historical Social Research / Historische Sozialforschung 23. (1998) 3. sz. 20–21.

Ezeknek a feltételeknek az Amerikai Magyar Népszava is megfelelt, amint az – reményeim szerint – ebből a tanulmányból is ki fog derülni. Legfőbb céлом azonban ebben a tanulmányban számos példán keresztül illusztrálni, hogy milyen kép rajzolódik ki az Amerikai Magyar Népszava olvasása során az „amerikás” magyarok önképével kapcsolatban. Emellett céлом az is, hogy megvizsgáljam, milyenek láttatta a lap az óhazai politikai és társadalmi viszonyokat, illetve hogyan reflektált egyes magyarországi eseményekre, és az amerikai magyarokkal kapcsolatban megfogalmazott véleményekre. A kutatásban az Amerikai Magyar Népszava 1901 januárja és 1910 decembere között megjelent számait tekintettem át.⁵

Az amerikai bevándorló sajtóról és az amerikás magyarok újságairól

Az amerikai bevándorlók nemzetiségi sajtójának története visszanyúlik még a Függetlenségi Háború előtti időszakra, egészen 1739-ig. A Pennsylvaniát benépesítő németekhez kapcsolódik az első ilyen újság, Germantownban, Christopher Sauer alapította meg a szép hosszú, *Der Hochdeutsch-pennsylvaniaische Geschicht Schreiber, oder Sammlung wichtiger Nachrichten aus dem Natur-und Kirchen-Reich* című lapot, amit később röviden csak Germantown Zeitungként emlegették. Ez először évente, majd negyedévente, végül havonta jelent meg. 1762-ben már öt német nyelvű újság működött az államban. A németek után a norvégok alapítottak saját sajtót, 1847-ben a Wisconsin állambeli Muskegoban, Nordlyset címmel. Ennek helyét később az Emigraten vette át. A bevándorlósajtó ugrásszerű növekedését az „új bevándorlás” hozta magával az 1880-as évektől kezdve. Ekkor gombamód kezdtek szaporodni az olasz, lengyel, cseh, és persze magyar és más kelet- és dél-európai újságok, például az olasz L’Eco d’Italia, a lengyel Zgoda, vagy az ukrán Alaska Herald and Svoboda.⁶

A magyar bevándorlósajtó tanulmányozása előtt érdekes röviden rápillantani a magyarok számarányára az amerikai társadalomban. Az Osztrák–Magyar Monarchiából összesen 3 765 381 bevándorlót regisztrált a U.S. Office of Immigration 1861 és 1913 között. Ennek a tömegnek a többsége, 2 260 113 fő 1899 után érkezett az országba. Ezalatt a 14 év alatt Magyarország területéről pedig 1 815 117 bevándorló lépett

5 Az újságokhoz való hozzáférést a Library of Congress biztosította egy 2018. augusztusi kutatóút során. Bár a lapot 1899-ben alapították, de a könyvtár mikrofilmtárában 1901 januárjától kezdve érhetők el az Amerikai Magyar Népszava számai. Így a kutatás kezdőéve is 1901-re került. A kutatóút az EFOP-3.4.2-VEKOP-15-2015-00001 Campus Mundi – felsőoktatási mobilitási és nemzetköziesítési program ösztöndíjának támogatásával valósult meg.

6 Jerzy Zubrzycki: The Role of the Foreign-Language Press in Migrant Integration. Population Studies, 12/1 (1958). 74–75.

az Egyesült Államok területére.⁷ Ezt, az 1899 és 1913 között eltelt 14 évet tekinthetjük az emigráció csúcspontjának. Ennek is volt egy csúcsidőszaka, 1905 és 1907 között.⁸ Az Egyesült Államok lakossága ezalatt óriási növekedésen ment keresztül. A Magyarországról érkező bevándorlással való összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy az 1900-as közel 76 milliós lakosságszám 1910-ben kis híján elérte a 92 milliót, 1920-ban pedig már a 105 millió 700 ezret is meghaladta.⁹

A legtöbb kivándorló persze nem a végleges letelepedés szándékával ment az Újvilágba. A céljuk általában mindenki annyi volt, hogy elég pénzt gyűjtsenek össze ahhoz, hogy haza térvé saját földet vehessenek, ami biztosítja majd családjuk megélhetését.¹⁰ Ezt bizonyítja, hogy a remigráció jelentős mértékű volt, az 1899 és 1913 között elvándoroltaknak például a hivatalos adatok szerint 32,9%-a hosszabb-rövidebb idő után visszatért szülőföldjére. A valós arány azonban ennél jóval magasabb is lehetett, akár az 50%-ot is elérhette.¹¹

Az amerikai magyar sajtó története egészen 1853-ig nyúlik vissza. Ebben az évben, október 15-én jelent meg az első magyar nyelvű újság az Egyesült Államokban. A címe Magyar Száműzöttek Lapja volt. A lapot az Arad vármegyei Tótváradról származó Kornis Károly szerkesztette, hetilapként, négy oldalon, száz példányban jelent meg, és összesen negyvenegy előfizetővel rendelkezett. Ez olyan kevésnek bizonyult, hogy a hetilap következő számára három hetet kellett várni. Az újság harmadik megjelenésére már csak két oldalban került sor, majd 1853. november 30-án a hatodik, egyben utolsó lapszámmal meg is szűnt. A Vasárnapi Újság egy 1871-es cikke szerint „megfojtotta, elpusztította a magyarok egyenetlensége, a féltékenykedés, a személyeskedés”.¹² Mindettől függetlenül az Amerikába vándorolt magyarok számára a tájékozódás elsőleges eszközét továbbra is az újságolvasás jelentette. Az amerikai magyar újságok rendszeres olvasása nélkül lehetetlen volt követni a mintegy két tucat államban szétszóródott diaszpóraval kapcsolatos eseményeket. Akik a kivándorlás előtt esetleg még nem tudtak írni-olvasni, azok is rákényszerültek, hogy legalább olvasni megtanuljanak, hiszen akár munkalehetőségektől is eleshettek, ha nem követték a sajtót. Sokak angol nyelvtudása nem terjedt tovább a munkavégzéshez és az alapvető tájékozódáshoz legszükségesebb szavak ismeretén.¹³

7 Julianna Puskás: Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States. New York, NY, USA. 2000. 21.

8 Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Bp. 1982. 65.

9 Fourteenth Census of the United States Taken in the Year 1920. Vol. III., Population. Composition and Characteristics. 15.

10 Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban. Bp. 2000. 198.

11 Puskás, J.: Ties That Bind i. m. 23.

12 Várdy Béla: Az első magyar újság és újságszerkesztő Amerikában. In: Várdy Béla – Várdy Huszár Ágnes: Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarság élete és az óhaza. Bp. 2005. 96.

13 Várdy Béla: Az írásbeliség és a magyar kivándorlók Amerikában a 19–20. század fordulóján. In: Újvilági küzdelmek i. m. 110.

A következő „mérföldkő” az amerikai magyar sajtó történetében az Amerikai Magyar Nemzetőr volt, ami 1884-ben indult. Szerkesztője az amerikai magyar újságírás másik úttörője, Erdélyi Gusztáv volt. Egyébként az USA-ban 1852 és 1911 között megjelent magyar sajtótérmekek számát 110-re becsülük.¹⁴ A két legnagyobb, leghosszabb életű magyar nyelvű napilap kétségkívül a Clevelandben alapított Szabadság és a New Yorkban alapított Amerikai Magyar Népszava volt.

A United States Newspaper National Union List alapján csak New York Cityben 14 magyar nyelvű újság jelent meg az úgynevezett „új bevándorlás” alatt, vagyis az 1880 és 1914 közötti időszakban. E 14 lap az igen előkelő ötödik helyezésre volt elég az összesen 26 nemzetiség között, amelyeknek újságjai működtek a megnevezett időszakban New York Cityben. A magyarokat csak a spanyol (29), olasz (28), orosz (23) és a kínai (16) nyelvű lapok előzte meg az „új” bevándorló nemzetiségek körében. Ha a vizsgálatot kiszélesítjük a „régi” bevándorlókra is, már változik a kép: a magyar újságok mennyisége a sorrendben a 8. helyre szorul, viszont a nemzetiségek száma jelentősen megnő, 26-ról 39-re. A bővített listában a németek kerülnek az első helyre (101 újság), az írek pedig a másodikak (32 lap) lesznek, a franciaiak (20) pedig éppen beérnek még a magyarok elé.¹⁵

Hogy egy másik példát is említsünk, a Michigan állambeli „ethnic”-ként megjelölt újságok között is 14 volt a magyar nyelvűek száma. Az adatok szerint, melyeket egy 1978-ban elvégzett kutatás alapján tudunk, Michiganban az állam története során 37 nemzetiség összesen több mint 650 újságot jelentetett meg rövidebb-hosszabb ideig. Ezek között New Yorkhoz hasonlóan jelentősen kiemelkedtek a németek, összesen 127 kiadvánnyal. A tíznél magasabb számú újsággal rendelkező kisebbségek a következők voltak. Afroamerikaiak (92), hollandok (73), lengyelek (64), finnek (62), svédek (43), franciaiak (36), ukránok (18), amerikai ősök (17), arabok (16), a már említett magyarok (14), illetve izraeliták és románok (12-12) követik egymást a sorban. Az adatok 1978-ig értendők, tehát a New York-inál szélesebb időkötő ölelnek fel, de jól szemléltetik a magyar nyelvű sajtó arányát a többi kisebbséghez képest.¹⁶

Az amerikai magyar sajtó helyzete pusztán a statisztikai adatok alapján nem tűnik kifejezetten hátrányosnak. A Magyar Száműzöttek Lapjának esete viszont kellemetlen fényt vet a témaéra. A sajtóhelyzettel kapcsolatban egyébként a tanulmányban elemzett Amerikai Magyar Népszava is panaszt fogalmazott meg – évtizedekkel a Száműzöttek Lapjának esete után. A panasz oka a jelentős számú elmaradt előfizetési díj volt. 1901. január 16-án jelent meg az „Amerikai magyar lapok és előfizetők” című cikk. „Ha visszapillantunk az amerikai

14 Susan M. Papp: Hungarian Americans and their Communities in Cleveland. Cleveland, OH, USA. 1981. 124.

15 Blau – Thomas – Newhouse – Kavee: Buffer Institutions i. m. 26.

16 Az adatokat közli: Frank Boles: Michigan Newspapers: A Two-Hundred-Year Review. Michigan Historical Review 36 (2010. tavasz). 65.

magyar hírlapirodalom bármely időszakára, nem találunk mást, mint a nagy küzdelmet, felaldozást és nélkülözést, mely osztályrészül jutott azoknak, akik itt az idegenben magyar lap szerkesztésével foglalkoznak” – így kezdi panaszait az Amerikai Magyar Népszava szerkesztősége. Az írás néhány bekezdésben méltatja a magyar irodalom nagyságát, és bizonygatja, hogy az megállja helyét a más nemzetek irodalmával való összehasonlításban. „Miért van tehát az, hogy annak a nemzetnek fiai, akiknek előrei már a 16-ik században is irodalom terén kitünni igyekeztek, oly közönyösen viseltetnek itt az idegenben a magyar lapokkal szemben?” A cikk aggályosnak tartja, hogy a több százezer magyar közül, akik az USA-ban élnek, alig tízezernek van lapelőfizetése.¹⁷

Az Amerikai Magyar Népszava és jelentősége

Ahogy fentebb már említésre került, a két legismertebb és legnagyobb olvasóközönséghez eljutó magyar nyelvű újság a Szabadság és az Amerikai Magyar Népszava volt. Előbbit az Ohio állambeli Clevelandben, utóbbit pedig New York Cityben alapították, majd országos terjesztésű napilapokká váltak, később pedig össze is olvadtak. A clevelandi Szabadságot Kohányi Tihamér alapította 1891-ben. Kohányi Eperjesen született 1863-ban. Jogásznak tanult, de nem végezte el az eperjesi jogakadémiát, helyette 1889-ben kivándorolt Amerikába. A Szabadság 1891-es alapítása után a lapot tudatosan fejlesztve, folyamatosan újabb lapokat beolvastva tette az egyik legnagyobb amerikai magyar újsággá. A magyar politika több vezető alakjával, pl. Apponyi Alberttel és Kossuth Ferencsel is jó kapcsolatot tartott fenn. Igaz, Kohányi jó lapszerkesztő és jó üzleti érzékű szervező volt, a Szabadság mégsem jöhett volna létre civil összefogás nélkül. Egy másik vállalkozó szellemű magyar bevándorló, Rózsafy Mátyás 600 dolláros kölcsöne jelentette a kezdőtökét.¹⁸

A Szabadság 1906-ban vált napilappá, legnagyobb példányszámát, 40 612-t pedig 1942-ben érte el. Több kisebb újságot magába olvasztva vált az ohiói magyarság elsődleges lapjává, komoly véleményformáló és tevékenységszervező szerepet betöltve az amerikások életében. A szerkesztőség több fontos közéleti esemény szervezésében is részt vett Clevelandben, ide példaként sorolható az 1902-es Kossuth-szobor felállítása, vagy az 1906-ban készült George Washington-szobor Budapest városának ajándékozása.¹⁹

A kivándorlási hullámnak megfelelően az amerikai magyar sajtó „aranykora” az 1900 és 1914 közötti időszakra tehető. Tanulmányomban is ezzel az időszakkal, pontosabban a 20. század első évtizedével foglalkozom. Célom annak vizsgálata, hogy az Amerikai Magyar Népszava című lapban milyen kép élt az óhazáról, hogyan viszonyultak

17 Amerikai Magyar Népszava, 1901. január 16. 1.

18 Vasváry Ödön: Magyar Amerika. Szeged. 1988. 124.

19 Papp, S. M.: Cleveland i. m. 126.

a Magyarországról érkező hírekhez – különösen az őket érintő témákban. Az óhaza eseményeire, a magyarországi politika és sajtó tevékenységére adott reflexiókon keresztül kirajzolódik, hogy milyen kép élt az amerikai magyarságban saját magukról, ill. az óházához való viszonyról. Ennek megvizsgálására az egyik legnagyobb, legolvasottabb napilap alkalmas kiindulópontnak tűnik.

Az Amerikai Magyar Népszava 1899-es alapításakor még heti kétszer jelent meg, 1904-ben viszont napilappá alakult. Számai csak 1901-től kezdve maradtak fenn. 1949-ben összeolvadt a Szabadsággal, amikor annak tulajdonosa, Gombos Zoltán felvásárolta a lapot.²⁰ Különböző neveken és formában az egész 20. század folyamán fennmaradt, jelenleg Amerikai Népszava néven működik.²¹

Az újság egyik fő, saját maga által meghatározott küldetése információszolgáltatás volt, hogy az amerikás magyarok szükség esetén segítséget találjanak. Ahogy 10 éves jubileumi évkönyvükben fogalmaztak: „*Tiz év óta folytatott önzetlen küzdelmeinkben kizárálag e kettős cél vezérelt, idegenbe szakadt véreinket védeni és őket az igazság utján vezetni*”.²² Ennek az „önzetlen küzdelemnek” pedig a szerzők szerint fontos része volt a magyarok naprakész tájékoztatása az őket érintő eseményekről.

Az amerikai bevándorlósajtó lapjainak tartalmi összetétele legtöbb esetben tipikusan a következő öt témakört érintette:

1. Hírek a fogadó országból
2. Nemzetközi hírek
3. Hírek az óhazából
4. Az adott nemzetiségi csoport életével és érdeklődésével kapcsolatos írások
5. Szerkesztőségi cikkek²³

Ennek a tematikai elrendezésnek az Amerikai Magyar Népszava is megfelelt. A lap minden számában a címlapon általában nemzetközi vagy kifejezetten amerikai politikával kapcsolatos hírek szerepeltek, illetve gyakran voltak vezércikkek, véleménycikkek is. Leggyakrabban ezek is az amerikai magyarság helyzetével foglalkoztak. Az állandó rovatok közül fontos kiemelni a „Hazai hírek” címűt, amely tulajdonképpen a fentebb felsorolt témaköörök közül a harmadiknak felelt meg. Ezzel részletesen is foglalkozom a következő oldalakon. A rovatban változatos témákat érintő, „kis színes” jellegű hírek jelentek meg Magyarországról – többségében negatív felhanggal (bűnesetek, balesetek,

20 Várdy: Magyarok az Újvilágban i. m. 316.

21 <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/AmerikaiMagyarNepszava/> Utolsó elérés: 2019. január 30.

22 Az Amerikai Magyar Népszava jubileumi díszalbuma 1899–1909.

https://archive.org/stream/lpd_7395121_000/lpd_7395121_000_djvu.txt Utolsó elérés: 2019. január 30.

23 Zubrzycki: Foreign-Language Press i. m. 76.

természeti katasztrófák stb.). A másik kiemelendő rovat a „Magyarok Amerikában” című, amely a felsoroltak közül az első funkcióját töltötte be. Ez az előzőhöz hasonlóan rövid, változatos híreket közölt az amerikás magyarok életéből, de ezek hangulata már egészen más volt. Többségében örömhíreket, ünnepi eseményeket, rendezvényekre szóló meghívásokat közöltek benne. Természetesen nem állítható, hogy az egyik rovat kizárolag negatív, a másik pedig kizárolag pozitív volt, de általánosságban megfigyelhető, hogy a hazai hírekre a negatív, az amerikai magyarság híreire a pozitív hangvétel volt jellemzőbb. Még három, a diaszpóra életével kapcsolatos rovatot érdemes megemlíteni. Ez az Egyleti hírek, az Egyleti kalauz, illetve a B. S. E. Sz. (Betegsegélyező Egyletek Szövetsége) címűek, melyekben a betegsegélyező egyletek tagságához intézett felhívások, az egyletek alakulásával, tevékenységével, ügyes-bajos dolgaival kapcsolatos hírek jelentek meg. Számot adtak az egyletek elérhetőségeiről, tagságáról, és úgy általában eligazították az olvasókat az segélyező egyletek világában. Ezek a rovatok kisebb mértékben szintén hozzájárulnak az amerikás magyarok életéről, illetve önképükön való pontosabb kép kialakításához.

Az Amerikai Magyar Népszava természetes módon szorosan követte az óhazai politikai életet is. A fontos, címlapon helyet foglaló hírek között – aktualitástól függően – leggyakrabban nagyobb amerikai vagy magyarországi országos hírek szerepeltek. Ezek legtöbbje politikai tartalmú volt, de nagy jelentőségű, aktuális nemzetközi eseménykről is kiemelten tudósítottak. Csak hogy egy példát említsek, az 1908-as annexiós válság idején szinte nem is volt olyan lapszám, amiben ne lett volna „Balkáni hírek” rovat. Az olvasók naprakészen tartása a hazai és nemzetközi hírekkel kapcsolatban mindenkor legfontosabb céljai között szerepelt. Ugyanakkor számos szerkesztősségi véleménycikk, vezércikk kommentálta, bírált a magyarországi kormányzat tevékenységét, különösképpen a kivándorlás kérdésével kapcsolatban.

Reflexiák az óházára

A magyarországi politikai híreket jellemzően kritikus hangvételben, szinte ellenzéki hozzáállással kommentálták. A cikkekből kitűnik például, hogy üdvözölték volna a nagyobb politikai pártok 48-as alapon való egyesülését, azaz „fúzióját”. Ami persze érthető, hiszen az emigránsok általában kritikusak az elhagyott ország politikájával szemben. Számos példa található az Amerikai Magyar Népszavában erre a kritikus hangvételre vonatkozóan, ezekből a tanulmányban idézek is néhányat.

Érdekes, egyben tipikus példa az a panaszos hangvételű interjú is például, amelyet a New Yorkba látogató Madarász József függetlenségi párti képviselővel készítettek 1908 augusztusában. A kormánypárti képviselő kijelentésére, miszerint „odaát örömmel hallunk az amerikai magyarság minden haladásáról és térfoglalásáról” a riporter ezzel válaszol: „Ezt

eddig nem tapasztaltuk. Sőt, az ellenkezőt is tapasztaltuk itt-ott".²⁴ Az ó-haza és mi című cikkben ismét visszatérnek Madarászra. A cikk alcíméből „*mindig nélkülnk határoznak rólunk*” is érezhető a sértődöttség. A lap egyetértően idézi az Amerikai Magyar Reformátusok Lapját, amelyben kifejtik, hogy Madarász látogatása a kivándorolt magyarság helyzetének felmérésére hiábavaló. Az amerikások megsegítésére sokkal jobb módszer lenne, ha közülük „*hívnának haza néhányat, véleménymondásra s a dolgok vezetésére, a kik régebben itt élnek, a néppel együtt működnek s az amerikai magyarságot teljesen ismerik*”. A Reformátusok Lapjának következtetése az, hogy „*az amerikai magyarság nagy kérdései azért nem voltak eddig megoldhatók, mert mindig nálunk nélkül határoztak rólunk*”. Az Amerikai Magyar Népszava visszhangozza ezeket a sorokat. Megemlíti a számos kongresszust, értekezletet, amelyek a problémával foglalkoztak az utóbbi években Budapesten, amelyek közül egyre sem hívtak meg senkit az amerikai magyarság köréből. „*Az amerikai magyarság nem tolakodhatik oda, a hová nem hivatalos. A magyar kormánynak kellene a jövőben arról gondoskodnia, hogy a fontosabb kivándorlási kérdésekben az amerikai magyarság is meghallgattassék s életbevágó kivándorlási tanácskozásokra meghívattassék.*”²⁵

Sintén az óhazára való reflexió kérdéskörébe sorolható, hogy milyen válogatásban közölt a lap a politikától eltérő témaúj híreket. Gyakran jelentek meg „kis színes” jellegű óhazai hírek. Érdekes, hogy ezek között látványosan sok szólt (általában erőszakos) bűncselekményekről, vagy szerencsétlenségekről. A címek szinte a bulvárlapok mai szóhasználatát tükröztek.

„*Leszúrta munkaadóját*” „*Leforrázott gyermek*” „*Méregkeverő menyecske*” „*Kétszer gázolta el a vonat*” „*A leégett község*” – hogy csak néhányat említsünk a legjellemzőbb szalagcímek közül.

Példának okáért, csak 1901 januárjában 9 öngyilkosságról, 11 gyilkosságról (köztük előre megfontolt és rablógyilkosságról is) és 7 egyéb (pl. vonatgázolásos) halálesetről számoltak be a Hazai hírek című rovatban.²⁶ Az ilyen típusú hírek szinte minden lapszámban dominánsak voltak a rovatban, de mellettük szintén nagy számban fordultak elő katasztrófákról (szélvihar, földrengés, tűzvész) és más veszélyes eseményekről (kutyatámadás, farkasok kószálnak az utcán Módoson²⁷), vagy éppen pereskedésekéről, csalásokról, párbajokról szóló cikkek. Szintén jellemző, hogy az ebben a rovatban megjelenő cikkek jóval terjedelmesebbek voltak az amerikai híreknél. Némelyek egészen bizarr eseményeket írtak le nagy részletezzéggel. A bemutatott borzalmas esetek egyik legjobb példája egy 1901. februári eset: „*Kanya Sándorné 68 éves asszony a minap tíz asszonyt hívott a tégláskert udvarába s azt mondta nekik, hogy várják meg mi történik a kamarában, de be ne merjenek*

24 Amerikai Magyar Népszava, 1908. augusztus 13.

25 Amerikai Magyar Népszava, 1908. augusztus 18.

26 Amerikai Magyar Népszava, 1901. januári számai.

27 Amerikai Magyar Népszava, 1901. február 6.

menni. Ezzel bement a kamrába és felakasztotta magát. Az asszonyok nem mertek bemenni, a rendőrök vették észre, hogy mit csinált az asszony. Már akkor halott volt".²⁸

Ehhez hasonló hírek minden hónapra jutottak, de nem volt ritka az sem, hogy havonta többször is előfordultak a lapban hasonlóan horrorisztikus események. Bapcsák Lőrinc esetéről például az előbb idézett akasztásos ügy után egy héttel számoltak be. Bapcsák egy Amerikából hosszabb kinttartózkodás után hazatért vendégmunkás volt, akivel megesett, „*ami a kivándorlókkal gyakran megtörténik, hogy itthon hagyott felesége, kinek hűségesen küldözgette a pénzt, nem igen maradt hűséges hozzá*”. Bapcsák hazatérve összeveszett feleségével, aki „*neve Magoranyi Anna, hirhadt verekedő, szép asszony*” egy fejszével szétverte férje fejét, de a horror még csak ezután kezdődött. Ötéves lányuk „*a vér látiára sirva kezde apja fejét mosni vízzel. A gonosz asszony cukrot adott neki s ráparancsolt, hogy hallgasson*”. Ezután letakarta férjét, részegnek hazudta, majd elment egy lakodalomba, onnan hazajőve pedig a holttestet az egyik szomszéd kútjába dobta. „*Ezek arról ittak, főztek.*” Az eset vége az lett, hogy a holttestet a kútban megtalálták, majd „*a gyermek is rávallott anyjára, de a szörnyeteg állhatatosan tagad*”.²⁹ Az ilyen rémtörténetek olvasása során könnyen az a kép alakulhatott ki az amerikás magyarokban, hogy az erőszak és az embereket öngyilkossába hajszoló elkeseredettség minden napos élémények az óhazában. Bűnesetek, balesetek, személyes tragédiák persze az Egyesült Államokban is gyakorta előfordultak, de az újság olvasói – legalábbis a Népszava cikkeiből – ezekről sokkal ritkábban értesültek.

Az ilyen, az óhaza erőszakos, veszélyes oldalát megmutató cikkeknek lehet egy olyan olvasata, hogy pusztán válogatásukkal próbálhatták kialakítani olvasóikban azt a képet, hogy az óhaza veszélyes, nem érdemes oda visszamenni. Emellett az is lehet, hogy önigazolást próbáltak keresni, hogy jó döntés volt a kivándorlás. Mindez persze csak elmélkedés, biztonsággal kijelenteni nem lehet, különösen akkor, ha figyelembe vesszük azokat a cikkeket, amelyek kifejezetten az Amerikába vándorlás ellen foglaltak állást.

Ezzel szemben érdekes megvizsgálni a Magyarok Amerikában című rovat tartalmát, amely általában minden lapszámban megjelent. A Hazai hírekben lefestett borzalmas kép az ezzel való összevetésben válik igazán érdekessé. A Magyarok Amerikában rovatban sokkal inkább pozitív hírek találhatók, az esetleges szomorúbb esetekről való tudósítások leggyakrabban azzal a konkrét céllal jelentek meg, hogy a közösség segítségét kérje a lap. Sokkal gyakrabban esett szó magyarokat ért szerencsés eseményekről (pl. lottónyeremény, sikeres vállalkozás). Kiemelkedő gyakoriságúak az amerikás magyarok életét meghatározó fontos családi eseményekről, pl. gyermekszületésekről, házasságkötésekéről, keresztelőkről szóló híradások, de sok esetben közöltek jelentéseket hivatali pozíciókba történt kinevezésekről is. Szintén sok esetben tettek jelentést jó (vagy éppen

28 Amerikai Magyar Népszava, 1901. február 13.

29 Amerikai Magyar Népszava, 1901. február 20.

rossz) munkásviszonyokról egy-egy adott város gyárában vagy bányájában. Esetleges sztrájkokról is ebben a rovatban számoltak be.

Bűnesetek, halálesetek is bekerültek, ezekben a szerencsétlenül jártak vagy családjaik számára kértek segítséget. Tudósítottak számtalan pozitív esetről, amikor amerikai magyarok egymásnak segítettek. Ezekben kívül reklámfelületként is szolgált a rovat, sok magyar hirdette itt vállalkozását vagy üzletét. A „bújtatott reklámot” sok esetben egy-egy ünnepélyről szóló beszámolóba „csomagolták”, mint például a farsangot barátai körében ünneplő Kovács Vilmos esetében. „...oly ízletes fánkot csakis Kovácsné asszony tud sütni, mint a minő ez estélyen az asztalra került. Csuszot is a bor utána”. Eddig egy szokványos eseménybeszámolónak tűnik a cikk, de ezután jön a reklám része: „Kovács Vilmos (529 E. 5 St.) vendég szerető helyiségeben minden alkalommal feltalálható az igazán élvezetes szorakozás, melyre az embernek néha oly nélkülözhetetlenül szükséges. (sic!)”³⁰ Gyakran harangoztak be kulturális eseményeket is.

Egy eseménytípus kiemelkedik a lap „ingerküszöbét” elérő szomorú amerikai történelmek közül: a bányaszerencsétlenségek és más munkahelyi tömegbalesetek. Az ilyen esetekről az Amerikai Magyar Népszava nem mulasztott el beszámolni, különösen ha magyar áldozatokkal is jártak. Az 1907-es évre például több nagy szerencsétlenség is jutott. „Halállal köszöntött ránk az év, januáriusával az 1907-ik esztendő, és halállal búcsúzik a utolsó hónapján. A pittsburgi Plise kohó robbanása volt a beközöntő: 12 magyar halála; a naomi, a monongahi és most a jacobscreeki szerencsétlenség: kétszáz magyar pusztulása a búcsú.”³¹ Az ilyen cikkek hangvétele már sokkal rezignáltabb, szomorú, az amerikai magyarság sanyarú sorsán kesereg. Igaz, sokszor ilyen esetekben is felhívja a figyelmet az amerikások összetartására, önzetlen segítségnyújtására a bajba kerültek családjain.

A rovatból összességében kiolvasható egy együttműködő, felelősségtudatos, egymást megsegítő diaszpóra képe. A cikkeket olvasva az látható, hogy az amerikás magyarok önképe alapvetően pozitív, jól érzik magukat új hazájukban, egymással emberségesek, baj esetén összejárnak. Időnként előkerülnek írások az amerikai élet, a munka keménységéről és a kivándorlás nyomorúságáról, ritkábban honvágyról is. Az összkép azonban nem ilyen keserű, általában inkább a „jég hátán is megéleő” magyar emberek képe rajzolódik ki. Olyan embereké, akik az új hazában is megtérémlik a szociális hálót, amelyből az óhaza faluközösségeinek elhagyásával kiszakadtak. Érdekes viszont, ahogy alkalomadtán oda-odaszúrnak más (az Osztrák–Magyar Monarchia területéről származó) bevándorló nemzeteknek. Nem ritka ilyenkor a hírek szarkasztikus, humoros hangvételű, már-már kárörvendő tállása. Gyakran jelennek meg olyan sorok, mint például: „Tót háború. A pánszlávok hajba kaptak. Ütk egymást, mint a kétfenekű dobot. ... Megirigyezték egymástól a hazaárulás

30 Amerikai Magyar Népszava, 1901. február 20.

31 Amerikai Magyar Népszava, 1907. december 27.

diccsőségét".³² Hasonlóan szemléletes példa az összetűsek humoros találása: „*Homesteadon, Pa., m. hó 27 én tót atyafiak a házban mulatozás közben összekaptak és egyik tót a másiknak az orrát leharapta. Jó étvágyat!*”³³ – ezekből szinte úgy tűnik, hogy még saját, a lapban megjelenő önképük pozitív, más kivándorló nemzeteket egyfajta rossz példaként állítják, mintha azt akarnák vele mondani: így is lehetne viselkedni, de mennyivel jobbak vagyunk mi, magyarok.

A kivándorlás jelenségének képe a lapban

A magyarországi kivándorlásról alkotott kép érdekes kettősséget mutat. Egyszer elítélik a kivándorlást, másrészt védelmezőn lépnek fel saját státuszukat illetően. Érdemes lehet ezt is közelebbről megvizsgálni, mert az óhaza képével kapcsolatos fontos információkkal szolgál.

Egyszer tehát abszolút negatívan szemlélik az elvándorlást. A nemzetre leselkedő fenyegetésként, veszélyként, súlyos gazdasági, társadalmi és demográfiai problémákat értékelik. Gyakori szavak az ezzel kapcsolatos cikkekben például a „veszedelem”, a „probléma”, vagy a „nyomorúság”. A lapszámokat olvasva az a vélemény tükrözödik, hogy a kivándoroltak tisztában vannak azzal, hogy a nemzetnek nem tesz jót a tömeges emigráció, hiszen nem „jó kedvükben” jöttek el ők sem. A számtalan, a szerkesztőséghez levélben forduló, kivándorlás gondolatával foglalkozó honfitársuknak is azt tanácsolja a szerkesztőség, hogy inkább maradjanak otthon. „*Ezek majdnem valamennyien azt hiszik, hogy Amerikában még most is könnyű meggazdagodni, még most is álmodoznak arany-mezőkről és az ingyen-földekről. Pedig, de sok keserű csalódás vár itt az ily emberekre, akik oly szép felegvárakat építenek odahaza*” – fogalmaz az 1901. májusi, „*Miért vándorolnak ide?*” című vezércikk. A cikk érveket sorakoztat a kivándorlás ellen, melyek összhangban állnak a magyarországi sajtóban gyakran megjelenő narratívával, mely szerint aki hajlandó keményen dolgozni, annak otthon is meglehet a megélhetése. A vezércikk végén így vonják meg a mérleget: „*Maradjon mindenki odahaza szülőházájában, aki csak képes a minden nap kenyeret megkeresni és azok, akik világot akarnak próbálni és tapasztalni jöjenek ide és innen tapasztalatokban gazdagón terhetsék ismét vissza.*”³⁴

Emellett viszont a kivándorlás kérdésében is rendkívül kritikusan tekintenek a kormányzatra. Tisztában vannak vele, hogy a kivándorolni vágyók nem holmi szerencseadások, hanem minden okuk megvan rá, hogy úgy érezzék, odahaza nem, vagy csak nagyon nehezen boldogulnának. Felháborítja őket, hogy a kormányzat

32 Amerikai Magyar Népszava, 1908. szeptember 7.

33 Amerikai Magyar Népszava, 1901. január. (A dátum nem olvasható pontosan.)

34 Amerikai Magyar Népszava, 1901. május 1.

kriminalizálással akarja megállítani a kivándorlást ahelyett, hogy olyan körülményeket teremtene, hogy az embereknek egyszerűen megérje az óhazában maradni, és ne is jusson eszükbe Amerikába vándorolni. A „Kihalt ország” című cikkben például „*Egy tespedő, nagy, lomha testhez*” hasonlítják az országot, ahol „néhány száz politikus kukac játssza a maga kisded játékait...” míg „*a nemzet alussza lethargikus álmát, melyből ki tudja, lesz-e valaha fólébredés*”.³⁵ Ilyen körülmények között az ország hanyatlak, nem csoda hát, hogy a nép inkább el akar vándorolni, mintsem továbbra is a „némán terpeszkedő” kihalt országban maradjanak. Számos alkalommal kesereg a lap, mert nem számíthat a magyar kormányzatra. „*S első sorban ne várunk segedelmet az ó-hazából és az ó-hazától*” – fogalmaznak egy 1907-es vezércikkben. Ebben azt javasolják a magyar kormánynak, hogy ha már segíteni nem hajlandó, „*legalább méltassa némi figyelemre az amerikai magyarságot s ha már nem használhat neki, legalább ne is ártson*”.³⁶ A kivándorlás problémájának óhazai kezelésére adott reflexió tehát teljes mértékben kritikus.

Másrészt a lapban megjelenő véleménycikkek büszkék, védelmezők is az amerikás magyarok saját helyzetével kapcsolatban. Bár elismerik, hogy sok Amerikába vándorló magyar számára kudarcjal végződik a „kaland”, mégis felháborodott cikkeket olvashattunk az óhaza sajtójából érkező kritikákkal kapcsolatban. Ilyen például a „*Rémhírek Amerikáról*” című cikk, amely az 1909. február 5-i lapban jelent meg.

„*Az ó-hazai lapok nagy része utóbbi időben nem szünik meg a rémesebbnél rémesebb történetek írni az amerikai munkások, recte kivándoroltak nyomorúságáról. Alig kerül egy-egy ó-hazai ujság a kezünkbe, hogy néhány ilyen célzatosan kiszinezett hir ne volna benne, kétségtelenül azzal a célzattal, hogy a magyar munkásvilágot visszarettentse a kivándorlártól. Hát hiszen mi értjük a dolgot. A hatalom nem lévén képes kenyereset és munkát adni a népnek, ad nekik hirkürtjei utján rémmeséket; csak akadjon ember, a ki elhiggye.*”³⁷

A cikk hangsúlyozza, hogy ők (azaz az amerikai magyarok) pontosan értik a kivándorlásban rejlő veszélyt. Nem tartják viszont elfogadhatónak a rendőri korlátozásokat és a sajtóban és plakátokon való rémhírterjesztést. Hiszen: „*az Amerikából érkező levelek, de még inkább a dollárok egészen másról, homlokegyenest ellenkező dolgokról beszélnek*”. A hazautalások révén Magyarországra áramló pénz valóban az egyik legnyomósabb érv volt a kivándorlás mellett. Ezek összegét például az 1910-es években országosan 150–400 millió koronáig becsülték.³⁸ Több erre vonatkozó kutatásban is megmutatkozik, hogy a hazautalások szinte minden régióban fontos pull-faktoroknak számítottak. Elég csak olyan példákra gondolnunk, mint a Heves vármegyei Kál község, ahol csak 1902 februárjában, mindössze egy hónapi kint tartózkodás után közel egy évi hazai keresetnek megfelelő megtakarított pénzt küldött haza

35 Amerikai Magyar Népszava, 1908. augusztus 30.

36 Amerikai Magyar Népszava, 1907. május 4.

37 Amerikai Magyar Népszava, 1909. február 5.

38 Puskás: Kivándorló magyarok i. m. 117.

az év első név szerint ismert kivándorlója.³⁹ A hazaküldött „amerikás” pénzeknek köszönhetően pedig sok vidéki településen a legszebb házakban azok laktak, és legszebb ruhákban jártak az USA-ban dolgozó rokonokkal rendelkező falubeliek.⁴⁰

Ugyanez a keserű vélemény fogalmazódik meg a Mi és az Ó-haza című cikkben. „*A budapesti lapok hasábjain hol Chicagóban éhezik százötvenezer magyar, hol a Niagarába ugrott a nyomor elől egy éhező magyar mérnök... szóval vigan folyik a csábítás a visszavándorlásra minden felelősséggel nélkül.*” A kormányzat felelősségének kérdése pedig ebben az esetben konkrétan a megélhetés biztosítását jelentené a visszavándorlók számára: „*Ne vándorolj ki! Itt élned, halnod kell! Ha kivándoroltál, vándorolj vissza! De hogy miből élsz, ha nem vándorolsz ki, pedig élned kell, míg meg nem halsz, az más kérdés.*”⁴¹

A magyarországi újságok valóban tele voltak rémhírekkel, az amerikai magyarok életét csupa szenvedésként ábrázoló cikkekkel – érdekes kontrasztot mutatva éppen az Amerikai Magyar Népszava óhazából származó híreivel. Ám nemcsak a budapesti, hanem a vidéki lapok is kivették részüket ebből az Amerikáról szóló rémhírkeltésből. Hiába állítottak viszont a magyarországi lapok olyanokat, mint amit például az Eger című hetilap egyik száma: „*arra nem gondol a vagyonkáját elkötya-vetyélő és Amerikába törekedő gazda, hogy azzal a munkával, melyet Amerikában kivánnak tőle és azzal a gazdálkodással, amellyel ott szaporítják a föld jövedelmét, itthon is meg lehetne találni a boldogulást.*”⁴² Az Amerikai Magyar Népszava az ilyen állításokkal szembeállítja pl. azt az adatot, mely szerint csak 1908. december 2. és 16. között több mint 290 ezer dollárt (majdnem 1,5 millió korona) küldtek hazára Amerikában dolgozó magyarok. Tehát mindössze két héten belül áramlott hazára annyi pénz, ami több volt, mint a teljes dualizmus-kori képviselőház egyéves javadalmazása.⁴³ „*Ez az egyetlen adat többet beszél a népnek, mint métermázsányi tanulságos füzet, a mely elmondja, hogy odakünn milyen értéktelen az emberi élet, milyen pária a kivándorolt munkás s milyen idegölő és egészségpusztító a munka. [...] Csinálhatnak ezer nehézséget, a mely újtát állja a kiözönlésnek, az agyonzaklatott, kizsákmányolt, munkáltalan nép a tü fokán is átbújik, hogy elkerüljön oda, a honnan honfitársai két héten belül közel másfélmillió koronát küldtek hazára.*”⁴⁴

39 Horváth László: Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás Kál községből az első világháború előtt. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis, 1991–1992. 262.

40 Itt leginkább Fejős Zoltán munkáira hivatkozhatunk. Például *Fejős Zoltán: Kivándorlás Amerikába a Zemplén középső vidékről*. A Herman Ottó Múzeum évkönyve, 19 (1980). 293–328., vagy legújabban *Fejős Zoltán: „Mert abban az időben lehetett vándorolni”* A cigándi amerikások emlékezete. Cigánd, 2017.

41 Amerikai Magyar Népszava, 1908. augusztus 1.

42 Eger, 1912. augusztus 14. A lapban megjelent Amerikába vándorlással kapcsolatos cikkekről lásd: Rakita Eszter: „Amerika dollárja... csábítja népünket évente ezzével a vészes idegenbe”. A nagy kivándorlás képe az Eger című lapban (1880–1914). Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae, 45. (2018) 195–210.

43 <https://www.artortenet.hu/index.php/arack/item/200-nem-mind-arany-ami-aranykorona> Utolsó elérés: 2019. január 30.

44 Amerikai Magyar Népszava, 1909. február 5.

A pénz témakörénél maradva, a sértettség erősen megmutatkozik azokban a cikkekben is, amelyek a magyarországi sajtót azért kritizálják, mert azok állandó jelleggel a kiváendorolt magyarok pénzével foglalkoznak, empátiát viszont nem mutatnak feléjük. „*A kiváendorlókkal nem törödnek odaát, hanem a kiváendorlók pénze kellene.*”⁴⁵ „*Amerikai magyar pénzek. Ez az egy mindig érdekli az ó-hazai sajtót. Többször panaszadtunk már ezen a helyen, hogy az ó-hazai illetékes tényezők nem sokat törödnek az amerikai magyarság ügyeivel és ebben legelől jár maga a budapesti sajtó.*”⁴⁶ A kormány pedig nem tesz semmit, amiért érdemes lenne visszaköltözniük. Rengeteg ilyen jellegű írás jelent meg a lapban.

Összegző gondolatok

Összefoglalásként tehát biztonsággal kijelenthető, hogy az Amerikai Magyar Népszava alapján egy öntudatos, összetartó, sajtai gondját viselő amerikai magyar diaszpóra képe rajzolódik ki az olvasó előtt. A lapban megjelent cikkek összetételeből és hangvételéből úgy tűnik, hogy ez egy olyan közösség, amely tisztában van azzal, hogy a milliós arányú kiváendorlás hatalmas veszélyt jelent az óhazára. Ugyanakkor nem látnak jövőképet az óhazában, amiért egyértelműen a kormányzat elhibázott lépéseiit okolják. Ráadásul a kormányzat nemcsak hogy nem tesz megfelelő lépéseket, még a helyzetet sem jól kezeli, amin még a magyarországi sajtó is csak ront, azzal hogy rendszeresen támadja a kiváendoroltakat.

Az Amerikai Magyar Népszavában a diaszpóra tehát igen sértetten reagál az óhazai véleményekre mind a kormány, mind a sajtó részéről. Rengeteg cikkben megfogalmazódik az ezzel kapcsolatos felháborodás. Érdekes ezzel kapcsolatban az a kettősség is, hogy az újság egyik alkalommal az Amerikába kiváendorlás nehézségeiről, már-már borzalmairól ír, más alkalmakkor pedig felháborodottan cikkezik a magyar lapokról, amelyek nehéznek, már-már borzalmasnak írják le az amerikai magyarság sorsát.

Természetesen több tanulmányra, akár egy teljes kötetre kiterjedően lehetne elemezni az Amerikai Magyar Népszava cikkeit kulturális, társadalmi, politológiai, vagy akár szimpla tartalmi szempontrendszer mentén. A cikkek háttéranyagának feltárása sokat hozzátehetne a témahez, ehhez azonban a szerkesztőségi iratanyag kutatására lenne szükség. Ebből megismerhetőek lennének a cikkek szerzőinek motivációi és közlési szempontjai is. A további kutatás során ez az aspektus is vizsgálható lesz. Ez a tanulmány mindenkorral a céllal készült, hogy ablakot nyisson a lapban rejlő cikkek kincsestárára, és egy általános képet mutasson a kiváendorlás és az óhaza ábrázolására az újságban.

45 Amerikai Magyar Népszava, 1908. augusztus 5.

46 Amerikai Magyar Népszava, 1908. augusztus 14.

Bibliográfia

Források:

- Amerikai Magyar Népszava 1901–1910 között megjelent lapszámai.
- Az Amerikai Magyar Népszava jubileumi díszalbuma 1899–1909. https://archive.org/stream/lpd_7395121_000/lpd_7395121_000_djvu.txt
- Eger, 1912. augusztus 14.
- Fourteenth Census of the United States Taken in the Year 1920. Vol. III., Population.
- The Constitution of the United States. The Bill of Rights & All Amendments. <http://constitutionus.com/>

Szakirodalom:

- Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. 1975. <http://mek.oszk.hu/00600/00618/00618.htm>
- Boles, Frank: Michigan Newspapers: A Two-Hundred-Year Review. Michigan Historical Review 36 (2010 tavasz). 31–69.
- Blau, Judith R.– Thomas, Mim– Newhouse, Beverly– Kavee, Andrew: Ethnic Buffer Institutions. The Immigrant Press: New York City, 1820–1984. Historical Social Research / Historische Sozialforschung 23. (1998) 3.
- Fejős Zoltán: Kivándorlás Amerikába a Zemplén középső vidékéről. A Herman Ottó Múzeum évkönyve, 19 (1980). 293–328.
- Fejős Zoltán: „Mert abban az időben lehetett vándorolni”. A cigándi amerikások emlékezete. Cigánd Város Önkormányzata, Cigánd. 2017.
- Horváth László: Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás Kál községből az első világháború előtt. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis, 1991–1992.
- Papp, Susan M.: Hungarian Americans and Their Communities of Cleveland. Cleveland State University, Cleveland, OH, USA. 1981.
- Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai, Bp. 1982.
- Puskás, Julianna: Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States. Holmes & Meier, New York, NY, USA. 2000.
- Rakita Eszter: „Amerika dollárja... csábítja népünket évente ezerrel a vészes idegenbe”. A nagy kivándorlás képe az Eger című lapban (1880–1914). Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae, 45. (2018) 195–210.
- Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp. 2000.

Várdy Béla – Várdy Huszár, Ágnes: Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarság élete és az óhaza. Mundus, Bp. 2005. 96.

Vasváry Ödön: Magyar Amerika. Somogyi Könyvtár, Szeged. 1988.

Zubrzycki, Jerzy: The Role of the Foreign-Language Press in Migrant Integration. Population Studies, 12/1 (1958).

NAGY GERGELY

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK SZEREPE MAGYARORSZÁG ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI HELYZETÉBEN

1. A magyar–amerikai kapcsolatok rövid története

Az észak-amerikai kontinens tizenhárom brit fennhatóság alatt álló gyarmata 1776. július 4-én nyilatkoztatta ki függetlenségét, és a Nagy-Britanniával szemben sikeresen megvívott függetlenségi háború után lett önálló államalakulat a 18. század végén. Az USA, mint fiatal nemzet, fennállásának első száz évében semmilyen hivatalos kapcsolatot nem tartott fenn Magyarországgal, hisz Magyarország nem volt független állam, hanem a Habsburg Birodalom részét képezte. Hivatalos diplomáciai kapcsolat tehát nem állt fenn a két ország között, de ez nem jelentette azt, hogy a két nemzet között nem létezett semmilyen kapcsolat. A magyar politikai gondolkodók már a 19. század közepén élénk érdeklődést mutattak az észak-amerikai nemzet iránt. Az 1830-as és 1840-es években több magyar utazó is felkereste az „Észak-amerikai Egyesült Államokat”¹ és az ottani benyomásairól és tapasztalataikból útikönyvben számoltak be az olvasóközönségnek.²

1.1. Forradalom és szabadságharc Magyarországon

Az amerikai politika horizontján az 1848–49-es forradalom és szabadságharc során tünt fel először Magyarország. A Zachary Taylor elnök vezette adminisztráció az érvényben lévő a Monroe-doktrína³ értelmében, a konfliktus kérdésében hivatalosan semleges álláspontra helyezkedett. Az amerikai bécsi követ felajánlotta, hogy a két oldal között közvetít, de ezt az ajánlatot az amerikai külügyminisztérium megtiltotta, mert az említett

1 A 19. századi magyar helyesírásban Észak-Amerikát „Éjszak-Amerikának” írták. lásd *Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára*. I–VI. Pest. 1862–1874. II. 478.

2 *Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Bp. 2014. 683. A 19. század elején az Egyesült Államokban utazó magyar utazókról bővebben lásd még *Glant Tibor: Amerika a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. Debrecen. 2013. 27–49.

3 A James Monroe elnökről elnevezett külpolitikai doktrína (1823) lényege az volt, hogy az Egyesült Államok elzárkózott az európai ügyekbe való beavatkozástól, ugyanakkor az amerikai kontinens felett kinyilatkoztatta az Egyesült Államok vezető szerepét, és ezzel jelezte, hogy az USA nem tűri tovább a térségben az európai gyarmatosító hatalmak jelenlétéit. A doktrínáról lásd *Henry Kissinger: Diplomácia*. Bp. 2008. 27–30.

doktrína értelmében nem kívánt európai ügyekbe avatkozni. A hivatalos állásponttal szemben viszont Zachary Taylor elnök a magyar oldallal szímpatizált. Az elnök 1849 júniusában utasította Ambrose Dudley Mannt, hogy utazzon Magyarországra, és ha a magyarok fenn tudják tartani az 1849 áprilisában kinyilvánított függetlenségüket, akkor létesítsen kapcsolatot a magyar kormánnyal. Mire azonban Mann eljutott az osztrák fővárosig, az időközben beavatkozó orosz intervenciós hadsereg levezte a magyar szabadságharcot, így küldetése okafogyottá vált. Zachary Taylor elnök szándéka viszont a szabadságharc utáni időkben diplomáciai feszültséget generált Ausztria és az Egyesült Államok között.⁴

1.2. A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig

A magyar ügy okozta amerikai–osztrák diplomáciai feszültség a szabadságharc leverése után is fennmaradt. A Julius Jacob von Haynau tábornok vezette osztrák megtorlás elől az Oszmán Birodalomba menekült magyarok miatt csapott össze Washington és Bécs. Millard Fillmore elnök utasítására az Amerikai Egyesült Államok isztanbuli megbízottja, George P. Marsh segédkezett az ott tartózkodó magyarok továbbutazásában. Marsh közbénjárásának volt köszönhető, hogy több magyarnak – köztük Kossuth Lajosnak is – sikerült elhagynia az oszmán fővárost, ahonnan Nagy-Britannia érintésével több társával együtt az Egyesült Államokba utazott.

Kossuthot az amerikaiak lelkes fogadtatásban részesítették, és számos beszéde egyikét a Képviselőházban mondhatta el, ami rendhagyónak számított, ugyanis a Képviselőházban Kossuth előtt külföldiként egyedül az amerikai polgárháború francia vezéralakja, Lafayette márki szólalhatott fel. Kossuth Lajos utazásának politikai célja azonban kudarcra volt ítélezve.⁵ Az említett Monroe-doktrína értelmében Fillmore elnök sem volt hajlandó változtatni az amerikaiak „benemavatkozási” politikáján. Kossuth látogatása és fogadása viszont tovább fokozta a Bécs és Washington közötti diplomáciai feszültséget. A magyar szabadságharc vezéralakja mellett egyébként több száz döntően katonatiszt került ekkor az Egyesült Államokba, a legismertebb és legmagasabb rangú közöttük a New Jersey-ben letelepedett egykori hadügymintiszter, Mészáros Lázár volt. A magyar emigránsok között aztán sokan ismét katonai pályára álltak az amerikai polgárháború⁶ ideje alatt. A véres polgárháborúban számos magyar katona harcolt mind az Unió, mind a Konföderáció hadseregeiben, de a polgárháború során az amerikai magyarok többsége az Uniót támogatta.⁷

4 Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. I. m. 683.

5 Balassa József: Kossuth Amerikában 1851–1852. Bp. 1931. 43–50.

6 Az 1861 és 1865 között folyt amerikai polgárháborút az északi államok fennhatósága alól elszakadni kívánó Konföderáció víta az Unióval. A polgárháborúról bővebben lásd: Paul Johnson: Az amerikai nép története. Bp. 2016. 421–507.

7 Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m. 683–684.

1.3. A kiegyezéstől az első világháború kitöréséig

Az 1860-as évek jelentős változásokat hoztak a világ és az európai kontinens hatalmi és politikai helyzetében. Nagy-Britannia és Franciaország hosszan tartó versenybe kezdtek a világ gyarmatosítása felett, Oroszország egyre nagyobb nyomást gyakorolt az Oszmán Birodalomra, az európai kontinens közepén pedig a nemzetiségi mozgalmak felerősödtek. A kor hatalmi átalakulásának egyik nagy vesztese a Habsburg Birodalom volt. Az 1850-es évek végén kiszorultak az itáliai félszigetről, és létrejött az egységes Olasz Királyság, 1866-ban pedig súlyos vereséget szenvedtek Poroszországtól, amivel elvesztették vezető szerepüket a Német Szövetségben, és a német egység is Ausztria nélkül valósult meg. Birodalma megmentése érdekében I. Ferenc József császár 1867-ben kiegyezett a magyarokkal, és létrejött a dualista berendezkedésű Osztrák–Magyar Monarchia.

Az osztrák–magyar kiegyezés utat nyitott a formális magyar–amerikai kapcsolatok felvételének. Az első hivatalos megbízottat, Adolf Kleint már egy évvel a kiegyezés után kinevezte, az első pesti konzul, Maurice Faber pedig 1874. decemberében kapta meg megbízását. A 19. század végére a magyar–amerikai viszony felértékelődött, hisz Theodore Roosevelt 1904-ben főkonzulátusi rangra emelte a magyar képviseletet, Frank Dyer Chester vezetése alatt.⁸

A budapesti konzulátus főkonzulátussá emelésének fő oka a Magyar Királyság területéről az Egyesült Államokba történő kivándorlási hullám felerősödése volt. Az Amerikai Egyesült Államok népessége ugyanis a polgárháború után olyan növekedést mutatott, mint korábban egy ország sem. A polgárháború kezdetén az USA teljes népessége 31 millió fő volt. Ez a népességi szám ekkoriban egy szinten volt a legnepesebb európai országok lakosságával. A polgárháború évtizedének végére az Egyesült Államok lakossága közel 40 millió főre nőtt, ami több mint 25 százalékos növekedést jelentett. 1880-ra a népesség túllépte az 50 milliót, 1890-ben pedig közel 63 millióra duzzadt, ami meghaladta minden európai ország lakosságát, kivéve az Orosz Birodalomét, és továbbra is az említett 25 százalékos „sebességgel” növekedett. A 20. század fordulójára a népesség átlépte a 75 milliót, az első világháború idején pedig a 100 millió főt. A példátlan népeségnövekedés a természetes szaporulat, a várható élettartam növekedése és a gyermekhalandóság visszaszorulása mellett az Egyesült Államokat célzó korabeli kivándorlási hullámnak is köszönhető volt.⁹

A 19. század folyamán az észak-amerikai államot három nagy „migrációs” hullám érte. Az első során, 1815-től a polgárháború kezdetéig, 5 millió ember érkezett

8 Uo. 684.

9 Ansley Johnson Coale – Melvin Zelick: New Estimates of Fertility and Population in the United States. Princeton 1963. 9. 21.

Európából az USA-ba, nagy részük (90 százalékuk) a Brit-szigetekről (Anglia, Skócia és Írország) vándorolt be. A második hullám során, a polgárháború vége és 1890 között, újabb 10 millió ember érkezett elsősorban Északnyugat-Európából, különösen Angliából, Walesból, Írországból, a német területekből és a skandináv országokból. Az ezt követő harmadik hullám során, 1890 és 1914 között, újabb 15 millióan érkeztek az Államokba, ekkor főleg Közép- és Dél-Európából: lengyelek, oroszok, zsidók, ukránok, szlovákok, horvátok, szlovének, magyarok, görögök, románok és olaszok. A harmadik hullámban érkező bevándorlók száma az első világháború előtti négy évben meghaladta az évi 1 milliót, és ekkor adtak először hangot annak az aggodalomnak, hogy az Egyesült Államok egésze túlnépesül. A polgárháború után, 1866 és 1915 között, az Egyesült Államok 25 millió, elsősorban Európából érkező embert fogadt be. 1883 után nagymértékben csökkent a Nyugat-Európából érkezők aránya, és 1895 után már a kelet- és dél-európai voltak többségben. 1914-ig több mint 9 millió fő érkezett az említett térségből az Egyesült Államokba, így a Magyar Királyság területéről is sokan ekkor vándoroltak ki Észak-Amerikába.¹⁰

Jól látható, hogy a Theodore Roosevelt elnöksége alatt felértékelődő amerikai–magyar kapcsolatok egyik fő mozgatórugója a térségből, és így a Magyar Királyság területéről, az Egyesült Államok területét megcélzó és egyre nagyobb számban kivándorlási hullám volt. Theodore Roosevelt volt egyébként az első amerikai elnök, aki Magyarországra látogatott, igaz már nem hivatalban lévő elnökként, hanem mint magánember. Roosevelt európai körútja során ellátogatott a dualista Monarchiába is, ahol nemcsak Ferenc József császárral találkozott és cserélt eszmét, hanem magyar főurakat is meglátogatott, többek között Apponyi Albert gróf felvidéki birtokain vadászott. Gróf Apponyi Albert pedig harmadik külföldiként, és Kossuth Lajos után második magyarként, amerikai útján beszédet mondhatott a Képviselőházból.¹¹

1.4. A 19. századi amerikai–magyar kapcsolatok értékelése

A 19. század folyamán az Amerikai Egyesült Államok nemzetközi súlya csekély volt, de egyáltalán nem elhanyagolható. Magyarország viszont egy levert szabadságharc után megkerülhetetlen maradt az Habsburg Birodalmon belül, és 1867 után az osztrák fél mellé a Habsburg Monarchia egyenrangú nemzetévé emelkedett. A magyar politikusok jelentős szerepet töltöttek be a Monarchiában. Gróf Andrássy Gyula a kiegyezés után nem sokkal közös külügyminiszter lett, és jelentős szerepet játszott abban, hogy az 1877–1878-as orosz–török konfliktus¹² után a berlini kongresszuson a Monarchia

10 Eric Foner: Reader's Companion to American History. Boston. 1991. 534–536.

11 Peterecz Zoltán: Theodore Roosevelt magyarországi látogatása: adalék a magyar–amerikai kapcsolatokhoz. *Aetas* 29. (2014) 5–19.

12 Az 1877–1878 között zajló orosz–török háború során az Orosz Birodalom fölényes győzelmet aratott az Oszmán Birodalom felett és a San Stefanó-i békében Oroszország létrehozta Nagy-Bulgáriát és korlát-

érdekei érvényesültek, és a Balkánon megakadályozták az orosz expanziót, valamint kivezette a dualista államot a nemzetközi elszigeteltségből, amikor a Bismarck vezette Német Császársággal 1878-ban a Monarchia szövetségre lépett.

Az Amerikai Egyesült Államok az amerikai polgárháború után hatalmas gazdasági fejlődésen és népesedési robbanáson ment keresztül, és a legtöbb iparágban a világ vezető országa lett. A 19. század végére a gazdasági és technológiai földény a Brit Birodalomból és Franciaországból az Egyesült Államok és a Német Császárság felé tolódott. Az USA hatalmas potenciálja ellenére diplomáciailag nem számított jelentős hatalomnak, így helye a nemzetközi politikában nem tükrözte az ország hatalmi potenciálját. Az amerikai szenátus a polgárháború után az első világháborúig a belügyeket részesítette előnyben. Nem emelte a 25 ezer fős hadsereg létszámát, és gyenge hadiflottát tartott. 1890-ig az amerikai hadsereg mérete Bulgária után, a tizenegyedik helyet foglalta el a világ rangsorában, és a hadiflottája Olaszországénál gyengébb volt, noha az USA ipara ekkorra már jelentősen felülmúlt a Brit Birodalom ipari potenciálját. Az Egyesült Államok, a Monroe-doktrína értelmében, továbbra sem vett részt a világ ügyeiben és nem vett részt nemzetközi tárgyalásokon, így diplomáciailag másodrendű hatalomnak számított. 1880-ban, amikor az Oszmán Birodalom csökkentette diplomáciai testületét, visszavonta nagykövetét Svédországból, Belgiumból, Hollandiából és az Egyesült Államokból. Ekkor történt, hogy egy Madridban szolgáló német diplomata felajánlotta, hogy lemond fizetése egy részéről, csak ne helyezék át Washingtonba.¹³

Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok ennek ellenére jó és egyre fontosabb kapcsolatot tartott fenn egymással a 19. század folyamán. A két nemzet szimpatizált egymással mind a magyar forradalom és szabadságharc, mind az amerikai polgárháború idején és a kiegyezés utáni időkben is. A helyzet gyökeresen az első világháború kitörése után változott meg, amikor a két ország nemzetközi szerepe radikális fordulatot vett a világháborúban és a világháború után kialakuló új nemzetközi rendben.¹⁴

2. Az első világháború hatása az amerikai–magyar kapcsolatokra

Az 1914. június 28-án történt sarajevói merénylet után egy hónap múlva az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia között kitörő háború napok leforgása alatt világháborúvá szélesedett és az európai kontinens legtöbb országa csatlakozott a világégéshez.

lan befolyást szerzett a Balkán-félszigeten.

13 Kissinger, H.: Diplomácia i. m. 29.

14 Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m. 684–685.

2.1. Woodrow Wilson elnök és az első világháború

Amikor az európai nagyhatalmak közötti hadüzenetváltás 1914. augusztusában megtörtént, Woodrow Wilson elnök augusztus 19-én felhívást intézett az amerikai néphez, a Kongresszushoz küldött üzenet formájában, amelyben azt kérte, hogy az amerikaiak maradjanak semlegesek „tettben és gondolatban”.¹⁵ Wilson semlegességi nyilatkozata politikai érdekeken alapult. Az amerikai külpolitikai irány a 19. század végétől a Német Császárság és a későbbi központi hatalmakkal szemben az antantszövetséget támogatta. Theodore Roosevelt elnöksége alatt nyert széles körű politikai támogatást az a nézet, hogy az Egyesült Államoknak egy esetleges nemzetközi konfliktus esetén Németországgal szemben a britéket és franciakat kell támogatnia. Ennek reálpolitikai érve az volt, hogy a 19. század végére a Brit Birodalom vezető szerepe megrendülni látszott a világpolitikában, és annak helyére a gazdaságilag feltörekvő Egyesült Államok mellett a Német Császárság „pályázott”. Az amerikai politika tehát a világháború kitörésekor szemben állt a központi hatalmakkal, ahogy azt később Theodore Roosevelt is megfogalmazta: „Ha én lettem volna az elnök, már július harmincadikán vagy harmincegyedikén felléptem volna Németországgal szemben”.¹⁶ Az Egyesült Államok hadba lépése nem ment ilyen egyszerűen. Az amerikai közvélemény egyötöntően elutasított egy háborús szerepvállalást, és az Egyesült Államok lakossága mélyen megosztott volt a konfliktus kérdésében. Az angol, skót, francia és skandináv leszármazottak az antanthatalmak mellett álltak, de a német, ír, valamint a Monarchia területéről betelepültek közül sokan a központi hatalmakkal támogatták – legalábbis, ahogy Wilson elnök fogalmazott – „lélekben”. Emellett az amerikai nemzet tudatában élénken élt az 1812-es háború és az, hogy a polgárháború idején Nagy-Britannia a Konföderációval szimpatizált,¹⁷ míg Poroszország és a németek, valamint a magyarok, az Uniót támogatta és számos német és magyar származású katona harcolt az Unió hadseregében.¹⁸

15 Woodrow Wilson üzenete a Kongresszusnak: US. 63th Congress, 2nd Session. Senate Documents. No. 566. Washington. 1914. 3–4.

16 Theodore Roosevelt levele Cecil Arthur Springe Rice-hoz. Közli: *Elting E. Morrison* (szerk.): *The Letters of Theodore Roosevelt*. I–VIII. Cambridge. 1954. VIII. 821.

17 Az amerikai polgárháború során a brit külpolitika komolyan foglalkozott azzal, hogy a Konföderáció oldalára áll, hogy az észak-amerikai kontinensten is több egymással rivalizáló ország jöjjön létre. A Konföderáció képviseletében több diplomata utazott Európába, hogy Nagy-Britanniát, vagy más európai nagyhatalmakat meggyőzzön a Konföderáció támogatására. 1861-ben az Unió haditengerészete elfoglalt egy brit felségjelzés alatt hajózó gózöst, amelyen két déli diplomata tartózkodott. Az incidens miatt Nagy-Britannia és az Unió háborúba sodródhatott volna, de végül az Unió kiadta a britek által követelt két diplomatát. Nagy-Britanniában végül az Uniót támogató irányzat kerekedett felül, ugyanis a britek jelentős kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fent az északiakkal, valamint nem tartották lehetségesnek, hogy egy háború során Kanadát meg tudnák védeni. Az incidensről bővebben lásd *Stephen B. Qates: The Approaching Fury. Voices of the Storm 1820–1861*. New York. 1997.

18 *Magyarics T.*: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m. 189–190.

Maga Woodrow Wilson elnök a háború kitöréséért mindenkit oldalt felelősnek látta és elítélte, de politikai nézetei mindenkor közelebb álltak az „angolszász” világot képviselő Nagy-Britanniához a „militarizmust” képviselő Németországgal szemben. Éppen ezért, bár a britek és a németek is egyaránt erősen vitatható döntéseket hoztak nemzetközi jogi szempontból a világháború kitörése után, a Wilson-adminisztráció inkább az antanthatalmakat támogatta. Nagy-Britannia az Északi-tengert már 1914. november 3-án hadizónának nyilvánította, és blokád alá vette a német partokat. A rendelkezés nemzetközi jogilag vitatható volt, hisz a britek ezzel a német polgári lakosság kihezhetetését célozták meg, Wilson mégis elfogadta a blokádot. Ez már előrevetítette, hogy ha az Egyesült Államok csatlakozik a konfliktushoz, akkor azt a központi hatalmakkal szemben fogja megtenni. Woodrow Wilson annak idején arra kérte az amerikaiakat, hogy legyenek semlegesek „gondolatban” is, de az elnök eszmevilágának már régóta szerves részét alkotta az angolszász együttműködésbe és hivatástudatba vetett hit. Az Egyesült Államok semlegességét sértő incidensek során az amerikai jegyzékek hangneme minden enyhébb volt, ha azokat Londonba címeztek, és nem Berlinbe.¹⁹

A számos incidens ellenére Woodrow Wilson elnök még az 1916-os választás során is a semlegesség programjával indulhatott. Wilsonnak ügyelnie kellett, hogy a választási kampányában ne túlozza el az antant melletti túlzott elkötelezettségét. 1916 áprilisában ugyanis a dublini húsvéti felkelés²⁰ komolyan megterhelte Nagy-Britannia és az amerikai ír nacionalisták viszonyát, és a Charles Evans Hughes-zal vívott szoros küzdelem miatt minden szavazat számított, így az amerikai íreké is. A választás megnyerése után viszont már csak idő kérdése volt, hogy Wilson elnök mikor vezeti háborúba nemzetét, mindenki a megfelelő ürügyet kellett kivárnia. 1917 februárjában és márciusában aztán erre sor is került, amikor német tengeralattjárók több amerikai hajót is elszállítottak. A sajtó ugyanebben az időben hozott nyilvánosságra egy titkos sürgönyt, amelyet Arthur Zimmermann német külügyminiszter küldött a mexikói kormánynak:²¹ egy német–mexikói szövetség megkötését javasolta az Egyesült Államok megtámadására, megcsillagolva a lehetőséget, hogy Mexikó visszakaphatná az 1848-as háborúban elvesztett területeit. Az említett incidensek hatására Wilson április 2-án a Kongresszust a hadüzenet kiadására kérte fel, amely hatodikán meg is szavazta az elnök kérését.²²

19 Uo. 191–194.

20 1916. április 24-én az Ír Köztársaság Testvéri mozgalma és az Ír Polgári Hadsereg elfoglalta a Dublin központjában található fontos közintézményeket és kikiáltotta az ír függetlenséget. A felkelést a túlerőben lévő brit katonaság leverte, de a húsvéti felkelés hatására tört ki 1918-ban Írország-szerte a felkelés a brit uralom ellen, ami 1921-ben Írország függetlenségehez vezetett.

21 Az antant propagandája jelentősen felnagyította a németek Mexikónak küldött szövetségi ajánlatát. A táviratot a német kormány soha nem hagyta jóvá, így az nem volt hivatalos szövetségi ajánlat. A távirat szövegét lásd *Magyarics T.*: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m. 196.

22 Johnson, P.: Az amerikai nép története i. m. 638.

Fontos megjegyezni, hogy a Woodrow Wilson vezette Egyesült Államok, bár az antanthatalmak oldalán lépett be a háborúba, de az antantszövetséghez nem csatlakozott – mint ahogy a háború során azt több ország tette – hanem a dél- és közép-amerikai valamint a karibi államokkal együtt Szövetséges és Társult hatalomként lépett be a konfliktusba. Ez előrevetítette, hogy a konfliktusban az Egyesült Államok ugyan az antant oldalán áll, de a háború utáni rendezést illetően saját elképzelésekkel rendelkezik egy új nemzetközi rend kialakításához, amelyben a vezető szerepet magának szánja.²³

2.2. Az Egyesült Államok szerepe az első világháborúban

A hadüzenet után az Egyesült Államok története során először került nemzetközi fegyveres konfliktusba. Az országnak 1917 januárjában mindenki 200 ezer katonája volt, amely létszámot az 1917. május 18-án kiadott sorozási törvény (Selective Service Act) a háború végére négymillióra duzzasztotta. A háború viszont az Egyesült Államok lakosságát a hadüzenet ellenére is szélsőségesen megosztotta. Maga Wilson elnök fogalmazott így még korábban: „Vezesd harcba ezt a népet, és elfelejtji, hogy valaha is ismerte a toleranciát [...] Nemzetünk életét a legutolsó rostokig átjárja majd a könyörtelen brutalitás”.²⁴ És valóban, a háború, ahogy Wilson előre megmondta, az amerikai nemzet szabadságának fájdalmat megnyirbálását, számos kényszerű intézkedés bevezetését jelentette. A sorozási törvény mellett az 1917. június 15-én életbe lépett kímtörvény (Espionage Act), amelyet az 1918. május 16-i lázítás- és lázadástörvény (Sedition Act) egészítette ki, lehetővé tette a hatóságoknak, hogy számos pacifistát és a bevonulást megtagadó állampolgárt zaklassanak. A sorozási törvényt sokan a központi hatalmakhoz köthető gyökereik, így sokan magyar származásuk miatt tagadták meg.²⁵

Az Amerikai Egyesült Államok ettől függetlenül döntő szerepet játszott abban, hogy az első világháború az antanthatalmak győzelmével ért végett. Bár a történetírás szeret úgy tekinteni a „nagy háborúra” hogy az 1914. őszén meghiúsult Schlieffen-terv a központi hatalmak vereségét vettítette előre, de a helyzet ennél jóval árnyaltabb volt. A világháború az Egyesült Államok hadba lépéséig patthelyzetet mutatott. Bár az antanthatalmak erőfölényben voltak, de a központi hatalmak országai, így a Német Császárság, az Osztrák–Magyar Monarchia, az Oszmán Birodalom és Bulgária, sikeresen „állták a sarat” és a többfrontos háborút. Csapataik 1915 őszére legyőzték és megszállták Szerbiát és Montenegrót, 1916 végére Görögország kivételével ellenőrzésük alá vonták a Balkán-félszigetet, legyőzték és megszállták Romániát, 1917-ben pedig súlyos vereséget mértek Oroszországra és a caporettoi áttörés során Olaszországra is. Az 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki és az 1918. május 7-én megkötött bukaresti békével

23 Vö. Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története, i. m. 200–201. és Johnson, P.: Az amerikai nép története i. m. 639.

24 Idézi: Foster Rhea Dulles: The United States Since 1865. Ann Arbor. 1959. 263.

25 Johnson, P.: Az amerikai nép története i. m. 639–641.

Oroszország és Románia kilépett a háborúból, így a keleti frontról átcsoportosított hadtestek segítségével 1918 tavaszán a nyugati és olasz fronton²⁶ a központi hatalmak elsőről erejű támadást indítottak.²⁷

A háborúba időközben belépett Egyesült Államokból 1918. tavaszától folyamatosan áramlottak a friss csapatok Európába, és a háború végéig kétnyolc millió amerikai katona került az „öreg kontinensre”. Az amerikai csapatok segítségével az antanthatalmak folyamatos erőfölényhez jutottak a Franciaországban harcoló német, az Olaszországban harcoló osztrák–magyar, a Görögországban harcoló bolgár és a Közel-Keleleten élet-hálál harcot vívó törökökkel szemben. 1918. nyarának végére így az antanthatalmak és az Egyesült Államok megállították a központi hatalmak előrenyomulását, és ellentámadásba átmenve szorították vissza őket.²⁸ A központi hatalmak állásai 1918 őszére szétestek, és hadseregeik a teljes összeomlás szélénre sodródtak, így külön-külön fegyverszünetért folyamodtak,²⁹ legutoljára Németország 1918. november 11-én.³⁰

2.3. Woodrow Wilson és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban

Az első világháború kitörése 1914-ben kényszerű véget vetett a Monarchiából, így a Magyar Királyság területéről, történő kivándorlásnak az Egyesült Államokba. Amikor 1917. áprilisában az USA hadat üzent a Német Császárságnak a korlátlan tengeralattjáró-háború és a Zimmermann-távirat miatt, Németország szövetségeseivel, így az Osztrák–Magyar Monarchiával is megszakította a diplomáciai kapcsolatokat. Fontos megemlíteni, hogy Woodrow Wilson idealista világképe és küldetéstudata is szerepet játszott abban, hogy az Amerikai Egyesült Államok az első világháború kitörésétől az antanthatalmakkal szímpatizált. Wilson elnök a demokráciát és a „fejlett amerikai intézményeket” a világ számára követendőnek tartotta, ebben pedig a központi hatalmak országait elmaradottaknak tekintette. Wilson gyökeresen értelmezte át az addig érvényben lévő Monroe-doktrínát azzal, hogy kijelentette: „A világot biztonságosabbá kell

26 Az első világháború említett balkáni, keleti-fronti és olaszországi eseményeiről lásd Hajdu Tibor – Polmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918. Bp. 2014. 165–175. 180–186. 264–272. 277–280. 286–293. 301–308.

27 Az 1918. március 21-én indított tavaszi offenzíva volt a központi hatalmak utolsó támadó hadművelete, amely július 18-ára kifulladt.

28 Az antant hatalmak az amerikai csapatok segítségével 1918. július 18-án sikeresen megállították a központi hatalmak tavaszi offenzíváját, és a legtöbb fronton ellentámadásba lendültek. A nyugati fronton ezt hívja a szakirodalom 100 napos offenzívának (1918. augusztus 8. – november 11.). Az 1918-as hadi eseményekről bővebben lásd Hajdu T. – Polmann F.: A régi Magyarország utolsó háborúja i. m. 325–340.

29 Az antant hatalmak képviselőivel Bulgária 1918. szeptember 29-én Szalonikiben, az Oszmán Birodalom október 30-án Mudrosz kikötőjében, az Osztrák–Magyar Monarchia november 3-án Páduában, a Német Császárság pedig november 11-én Compiègne-i erdőben írta alá a feltétel nélküli megadással egybekötött fegyverszünetet.

30 Magyarics T.: Az Egyesült Államok külüpolitikájának története i. m. 202.

tenni a demokrácia számára”.³¹ Wilson ezért már 1915-től lehetővé tette azt, hogy amerikai magánbankok jelentős összeggel támogassák a hadban álló feleket. A pénzintézetek hivatalosan mindenki harcoló fél számára folyósíthattak hiteleket, de a központi hatalmaknak folyósított kölcsönök egytizede volt az antantországok számára nyújtott hiteleknek. Ezenkívül az antantszövetség vezető országa, Nagy-Britannia számára az Egyesült Államok 2,2 milliárd dollár értékben szállított fegyvert, 300 millió dollár értékben pedig vasat, acélt és élelmiszerket. Az Egyesült Államok tehát már az antantországoknak folyósított jelentős kölcsönök és támogatások miatt sem maradhatott semleges a konfliktusban.³²

Az Egyesült Államoknak konfliktusai Németországgal szemben voltak, így a központi hatalmak többi országával csak a diplomáciai kapcsolatot szakították meg. A Woodrow Wilson vezette adminisztráció reménykedett abban, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát leválaszthatják a német szövetségről, de I. Károly császár, magyar uralkodóként IV. Károly király, kudarcra ítélt békékötési kísérleteit látva az Egyesült Államok 1917. december 7-én a Monarchiának is hadat üzent.³³ Az amerikai alakulatok az olasz fronton vették fel a harcot az osztrák–magyar csapatokkal szemben, ahol történetük során először kerültek szembe magyar és amerikai katonák. Az amerikai csapatok, akárcsak Franciaországban, jelentős szerepet játszottak abban, hogy az 1918. június 15–23. között zajló második piavei csatában az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó offenzívája meghiúsult. Ezen a fronton sérült meg július 8-án, a világháború után irodalmi munkásságra kezdő és később Nobel-díjas amerikai író, Ernest Hemingway is.³⁴ Az 1918. október 24-én kezdődő harmadik piavei csatában³⁵ ugyancsak amerikai csapatok támogatásával sikerült a szövetséges hatalmaknak Olaszországban véglegesen térdre kényszeríteni az osztrák–magyar erőket.³⁶

Woodrow Wilson 1918 januárjában meghirdetett 14 pontja³⁷ az Osztrák–Magyar Monarchiával foglalkozó részében sürgette a Monarchia népeinek nemzeti önrendelkezését.

31 Az elnök háborúba lépést indokló beszéde a Kongresszusban, 1917. április 2. US 65th Congress, 1st Session. Senate Document No. 5. Washington, 1917. 8. Wilson idealista világképről bővebben lásd: Kissinger, H.: Diplomácia i. m. 21–47., 213–242.

32 Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története, i. m. 198–199.

33 Az Egyesült Államok az első világháború során Bulgáriának és az Oszmán Birodalomnak nem üzent hadat csak a diplomáciai kapcsolatokat szakította meg.

34 Ernest Hemingway (1899–1961) későbbi híres és Nobel-díjas amerikai író az olasz fronton szerzett tapasztalatiból írta a „*Bücsú a fegyverektől*” című regényét. Hemingway első világháborús részvételéről lásd James Mellow: Hemingway. A Life Without Consequences. Boston 1992. 57–61.

35 A második és harmadik piavei (Vittorio Veneto-i) csatáról bővebben lásd Hajdu T. – Polmann F.: A régi Magyarország utolsó háborúja i. m. 340–355.

36 Vö. Peter I. Bosco: Amerika Háborúban. Az első világháború. Bp. 2003. 120–136. 146–165. Hajdu T. – Polmann F.: A régi Magyarország utolsó háborúja i. m. 340–355.

37 Woodrow Wilson elnök 1918. január 18-án hirdette meg híres 14 pontját, amelyben kinyilvánította politikai nézeteit egy új világrend felállításában. A 14 pont magyarral fordított szövegét lásd Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története, i. m. 205–206., a 14 pontról lásd még Glant Tibor: A 14 pont története és mítosza. Külügyi Szemle 8. (2009) 84–97.

Ez köszönhető volt annak, hogy bár az amerikai és magyar nemzet jó kapcsolatot ápolt a 19. század folyamán, de a kiegyezés után, és főleg a 19. század végétől a Nyugat-Európába és az Egyesült Államokba utazó rendkívül aktív cseh, román és délszláv emigráció hasonló munkásságot fejtett ki, mint az 1848–49-es események után a magyar emigráció. Ennek egyik jó példája, hogy az 1917 szeptemberében a háború utáni béketárgyalásokra az amerikai delegációknak készített anyag összeállítására létrehozott szakértői csoport, a The Inquiry egyik cseh származású tagja azt a megállapítást tette, hogy Közép-Európában a magyarok és a németek „természettől fogva antidemokratikusak”.³⁸ Ez és ehhez hasonló gondolatok kerültek bele az 1919 januárjától Párizsban tárgyaló amerikai delegáció munkáját segítő ún. Fekete Könyvbe. Wilson elnök többek között ezért is egyezett bele később olyan könnyen a Közép-Európát teljesen átrendező békeszerződésbe.³⁹ Az új csehszlovák állam későbbi elnöke, Thomás G. Masaryk, és az új lengyel állam későbbi miniszterelnöke, Jan Paderewski is nagy hatást gyakorolt az amerikai békedelegáció elképzeléseire. Masaryk 1918-as amerikai útja során a hivatalban lévő amerikai adminisztráció politikusaival is találkozott, így Wilson elnökkel is. A Wilsonnal való találkozásáról számos legenda kering a köztudatban, többek között az is, hogy Masaryk jó szónoki képességeinek köszönhetően meggyőzte Wilsont a Monarchia feldarabolásáról, és ekkor személyes jó barátja lett az elnöknek. Az igazság viszont az, hogy amíg az amerikai külügymintiszter, Robert Lansinget és Wilson személyes barátját és tanácsadóját, Edward M. House ezredest⁴⁰ valóban lenyűgözte, az elnököt nem. Az 1918. június 18-i találkozójuk rosszul sült el. A két professzor előadást tartott egymásnak, és Masaryknak rá kellett ébrednie, hogy az elnököt jobban érdekli a csehszlovák légió⁴¹ bevetése a bolsevik Oroszország ellen, mint a független csehszlovák állam támogatása.⁴²

Woodrow Wilson ugyanis eredetileg nem tartotta szükségesnek az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásztását, de a háború végére már megváltoztatta az álláspontját, és a Német Császársággal szövetséges Monarchia ún. utódállamokra osztását szorgalmazó brit és francia állápontra helyezkedett, amelynek nem volt köze a Masarykkal való találkozásához.⁴³

38 Idézi: *Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m.* 197.

39 Uo.

40 Edward Mandel House (1858–1938) ezredes Woodrow Wilson elnök személyes barátja és tanácsadója volt. Az 1919-es párizsi békikonferenciára érkező amerikai delegáció egyik fontos alakja volt az elnök mellett. Később a Népszövetségről kialakult nézetkülönbségek miatt viszonya megrömлott Wilsonnal.

41 A csehszlovák légiót Masaryk közreműködésével 1917-ben hozták létre az orosz fronton hadifogságba esett cseh katonákból, hogy felvegyék a harcot a központi hatalmakkal, így az antant támogatását megnyerjék a független Csehszlovákia megalakításához. A légió később az oroszországi intervenciós háborúban többször megütközött a bolsevik erőkkel. A cseh légió oroszországi tevékenységről lásd: *Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m.* 206–207.

42 Glant Tibor: Kettős tükrben: Magyarország helye az amerikai közvéményben és külpolitikában az első világháború idején. Debrecen 2008. 178–197.

43 Vö. Galnt Tibor: Kettős tükrben i. m. 221–249. és *Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m.* 685.

3. Az Amerikai Egyesült Államok szerepe a világháború utáni Magyarország helyzetében

A világháború vége után a Woodrow Wilson vezette amerikai delegáció a fenn vázolt előzmények után érkezett a párizsi békétárgyalásokra. A delegáció jól felkészült a térség állapotaiból, és követte annak háború utáni eseményeit. Az amerikai politikai érdekeknek nem voltak kimondott konfliktusai Magyarországgal egészen addig, amíg a Károlyi Mihály kormányát váltó Kun Béla vezette kommunisták át nem vették a hatalmat az ország felett. Az Egyesült Államokat vezető Wilson elvetette a bolsevizmust, és egyik fontos célja volt a kommunisták terjeszkedésének megállítása. A Lenin vezette bolsevikok ugyanis egy új világrend létrehozását hirdették meg, akárcsak Wilson, akinek 14 pontja inkább volt egy új nemzetközi rend programja, mint az amerikaiak háborús céljait tartalmazó jegyzék.⁴⁴

3.1. Az Egyesült Államok álláspontja Magyarországról a békekonferencián

Az 1919-es párizsi békekonferencia kezdetén az angolok és az amerikaiak még közömbösek voltak a magyarokkal szemben, a francia viszont leplezetlenül ellenségesek. A francia politika célja az volt, hogy a széteső Monarchia helyén olyan utódállamokat hozzon létre, amely gátat emel az orosz bolsevizmus és Európa között, valamint Németországot keletről ellensúlyozni tudja.⁴⁵

A békekonferencia a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságát bízta meg, hogy Magyarország és a környező országok új határait állapítsa meg. A francia és az olaszok Magyarországból jókora darabot Romániának akartak adni, miközben a britek és az amerikaiak az etnikai határok tiszteletben tartását követelték. A helyzet gyökeresen változott, amikor a Kun Béla vezette kommunisták magukhoz ragadták a hatalmat. Az addig közömbös amerikai delegáció számára is a magyarországi helyzet lett az egyik legfontosabb kérdés az elkövetkező napokban. A bolsevizmus terjedésének „réme” a békekonferencián is hatalmas riadalmat keltett, pedig a Budapesten tartózkodó fiatal amerikai tiszt, Nicholas Roosevelt már ekkor azt jelentette Párizsba, hogy véleménye szerint a magyarok inkább országuk védelmében támogatják a bolsevik vezetést: „A magyarok abban a közös hitben élnek, hogy Magyarországot nem szabad felszabdalni, és az ország megőrzésének érdekelében, végső elkeseredésükben fordultak a bolsevizmus felé”.⁴⁶ Maga Woodrow Wilson is elismerte, hogy nem tudja pontosan mi lenne a helyes út a magyar bolsevistákkal szemben: „Pontosan mi is az álláspontunk a bolsevikokkal kapcsolatban?” Magyarország „felelőtlen” megcsonkítása is ekkor került szóba az elnöknél: „Nem úgy tűnik, hogy ez

44 Glnat Tibor: A 14 pont története és mítosza i. m. 84–87.

45 Macmillan, M.: Béketeremtők i. m. 321.

46 Papers Relating to the Foreign Relation of the United States. The Paris Peace Conference 1919. I–XIII. Közzé teszi: United States Government Printing Office. Washington 1947. XII. 416–417.

a megfelelő módszert hozta”. Wilson azt is megjegyezte, hogy a békekonferenciának nem szabad egy országot sem ellenségeként kezelnie: „Állítólag a magyarok barátai vagyunk”. Clemenceau erre azt válaszolta: „A magyarok nem a barátaink, hanem az ellenségeink”. A vitában az angol miniszterelnök, Lloyd George, Wilson mellé állt: „Miért ne kezdjünk párbeszédet a magyarokkal. A német békefeltételeknek mindannyiunk számára intő jelnek kell lennie [...] Éppen ennyire veszélyes – folytatta az angol miniszterelnök – az európai béké jövőjére nézve, ha magyarok millióit országukon kívülre szorítják”. A franciak által felvetett fegyveres beavatkozást is kétségekkel fogadta az amerikai–angol fél: „Ne bánjunk úgy Magyarországgal, mint Oroszországgal, elég nekünk egy Oroszország is” – hangzott el Lloyd George kritikája.⁴⁷ A Négyek Tanácsa végül amerikai és angol nyomásra azt a döntést hozta, hogy egy megbízottat küldjenek Budapestre, aki jelenthetne a magyarországi helyzetről. A franciaknak annyit sikerült elérniük, hogy katonai felszerelést küldjenek Romániának. Az amerikaiak ellenállása annak volt köszönhető, hogy a francia követelések mögött kezdték sejteni, hogy Franciaország a legyőzött Németország helyére pályázik az európai kontinensen. Egy Európát uralma alatt tartó Franciaország pedig az amerikaiak számára elfogadhatatlan lett volna, akik a nemzetek egyenlőségén alapuló új világrendre törekedtek. Az amerikai delegációban ekkor fogalmazódott meg az a cél, hogy a francia közép-európai befolyását meg kell gyengíteni, így a térség országainak, tehát Magyarországnak is, stabil és független államalakulatnak kell lennie.⁴⁸

A kiküldött nagykövet, a Brit Birodalom dél-afrikai delegáltja, Jan Christian Smuts, végül sikertelen tárgyalásokat folytatott a magyar bolsevikokkal, és áprilisban a francia parancsnokság jóváhagyásával a cseh és román csapatok átlépték a semleges zónát, és támadásba lendültek a magyarok ellen. A magyarok és a Monarchia utódállaminak harcában a franciaikkal szemben az amerikaiak és az angolok a fent említett okokból nem támogatták a későbbi kisantantországok túlzott területszerzését Magyarország rovására. Wilson elnök maga is többször követelte, hogy adjanak parancsot a román csapatok megállítására. Amerikai nyomásra a Négyek Tanácsa Tasker H. Bliss⁴⁹ amerikai tábornokot bízta meg azzal, hogy tartsa féken a Magyarországra törő ellenséges nemzeteket. A feladat szinte a lehetetlenséggel ért fel, ezt maga Bliss is így látta, ahogy feleségeinek írt leveléből is kitűnik: „Hát nem szép kis feladatott akasztottak egy nyugodt, békészerető és kissé megfáradt ember nyakába?”⁵⁰ A románok nem voltak hajlandóak visszavonulni és 1919. augusztus elején elfoglalták a magyar fővárost, és az ország módszeres kifosztásába kezdtek.⁵¹

47 A párizsi békékonferencián Magyarországról folyó vitát leírja és idézi: *Macmillan, M.*: Béketeremtők i. m. 325.

48 Uo. 325–326.

49 Tasker Howard Bliss (1853–1930) tábornok 1917–1918 között az Egyesült Államok hadseregének vezérkari főnöke volt. 1919-es párizsi békékonferenciára érkező amerikai delegáció egyik meghatározó alakja volt.

50 Idézi: *Macmillan, M.*: Béketeremtők i. m. 330.

51 *Nicholas Roosevelt: A Front Row Seat.* Norman. 1953. 110–112.

A Négyek Tanácsánál ekkora „végleg betelt” a pohár. A román hadsereg ugyanis nemcsak Magyarország érdekeit sértette meg, hanem módszeresen akadályozta a Magyarországon átfutó amerikai segélyszállítmányokat is. A békekonferencia viszont a végéhez közeledett, és Wilson már otthon volt az Egyesült Államokban, ahol a Népszövetséget próbálta elfogadattni a kongresszussal. A magyar helyzet megoldását a kiküldött négytagú Szövetséges Katonai Misszióra bízták, amely hiába tett kemény fellépéseket a románokkal szemben, azok nem sokat értek. Az amerikai küldött, Harry Hill Bandholtz⁵² jegyezte fel naplójába: „Ha a három nagyhatalom képes lett volna hadsereget fenntartani és azokat elküldeni bárhova, ahol bajok voltak kialakulóban, akkor minden teljesen más lett volna, de a Legfelsőbb Tanács presztízse kezdett elhalványulni. miután az ultimátumok sorozata semmilyen hatással nem volt Románia ezen nyomorult kis nemzetére”.⁵³ A nagyhatalmaknak végül novemberre sikerült a korábban megállapított határok mögé kiparancsolni a Magyarországot megszálló román, cseh és szerb csapatokat.⁵⁴

3.2. Amerikaiak Magyarországon az első világháború után

Az amerikai delegáció, ahogy a fenti fejezetben láthattuk, nem sok sikert ért el Magyarországgal szemben, de az sem igaz, hogy közömbös lett volna a magyar üggyel kapcsolatban. A Magyarországra küldött és érkezett amerikai képviselők sokat tettek azért, hogy az ország állapotát stabilizálják, és jelentéseikkel enyhítsék a békekonferencia magyarellenes hangulatát. Mivel a békekonferenciára a vesztes államok képviselői nem kaptak meghívást,⁵⁵ így Magyarország esetében az országban tartózkodó amerikai küldöttek jelentései festettek tiszta képet a békekonferencia számára az országban tapasztalható állapotokról.

A háború befejeződését követő, politikailag zűrzavaros és instabil időkben az Egyesült Államok európai segélyprogramjából Magyarország is részesült. Az amerikai élelmiszersegélyeket azonban az 1919. márciusi bolsevik hatalomátvétel után a Herbert Hoover vezette US. Food Administration felfüggesztette, annak ellenére, hogy a döntés komoly nehézségeket okozott az egész közép-európai térség segélyezésében, ugyanis Magyarországon keresztül haladtak az ehhez szükséges és stratégiaileg is fontos vasútvonalak. A párizsi békétárgyalásokon résztvevő amerikai küldöttség egyik tagja, Archibald Cary Coolidge jött először a magyar fővárosba felmérni az ország szükséleteit. A kíséretében

52 Harry Hill Bandholtz (1864–1925) tábornok az 1919 augusztusában Magyarországra küldött Szövetséges Katonai Misszió amerikai megbízottja volt.

53 Harry Hill Bandholtz: Napló nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon. Bp. 1993. 189.

54 Macmillan, M.: Béketeremtők i. m. 330.

55 Az 1919-es párizsi békékonferenciát a győztes hatalmak eredetileg egy előkonferenciának szánták, ahol egyeztetni tudják nézeteiket, de végül a tanácskozás átalakult a békékonferenciává, ahol a vesztes hatalmak így nem kaptak meghívást.

lévő Nicholas Roosevelt már politikai szerepet is kapott, feladatai közé tartozott nem csupán a magyar viszonyok felmérése, hanem a jelentéstétel is az Erdélyről folyó magyar–román vitáról.⁵⁶

A rövid életű kommunista diktatúrát követően augusztus legelején a már említett Szövetséges Katonai Misszió (Inter-Allied Military Mission) érkezett Magyarországra a magyar tűzsünet és a román hadsereg Magyarországról való kivonulásának ellenőrzésére. Az amerikai küldöttséget Harry Hill Bandholtz tábornok vezette, aki a másik három megbízottal szemben (brit, francia és olasz) nagyobb megértéssel és szímpatiával tekintett a magyarokra, és a többieknél kritikusanabban szemlélte a megszálló román hadsereg tevékenységét. Magyarországi missziójának legemlékezetesebb eseményeként megmentette a Magyar Nemzeti Múzeum kincseinek egy részét, amikor a román katonák egy csoportja ki akarta azt fosztani. A múzeum igazgatója által riasztott Bandholtz tábornok a helyszínre sietett, és a misszió nevében lepecsételte az ajtókat.⁵⁷

A tábornok leghíresebb „cselekedete” mellett több fontos dolgot is elérte Magyarország számára. Az ő tevékenységeből is kitűnik az amerikaiak politikai elgondolása a térségből. Már megérkezése előtt jól ismerte a magyar viszonyokat: 1919. augusztus 7-én indult Párizsból Budapestre, és azzal a Herbert Hooverrel utazott, aki már ismerte a közép-európai viszonyokat. Bandholtz tábornok augusztus 11-én érkezett meg a magyar fővárosba és azonnal munkához látott. A már helyszínen tartózkodó angol és olasz küldöttet, Reginald George Gorton és Ernesto Mombelli tábornokokat előzetesen meggyőzte, hogy a francia politikával ellentérben alakítsanak ki közös álláspontot. Bandholtz lépése annak volt köszönhető, hogy az amerikai diplomácia a már vázolt francia hatalmi törekvések ellen próbált fellépni a térségben. Bandholtz ezt a feladatot Magyarországon tökéletesen véghez vitte. A brit delegálattal együttműködve nem engedte, hogy a később érkező francia küldött legyen a Misszió hivatalos vezetője. Graziani tábornok, aki augusztus 12-én éjjel érkezett a magyar fővárosba, a francia kormány megbízásából a franciakkal szövetséges Románia feltétlen támogatását biztosította volna. A francia diplomácia csellel az akkor 60 éves Jean César Graziani tábornokot küldte, aki korára hivatkozva, mint rangidős tiszt kívánta vezetni a Missziót. Bandholtz tábornok viszont ettől kategorikusan elzárkózott és a Missziót demokratikus alapokra kívánta helyezni. Napi ülésrendet javasolt, ahol napi szinten alfabetikus sorrendben váltogatják az elnöki tisztséget. Bandholtz továbbá elérte azt is, hogy a tárgyalások hivatalos nyelve az angol legyen. Az akkori diplomáciai életben a hivatalos nyelv a francia volt, így az angol nyelvű tárgyalások lefolytatása a francia diplomácia számára hatalmas presztízsveszteségnek számított. Az eseményeket Bandholtz így írta le naplójában:

56 Glant Tibor – Jubász Balázs – Ablonczy Balázs: Nemzetközi segély- és segítőakciók a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén (1918–1923). *Századok* 152. (2018) 1321–1352.

57 Bandholtz, H.: Napló nem diplomata módra i. m. 97–98.

„Graziani tábornok [...] Azzal a feltett szándékkal érkezett, hogy majd ő elnököl és uralkodik a Misszió felett. [...] eljött a gyűlésterembe és bemutatkozott. Mombelli tábornok közvetítésével francia nyelven kapott magyarázatott arról a tervről, amelyet a Bizottság állított össze érkezését megelőzően. Nem tudta véka alá rejteni bosszuját és elmagyarázta, hogy szerinte az elnökség kérdésében a rangidősségnak kellene érvényesülnie, hozzáfűzve, hogy ezt mindenféle cikkel bizonyítani tudja, és hogy kormánya minden kétség nélkül azt várja, hogy ő legyen az elnöklő tiszt. Elmondtam neki, hogy sem az én kormányom, sem a többieké nem küldött képviselőjének ilyen jellegű értesítést, és hogy véleményem szerint nem lenne helyes ha véletlenszerű egyéni rangidősség többet nyomna a latba, mint a képviselt nemzetek egyenlősége. Javaslatomat vonakodva elfogadta”.⁵⁸

Ettől kezdve Bandholtz tábornok, ahogy a Magyar Nemzeti Múzeum esete is mutatja, a lehető legerélyesebben lépett fel a románok által elkövetett fosztogatások ellen, bár a kemény szavakon kívül valós hatalma nem nagyon volt. A Misszió tevékenysége és jelentései viszont jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a békekonferencia véleménye 1919 novemberében megváltozott Románia magyarországi tartózkodásával szemben. Bandholtz tábornok küldetése során végig ragaszkodott ahhoz, amit az amerikai politika a térségen fontosnak tartott. Egy stabil és független Magyarország létrehozását. Budapesti tevékenysége alatt kategorikusan elzárkózott a román megszállás fenntartásától, vagy a román–magyar perszonálunióra tette kísérletektől.⁵⁹ A Friedrich István vezette magyar kormányt nem volt hajlandó elismerni, azzal az érvvel, hogy a kormány nem testesíti meg a magyar nép teljes képviseletét. A valódi ok az volt, hogy a Friedrich-kormány a román csapatok bevonulása után ragadta magához a hatalmat a tiszavirág-életű Peidl-kormánytól, Habsburg József főherceg és a Mărdărescu román tábornok támogatásával. Bandholtz tábornok pedig az amerikai politikával egyetértésben nem támogathatt egy olyan kormányt, amely a korábbi Habsburg-dinaszcia, vagy Románia befolyása alá kerülne. A Habsburg-dinaszcia bármely ágának „restaurálása” a környező államok ellenállásába ütközött volna, és egy esetleges újabb megszállás kockázatát hordozta Magyarország számára, a Romániával létrejövő esetleges perszonálunió vagy politikai szövetség pedig a francia hatalmi érdekeket szolgálta volna. Bandholtz tábornok ezért a britek által is támogatott „szegedi ellenkormányt” és a Horthy Miklós által vezetett Nemzeti Hadsereget támogatta. A Bandholtz vezette Misszió jelentéseinek is köszönhető, hogy Horthy Miklós személyét Párizsban is elfogadták, és átvehette a magyar főváros felett az irányítást. Bandholtz tábornok érkezése után egy hónappal már ezt jegyezte le naplójába a volt osztrák–magyar flottaparancsnokról: „Horthy [...] már most fenn tudja tartani a rendet”.⁶⁰ Horthy novembéri budapesti bevonulásáról Bandholtz a követ-

58 Bandholtz, H.: Napló nem diplomata módra i. m. 27–28.

59 Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája. Az első évek 1919–1924. I–V. Máriabesnyő. 2012–2018. I. 50–53.

60 Bandholtz, H.: Napló nem diplomata módra i. m. 86.

kezőket írta: „Budapest városában és a környéken a körülmények a magyar visszafoglalás óta minden összesítve kitűnőek; Horthy tengernagy csapatai fegyelmezettnek és jól ellenőrzötteknek bizonyulnak”.⁶¹ Személyes találkozójuk után pedig ezt jegyezte fel Horthyról: „Horthy tengernagy [...] jó megjelenésű, intelligens kinézetű katonatiszt, s úgy vélem, őszinte az az óhaja és szándéka, hogy megtegyen minden tőle telhetőt”.⁶²

Jól látható, hogy bár a békekonferencián az amerikai delegáció egy ideig közömbös volt Magyarországgal szemben, de a román megszállás után az amerikaiak számára az ország függetlensége az egyik fő prioritássá lépett elő. A már idézett Bandholtz-napló is erről tanúskodik: „Jelenleg a román–magyar kérdés a legkomolyabb egész Európában”.⁶³ A békekonferencián az amerikai delegációt vezető Woodrow Wilson elnök kevessé foglalkozott a magyar ügyekkel, a Magyarországra küldött amerikai küldöttek annál többet. Munkájuknak köszönhetően felgyorsították a román megszállás megszüntetésének ügyét, és elősegítették, hogy Horthy Miklós irányításával 1919 novemberében egy stabil, független és a nagyhatalmak számára is elfogadható vezetés kerüljön az ország élére. Az igazsághoz az is hozzáartozik, hogy bár több amerikai felemtette a szavát az újonnan megállapított magyar határok igazságtalanságaival szemben, de ezek inkább magánvélemények voltak, és sokszor a körülmények hatására alakultak ki. Az amerikai megbízottak többsége a békekonferencián a Wilson elnök által meghirdetett nemzetek önrendelkezésének elvét vallotta, így a határok kérdésében inkább a nemzeti határok „igazságosságának” elvét vallották, mint a határok nagyhatalmi érdekek alapján történő újrahúzását. A Magyarországon tartózkodó amerikai és brit megbízottak az ország viszonyaival is tisztában voltak, hogy az éhínség, szénhiány ellenére a velük szövetséges utódállamok Magyarország mielőbbi kirablásában és ellehetetlenítésében érdekeltek. A megbízottak továbbá a magyar fővárosban testközelből „szemlélhették végig” a román megszállást. A román megszállók nemcsak Magyarország módszeres kifosztását próbálták véghez vinni, hanem az antantszövetségesek felügyelete alatt küldött segélyszállítmányokat is módszeresen akadályoztatták, és önkényesen lefoglalták. A fent említett eseményeket látva az amerikai és angol követek fokozatosan a „magyar ügy” pártfogoltjaivá váltak a franciak által támogatott utódállamokkal szemben. A békekonferencián viszont a főbb amerikai és angol politikusok már kevesebb jelentőséget tulajdonítottak a „magyar ügynek” mint az magyar fővárosban tartózkodó megbízottaik. Bár az amerikai küldöttség jól felkészült és informált volt a közép-európai ügyekben, de fontosabb kérdések érdekében, mint Németország helyzete, a német gyarmatok ügye, vagy a Népszövetség kérdése, Wilson elnök és Lloyd George a közép-európai területen engedett Clemenceau követeléseinek. Magyarország cseh, román és szerb megszállását viszont már maga Wilson elnök is fenntarthatatlannak tartotta, és az amerikai elnök

61 Uo. 148.

62 Uo. 150.

63 Uo. 33.

határozottan követelte a békekonferencia által korábban előírt határok tiszteletben tartását. Az amerikai–angol fellépés pedig 1919 novemberében Franciaországot is arra sarkallta, hogy közép-európai szövetségeit Magyarországról történő kivonulásukra bírja.⁶⁴

Bandholtz tábornok is ezt jegyezte fel naplójába tartózkodása vége felé, amikor munkáját összegezte: „Jómagam úgy jöttem ide, hogy részben elnézem és nem tulajdonítok különösebb jelentőséget a román eljárásmódnak, de felháborító magatartásuk révén, amely sértette a nemzetközi jogot, a tisztességet és minden emberiességi megfontolást, a magyar ügy támogatójává váltam”.⁶⁵ Hiába ellenezte később ő is a történelmi Magyarország feldarabolását – „Átadni Magyarország területének egyes részeit, a civilizált és kifinomult lakosságot alkotó emberekkel, olyan dolog, mintha Texast és Kaliforniát adnánk át a mexikóiaknak. Szégyelljék magukat a Szövetséges Nagyhatalmak mindenért, amit a fegyverszünet után ebben az országban megengedtek. [...] A régi Magyarország területének és lakosságának illogikus néprajzi felosztásához ragaszkodni éppoly érzékeny dolog volna, mintha ahhoz ragaszkodnánk, hogy Svájcot osszák fel három külön államra vegyes, francia, német és olasz lakossága miatt”.⁶⁶ – A régi Magyarország határainak megtartása, vagy nemzetiségi szempontjainak figyelembe vétele már nem tartozott az amerikai érdekek fő vonalába. Az amerikaiak, akik a tárgyalások során kiábrándultak az európai nagyhatalmakkal, és egyre inkább elvesztették érdeklődésüket a béketerv iránt, beérték politikájuk fő sodrának megvalósulásával: a független és stabil Magyarország létrejöttével. Ahogy később egy fiatal angol megfigyelő megjegyezte: „Az antant kormányait fontosabb dolgok foglalkoztatták, mint tízmillió ember sorsa Magyarországon”.⁶⁷

3.3. A magyar politika és az Egyesült Államok az első világháború után

Az első világháború végén, akárcsak a német delegáció, a magyar politikusok egy része is az amerikaiak közbenjárásában bízott az enyhe békétérleteket illetően. Károlyi Mihály gróf pacifizmussal és a wilsoni elvek hangoztatásával próbált a béketeremtőkre hatni, és ettől kormánya elismerését várta. Károlyi rövid uralma alatt a magyar közhangulat is az amerikai elnöktől várta a segítséget. A magyar fővárost Wilson elnök fotói „díszítették”, és az utcákon – „A wilsoni béké az egyedüli béké Magyarország számára!” feliratok voltak olvashatóak a plakátokon. A probléma ott volt, ahogy azt már említettük, hogy Woodrow Wilson 14 pontja, így a nemzeti önréndelkezés elve, nem volt hivatalos békeprogram, így nem is létezett „wilsoni béké”. A 14 pont Wilson elnök új világrendre tett javaslatának

64 Macmillan, M.: Béketeremtők, i. m. 330–331. A román megszállásról bővebben lásd: Bandholtz, H.: Napló nem diplomata módra, i. m. *Nicholas Roosevelt: A Front Row Seat*, i. m. 90–123. és Szabó Mária: A Romanelli-misszió. Egy olasz katonatiszt Magyarországon 1919. május–november. Bp. 2009.

65 Bandholtz, H.: Napló nem diplomata módra, i. m. 220.

66 Uo. 220–221.

67 Idézi: Macmillan, M.: Béketeremtők, i. m. 332.

kinyilatkoztatása, valamint a nem sokkal előtte hatalomra jutott, Lenin vezette oroszországi bolsevikok által szintén meghirdetett új világrendre adott válasza volt. Wilson 14 pontját az amerikai kongresszus soha nem hagyta jóvá, az antantszövetségesek vezetői pedig szintén nem tekintették békeprogramnak. Az amerikai békedelegáció iránymutatásai és hivatalos béketervei a már említett szakértői csoport (*The Inquiry*) által összeállított Fekete Könyvben voltak rögzítve. Ebben az anyagban valóban voltak olyan elképzélések, amelyek egybeestek Wilson elnökéivel, de a wilsoni 14 pont csak amolyan iránymutatás volt, olyannyira hogy azok egyes pontjait később maga az elnök is kiegészítette és megváltoztatta.⁶⁸ Károlyi Mihály azon terve, hogy a békikonferencia a wilsoni elveket szemmel tartva fogja őt és kormányát elfogadni, eleve kudarcra volt ítéltéve.⁶⁹

Károlyi Mihály mellett később más magyar politikusok is az amerikai diplomácia alapelveire próbáltak építeni. Apponyi Albert gróf, aki a magyar delegációt vezette, amikor az kézhez vehette a győztes hatalmak által szabott feltételeket, védőbeszédében az amerikai küldöttség Közép-Európa-politikájára is alapozott. Apponyi, aki amerikai útja során testközelből tanulmányozhatta az amerikai gondolkodásmódot, védőbeszédében több érvet is felhozott a történelmi Magyarország feldarabolása ellen, így a Wilson-féle önrendelkezés elvét, stratégiai érveket, történelmi érveket, civilizációs érveket és földrajzi-gazdasági érveket. Az etnikai elvre és a Wilson-féle önrendelkezésre való magyar hivatkozás úgy hangzott, hogy ha az minden nemzet számára pártatlanul jár, akkor az a magyarok számára is jár. Apponyi ezen érve hatott a legerősebben a Párizsban létrehozott „békeműre”, ugyanis a gróf ezzel az antant azt a sokat hangoztatott elvét kérte számon, miszerint mindenki számára igazságos béké fog kötöttetni, és a veszesektől nem fognak olyan területek elcsatolni, amelynek zsákmányszerzés lenne a célja. A nemzeti önrendelkezés értelmében az Apponyi által javasolt népszavazási módszert viszont a brit és francia politikusok vezette békétárgyalás precedenserejűnek tartotta, így elvetették. A franciaiak és britek ugyanis tartottak attól, hogy egy esetleg Magyarország számára kedvező népszavazás precedenst teremthet más népeknek számára hasonló népszavazás megtartására, az pedig alapjaiban rengethette és kérdőjelezte volna meg az amúgy is ingatag lábakon álló „békeművüket”. Az amerikai delegáció ekkora már csak informális szerepet játszott a békikonferencián. Az Egyesült Államokban 1919–1920 között politikai belvízszály folyt a Népszövetség támogatása ügyében, és az ország történetének egyik legerősebb elnökválasztási éve kezdődött, ahol az Egyesült Államok új nemzetközi szerepvállalása volt a fő téma. A közvélemény megosztott volt az időközben Németországgal megkötött versailles-i békészerződéssel szemben, a vezető politikusok nagy része

68 Woodrow Wilson elnök 14 pontját 1918. február 11-én „négy alapelvvel”, szeptember 27-én „öt részlettel” egészítette ki, és 1918. október 29-én az Edward House ezredes által javasolt „kommentárral” változtatta meg. Bővebben lásd Johnson, P.: Az amerikai nép története i. m. 642–643.

69 Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m. 208–209. és Macmillan, M.: Béketelepítők i. m. 319–324.

és a szenátus Wilson elnökkel szembefordult, akinek kormányát eddigre volt külügyminisztere, Lansing is otthagya, személyes tanácsadójával House ezredessel együtt.⁷⁰ Az amerikai delegáció 1920-ban már csak hivatalos résztvevője volt a békekonferenciának, a vitás ügyekbe nem folyt bele.⁷¹

3.4. Ami ezután következett

Az 1920. június 4-én megkötött trianoni békészerződést a Warren G. Harding vezette új amerikai adminisztráció nem fogadta el, és az amerikai Kongresszus a párizsi rendezés békészerződéseit sem ratifikálta, valamint az USA a Párizs környéki békérendszer szavatolására létrehozott Népszövetségből is kimaradt. A Nemzetek Szövetsége alapvetően amerikai ötleten alapult,⁷² így az Egyesült Államok távolmaradása a két világháború között súlyosan érintette a szervezetet. Az USA kimaradásának okai között lehet említeni az amerikaiak ellenséges közhangulatát a versailles-i békészerződés „igazságtalanságával” szemben és azt, hogy az amerikai érdekeket egy „igazságos békéről” figyelmen kívül hagyták az európai „győztesek”. Fontos megleíteni még, hogy 1918-ban a szenátusban a republikánus párt szerzett többséget, így a népszövetségi tagság aktuálpolitikai viták és érdekek tárgyává vált. A Népszövetség sok vita után megszületett végleges alapokmányát a békékonferencia a békészerződések részeként tartotta számon, így a Nemzetek Szövetségét a békészerződéssel együtt az amerikai szenátusnak is el kellett fogadnia. Az amerikai alkotmány II. cikkelyének 2. paragrafusa értelmében ugyanis a szerződés-kötések jogát az Egyesült Államokban az elnök és a szenátus közösen gyakorolja. Bár a republikánus szenátorok többsége támogatta az USA nemzetközi szerepvállalását, de nem olyan formában, ahogy azt Wilson elnök elképzelte. A Népszövetséggel szembeni fenntartásokat az elnök nem volt hajlandó megfontolni, ugyanis a „védnöksége alatt” létrehozott szervezetre úgy tekintett, mint az Ószövetségre, amelyen emberi kéz már nem változtathat. Az amerikai szenátus tehát nem fogadta el a Wilson-féle Népszövetséget, de változtatások árán hajlandó lett volna abban részt venni. A Népszövetség wilsoni tervezetét így az amerikai szenátus szavazta le, a szenátus által javasolt változtatások három verzióját pedig maga Wilson elnök nem volt hajlandó elfogadni, és vétózta meg. Az USA tehát Wilson kompromisszumkészségének hiánya miatt maradt távol a Nemzetek Szövetségtől.⁷³

70 Az Egyesült Államokban 1919–1920 között folyó belpolitikai válságról bővebben vő. Johnson, P.: Az amerikai nép története, i. m. 644–649. és Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m. 208–220.

71 Macmillan, M.: Béketeremtők i. m. 330.

72 A Népszövetség ötletét Woodrow Wilson elnöknek Lord Edward Grey brit külügyminiszter vetette fel 1915-ben. A Szövetség ötletéről és ideológiai alapjairól bővebben lásd. Kissinger, H.: Diplomácia i. m. 43–46., 217–230.

73 Az USA népszövetségi távolmaradásának okait bővebben lásd Johnson, P.: Az Amerikai nép története i. m. 642–649.

Az Egyesült Államok ezért 1921-ben kötött különbékét Magyarországgal, Németországgal és Ausztriával. Magyarországon többent azt a téves következtést vonták le, hogy az Egyesült Államok esetleg partner lesz a trianoni szerződés revíziójában, pedig a Párizs környéki békéket az amerikaiak a belpolitikai nézeteltéréseik, valamint az Egyesült Államok új nemzetközi szerepvállalásáról folytatott vita miatt nem fogadták el. Ettől függetlenül a revíziós politika ismertetése és az Egyesült Államok megnyerése céljából több vezető politikus és közéleti személy, többek között Teleki Pál is, az Államokba utazott a trianoni békeszerződés megkötése utáni években.⁷⁴

Az Egyesült Államok viszont nem felejtette el teljesen Magyarországot. Már a különbéké megkötésének évében, 1921 decemberében, az USA felvette a diplomáciai kapcsolatot a független Magyar Királysággal. Washingtonban magyar, Budapesten pedig amerikai követség létesült, így a két ország diplomáciai kapcsolatai a világháború után magasabb szintre emelkedtek. Érdekességeképpen érdemes meglemlíteni, hogy az Egyesült Államok segílyezési programját vezető Herbert Hoover 1929-ben elnöki hivatalba léphetett, és 1930-ban Budapestre azt a Nicholas Rooseveltet nevezte ki követnek, aki Hoover elnökhöz hasonlóan a közép-európai térségben tevékenykedett. Roosevelt pedig 1919 után újra magyarországi megbízást kapott.⁷⁵

4. Összegzés

Összességeben elmondható, hogy az Amerikai Egyesült Államok fontos és meghatározó szerepet játszott Magyarország első világháború utáni helyzetében. Bár az Egyesült Államok stratégiai célokból a későbbi kisantant országainak felállítását támogatta, de Magyarországot a közép-európai térség kulcsszereplőjének tartotta. Éppen ezért az amerikai politika Magyarországgal szemben a bolsevizmus visszasorítása volt, amelyhez elengedhetetlen volt az ország mielőbbi talpra állítása. Emellett további cél volt, hogy Magyarország stabil és független ország legyen a térségben, ezzel szorítva vissza az esetleges francia, szláv vagy olasz politikai túlsúlyt a térségben.

Az Egyesült Államok a két világháború között is így tekintett a térségre, és az amerikai visszahúzódás csak politikai fogás volt, amellyel a hazai közhangulatot kívánták kiszolgálni. A közel másfél évtizedig hatalmon lévő republikánus adminisztrációk is hasonló célokkal rendelkeztek a térségben. Az egymást követő három republikánus elnök, Warren G. Harding, Calvin Coolidge és Herbert Hoover, az Egyesült Államok szerepét továbbra is úgy látta, amelynek irányítania kell a világpolitikát, csak tanulva

74 Vö. Mathey Éva: Az amerikai kormányzati körök és a magyar revízió kérdése a két világháború között. Aetas 29. (2014) 109–126. és Magyarics T.: Az Egyesült Államok külpolitikájának története i. m. 686.

75 Uo.

az amerikai delegáció párizsi kudarcaiból, más alapokra kívánták azt helyezni. Az amerikai békedelegáció közép-európai stratégiai céljai viszont kivétel nélkül teljesültek, így a független és stabil Magyar Királyság létrejötte is. Az amerikai politika a két világháború között is támogatta és fontos partnernek tartotta Magyarországot a térségben, amely tényt alátámasztja, hogy bár az USA kimaradt a Népszövetségből, de tanácsadók és gazdasági megbízottaik segítségével az amerikai politika támogatta Magyarország népszövetségi kölcsönfelvételeinek próbálkozásait. A népszövetségi kölcsön összegébe amerikai bankok is beszálltak, valamint a kölcsön felügyeletére és a magyar gazdaság szanálására a Népszövetség Jeremiah Smith amerikai bankárt nevezte ki főbiztosnak. Smith a kifizetés két és fél éves periódusa alatt semmi kivetnivalót nem talált a magyar államháztartás működésében.⁷⁶

Az 1929-es gazdasági világválság után megváltozó nemzetközi helyzetben Franklin Roosevelt elnök egy személyes barátját, John Flournoy Montgomeryt küldte Budapestre, hasonló céllal, mint amivel elődjei is érkeztek. Az amerikai politika a két világháború között Magyarországgal szemben tehát változatlan maradt, és azokat a fő vonalakat követte, amelyet az amerikaiak az első világháború utáni rendezési kísérletek során képviseltek.⁷⁷

76 A magyar népszövetségi kölcsön szanálásáról bővebben lásd: Peterecz Zoltán: Jeremiah Smith és a magyar népszövetségi kölcsön, 1924–1926. Egy jenki pénzügyi ellenőr története a Magyar Királyságban. Debrecen 2018. 136–154, 166–279.

77 Magyarics T.: Az Egyesült Államok külüppolitikájának története, i. m. 686–688. Montgomery követ tevékenységéről bővebben lásd még: Frank Tibor: Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmi politikai beszélgetései 1934–1941. Bp. 2002.

Bibliográfia

Források

Az elnök háborúba lépést indokló beszéde a Kongresszusban, 1917. április 2. US 65th Congress, 1st Session. Senate Document No. 5. Washington, 1917.

Papers Relating to the Foreign Relation of the United States. The Paris Peace Conference 1919. I–XIII. Közzé teszi: United States Government Printing Office. Washington 1947. XII.

Woodrow Wilson üzenete a Kongresszusnak: US. 63th Congress, 2nd Session. Senate Documents. No. 566. Washington. 1914.

Szakirodalom

Balassa József: Kossuth Amerikában 1851–1852. Bp. 1931.

Bandholtz, Harry Hill: Napló nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon. Bp. 1993.

Bosco, Peter I.: Amerika Háborúban. Az első világháború. Bp. 2003.

Coale, Ansley Johnson – Zelick, Melvin: New Estimates of Fertility and Population in the United States. Princeton 1963.

Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I–VI. Pest. 1862–1874. II.

Dulles, Foster Rhea: The United States Since 1865. Ann Arbor. 1959.

Elting E. Morrison (szerk.): The Letters of Theodore Roosevelt. I–VIII. Cambridge. 1954. VIII.

Frank Tibor: Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941. Bp. 2002.

Foner, Eric: Reader's Companion to American History. Boston. 1991.

Glant Tibor: A 14 pont története és mítosza. Külügyi Szemle 8. (2009) 84–97.

Glant Tibor: Amerika a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában. Debrecen. 2013.

Glant Tibor: Kettős tükrben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején. Debrecen 2008.

Glant Tibor – Juhász Balázs – Ablonczy Balázs: Nemzetközi segély- és segítőakciók a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén (1918–1923). Századok 152. (2018) 1321–1352.

Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája. Az első évek 1919–1924. I–V. Máriabesnyő. 2012–2018. I.

- Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918. Bp. 2014.
- Johnson, Paul: Az amerikai nép története. Bp. 2016.
- Kissinger, Henry: Diplomácia. Bp. 2008.
- Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek. Bp. 2014.
- Mathey Éva: Az amerikai kormányzati körök és a magyar revízió kérdése a két világháború között. *Aetas* 29. (2014) 109–126
- Mellow, James: Hemingway. A Life Without Consequences. Boston 1992.
- Peterecz Zoltán: Jeremiah Smith és a magyar népszövetségi kölcsön, 1924–1926. Egy jenki pénzügyi ellenőr története a Magyar Királyságban. Debrecen 2018.
- Peterecz Zoltán: Theodore Roosevelt magyarországi látogatása: adalék a magyar–amerikai kapcsolatokhoz. *Aetas* 29. (2014) 5–19.
- Roosevelt, Nicholas: A Front Row Seat. Norman. 1953.
- Stephen B. Qates: The Approaching Fury. Voices of the Storm 1820–1861. New York. 1997.
- Szabó Mária: A Romanelli-misszió. Egy olasz katonatiszt Magyarországon 1919. május–november. Bp. 2009.

Csutak Zsolt

AMERIKAI MAGYAR KATONAHŐSÖK

„Hazám mellett Amerika az egyetlen hatalom,
amelyhez szívem minden érzésével ragaszkodom!“

Kossuth Lajos¹

Amint a fenti híres Kossuth-levélidézetből is kitűnik, a szabadságharcokban meggyötört magyaroknak az újvilági amerikai demokrácia jelentette a valósággá lett ígéret földjét, amelyben bizodalmutat, hitüket és reményüket helyezhették, hogy erőt gyűjtve majd a jövőben, a hazájukban is győzelemre vihessék szabadságharcukat. De addig is Amerikában igyekeztek tehetségük, tudásuk minden erejével hasznos és dicső polgárai lenni új hazájuknak, amely sok tekintetben hasonló politikai problémákkal küzdött, mint az európai óhaza, csak más vonatkozásban.

Számos hadtudós és döntéshozó politikus szerint az Egyesült Államok nem lehetne az, amivé az utóbbi száz évben vált, vagyis a világ meghatározó szuperhatalma, a jelentős külföldi, különösképpen a német, ír, lengyel, cseh és egyáltalán nem utolsósorban a kimagasló képességű magyar származású katonatisztek, hadseregszervező szakemberek és hadmérnökök hathatós hozzájárulása nélkül.² Kezdetődött mindez a 18. század végi amerikai függetlenségi háborúval, folytatódva a sorsdöntő Észak-Dél elleni polgárháború vérzivataros évein keresztül a pusztító két világháborúig. Az amerikai katonai akadémiák dicsőségfalain számos magyar névvel és arcképpel, továbbá nagyvárosok közterein grandiózus szobrokkal, sőt katonai helyőrségek és hadihajók nevében is magyar amerikai katonahősök nevével találkozhatunk, amelyek mind a dicső, olykor legendás hősök emléke előtt tisztelegnek. Ugyanakkor furcsa, ellenben sajátosan magyar módon a hazai publikum nagyon keveset tud ezekről a kiemelkedő magyar és amerikai sorsokról, kalandos életpályákról, illetve nagyszerű hősökről, akik tulajdonképpen meghatározták az Egyesült Államok létrejöttét, aztán 19. századi fennmaradását, és nem csekély mértékben hozzájárultak annak további kimagasló sikereihez is.

1 Kossuth 1850. április 2-i levele Zachary Taylor amerikai elnökhöz és Lewis Cass michigani szenátorhoz a törökországi Burszából, *Vasváry Ödön: Magyar Amerika*. Szeged. 1988. 62.

2 Jó példa erre a legutóbb hazánkba látogató *Mike Pompeo* amerikai külügyminiszter budapesti beszéde, amelyben Kováts Mihály ezredes 18. századi hősiességét és Kossuth máig ható amerikai kultuszát is megemlíttette: [75](https://hu.usembassy.gov/hu/michael-pompeo-kulugyminiszter-beszede-a-sajtotajekoztatot/letoltés-ideje: 2019. ápr. 15., illetve Frederick Benjamin Hodges ny. hadseregtábornok (2017-ig az Európában állomásoszó amerikai haderő, a LANDCOM parancsnoka volt) 2018. június 7-i előadása a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Amerika Tanulmányok Központjában.</p></div><div data-bbox=)

Az amerikai hőskultusz, illetve a népszerű self-made man, önmegvalósító egyéni sikerek, kimágasló érdemek elismerése jegyében az újvilág lakói igazán nagyra tartják és értékelik az olyan nagyszerű emberi teljesítményeket, amelyek közül a legnevezetesebbeket szeretnénk mi is feleleveníteni és röviden összefoglalni a következő oldalakon.

Az amerikai függetlenségi háború legnagyobb magyar hőse

„*Idejöttünk ahol a szabadságot védi,
harcolnak vagy meghalnak érte!*”³

Az 1775-ben kezdődött függetlenségi háború az amerikai angol gyarmatok 13 államának önrendelkezési és jogos képviseletre törekvő szabadságharca volt a brit korona totális kontrollja ellen, amely a maga nemében egyedülálló politikai kezdeményezésnek bizonyult a világon. George Washingtont, akit gazdag virginiai ültetvényes képviselőként, illetve az 1754-es francia–indián háború hőseként az amerikai gyarmati hadsereg első főparancsnokának választott az 1775-ös második amerikai kontinentális kongresszus, igencsak tiszタban volt a kezdetleges amerikai haderő harci képességeivel és a katonai tapasztalatok híján harcoló népi milíciák korlátozott ütőerejével a jól képzett és felszerelt reguláris brit hadosztályok ellen. Ezen okból Washington tábornok ugyancsak szívesen látta a tapasztalt, jól képzett európai katonai vezetők, parancsnokok jelentkezését a fiatal amerikai hadseregebe, akik közül különösen kimagaslott két név: a lengyel szabadságharcos huszár ezredes, gróf Kazimierz (Kázmér) Pułaski, illetve hűséges magyar barátja és harcostársa, az egykori osztrák, porosz, francia, székely huszár őrnagy, Kováts Mihály de Fabriczy.⁴ A karcagi köznemesi születésű Kováts korán árváságra jutott, és a felemelkedés és a kalandos élet korabeli elsődleges útját választva katona lett, kiváló huszár őrmester, majd tiszt. Huszárként végigharcolta porosz Nagy Frigyes király, majd Székely Mihály I. Székely huszárezredének és Mária Terézia osztrák császárnő katonájaként a kegyetlen héteves háborút is, majd a felvidéki Szepességen 15 ezres lengyel szabadcsapatot képezett ki az oroszok elleni harcra Pułaski gróf megbízásából. A sors és a változó politikai hatalmi széljárás 1776 decemberében már újra Franciaországba, Bordeaux-ba sodorta lengyel barátjával, ahol kölcsönkért pénzből jutott el igencsak kalandos úton, és ekkor már értesültek az amerikai szabadságharc kitöréséről. A két magányos huszár-tiszt, akik jelentős katonai vezetői és szervezői tapasztalattal rendelkeztek, és a bukott

3 Pułaski Kázmér és Kováts Mihály levele George Washingtonnak 1777-ből, Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. 102.

4 Kováts Mihály ezredes életéről a továbbiakban a Zachar József hadtörténész által írt élettörténeti műre hivatkozom: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. Kováts Mihály élete. Bp. 1982.

lengyel szabadságharc után franciaországi önkéntes száműzetésbe menekültek, latin nyelven folytatott aktív levélkapcsolatba kerültek az új párizsi amerikai megbízott követtel is, egy bizonyos Benjamin Franklinnal, akinek nem kellett túl sok erőfeszítést tennie, hogy rábeszélje az ifjú Pułaski ezredet és Kováts Mihály őrnagyot a nagy amerikai küldetésre. Kováts írta utolsó levelében Franklinnak, „a bearanyozott szabadságnak nem sárarany az ára, a szabadságért harcba szállók régente a haza atyáira hallgattak”.⁵ 1777-ben érkeztek Bostonba, az újvilágba, ahol Washington főparancsnok a Kongresszus beleegyezésével Pułaski ezredet előléptette dandártábornoknak, míg Kovátsot egy év harcos küzdelem után, 1778-ban huszárkiképzőtisztt-vezénylő ezredesnek. A vezetésükkel felállított és irányított, Pułaski-légió néven elhíresült gyalogos- és lovassázadból álló amerikai szabadcsapat 2 év leforgása alatt komoly hírnevet szerzett magának hatékony lovas harcmodorával és hősiességével. Különösen igaz volt ez az 1779 tavaszán lezajlott, stratégiai fontosságú dél-karolinai Charleston városáért folytatott véres csata során a többszörös túlerőben lévő brit királyi seregek ellen, ahol május 11-én Kováts ezredest egy skót hegyivadász újonnan bevetett hátultoltós puskájának golyója leterítette, de jó huszár módjára a lovára roskadva vesztette életét. A brit hadsereg Skelly nevű tábornoka ott a csatamezőn helyezte örök nyugalomra Kováts Mihály ezredest, megjegyezve, hogy „ők (Kovátsék) voltak a legjobb lovasság, akikkel az amerikaiak valaha rendelkeztek”.⁶ Hamarosan, szeptember 15-én Kovátsot követte a hősi halálba barátja, Pułaski tábornok is a dél-karolinai Savannah város melletti ütközetben. A Kováts Mihály által kiképzett és vezetett Pułaski-lovaslégió (cavalry legion) 330–500 főből állt, kevesebb, mint fele volt csak amerikai telepes katona, és még a britek is csodálattal adóztak felkészültségük és hősiességük előtt. Robert Lee és Benjamin Lincoln tábornokok szerint a legjobb szabadcsapat volt az amerikai hadseregen, és Kováts Mihály ezredes, illetve gróf Pułaski tábornok méltán

1. kép: Kováts Mihály ezredes
Forrás: History.com

5 Zachar J.:Kováts Mihály élete i. m. 58.

6 A magyar katona vitézségének ezer éve 2. kötet. Szerk. Pilch Jenő. Bp. 1933. 72., illetve Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. 106.

tekinthető az „amerikai lovasság atyjának,” akik nélkül a brit hadsereg komoly fejtörést és sok veszteséget okozhatott volna a függetlenségükért harcoló amerikaiaknak. Történelmi visszatekintésből a függetlenségi háború tapasztalatai alapján elmondható, hogy az amerikai államok harca elbukott volna az európai származású, különösképpen lengyel-magyar hadseregszervező katonai vezetők hathatós tevékenysége és az eredményes francia tengeri támogatás (blokád) nélkül.⁷

Az amerikai polgárháború magyar hősei

Amint fentebb láthattuk, az amerikai függetlenségi háború gyarmati hadseregének egyik fontos fegyvernemének, az amerikai lovasságnak meghatározó alakja és egyik megteremtője magyar huszár volt. Vele együtt körülbelül százra tehető az amerikai gyarmatok függetlenségréért harcoló és vérüket adó magyar származású fegyveresek száma. Amerika-kutató történészek megállapításai, elsősorban Bona Gábor⁸ múlt századi és Vida István Kornél legújabb, 2007–2009 között folytatott kutatásai alapján az 1861-re kiéleződő véres amerikai szembeníllás, polgárháború során pár száz főre tehető a deklaráltan magyar származású, elsősorban az Unió északi seregeiben harcoló, és pár tucatnyira a Konföderáció déli hadseregében szolgáló katonák és főtisztek száma.⁹ Az európai származású német, cseh, lengyel és magyar katonák megkülönböztetett tiszteletnek és megbecsülésnek örvendtek az amerikai seregen. Nyilvánvaló módon, elsősorban az északi uniós seregeket és ügyet szolgálták, amely közel állt szellemiségükhez, és az európai forradalmak és szabadságharcok ideológiájához, a köztársaságpárti demokratikus jogegyenlőséget elutasító déli konföderációs államok tradicionalista politikai konzervativizmusával szemben. Az amerikai köztudatban csak elhíresült gyűjtőnélven emlegették őket, ’48-ers vagy 49-ers, vagyis ’48-as illetve ’49-esek néven, hiszen többük az elbukott 1848-as európai forradalmak tapasztalt katonai vezetője volt, mint a magyar Asbóth Sándor, Számwald (Stahel) Gyula, Kozlay Jenő, Pomutz György, Zágonyi Károly vagy éppen a ’48-asok ikonikus alakjává válló Kossuth Lajos. Kossuth 1851–52-es amerikai körútja legendaszerűvé vált az amerikai magyarok és az újvilági politikai elit körében is, elhomályosítva az időközi kongresszusi választást is, és sokat lendítve a magyar közösség elismertségén és prominens tagjainak karrierjén. Mindazonáltal, politikai, katonai, illetve gazdasági szempontból Kossuth sajnálatos kudarcként könyvelte el a fél éves kinttartózkodását, hiszen nem sikerült amerikai kormányzati és főképp katonai támogatást

7 Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. 106–107.

8 Bona jóval ezer fölé teszi a magyar származású amerikai katonák számát, *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. 18 – 20 .

9 Vida max. 150-re becsüli a magyar amerikai katonák számát a polgárháborúban, *Vida István Kornél*: Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban. Bp. 2011. 110–117.

szereznie a magyar szabadságharc újrakezdésének ügyéhez, és a közel százezer dollár, amit a különféle adománygyűjtő rendezvényeken, bálokon, beszédeken tiszteletdíjaiból sikerült összeszednie, igencsak elapadt a körutazás költségei révén. Vasváry Ödön református lelkész, Amerika-kutató szerint a megtört és kiábrándult Kossuth kevesebb pénzzel hagyta el az Egyesült Államokat 1852. július 14-én az Afrika nevű hajó fedélzetén, mint amennyivel dicsőségesen megérkezett New Yorkba 1851. december 5-én Törökországból az 55 fős magyar küldöttség számára külön biztosított Mississippi nevet viselő, legkor-szerűbb amerikai csatahajónak tartott hajóval.¹⁰ Kossuth amerikai útja és szabadulása a törökországi kényszertartózkodásából nem sikerült volna hűséges megbízotta és amerikai képviselője, báró Újházy László hathatós diplomáciai ténykedése nélkül. Újházy, régi nemesi család sarja, jogászemberként és Sáros vármegye főispánjaként komoly jogi és katonai stratégiai tanácsokkal támogatta Kossuthot és a haza ügyét. 1848 nyarán saját költségén szabadcsapatot szervezett, és két fiával vezette századát Görgey teli hadjáratát támogatva, majd a szabadságharc bukása után családjával Hamburgon keresztül az Egyesült Államokban telepedett le, és megalapította híressé vált Újbuda települést a messzi Iowa államban.

Hamburgban és majd Londonban is megismerkedett Zachary Taylor amerikai elnök követeivel, és magával az elnökkel, illetve az európai ügyekben járatos, művelt amerikai külügymíniszterrel, Daniel Websterrel is komoly levelezésbe kezdett a magyar nemzet szabadsága ügyének és Kossuth támogatására buzdítva őket.¹¹ Habár Taylor elnök déli származású rabszolgatartó nagybirtkos amerikai elnök volt, de igencsak szímpatizált a zsarnok Habsburgok, és főleg a cári orosz intervenciós hadsereg ellen kétségeket nem tűzött, hogy az amerikai kormány hadihajót küldjön Törökországra Kossuth Amerikába szállítása érdekében. Ugyanakkor, furcsa módon Újházy az újvilágban képzelt elérni, hogy az amerikai kormány hadihajót küldjön Törökországra Kossuth Amerikába szállítása érdekében. Ugyanakkor, furcsa módon Újházy az újvilágban képzelt el az új, szabad, demokratikus amerikai Magyarország létrehozását, amiről Kossuth természetesen hallani sem akart, és hamarosan visszatért Európába kilátástalan harca folytatására.

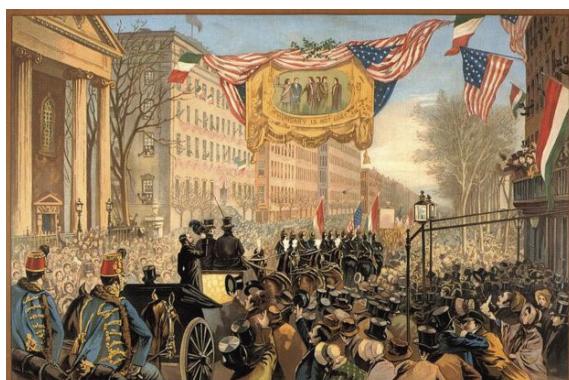
2. kép: báró Újházy László

Forrás: [wikimedia.common](#)s

10 Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. 91.

11 Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. 55–56.

Újházy László katonai tevékenységet már nem folytatott a pusztító amerikai polgárháborúban, hanem szeretett felesége elvesztése és Kossuth visszatérése után, 1852-ben öt fiával az által alapított Újbudán maradt mint postamester, illetve később a vadnyugati Texas államba vándorolva szegénységen, visszavonultan élt. Lincoln elnök, régi jó ismerőse és barátja, amikor tudomást szerzett a nagy magyar hazafi kétségszempontú állapotáról, kinevezte konzulnak, és Európába, az olaszországi Anconába küldte diplomáciai szolgálatra, Kossuth közelébe 1862-ben. Az olaszországi események, a Garibaldi-szabadságharc és a feloszlatott Olaszország Magyar Légio sikertelensége nagyon elkeserítette, és két év konzuli szolgálat után lemondott tisztségéről, és visszatért az Egyesült Államokba. A gyűlölt osztrákokkal történt 1867-es kiegyezést Kossuthtal egyetemben végzetes nemzeti stratégiai hibának tartotta, és ellenezte, majd végső elkeseredésében visszatért Texasba, ahol szeretett felesége sírdombján önkezével véget vetett életének 1870 márciusában. Gyerekei mindenkoruk hamvait hazaszállították Magyarországra őseik budaméri sírboltjába. Az általa alapított első amerikai magyar városka Újbuda (New Buda), a veterán amerikai magyar katonák kedvelt települése lett, de a század végére elnéptelenedett, ahogyan Kossuth is helytelenítette még a létezését is, főleg ezzel a névvel.¹²

3. kép: Kossuth New Yorkban 1851-ben.

Forrás: Múlt-Kor.hu

Visszatérve Kossuth amerikai útjához, habár politikailag és főleg hadügyileg sikertelennek nyilvánította körútját a személye körül kialakult fennkötő aura, illetve kimagsoló angol nyelvű retorikai képességének híre és elismertsége a magyar közösség tagjaira is rávetült, mondhatni kultuszt és mítoszt teremtett az Egyesült Államokban. Az évtizedekig tartó amerikai Kossuth-láz, számos utca, szobor, sőt az iowai Kossuth megye elnevezésében is visszaköszön.¹³

Fontos megjegyeznünk, hogy az angol nyelvvel évtizedekig behatóan és magas szinten foglalkozó ellenben markáns, kissé zavaró kiejtéssel beszélő Kossuth retorikai és szövegírói zsenialitása sok kortársát lenyűgözte, sőt megihlette, mint például Zachary Taylor, Fillmore és különösképpen a későbbi Lincoln elnököt is.¹⁴ Érdekes momentum, hogy számos nyelvész és politikai elemző véleménye szerint igencsak sok stílusbeli, formai és

12 Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. Tudniillik Kossuth a szabadságharc újrakezdését tartotta fontos ügynek otthon Magyarországon, és nem támogatta a hosszú távú amerikai letelepedés, gyökéreresztés elvét.

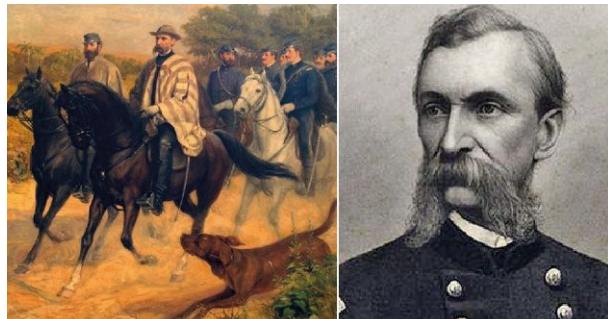
13 Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. 85–86.

14 Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. 76.

tartalmi hasonlóságot lehet felfedezni Kossuth egyik 1852-es, az Ohio állambeli Columbusban elmondott beszéde és Abraham Lincoln elnök elhíresült 1863. november 19-én, a pennsylvaniai Gettysburg harcmező emlékhelyének avatásán mondott rövid, mintegy 200 szavas, de annál hatásosabb beszéde között. Sok elemző nem tartja pusztán véletlen egybeesésnek, hogy mindenkiten ugyanazt a híressé vált, proklamációszerű formulát használták beszédükben, többek között, hogy „a népből, a népért és nép által választott kormány soha nem tűnhet el a föld színéről!”¹⁵

Kossuthtal ellentétben nagyon sok, több ezer magyar szabadságharcos katona és politikai menekült úgy gondolta, hogy Amerikát választja második hazájául, és képessége, tudása legjavát nyújtva beilleszkedik az újvilág gyorsan változó és dinamikusan fejlődő társadalmába, habár Kossuth ezt a törekvést nem tartotta támogatandónak. Kossuth családjának néhány tagja is az Egyesült Államokban maradt, sőt, két nővérének fiai még az életüket is áldozták Lincoln elnök északi uniós államai ügyének védelméért, tudniillik nővére, Kossuth Emília fia, Zsulavszky Zsigmond hadnagy, illetve Lujza nevű nővérének fia, Ruttkay Gábor is a csatamezőn halt meg 1863-ban.¹⁶

E tanulmány szűk keretei között elsősorban a legkimagaslóbb és leghíresebb magyar katonahősök bemutatására szeretnénk vállalkozni, különösképpen olyan jelentős személyiségek életútjára és cselekedeteire fókuszálva, akik az amerikai polgárháborúban sorsdöntő, mondhatni kulcsfontosságú szerepet játszottak az északi unionista államok hadászati sikeriben és végső győzelmüük elérésein. Az amerikai hadtörténész szerzők által is említett európai és magyar ’48-sok közül¹⁷ is meghatározó hadászati teljesítményt és politikai, társadalmi elismertséget szerzett **Ashbóth Sándor (Alexander)** magyar honvéd alezredes, az Egyesült Államok hadseregének altábornagya, és később amerikai nagykövet Dél-Amerikában.

4. kép: Asbóth Sándor amerikai dandártábornok

Forrás: Múlt-Kor.hu

15 Lásd Múlt-Kor: <https://mult-kor.hu/kossuth-lajos-is-hatassal-volt-lincoln-leghíresebb-beszedere-20160301> letöltés ideje: 2018. dec. 20.

16 Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. 210.

17 American Military History Volume 1. Szerk. Stewart, Richard W. Washington D. C.: Center of Military History. 2009. 237–252.

Az 1811-ben Keszthelyen született honvéd alezredest,¹⁸ elismert bánya- és vízépítő mérnököt sokáig rendszeresen összetévesztették Lajos nevű szintén honvéd ezredes bátyjával, aki, habár az osztrákok halára ítélték, néhány év várfogság után inkább a szülőföldjén maradt a sokkal forróbb vérű öccsével ellentétben. Sándor, az ifjú mérnök, aki tehetsége meg a gyorsan felívelő katonai pályája révén alezredesként már mint Kossuth szárnysegédje („vezérsegédje”)¹⁹ követte az üldözött magyar kormányzót a szabadságharc bukása után a mintegy kétéves kényszerű törökországi száműzetésbe, majd Kossuthtal tartott az Újvilágba is a Mississippi amerikai hadihajó fedélzetén, ahol életútja betetőződött, ugyanakkor magyar szülőföldjét sajnálatosan már többé nem láthatta viszont.

Asbóth Sándor alezredes Kossuth amerikai körútja után úgy döntött, hogy az Újvilágban próbál szerencsét, és felhasználja elsősorban mérnöki tapasztalatait, és nem fog a honvéd ezredes bátyja szomorú sorsára jutni a megnyomorított Magyarországon. Mivel már otthon a forradalom előtt is részt vett a Lánchíd építési és tervezési munkálataiban, New Yorkban is nagyon sikeresen kamatoztatta mérnöki ismereteit. Legkiemelkedőbb teljesítménye az 1850-es évekből a New York–Syracusa csatornahálózat megtervezése, és szintén az Ő nevéhez fűződik a világhíressé vált New York-i Central Park tervezése és a városi járdák tartós, bitumenalapú lapborításának ötlete is. Elismert városrendező mérnökként és a magyar szabadságharc egyik tapasztalt katonájaként az amerikai polgárháború kitörésekor Frémont tábornok seregéhez csatlakozott szárnysegédként 1861 júliusában, ahol számos magyaros lovasrohamot vezetett véres ütközetekben, amelynek elismeréseképp Lincoln elnök az év végére már dandártábornokká léptette elő. Az 1862. március 7–8-i Pea Ridge-i csatában a déli Arkansas államban mindenkit karján súlyosan megsebesült, de még úgyis végigharcolta a kétnapos véres összecsapást Samuel Curtis tábornok szárnysegédjeként, ahol a konföderációs déli seregek túlerejével szemben Asbóth tábornok északi uniós seregeinek sikerült kivívni a győzelmet. Asbóth még számos további ütközetben vett részt, majd Lincoln elnök kinevezte a déli frontvonalan található stratégiai fontosságú Nyugat-Florida Katonai Körzet parancsnokává 1863-ban. Utolsó sorsdöntő csatájában, 1864. szeptember 27-én a floridai Marian városkánál, a déliek egyik legendás parancsnoka Alexander Montgomery tábornok serege ellen vezetett lovasrohamban súlyos fejsérülést szenvédett. Fél arca szétroncsolódott, sőt ami még rontott súlyos helyzetén, a lövedék a koponyájában maradt, amely élete hátralévo néhány évében megkeserítette a napjait, és még sajátos becenevet is kölcsönözött a hős magyar főtisztnek, a „tábornok, golyóval a fejében” („the general with bullet in the head”).²⁰ A tragikus sorsú Lincoln elnök utódja, Andrew Johnson elnök 1866 januárjában a Kongresszus beleegyezésével vezérőrnaggyá léptette elő Asbóth tábornokot, illetve kimagasló vételei és hazafias szolgálatai elismeréseképp kinevezte amerikai

18 Vida I. K.: Világostól Appomatoxig i. m. 116.

19 Tar Ferenc: Az amerikai polgárháború magyar tábornoka. In: Tempevölgy. 9. évf. 3. (2017) 59.

20 Vida I. K.: Világostól Appomatoxig i. m.170.

nagykövetnek Argentínába és Uruguayba. 1866 nyarán Asbóth még elfoglalta szolgálati helyét Buenos Airesben, ahol régi magyar szabadságharcos honfitársai, Türr István és Czetz János honvéd tábornokok társaságát élvezhette egy évig. Ugyanakkor, a végzetes golyóval a fejében már nem tudott normális életet és diplomáciai tevékenységet folytatni – gyakran elájult –, és folyamatos, de sikertelen orvosi sebészeti beavatkozás ellenére 1868. január 21-én elhunyt, az argentíni magyar és európai forradalmárkolónia nagy bánatára. A helyi angol temetőben temették el, ahonnan aztán 1990-ben visszaszállították az Egyesült Államokba és a legnagyobb katonai tiszteletadás mellett helyezték örök nyugalomba, Arlingtonban.

Asbóth tábornok legendás alakja és '48-as magyar emigráns katonatársainak kimagasló vitézsége még inkább növelte az amerikai magyar diaszpóra elismertségét és renoméjét, amelyhez ugyancsak hozzájárult a szegedi születésű **Számwald Gyula** honvéd hadnagy, aki majd Amerikában vált nemzeti hőssé, és második magyarként amerikai vezérőrnaggyá. Pesten könyvkereskedőként Petőfi Sándor barátságát is élvező Számwald Gyula aktívan részt vett a magyar szabadságharcban Guyon Richárd, Klapka György, majd Bem tábornok hadtestjeiben szolgálva, és az 1849. február 5-i Brányiszkó-hágói ütközetben sebesülést is szenvedett. A világosi fegyverletétel után Számwald Gyula 1855-ben Londonba emigrál, ahol ismeretlen okból, talán az osztrák ügynököktől való rejtőzködés, illetve a jobb beilleszkedés céljából felveszi a **Julius (Gyula) Stahel** nevet. Hamarosan New Yorkba költözik, ahol újságírásba és könyvkereskedésbe is kezdett, ahol tíz évvel később a magyar diaszpóra közel kétezres tagságával együtt őt is eléri Lincoln elnök önkéntes katonai szolgálatra való felhívása, és csatlakozik az Unió seregéhez. Katonai múltjára és tapasztalataira való tekintettel rábízták a 8. önkéntes New York-i gyalogezred megszervezését, és ezt követően végigharcolja a véres amerikai polgárháborút, több csatában is kimagasló teljesítményt és hősiességet mutatva. Az 1861. júniusi Bull Run-i, az 1862. Cross Keys-i, illetve a híres 1864. június 5-i piedmonti csatában nyújtott hősiességről, amikor majdnem elvesztett fél karját, elnyerte a kongresszusi becsületérmet, illetve előléptették dandártábornokká, ezáltal egyike lett a het magyar származású amerikai tábornoknak a 19. században.

A kiemelkedő katonai szolgálat és az Amerika iránti lojalitása elismerése jeléül Stahel Gyula is diplomáciai megbízatást kapott Johnson elnöktől,

5. kép: Stahel (Számwald) Gyula
mint amerikai tábornok
Forrás: [wikimedia.common](#)s

hiszen amerikai konzul lett Yokohamában, majd Sanghajban egészen 1885-ig. Amerikai hazatérése, illetve visszavonulása után beköltözött a New York-i St. James hotelbe, amely

egyfajta zarándokszállássá is vált a magyarok, illetve a nagyvárosi elit és az amerikai Republikánus Párt vezetői számára, akik nagy tisztelettel számos kérdésben kikérték véleményét. Érdekes momentum, hogy nagy izgatottsággal hazalátogatott Magyarországra a nagyszabású millenniumi 1896-os ünnepségekre, de látogatása érdektelennek bizonyult a hazai politikai elit számára, akik a kiegyezés és a millenniumi lázban már nem igazán az amerikai magyar diaszpóra katonahőseivel szándékoztak foglalkozni. Hosszú, sikeres pályafutása után, 1912-ben hunyt el New Yorkban, Wilson elnök jelenlétében nagy katonai pompa és tiszteletadás mellett, amerikai–magyar lobogóval a koporsóján temették el Julius Stahel amerikai vezérőrnagyot, avagy a magyar Számwald Gyula honvéd hadnagyot, a katonahősök nemzeti sírkertjében, Arlingtonban.²¹

6. kép: Stahel Számwald Gyula sírja Arlingtonban
Forrás: *Yahoo Flickr!*

Az amerikai polgárháború korszakában, amint olvashattuk, számos magyar származású menekültnek sikerült a legmagasabb amerikai katonai és kormányzati tisztségekbe küzdenie magát, amelyet a katonai hősiességük révén szó szerint is érhetünk. Ez utóbbi azonban nem igazán mondható el a felvidéki származású Czapkay József Lajos honvéd katonaorvosról, akinek kalandos és magasra vivő amerikai életútja is érdemel néhány sort. Czapkay hadnagy orvosként inkább gyógyított, mint sebeket osztogatott a magyar szabadságharcban, ez azonban nem gátolta meg a kegyetlen megtorlásban érdekelt osztrák hatóságokat, hogy őt is háborús bűnöként üldözzék. Világos után a menekülés közben 1849 telén Oderbergben felismerték, és elfoglák mint Kossuth egyik orvosát, és Bécsbe szállították hadbíróság elé, ahonnan kalandos úton sikerült megszöknie, és Hamburgon keresztül New Yorkba menekülnie.²² Amerikában is megszerezte az orvosi diplomát Philadelphiában, majd sikeres orvosként és ingatlanfejlesztőként évekig San Franciscóban tevékenykedett. Vagyona és kiterjedt kapcsolati hálója, illetve nem utolsósorban a magyarok jó hírneve révén sikerült a washingtoni nagypolitika közelébe is férkőznie, hiszen Lincoln halála után a külügyekben járatlan Andrew Johnson elnök számos európai származású, így magyar emigránst is megbízott különféle diplomáciai feladatokkal és tisztségekkel, amint tette azt Asbóth Sándor vagy Stahel Gyula esetében

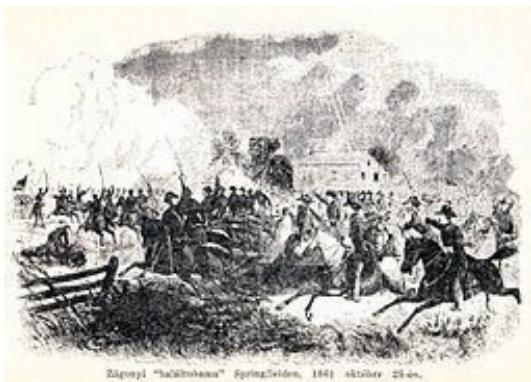
21 Vida I. K.: Világostól Appomatoxig i. m. 188.

22 Ács Tivadar: Akik elvándoroltak. 1940. 37–40.

is. Ez történt Czapkay Lajossal (avagy Louis) is, aki 1866-ban Európába, többek között a Monarchiába Pestre, illetve Törökországba utazott amerikai kormányzati küldöttként, kvázi utazó nagykövetként, hiszen a mélyen republikánus, vagyis köztársaságpárti amerikai kormány, egyfajta diplomáciai fricskaként üldözött európai menekülteket nevezett ki az óvilág félfeudális királyságaiba külszolgálatra. Ilyen nagy megtiszteltetés érte az egykori üldözött magyar honvédorvos Czakpay Lajost is, akit 1866. június 1-én az elnök a Kongresszus jóváhagyásával kinevezett az Egyesült Államok első romániai konzuljává Bukarestbe. Az újonnan egyesült román fejedelemségekben több mint három évig teljesített konzuli szolgálatot, majd 1870-ben hazautazott az Egyesült Államokba, és visszavonultan, Kaliforniában élt nyugdíjas orvosként. Egymillió dollárra becsült óriási vagyonát szerencsétlen tőzsdei és bányaüzleti spekulációkban elveszítette, és szegényen, tulajdonképpen méltatlanul elfeledve és magára hagyottan, 1882-ben, San Franciscó-i otthonában elhunyt.²³

A nagy amerikai magyar polgárháborús tábornokgeneráció hőstettei bemutatásakor feltétlenül szót kell ejtenünk Zágonyi (avagy Charles) Károly honvéd hadnagyról, Asbóth ezredes szárnysegédjéről és John C. Frémont hadseregtábornok későbbi testőrparancsnokáról, akinek a hős springfieldi lovasrohamáról katonadalokat, verseket költöttek és festményeket alkottak a lelkes és hálás unionisták. A szatmári származású, huszonéves Zágonyi szintén végigharcolta a szabadságharcot Bem tábornok parancsnoksága alatt, akinek az életét állítólag kétszer is megmentette, de az erdélyi hadjárat utolsó ütközetében az augusztusi 9-i vesztes temesvári csatában megsebesült, és orosz fogsgába esett, ahonnan kalandos úton 1849 decemberében sikerült megszöknie, és Törökországból Anglián keresztül a Devonshire nevű hajón az Egyesült Államokba hajózna, mintegy Kossuthot követve, 1851-ben. Az Újvilágban egykori kiváló huszártisztként lovassiskolában oktatott, majd a polgárháború kitörésekor Lincoln elnök felhívására 1861-ben csatlakozott John C. Frémont tábornok seregéhez, akinek híressé vált lovasságát tulajdonképpen három magyar huszártiszt, Asbóth Sándor, Zágonyi Károly és segédje, Majthényi Tivadar kapitány képezte ki és irányította számos nagy, győztes csatában. Zágonyi katonai képességei és megbízhatósága révén gyorsan lépdelt előre a katonai ranglétrán, és hamarosan Asbóth ezredes mellett őrnagy, majd lovasezredes és Frémont tábornok hűséges testőrparancsnoka is lett. Neve különösen híressé vált és egybeforrott az 1861. október 25-i Missouri állambeli Springfield melletti emlékezetes csatával, amikor a mindenre elszánt Zágonyi őrnagy, egykori magyar huszár hadnagy halált megvető bátorsággal elsöprő lovasrohamot vezényelt 200 fős századával a mintegy 1800 fős déli védősereg ellen, akiket meglepve szinte elsöpörtek. Ez volt a legendás Zágonyi-féle halállovasroham, vagy Zagonyi death march, ahogy azóta is emlékeznek róla a hálás amerikaiak. Ugyanakkor, a dashing Hungarian vagyis elsöprő, őrült magyarként is tiszttelt Zágonyi katonai

23 Czapkay Lajos Wikipédia-oldala: https://hu.wikipedia.org/wiki/Czapkay_Lajos_József letöltve 2018. dec. 29.

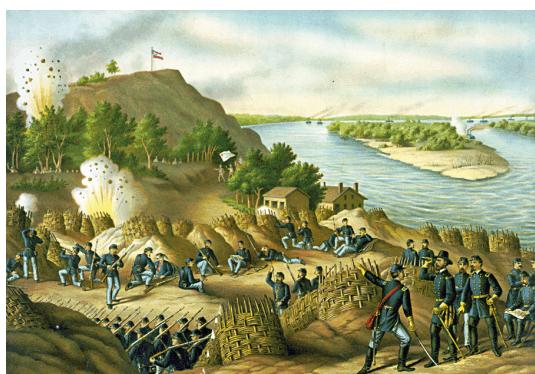
7. kép: Zágonyi ezredes springfieldi halálrohamra korabeli festményen

Forrás: History.com

üzeneteit, parancsait, hanem magyarul küldte szét a hadosztályparancsnokai felé, hiszen a déliek, még ha megszerezték volna sem tudták volna értelmezni a furcsa, semmihez sem hasonlítható, érthetetlen nyelvű szövegeket.²⁴

Az amerikai polgárháború másik meghatározó katonai vezetője Pomutz György²⁵ amerikai dandártábornok és egykor magyar honvéd főhadnagy, Kossuth örökösi híve és Klapka tábornok bizalmasa, akit gyulai román nemzetiségű szülei révén a román történetírás is furcsa módon magának követel. Ezen a ponton fontos leszögezni, hogy Pomutz egész életében magyarnak vallotta magát, és csak két országhoz volt teljességgel hű: az óhazájához, Magyarországhoz, amelyért a szabadságharcot végigvívtá egészen 1849. szeptember 27-ig, a komáromi erőd feladásáig, illetve választott hazájához, az Egyesült Államokhoz, ahol úgyszintén a véres polgárháborúban küzdött az amerikai szövetség egyben maradásáért. Az iowai 15. önkéntes ezred megszerzése is az ő nevéhez fűződik,

pályája túlságosan összekapcsolódott Frémont tábornokkal, és túl gyorsan ívelt felfelé. Frémont tábornok republikánus elnöki ambíciói, lemondatása, majd visszavonulása után 1863-ban az ő katonakARRIERJE IS MEGSZAKADT, ÉS LEHANYATLOTT, SÓT POLITIKAI INTRIKÁK MIATT MÉG A HADBÍRÓSÁGI VIZSGÁLÓBIZOTTSÁG IS KIHALLGATTA A HŐS KATONATISZTET. A KORABELI HADI SZÓBESZÉD ÉS A VALLOMÁSOK Szerint Frémont TÁBORNAK BEVETT SZOKÁSA VOLT, HOGY A SEREGLÉBEN SZOLGÁLATOT TELJESÍTŐ NAGYSZÁMÚ MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ FŐTISZT ÉS KATONA MIATT NEM IS KÓDOLTATTA BIZALMAS

8. kép: A fél évig tartó vicksburgi hadjárat egyik ütközete 1863-ban, korabeli festményen.

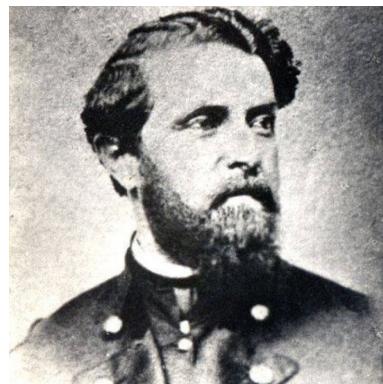
Forrás: History.com

24 Beszedits István kanadai magyar történész kutatásai szerint, lásd: <http://suvcw.org/mollus/art014.htm> letölve 2019. jan. 10.

25 Pomutz György Wikipédia-oldala: https://hu.wikipedia.org/wiki/Pomucz_Gy%C3%A1rgy letölve 2018. dec. 29.

majd a legendás Sherman tábornok tennessee-i parancsnoksága alatt hősiességéért rövid idő alatt őrnaggyá, illetve alezredessel léptették elő. Barátjával, Kompolti honvéd utász őrnaggyal sok amerikai erőd építési és megerősítési munkálatait is ők irányították a déliek ellen. Az 1862. árpilisi shiloh-i, illetve a kulcsfontosságú 1863. júliusi vicksburgi ütközetben is megsérült.

Gyors felépülése után már ő vezette ezredét lovasrohamra az atlantai csatában. A sikeres uniós északiak győzelme után Lincoln elnök dandártábornokká léptette elő 1865. márciusában, immár harmadik magyar amerikai főtisztként. Fontos megjegyeznünk, hogy a lelkes nemzetépítő és mindenáron hősöket kreáló román propagandával ellentétben úgy a hazai, mint az amerikai kortársai is igaz magyarnak tartották, akárcsak Pomutz önmagát is magyar identitásúnak vallotta.

9. kép: Pomutz György
dandártábornok

Forrás: *wikimedia.commons*

A szokásos katonai érdemek és Amerika iránti hűsége elismeréseképp Johnson elnök az európai származású, több nyelvet beszélő Pomutz tábornokot is külföldi diplomáciai feladattal bízta meg. Oroszországba küldte, és 1866 februárjában kinevezte amerikai konzulnak Szentpétervárra. Pomutznak konzulként nagyon jelentős szerepe volt a II. Sándor cárral és az orosz kormánnyal történő tárgyalások során a kincset érő Alaszka amerikai megvásárlásában, mindössze 7,2 millió dollárért. A véres angol–orosz krími háborúban meggyengült cári Oroszország szívesen megszabadult az értéktelennek tartott és jórészt ismeretlen távoli területtől a „Szibéria Szibériája”-tól, főleg, hogy a nagy európai rivális Brit Birodalom is érdeklődést mutatott a terület iránt. Az 1867. március 30-án létrejött nagyszabású tranzakcióról számos washingtoni amerikai vezető politikus is érteletlenkedve értesült, sokan a Kongresszusban csupán Seward külügyminiszter „őrültségének”, illetve Johnson elnök „magán-jegesmedveparkjának” titulálták²⁶ az értelmetlen földvásárlást, egészen az 1890-es években kirobbant klondike-i aranylázig, amely az egyik leggazdagabb amerikai territóriumává tette az óriási kiterjedésű sarkvidéki Alaszkát. Pomutz sikeres diplomáciai szolgálata után 1870-től haláláig Oroszországban maradt, és visszavonultan, szegénységben hunyt el 1882-ben a fehéroroszországi Szmolenszkbén. Hamvait egy 1913-as amerikai kongresszusi határozattal szerették volna az arlingtoni nemzeti katonatemetőbe szállítatni, de az első világháború és majd a Szovjetunió létrejötte megakadályozta ebben az amerikai hatóságokat. A világháború pusztítása után már nem sikerült fellelni a sírhelyét. Emlékére a második világháborúban,

26 Lásd: March 30, 1867: This day in History: <https://www.history.com>this-day-in-history/sewards-folly> letöltve 2019. ápr. 10.

1942-ben egy 807 tonnás haditengerészeti szállítóhajót USS George Pomutz névre kereszteltek, amely egészen 1970-ig szolgálatban maradt az Atlanti-óceánon.

10. kép: A Liberty típusú
USS George Pomutz szállítóhajó 1945-ben

Forrás: US Navy photo gallery

vár egykori védője, aki az amerikai emigrációba is követte barátját, ahol aztán jó magyar katonatiszt módjára az amerikai polgárháborúban úgyszintén csúcsra jutott, altábornagyi rangban fejezve be pályafutását. Kozlay nevéhez fűződik a híres New York-i „fekete vadászok”, az 54. gyalogezred megszervezése és kiképzése, aiknek parancsnokaként az ezredesi majd 1865-ben tábornoki rendfokozatot is elnyerte.²⁷ A polgárháború után városrendező

mérnökként részt vállalt New Yorkban a híres brooklyn-i magasvasút megtervezésében és építésében, ezáltal Asbóth Sándorral egyetemben a két kiváló magyar mérnök-katona igencsak sokat tett az amerikai világváros arculatának kialakításáért. Kozlay Jenő (avagy Eugéne) Klapka főhadnagya, Grant tábornok hős altábornagya, Brooklynban hunyt el 1883-ban, 65 éves korában.

11. kép: A Kozlay család síremléke New Yorkban.
Forrás: Amerikai Magyarok Szövetsége

Az amerikai, magyar és román nemzeti hősnek is tartott Pomutz tábornokért folyó nacionalista csatározás jegyében az amerikai és magyarországi románok egyesülete révén szobrot kapott a magyarok lakta Ohio állambeli Clevelandben 2004-ben, és szülővárosában Gyulán is, a szintén róla elnevezett téren, 2007-ben.

Pomutz György hű magyar barátja volt Kozlay (Eugéne) Jenő, honvéd főhadnagy, a komáromi

A kongresszusi becsületrenddel is kitüntetett polgárháborús amerikai magyar tábornokok sikeresen túléltek az Egyesült Államok történetének legvéresebb, több mint 600 ezer áldozatot követelő háborúját, ellenben a szintén legendás magyar huszártiszt, Mihalóczy Géza ezredes már nem bizonyult ilyen szerencsésnek. A nagyváradi születésű honvéd százados a szabadságharc bukása után Londonba menekült, ahol többek között Türr István tábornok és Pulszky Ferenc, Kossuth bizalmásának társaságában nagy

27 Ács T.: Akik elvándoroltak i. m. 29–35.

nélkülözésben élt néhány hónapig, életútjukat érintő komoly viták közepette, majd eldöntötte, hogy az Egyesült Államokba utazik, és a szeles tóparti nagyvárosban, Chicagóban telepedett le. Türr István Argentínába tartott, ahol majdnem két évtized múlva, 1866-ban viszontláthatta Asbóth Sándor alezredes honfitársát is, már mint amerikai nagykövetet.²⁸

A mélyen monarchiaellenes republikánus, szabadság- és egyenlőségpárti Mihalóczy még a polgárháborús cselekmények kirobbanása előtt csatlakozott az északiak ügyéhez, Lincoln csapatához, elsősorban európai származású, német, cseh és magyar veteránokból megszervezte és kiképezte az önkéntes chicagói ezredet, a legendássá váló Lincoln's Riflemen, avagy Lincoln Puskásai néven. 1861-ben az egykor honvéd százados már ezredesi rangban segítette az északiak hadügyeit Kuné Gyula magyar bajtársa, segédje támogatásával. Sőt, Lincoln elnök történelmi jelentőségű 1863. január 1-i Emancipációs kiáltványa előtt már két évvel, a szökött déli fekete rabszolgákból szabadcsapatokat, új északi ezredet próbált szervezni, ahelyett, hogy visszaküldte volna őket Délre a biztos halálba, mint ahogy az akkori törvények még előírták. William Rosencranz tábornok parancsnoksága alatt végigharcolta Missouri, Kentucky, Alabama hadszíntereit, ahol többször megsebesült, majd 1864 februárjában a Tennessee állambeli Dalton városka melletti ütközetben oly súlyos oldallövést kapott, hogy abból már nem sikerült felgyógyulnia, és március 11-én Chattanooga városában elhunyt a hős ezredes. Emlékére a város körül épített több löveges új erődítményrendszeret Fort Mihalotzynak nevezték el, akárcsak később egy másik erősséget is, Knoxville mellett.²⁹

Kevésbé dicső sors jutott, sajnálatos módon az Utassy családnak az újvilágban, hiszen az egykor császári majd honvéd főhadnagy Utassy (Strasszer) Frigyes Györgyöt, az 1849. augusztusi temesvári vesztes csatában elfogtak a császáriak, és bebörtönözték, illetve kényszersorozásban újra beosztották az osztrák seregebe, ahonnan rebellis megbízhatatlansága okán 1851-ben sikerült leszereltetnie magát. Utassy közel egy évtizedes olaszországi és kisázsiai kalandozások után 1860-ban megérkezett New Yorkba. Az amerikai polgárháborús hangulat és hadi készülődés számos emigráns magyarral együtt őt is beszippantotta, hiszen végre egy újabb nemes ügyért harcolhatott, immár öccseivel, Utassy Károllyal, illetve Antallal vállvetve, akikből a későbbiekben a harcok

12. kép: Mihalóczy Géza
amerikai ezredes
Forrás: [wikimedia.common](#)s

28 Ács T.: Akik elvándoroltak i. m. 35.

29 Vasváry Ö.: Magyar Amerika i. m. 209., ill. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. 411.

**13. kép: Pulitzer József
médiamágnás.**

Forrás: [wikimedia.common](#)s

során százados, illetve hadnagy is lett. Utassy nevéhez fűződik a híres New York-i Garibaldi Légió megszervezése, amelynek szintén ő lett az első vezénylő ezredese. Alárendeltjei között volt sok más magyar mellett Pulitzer József is, aki egykor hányatott sorsú makói hagymakereskedőből lett az amerikai polgárháború lovas hadnagya. Pulitzer Sheridan tábornok alatt szolgált a New York-i Lincoln lovasezrednél a háború utolsó másfél évében, majd a pezsgő New York-i üzleti világba vetette magát, sajtómágnás milliomos üzletember lett, illetve az amerikai bulvárújságírás és egyben a róla elnevezett világhíres minőségi, oknyomozó sajtódíj alapítójaként is emlékezik rá a világ.

A New York-i Garibaldi Légió többnyire európai veteránokból álló önkéntes katonái sok véres ütközetben részt vettek, egyedi módon amerikai, olasz és magyar zászló alatt harcoltak. Ugyanakkor, sajnálatosan Utassy ezredéből minden össze egy századnyi katona élte túl a háború első két véres évét, ezért beolvastották őket a 39. New York-i gyalogezredbe a híres magyarbarát Frémont hadseregtábornok parancsnoklása alá. Egyik legnagyobb hadi sikere volt, amikor 1862-ben századával megvédte a többszörös túlerővel szemben Romney városát a Virginia állambeli festői Shenandoah folyó völgyében, és kockázatos, de sikeres lovasrohamot vezényelt a meglepett déliek állásai ellen. A több nyelven beszélő Utassy ezredesnek és hős testvéreinek, akárcsak a legtöbb magyar amerikai vitéz katonának sok rosszindulatú irigye és belső ellenfele, sőt ellensége akadt az északi seregben is, ahol a kicsinyes idegenyűlöltötől hajtva az amerikai angolszász származású katonák és feletteseik sem néztek jó szemmel az idegen, újonnan érkezett európaiak, különösképp a furcsa nyelvű és stílusú magyarok sikerét, gyors, kirobbanó katonai karrierjét és felemelkedését, hangsúlyozottan Frémont tábornok hadseregében. 1863-ban, többszöri próbálkozásra Utassy ezredest is megvádolták ezrede fejpénzének jogosulatlan, magáncélú felhasználásával – vagyis pénzügyi visszaéléssel –, amit valószínűleg nem követett el, ellenben a hadbíróság

**14. kép: Utassy Frigyes György
ezredes és öccse, Utassy Károly
százados 1861-ben**

Forrás: [wikimedia.common](#)s

felmentette a katonai szolgálat alól, megfosztotta főtiszti rangjától sőt, egy év letöl-tendő kényszermunkára ítélte a hírhedt New York-i Sing Sing börtönbe.³⁰

Valószínű, hogy hithű katonaként ezt a komoly erkölcsi válságot és megpróbáltatást nem tudta lelkileg feldolgozni, a háború után nyelvtanárként és zongoraoktatóként, üzletemberként élt, majd felesége és harcostársa, Károly öccse elvesztése után önkezével véget vetett életének 1892-ben.

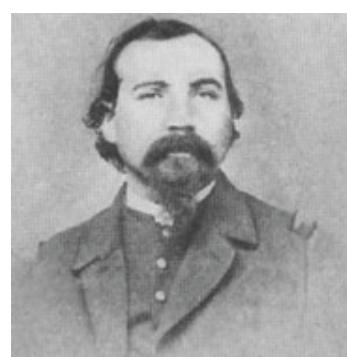
Frémont tábornoknak politikai vezetői, elnöki ambíciói mellett többször felerőtták elfogult magyarba-rátságát, hiszen számos helyettese és segédje, katonai ügyésze is magyar származású volt, Zágonyi tábornoktól Utassyn keresztül Anzelm Albert vagy Merksz alias Figyelmessy Fülöp ezredesig. Utóbbi, Frémont tábornok hadsegédje, katonai ügyésze, egykor honvéd hadnagy és Kossuth egyik legfőbb bizalmasa, szintén diplomáciai tisztséget kapott Johnson elnöktől a háború után, mint Brit Guyana amerikai konzulja. Kossuthnak tett 1849-es fogadalmához hűen, Figyelmessy ezredes addig nem lépett újra óhaza ára magyar földjére, amíg az fel nem szabadul az osztrák iga alól, vagyis az ő életében ez már nem történhetett meg, sajnos. Mindazonáltal, európai, svájci lakhelyéről többször meglátogatta Kossuthot Olaszországban, és még halálos ágyán is mellette volt Torinóban, de szeretett Magyarországa helyett inkább visszatért családjához az Egyesült Államokba és Philadelphiában halt meg 1909-ben.

Az amerikai polgárháború magyar vonatkozású katonatisztjeinek dicsőséges életútja közül kiemelkedik a szintén vezérőrnagy rendfokozatig jutó Knefler Frigyes (Frederick) története. Az aradi születésű honvédtiszt, katonaorvos édesapjával együtt harcolt a magyar szabadságharcban, és a világosi katasztrófa után egy évvel már az Egyesült Államok Indiana államában tűnt fel, ahol először hajóácsként dolgozott, majd inkább jogásznak tanult Indianapolisban.

15. kép: Figyelmessy Fülöp ezredes.

Forrás: erwin.bernhardt.net.nz.

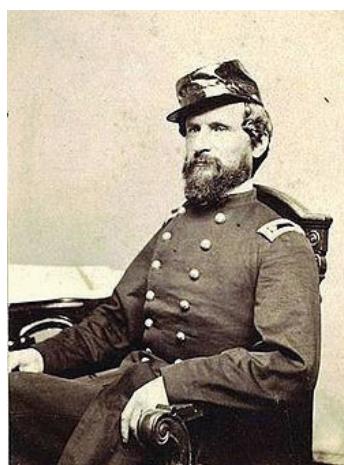
16. kép: Knefler Frigyes dandártábornok

Forrás: erwin.bernhardt.net.nz

30 Utassy F. György Wikipédia-oldala: https://hu.wikipedia.org/wiki/Utassy_Frigyes_György letöltve 2019. jan. 10.

Akárcsak Knöfler nevű, ausztriai zsidó származású szülei,ő is vallásos izraelita neveltetést kapott, és ősei hitéhez az újvilágban is ragaszkodott, ahol még héber klubot is alapított. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy számos zsidó származású, de kikeresztelkedett, izraelita hitét és zsidó identitását már egyáltalán nem vállaló magyar honvéd-tiszt szolgált az amerikai seregen, többek között a fent említett szegedi Számwald Stahel Gyula, az Utassy testvérek, a makói Pulitzer József, vagy a déavidéki Mandl Károly tábornok is. Közöttük azonban kivétel volt a nyíltan és vállaltan zsidó etnikumú és izraelita hitű Knefler Frigyes, aki a polgárháború hírére lelkes európai származású katonaként szintén rögtön csatlakozott az indianai 11. önkéntes ezredhez, és a virginiai Romney város híres ostrománál, az Utassy testvérekkel együttharcolva átesett a tűzkeresztségen. 1862 áprilisától, szerencséjére a későbbi híres regényíró Lewis Wallace tábornok – a Ben Hur című 1880-as bestseller regény szerzője – parancsnoksága alá került, akinek megbízható tábornoki adjunktusaként hamarosan főtiszti, ezredesi rendfokoza-tig jutott, és számos nagy csatában részt vehetett, például Nashville-ben, Tennessee-ben, illetve a Missionary Ridge-i véres csatában is, ahol személyesen ő vezette fel ezredét a hegygerinc elleni gyilkos ütközetben. A háború végére, 1865. március 13-án elnyerte a címzetes (brevet) brigadéros hadseregtábornoki rangot, és ezzel ő lett a legmagasabb rendfokozatú izraelita hitű magyar amerikai tiszt az egész amerikai hadseregen. Knefler tábornok a háború alatt és az utána következő északi-déli konszolidációs időszakban is nagy megbecsülésnek örvendett az amerikai társadalomban, katonai és

civil alárendeltjei egyaránt rajongtak érte. Visszatért Indianapolisba a félbehagyott ügyvédi praxisához, majd idős korára Hayes elnök elismerése jeléül kinevezte az Indiana állami nyugdíjigazgatóság élére. Kedvelt, „második” szülővárosában, 77 éves korában érte a halál 1901-ben.³¹

**17. kép: Mandl Károly
tábornok**

Forrás: [wikimedia.commons](https://commons.wikimedia.org/)

Izraelita hitű magyar katonatisztekéről lévén szó, nem feledkezhetünk meg Mandl Károly honvéd tüzér hadnagról sem, aki önkéntesként az aradi, illetve a 61/62. gyalogezredben tizedesként kezdte katonai pályafutását. Az elvesztett szabadságharc után Kossuth örökök híveként követte a kormányzót a száműzetésbe, Törökországba is, ahol tüzér századosként Ahmed effendi néven katonai szolgálatot vállalt – akárcsak Bem tábornok és számos sorstársa –, majd hamarosan úgyszintén az Egyesült Államokban kötött ki. A polgárháború kitörése után Charles Mundee néven

31 Lásd Bona Gábor: Az 1848–49-es honvéd-sereg zsidó születésű tisztjei.: http://www.multesjovo.hu/en/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/861/ letöltve 2019. febr. 15.

harcolt az északiak seregében, kimagasló polgárháborús katonai szolgálatai révén ő is elnyerte a címzetes amerikai dandártábornoki rendfokozatot 1865-ben.³²

Visszavonultan, 1871-ben New Yorkban hunyt el.

Amint a fenti rövid történeti összeállításból is kitűnik, a teljesség igénye nélkül, a véres amerikai polgárháború uniós katonai sikereiben kimagaslóan és igen jelentős módon részt vettek a magyar szabadságharcban harcedzett honvédtisztek, akiknek haderőszervező tapasztalata, rátermettsége, és Amerika ügye iránti elkötelezettsége, lelkesedése nélkül az északiak seregeinek sokkal nehezebb, kilátástalanabb dolga lett volna a déliekkel szemben. Az amerikai hadistatisztikák szerint a másfél, illetve két és fél millió fő között mozgó polgárháborús uniós sereg katonái közül körülbelül 200 ezren voltak német, porosz származásúak, és legkevesebb 300 legföljebb 800 fő között lehetett a magyar katonák számaránya, ugyanakkor a hadtestek középvezetői és főtisztjei között nagyon felülvizsgáltnak számítottak a megbecsült és nagyra értékelt egykor magyar honvédtisztek.³³

A 20. század amerikai magyar hősei

A vérzivataros amerikai polgárháború utáni csendes évtizedekben az Egyesült Államok a belső gazdasági és társadalmi, politikai építkezés, fejlődés és a 20. században kibontakozó világhatalmi ambíciókra való felkészülés időszakát élte. Az első világháború csupán másfél évig kötötte le az amerikai haderőt, míg a második világégés már igen komoly anyagi és emberi áldozatokat követelt az amerikaiaktól, különösképpen a véres csendes-óceáni hadszíntéren. Érdemes azonban itt említeni egy igazi csataterüli magyar amerikai hős őrmesterről, aki az első világháború utolsó hónapjaiban vakmerő vítezségevel egyedülálló módon kétszer is elnyerte az amerikai kongresszusi becsületrendet. Ő Kocák Máté (Matthew) nevű, felvidéki magyar származású tengerészgyalogos főtörzsőrmester volt, aki 1918. július 18-án a franciaországi Soisson mellett egymaga megmentett egy németek által körbevett és kilátástalan helyzetbe került szövetséges francia osztagot, kiiktatva az ellenség gyilkos géppuskaféskét.³⁴

Mindazonáltal, Kocákhoz hasonló magyar vonatkozású katonahős, illetve számos tevő hadvezető nem tűnt ki az amerikai magyarok részéről a világháborúk időszakában

32 Bona Gábor az 1848/48 szabadságharc tisztikara: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-taborok-torztisztok-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/m-12C9/mandl-karoly-133B/> letöltve 2019. jan. 15.

33 Beszedits István: The Libby prison diary of colonel Emeric Szabad. Toronto. 1999. 10.

34 Lásd az új-zélandi hadtörténész Erwin Bernhardt összeállítását: <http://erwin.bernhardt.net.nz/hungarian-military.html> letöltve 2019. jan. 10.

– ugyanakkor a legújabb kutatások szerint több ezer magyar származású amerikai katona is harcolt a két világháborúban³⁵ – nem úgy, mint az 1947-től kezdődő fél évszázadnyi hidegháború időszakában. A kommunizmus terjedése ellen meghirdetett küzdelem és a híres dominóelv alapján az indokínai hadszíntéren vívott közel másfél évtizedes vietnami háborúban több mint 50 ezer amerikai katona vesztette életét, míg a vietnami áldozatok számát csak megbecsülni lehet, de a többötöböt egymillió halott sem számít túlzásnak a katonai és civil veszteséglisztájuk alapján. Az amerikai magyarok is tucatnyi hazafi katonával vettek részt a véres harkokban, és számos hősi halottal, illetve hősi becsületrenddel bizonyítva és gazdagítva a magyarok Amerika iránti hűségét. Ilyen hős volt többek között a nyugat-virginiai születésű Molnár Ferenc Zoltán (avagy bajtársi nevén Frankie Zoly)³⁶ őrmester, aki

18. kép: Rábel László,
Delta Force osztag őrmestere
Forrás: erwin.bernhard.net.nz

1967 májusában a vietnami Kontum tartományban zajló ütközetben sok társát önfeláldozón megmentve hősi halált halt, és posztumusz elnyerte a Kongresszusi Becsületérdemrendet is. Egy évvel később, 1968 novemberében követte Zoltánt a halálba egy másik önfeláldozó magyar amerikai törzsőrmester, a budapesti születésű, 30 éves Rábel László,³⁷ aki egy különleges műveletű Delta Force-osztag vezetőjeként a vietnami Binh Dingh tartományban egy véres összecsapásban, az osztagát mentve szintén hősi halált halt.

A Kongresszusi Becsületérdemrend birtokosaiként mindenketten az arlingtoni nemzeti hadisírkertben nyugszanak. A vietnami veteránok közül magasan kiemelkedik egy híres-neves magyar név, nevezetesen czegei Wass Huba dandártábornoké, aki a híres erdélyi író és honvédtiszt Wass Albert legidősebb fiaként Kolozsvárott született 1941-ben, amikor édesapja még a világháborúban harcolt. Wass Huba elszakadt Erdélytől és Magyarországtól 1944 őszén, a román–szovjet megszállás idején, majd a menekülésük végpontjaként 1946-tól már az Egyesült Államokban élt és nevelkedett. A Harvard Egyetem után katonai pályára lépett, és elvégezte a híres West Point-i Katonai Akadémiát is. Az 1960-as évek végén, a háború csúcspontján, három évet töltött a vietnami hadszíntéren, ahol hihetetlen teljesítménnyel, egyedülálló módon öt Bronz Csillagot és egy Ezüst Csillag kitüntetést, katonai elismerést szerzett.

Wass Hubát az egyik legkreatívabb és leginnovatívabb stratégiatervező, elemző hadtudósnak tartják az amerikai haderőben, aki jelenleg a legmagasabb rendfokozattal rendelkező magyar származású amerikai főtiszt. Nevéhez fűződik a 20. században úttörő

35 Lásd Ambrus László: Magyar „doughboyok” az első világháború amerikai hadseregeben – egy prozopográfiai kutatás jelene és jövője. In: Hadtörténeti közlemények. 131. (2018) 3. sz. 735–756.

36 <http://erwin.bernhardt.net.nz/hungarianmilitary.html> letöltve 2019. jan. 10.

37 Uo.

(Air-Land Battle doctrine) Légi-Föld Harc doktrína kidolgozása, illetve az amerikai hadsereg Fejlett Hadtudományi Elemzőközpontjának alapítása, amelynek első igazgatója is volt, továbbá az első öbölháború egyik stratégiai, operatív tervezőjeként is számon tartják. Wass tábornok nemrég visszavonult, de jelentős szellemi munkát végez az amerikai hadtudomány szolgálatában, és az erdélyi arisztokrata családi hagyományukat táplálva lovaglóiskolát is fenntart. 1985-ben idős édesapja, Wass Albert tudomására jutott, hogy a magyargyűlőlő véreskezű román diktátor, Ceausescu bérgyilkosokat küldött Amerikába az életükre törve, szerencsére sikertelenül. 1996-ban létrehozott Czegei Wass Alapítványukon keresztül támogatja az erdélyi magyar irodalmi és kulturális életet, híres író és katona édesapja emlékét és örökségét őrizve.³⁸

A Reagan által csak a „gonosz birodalmának” nevezett Szovjetunió 1991-es összeroppanása és szétesése után az Egyesült Államok egyedül, magára maradt mint szuperhatalom. A hidegháborút követő negyedszázadnyi unipoláris amerikai korszak hadtörténetéből nem mellőzhetjük egy bátor és elismert magyar származású amerikai katonanő említését, aki az első magyar származású női harci pilótaként az amerikai légierő legendás F–117A Nighthawk típusú lopakodó vadászgépét is vezethette. Christina „Shaq” Szasz³⁹ alezredesről beszélünk, aki a Debrecenből kivándorolt Szász Károly amerikai tengerészgyalogos lányaként gyerekkorától a repülés megszállottja. Szász alezredes rögtön a főiskola után az első alkalommal, 1998-ban csatlakozott az amerikai légierőhöz, és a kor csúcskategóriás katonai repülőgépeit, mint az F–15, F–16, F–117A lopakodó, alkalma volt megismernie és repülnie első magyar származású amerikai női pilótaként. Húsz év aktív szolgálat után 2018 nyarán ünnepélyesen elbúcsúztatták a US Air Force különleges állományából való visszavonulása folytán.

19. kép: Wass Huba

dandártábornok

Forrás: google media gallery

38 Wass Huba tábornok Wikipédia-oldala: https://en.wikipedia.org/wiki/Huba_Wass_de_Czege letöltve 2019. jan. 11, illetve Wass Albert: Életem: Voltam II. Bp. 2017. 77–89.

39 Lásd a róla szóló részletes összeállítást az Index.hu számára Nagy Attila Károly tollából: Leszerelt az amerikai légierő magyar származású lopakodópilótája: https://index.hu/techtud/2019/01/01/leszerelt_az_amerikai_legierotol_szasz_krisztina_a_magyar_szarmazaszu_lopakodo-pilota/ letöltve 2019. jan. 16.

**20. kép: Szász Krisztina légierő alezredes
visszavonulási ceremóniája 20 év aktív szolgálat után 2018-ban**
Forrás: Index.hu

Amint a fenti igencsak szűkre szabott történeti áttekintésből és válogatott arcképcsnokból kiderül, az Egyesült Államokban élő magyar honfitársainknak és leszármazottainak van némi okuk a büszkeségre, hiszen a bemutatott katonahősök jelentős mértékben, meghatározó módon hozzájárultak az újvilági félutópikus amerikai köztársaság létrejöttéhez, megerősödéséhez és gyarapodásához az utóbbi két évszázad során. Mondanunk sem kell, hogy ha a fenti jelentős katonai, hadászati vonatkozások mellett a magyar származású tudósok, művészek kimagasló amerikai hozzájárulásait szeretnénk bemutatni, akkor egy igen vaskos tanulmánykötetre lenne szükségünk...

Bibliográfia

Szakirodalom

- Ács Tivadar: Akik elvándoroltak. Bp. 1940.
- Ambrus László: Magyar „doughboyok” az USA első világháborús hadseregében. Egy prozopográfiai kutatás jelene és jövője. Hadtörténelmi Közlemények 2018/3. 735–756.
- Beszedits, Stephen (szerk.): The Libby Prison Diary of Colonel Emeric Szabad. Toronto. 1999.
- Bona Gábor: „’48-as magyar emigránsok Amerikában” In: Docēre et movēre – Bölcsészett és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára. 2012.
- Bona Gábor: Az 1848–49-es honvédserg zsidó születésű tisztei. http://www.multesjovo.hu/en/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/861/
- Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988.
- Pilch Jenő (szerk.): A magyar katona vitézségének ezer éve. II. Bp. 1933.
- Stewart, Richard W. (ed.) American Military History Volume 1. Washington, DC. 2009.
- Tar Ferenc: Az amerikai polgárháború magyar tábornoka. In: Tempevölgy 3. (2017)
- Vasváry Ödön: Magyar Amerika. Szeged. Somogyi Könyvtár. 1988
- Vida István Kornél: Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban. Budapest. Akadémiai. 2011. Wass Albert: Életem: Voltam II. Budapest. Duna Könyvklub. 2017
- Zachar József–Póka–Pinny Aladár: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. Kováts Mihály élete. Budapest. Zrínyi Katonai Kiadó. 1982.

Internetes oldalak

- Bernhardt, Erwin: Famous Hungarians – Military Heroes:
<http://erwin.bernhardt.net.nz/hungarianmilitary.html>
https://en.wikipedia.org/wiki/Huba_Wass_de_Czege
https://index.hu/techtud/2019/01/01/leszerelt_az_amerikai_legierotol_szasz_krisztina_a_magyar_szarmazasu_lopakodo-pilota/
<https://hu.usembassy.gov/hu/michael-pompeo-kulugyminiszter-beszede-a-sajtotajekoztatton/>
https://hu.wikipedia.org/wiki/Pomucz_Gy%C3%B6rgy
<https://www.history.com>this-day-in-history/sewards-folly>

2. RÉSZ:
TÖRTÉNETI „MÉLYFÚRÁSOK”

AMBRUS LÁSZLÓ

**AZ OHIÓI 332. GYALOGEZRED ÉS MAGYAR
SZÁRMAZÁSÚ KATONÁI A NAGY HÁBORÚBAN¹**

Miután három év alatt sem sikerült dűlőre jutni a központi hatalmakkal, a cári Oroszországban pedig szocialista fordulat következett be, az amerikai hadba lépés 1917 áprilisában új reménsugarat jelentett az antanthatalmak számára. Alig egy éven belül az amerikai csapatok milliós számban érkeztek a nyugati frontvonalakra, hogy támogatást nyújtsanak a végkimerülés közelében járó francia és angol hadseregeknek. Ugyan az amerikai expedíciós erők majdnem teljes egészükben Franciaországban teljesítettek szolgálatot, egy kisebb számú amerikai katona fontos szerepet játszott az olasz fronton is. Ez volt a William Wallace ezredes² parancsnoksága alatt álló, ohiói kiegészítésű 332-es gyalogezered, az egyetlen amerikai egység, amely az olasz fronton szolgált. Bár részvételük a harcokban rövid ideig tartott, mégis fontos érdemeket szereztek a végső győzelem elérésében.³

Ebben a munkában az első világháború egy kevéssé ismert, a magyar történetírásban ezidáig egyáltalán nem szereplő szeletét kívánom bemutatni: az amerikai hadsereg 332-es, ohiói kiegészítésű gyalogezerede osztrák–magyar erőkkal, többek között a 6. hadsereggel került szembe a Nagy Háború utolsó napjaiban, az olasz fronton.⁴ A 332-esek soraiban magyar bevándorló-családok sarjai is harcoltak. Személyükben – még ha csak rövid időre is – magyarok néztek farkasszemet magyarokkal az első világháború frontvonalai mögül. A magyar történettudomány eddig nem szentelt figyelmet az ilyen esetek feltáráásának és a bennük részt vevő személyek tisztázásának. Ez a kutatás e hiányosság pótlására tesz kísérletet elsődleges források és a szakirodalom segítségével.

1 A tanulmány elkészülését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

2 William Wallace ezredesről sajnos igen keveset tudunk. A visszaemlékezések szerint rigorózus, régimódi katonember volt, aki mindenkorban követelte katonáitól. Harctéri tapasztalatainak javát a Füllöp-szigeteken szerezte. *Robert J. Dalessandro – Rebecca S. Dalessandro: American Lions: The 332nd Infantry Regiment in Italy in World War I.* Atglen, PA, USA. 2010. 7.

3 Az Amerikai Expedíciós Haderő 332-es, ohiói kiegészítésű gyalogezerede történetének az itt leírtaknál némi leg rövidebb, lábjegyzetek nélküli változata 2018. december 6-án jelent meg a Nagy Háború Blogon: https://nagyhaboru.blog.hu/2018/12/06/az_amerikai_hadsereg_332-es_ohioi_kiegészitesu_gyalogezerede_az_olasz_fronton letöltve 2019. jan. 31.

4 A 6. hadsereg parancsnoka Alois Schönburg-Hartenstein tábornok volt. A II. hadtestnél a 4 gyaloghadosztály mellett ott volt Hadfy Imre XXIV. hadteste, mely pedig Schamschula 41. és Daubner 51. honvéd gyaloghadosztályából állt. Ezekben összesen tízezernyi magyar szolgált.

Az ezred története az alakulástól a leszerelésig

Az ohiói 332-esek története 1917. augusztus 30-án kezdődött. Az ezred a Chillicothe várostól északra található Camp Shermanben alakult, majd a 83. hadosztály alá rendelték őket. Chillicothe Ohio közép-déli részén elhelyezkedő, 16 ezres lakosságú kisváros volt. Érdekessége, hogy ez volt állam első fővárosa, 1803-tól. A város története során több alkalommal nyújtott otthont katonai kiképzőtábornak, nevezetesen Camp Bullnak, vagy az 1812-es háború során Camp Logannek.⁵

Az egység túlnyomó többsége Ohio állambeli városok, főképp Cleveland, Akron, Canton és Youngstown lakói közül került ki.⁶ Wallace ezredes megfogalmazása szerint: „főleg ohióiak, egy cipetnyi pennsylvaniaival”.⁷ Egyébként a nagyszámú ohiói miatt az egész 83. hadosztályt az „Ohio hadosztály” becenévvel illették.

A 332. ezredbe beosztottak a legkülönbözőbb szociokulturális- és nemzetiségi háttérből érkeztek. Cleveland, Akron, Canton és Youngstown mind olyan települések, amelyek magyar kivándorlók kedvelt céllomásai voltak. A Nagy-tavak vidéke, de különösen New York, Ohio, Pennsylvania, Michigan és Illinois államok – fejlett nehéziparuk és bányáik révén – az USA-ba áramló magyar munkaerő tömegének jelentős részét szívták fel.⁸ E sorok szerzőjének PhD-disszertációja egy 1200 fős mintát tartalmazó adatbázis alapján készül.⁹ Ez az 1200 fő olyan 18 és 45 év közötti magyar, az USA-ba kivándorolt férfi közül került ki, akik 1917 és (kisebb részben) 1918 során regisztráltak az amerikai hadseregebe történő besorozásra. Az adatbázis főbb ismérveit és a sorozás hátterét a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain ismertettem, így erre már csak terjedelmi okokból sem térnék itt ki.¹⁰

A 332-es gyalogezred szempontjából érdekes Ohio az adatbázisban vizsgált regisztráltak esetében is kiemelkedő szerepet töltött be. Az adatok folyamatos finomítása és a bizonyíthatóan nem magyarok kiszűrése után jelenleg kereken 1200 főt számláló adatbázis alanyai közül 245-en, azaz a teljes minta 20,4%-a adta meg lakhelyként Ohio államot regisztrációs lapján. Közülük Clevelandben 52-en, Akronban 37-en, Youngstownban pedig 8-an laktak

5 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 8.

6 Az ezred történetének egy rövidebb, ismeretterjesztő összefoglalása angol nyelven is megtalálható az interneten, az amerikai Army History Center hivatalos weboldalán: Matthew J. Seelinger: "Viva l'America!": The 332d Infantry on the Italian Front. <https://armyhistory.org/viva-lamerica-the-332d-infantry-on-the-italian-front/> letöltve 2019. jan. 31.

7 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions, i. m. 9.

8 Lásd bővebben: Puskás Julianna: Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States. Holmes & Meier, New York, NY, USA. 2000. 119–124.

9 US National Archives M-1509 Selective Service System Draft Registration Cards alapján készült adatbázis (a továbbiakban: adatbázis).

10 Ambrus László: Magyar „doughboyok” az első világháború amerikai hadseregében – egy prozopográfiai kutatás jelene és jövője. In: Hadtörténelmi közlemények. 131. (2018) 3. sz. 735–756.

a regisztráció idején (1917. július 5.).¹¹ Természetesen a regisztráltak igen kis százaléka került tényleges besorozásra, ám mégis érdekes rápillantani ezekre az adatokra, mert szemléltetik, hogy az USA első világháborús részvételre bizony magyar szempontból is érdekes téma.

Most azonban térjünk vissza a 332-esekhez, és lássuk, hogyan alakult sorsuk a kiképzéstől a leszerelésig. A mintegy 4000 fős tiszti és legénységi állományú ezred tehát Camp Shermanben alakult, és itt is kapta meg az alaki kiképzést, ami természetesen jóval rövidebb és intenzívebb volt, mint békéidőben. A kb. két hónapos alaki kiképzés elvégzése után az Eire-tó melletti Toledo közelében lévő Camp Perrybe kerültek lövészeti kiképzésre. Egy visszaemlékezés így fogalmaz az utazásukkal kapcsolatban: „*Legtöbbünknek volt egy furcsa, rossz előérzete azzal kapcsolatban, hogy valamiért hiányozni fog nekünk Camp Sherman, de egyikünk sem gondolta még álmában sem, hogy mit jelent majd számunkra igazából ez az út*”.¹² Valóban, az ottani időjárás miatt az újoncoknak sok kellemetlenségen volt részük: érkezéskor jéghideg eső zúdult rájuk, ami hamarosan havas esővé alakult, rövidesen pedig az egész tábor egy merő sárdagonyává változott. Austin Story százados, az I. század parancsnoka szerint a hőmérőklet elérte a mínusz 21 fok Fahrenheitet (kis híján mínusz 30 fok Celsius).¹³ A felvert sátrak vajmi kevés menedéket biztosítottak a vacogó katonák számára. Sokan megbetegedtek, és a himlő gyanúja is felmerült, ezért az egész ezredet védőoltásban kellett részesíteni.¹⁴ A Camp Perryben töltött időszak alatt érte az első veszteség az ezredet: a The Medina Sentinel című ohiói újság gyászjelentése szerint Harrison Hammon újoncot agyhártyagyulladás vitte el december 4-én.¹⁵

Végül december 11-én, amikor a 332-esek ismét Camp Shermanbe indulva elhagyták Camp Perryt, még utoljára részesültek egy ádáz hóviharban is, csak hogy semmiképp ne távozhassanak jó élményekkel.

Camp Shermanben több hónapos harcászati kiképzésben részesültek, és gyakorolták a nyugat-európai harcmezők talajviszonyai közötti mozgást. A kiképzés befejezése után, 1918 májusában az ezred megkezdte a felkészülést a behajózásra, május 25-én vasúton a New York City melletti, de már New Jersey államhoz tartozó Camp Merritbe utazztak, ahol június 6-ig maradtak, majd 8-án a H. M. S. Aquitania fedélzetén megkezdték hajótújukat „Odaátra”.¹⁶

11 Forrás: adatbázis.

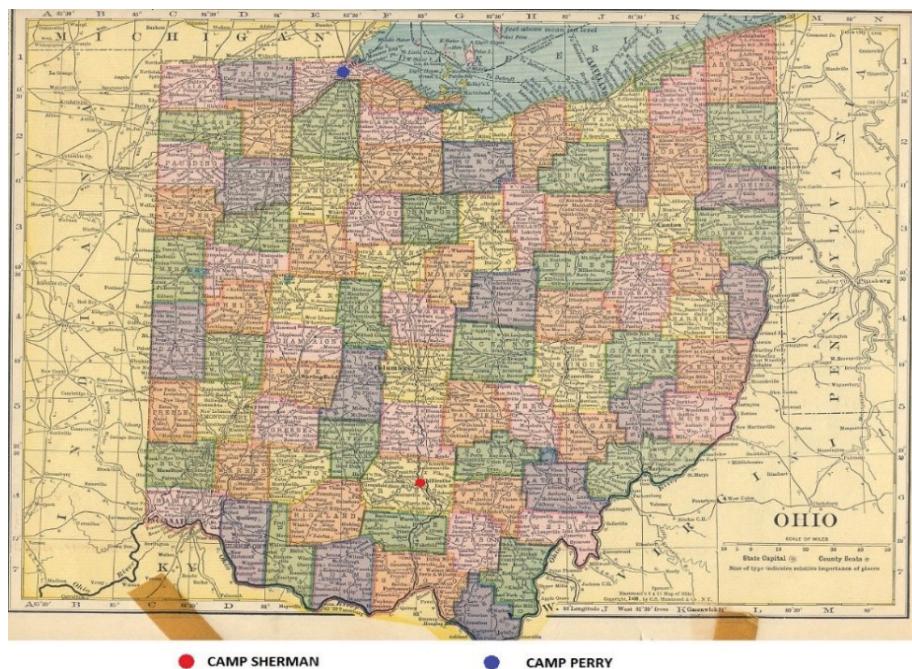
12 Publishing Committee: History of Company K, Work of Company K, 332nd United States Infantry in the Great War. Steubenville, OH, USA. é. n. 4.

13 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions, i. m.

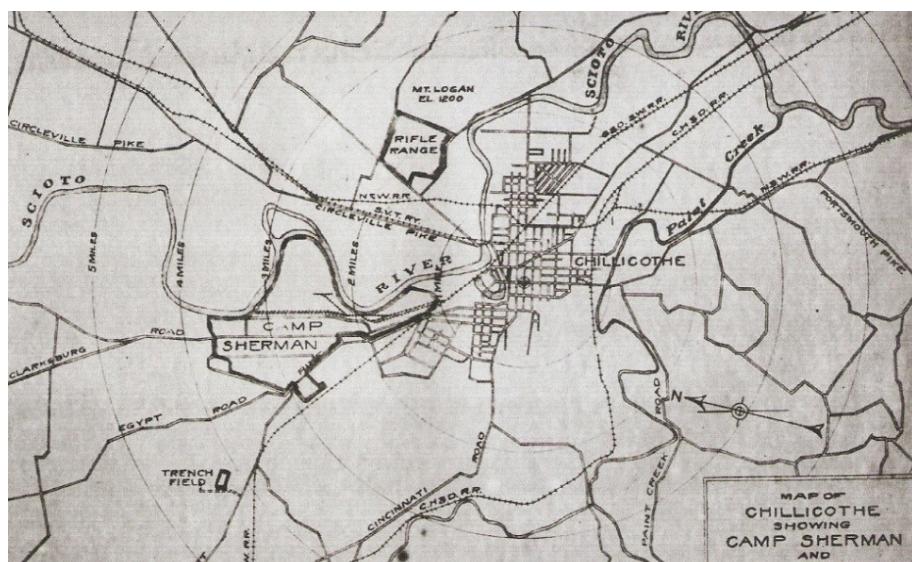
14 Uo.

15 The Medina Sentinel, 1917. december 14. 9. o.

16 Az amerikai köznyelv és a szakirodalom is „Odaátként” (Over there) emlegeti az európai hadszíntereket, míg „Ideátként” (Over here) hivatkozik a hátországra. A kifejezés a háború alatt híressé vált dal nyomán terjedt el széles körben, ami az „Over there” címet viselte, zeneszerzője George M. Cohan volt.

1. kép: A Camp Sherman és Camp Perry Ohio korabeli térképénen¹⁷

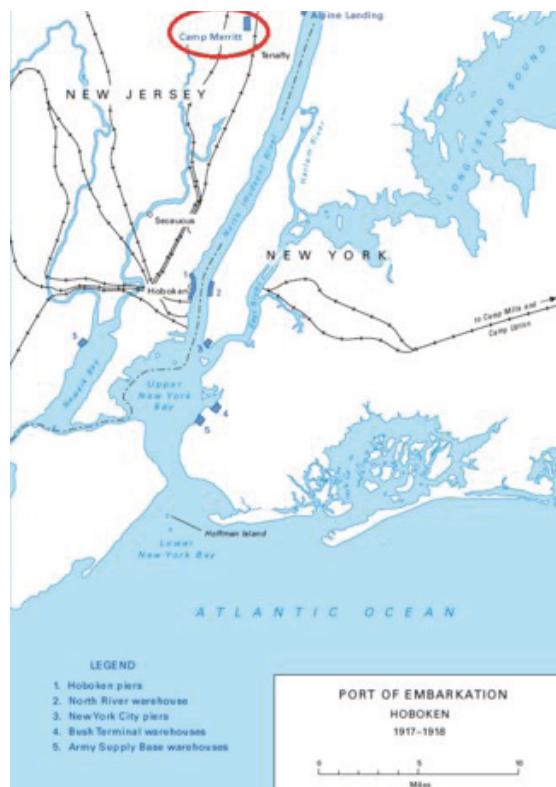
2. kép: Chillicothe és környéke térképvázlata Camp Sherman feltüntetésével¹⁸

17 A térkép eredeti helye: <http://usgarchives.net/maps/usa/hammonds1910/ohio.jpg> letöltve 2019. jan. 31.

18 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 34.

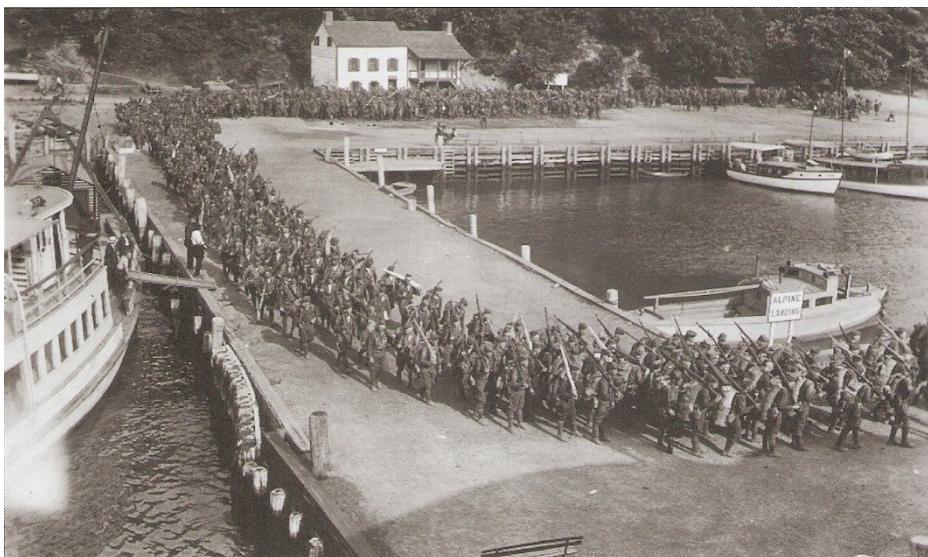
3. kép: 332-esek szuronyhasználati kiképzésen Camp Shermanben¹⁹

4. kép: A kikötő Hoboken, New Jersey partjánál, Camp Merritt feltüntetésével²⁰

19 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 30.

20 A kép eredeti helye: [https://en.wikipedia.org/wiki/File:Port_of_Embarkation_Hoboken_\(1917-1918\)_with_Camp_Merritt_marked.png](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Port_of_Embarkation_Hoboken_(1917-1918)_with_Camp_Merritt_marked.png) letöltés 2019. jan. 31.

5. kép: Behajozás az Alpine Landing kikötőben.
A hosszú sorokban magyar katonák is masíroztak.²¹

Június 15-én már Liverpoolban voltak, ahonnan még aznap Southamptonba vonatoztak, ahol egy „pihenőtáborban” töltötték az éjszakát. Beszédes ezzel kapcsolatban Joseph

L. Lettau törzsőrmester beszámolója, aki így írt erről az úgynevezett „pihenőtáborról”: „...ezt a két szót (pihenő és tábor – A. L.) nem merném a katonák között kimondani, mivel úgy tűnik, mi nem ugyanazt az angol nyelvet beszéljük, mint angliai barátaink. Képzeljék el magukat és tizenkét katonatársukat egy nyolcszemélyes sátorban, amely olyan luxusberendezésekkel van ellátva, mint egy fa padló és egy sátorvas. Majd képzeljék el a pihenést egy olyan ágyon, ami a hátizsákuk tartalmából áll, nevezetesen: két takaró, egy kötél, egy félsátor, egy sátorvas, öt db rögzítőszög, egy öltözet egyenruha, két pár zokni és egy pár cipőfűző. Mind-ezt észben tartva végül azt képzeljék el, hogy reggel összeszedik a dolgaikat és szemlére készen elcsomagolják. Na ezt neveztek »pihenőtábornak!«”²²

6. kép: Joseph B. Lettau²³

21 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 36.

22 Joseph B. Lettau: In Italy with the 332nd Infantry. Youngstown, OH, USA. 1921. 6.

23 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 55.

Másnap reggel a csatornán keresztül Franciaországba utaztak. Ezen a rövid hajónut pillanthatták meg először a háború valóságát: Southampton és Le Havre között számos, német tengeralattjárók által elsüllyesztett hajó roncsa „díszítette” az útvonalat. Wallace és katonái megérkezésük után értesültek arról, hogy nem Franciaországban fognak harcolni. A Caporettonál 1917. októberében elszenvedett katasztrófális vereség nehéz helyzetbe hozta az olaszokat. 1918. február 6-án az olasz hadügymíniszter, Vittorio Luigi Alfieri arra kérte az amerikai expedíciós csapatok főparancsnokát, John J. Pershing tábornokot, hogy küldjön legalább egy zászlóaljnyi amerikai katonát az olasz frontra. Ennek két fő oka volt: a morál emelése, illetve annak bizonyítása, hogy az olasz és az amerikai nép igenis egymást támogatva kiveszi a részét a háborús erőfeszítésekben. Pershing ezért úgy döntött, hogy a 83. hadosztályt felosztva a 332-eseket az olasz frontra küldi, a fennmaradó egységeket pedig tartalékos állományba rendeli. Azért esett épp rájuk a választása, mert az összes többi Franciaországban lévő hadosztálya már frontszolgálaton volt, vagy éppen oda tartott. Így aztán július 25-én a 332. gyalogezred útnak indult Olaszország felé.

Három nappal később, július 28-án délután 3 órakor érkeztek meg Milánóba, ahol egy olasz rezesbanda az amerikai himnuszt játszva köszöntötte őket, a helyiek pedig virágot és „Viva l’America! Viva l’Italia!” feliratú szalagokat szórtak rájuk. Rövid milánói tartózkodás után továbbindultak, és Villafranca di Veronán keresztül Sommacampagnába érkeztek, ahol tovább ismerkedtek a háború valóságával: apró élelmiszeradagok, egerekkel, bolhákkal fertőzött szálláshelyek, és vérhasjárvány várta őket. Egy katona meghalt, sokan pedig tréningezésre alkalmatlan állapotba kerültek. Wallace ezredes ezért továbbindulást vezényelt, a 332-eseket Valeggioba helyezték, ahol sokkal higiénikusabb körülményeket tudtak nekik biztosítani. A Valeggiotól 1 km-re keletre elhelyezkedő táborhelyet az ezredparancsnok tiszteletré Camp Wallace-nek nevezték el.

7. kép: William Wallace
ezredes, ezredparancsnok²⁴

Valeggióban sikerült behozniuk a kimaradást, Wallace a nyílt, harctéri hadviselésre készítette fel az embereit: lövészárkokat ástak, majd ezekben töltötték a következő 3 napot úgy élve és tevékenykedve, ahogyan majd a fronton szükséges lesz. A zászlóaljak itt gyakorolták a rajtaütéseket és az ellenük való védekezést is, ebben egy igen tapasztalt olasz ardit (rohamosztagos)²⁵ zászlóalj is segítségükre volt.

24 A kép eredeti helye: *Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.*: American Lions i. m. 35.

25 1914–1918 Online. International Encyclopedia of the First World War. „Ardit” szócikk. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/arditi> letöltés 2019. jan. 31.

Szeptember 2-án végül a frontra vezényelték őket. Az amerikaiak a Piave nyugati partvonalan foglaltak állást kb. másfél kilométeres szakaszon, központjuk Varago falu volt. Szerencséjükre a frontszakasz csendesnek bizonyult, az osztrák–magyar hőlégballonokra való lövöldözésen²⁶ és a rájuk szórt propaganda-szórólapok olvasgatásán kívül nem sok dolguk akadt a teljes hadsereg felvonulásáig. A 332-esek szeptember 12-ig úszták meg veszteségek nélkül: Valeggijóban felrobbant egy mozsár, ami hét ember halálát okozta, és több mint negyvenen komoly sérüléseket szenvedtek. Az egyik súlyos sebesült Edgar Maurer hadnagy volt, akinek sérüléséről a szülővárosában, Canfieldben megjelenő újság, a The Mahoning Dispach is beszámolt.²⁷

Október 2-án a 332-esek újabb parancsot kaptak. Táborbontás után az 1. és 2. zászlóalj a Velencétől északra található Trevisóba ment, és elkezdett felkészülni a Piavén való átkelésre. Az első hét minden egyes napját a folyóparton való meneteléssel töltötték, minden század külön útvonalon (kettes oszlopban, hogy nagyobb létszámunak tűnjenek), minden nap más-más sisakban és felszerelésben, oly módon, hogy az osztrák–magyar megfigyelők jól láthatassák őket. A cél az ellenség abba a tévhítbe ringatása volt, hogy óriási számú amerikai katona érkezett a Piave völgyébe. Ezzel szemben az egyetlen valós eredmény, amit a masírozással elértek az volt, hogy szerencsétlen katonákban megerősödött a harag az ellenséggel szemben, mondván „*miattuk van ez az egész pokol*”²⁸.

Október 21-én éjjel légitámadás érte a 332-eseket, de az ijedtségen kívül nem okozott komolyabb károkat. Ezután pár nappal köztötték Wallace ezredessel, hogy az ezred a 10. brit hadsereghoz tartozó 31. olasz hadosztályhoz kerül, majd 28-án parancsot kapott, hogy indítsa meg a Piavén való átkelést.

Az ekkor már javában (október 24-e óta) zajló offenzívához való csatlakozás néhány késleltető tényező felszámolása után november elején sikerült. A 3. (magyar terminológia szerint a 2.)²⁹ piavei csata története meglehetősen jól ismert a magyar szakirodalomban,³⁰ ezért az események részletezésétől eltekintek. Helyette csak ténylegesen a 332-esekkel történtek rövid bemutatására szorítkozom.

26 Ténylegesen lelőtt osztrák–magyar hőlégballon a rendelkezésre álló adatok alapján nem volt 1918 szeptemberében az olasz fronton. Gondos László: *Felderítőballonok az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében, 1890–1918*. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. (2017) 33.

27 The Mahoning Dispach, 1918. október 11.

28 Idezi Dalejandro, Robert J. – Rebecca S.: *American Lions*, i. m.

29 A nemzetközi szakirodalom által első piavei csatának nevezett caporettoi áttörést a magyar terminológiában 12. isonzói csataként ismerjük.

30 Legutóbb például itt: Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Bp. 2014. 352–355.

8. kép: A Tagliamento folyón történt átkelés térképvázlata³¹

Október 31-én a 332-esek átkeltek a Piavén, feladtak az volt, hogy próbálják megelőzni az épp visszavonuló osztrák–magyar csapatokat. A 31. olasz hadosztály előörseként egy négy mérföldes (kb. 6,4 km) menetelés után érték el a Tagliamento folyót november 3-án. Wallace ekkor megállít vezényelt, a 2. zászlóaljat a jobb-, a 3. zászlóaljat a balszárnyra rendelte, az elsőt tartalékos állományba helyezte. Az éjszaka folyamán a folyó másik partjáról az osztrák–magyarok jeleztek Austin Story századosnak, a 3. zászlóalj parancsnokának, hogy közeleg a fegyversünet, de mivel Story nem kapott erről szóló tájékoztatást, így ezzel válaszolt: „*Fejeket behúzni, fel fogjuk önököt robbantani*”.³²

November 4-én, hajnali 5 óra 40 perckor Wallace utasította a 2. zászlóalj parancsnokát, F. M. Scanland őrnagyot, hogy keljen át a Tagliamentón. A felrobbantott híd romjai

9. kép:
Austin Story
százados³³

31 A térkép eredeti helye: Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 134.

32 Idézi Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 119.

33 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 132.

mellett kúszva, Ponte della Deliziánál kezdték meg az átkelést, ami meglepetésként érte a folyó keleti partvonalát védő 400 osztrák–magyar katonát (a „mieink” tüzérsége a folyó másik partjára volt irányozva).

10. kép: F. M. Scanland őrnagy³⁴

kafésszket és elfoglalva az utánpótlásraktárakat. A 332-es gyalogezred utolsó számottevő sikere a Codroipónál lévő fegyverraktár elfoglalása volt. November 4-én, délután 3 órakor hivatalosan hatályba lépett a fegyverszünet. Az ezred a nap hátralévő részét ünnepléssel, az éjszakát pedig a hadifoglyok elhelyezésével töltötte.

Érdekesség, hogy Wallace ezredes és a többi amerikai tiszt nagy meglepetésére kidértült, hogy az osztrák–magyar tábornokok meg voltak győződve róla, hogy legalább hat amerikai hadosztállyal, de egyes hírek szerint akár 300 000 katonával kell szembenézniük az olasz fronton. Amikor megtudták, hogy minden össze egy ezredről volt szó, nem akarták elhinni. Wallace taktikai húzása bevált, valóban sikerült megtévesztenie az ellenséget (bár ekkora sikerre még ő maga sem számított), és komoly károkat okozni az osztrák–magyar morálban. Ugyanakkor ezzel elősegítette a könnyű, viszonylag kevés emberáldozattal járó győzelmet, ki tudja hány életet megmentve mindenkit oldalon.³⁵

A fegyverszünet és a kitüntetések átvétele után a 332-esek a szabaddá vált úton észak felé indultak, az Alpokon keresztül. Előrehaladásukat a német fegyverszünet aláírásának híre állította meg november 11-én. Ez azonban még korántsem jelentette azt, hogy hazamehettek volna. A 3. zászlójának Fiumében kellett megszállófeladatokat ellátnia, ahol a helyi lakosság – az olaszokkal ellentétben – az amerikaiakat szeretettel fogadta. A 2. zászlóaljat Montenegróba, Cattaróba vezényelték, szintén megszállásra. Erről a Délmagyarország című lap így tudósított: „...három amerikai tiszt érkezett és közölte az Egyesült-Államok kormányának azt az elhatározását, hogy a délszláv területekre Amerikai csapatot fog küldeni. Egyelőre 1000–1000 amerikai katonát küldenek Triesztbe, Fiumébe

Scanland emberei 20 perc alatt áttörtek az osztrák–magyar védvonalat, és visszavonulásra kényszerítették a 6. osztrák–magyar hadsereghoz tartozó védőket. A sikér ára minden össze egy halott és hat sebesült volt. Eredményeképpen pedig a 2. zászlóalj az első antantgyalogegységeként kelt át a Tagliamentón.

Ezt követően hídfőállásukat kiterjesztve, tovább nyomultak előre – üldözve az ellenséget, kifüstölve számos géppus-

34 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 135.

35 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 117.

és Cattaróba.”³⁶ November 28-án érkeztek meg a kikötőbe, ahol lelkesen fogadta őket a „nemzetiségek egy olyan kavalkádja, amilyet csak két helyen találni: kicsiny balkáni államokban és hatalmas amerikai városokban”.³⁷ Ellentétben a 3. zászlóaljjal, tartózkodásuk nem volt kellemes. A kezdetleges életkörülmények és a rémes időjárás mellett problémát jelentett a montenegróiak nyílt ellenségessége az olasz megszállókkal szemben, valamint az etnikai villongások is. A 2. zászlóalj hálátlan feladata volt a vérfürdő megakadályozása a függetlenségpártiak és az egységes Jugoszlávia hívei között. Ezenkívül humanitárius feladatok ellátásával is megbízták őket.

Európai szolgálatuk 1919 februárjáig tartott, amikor is megkezdték a gyülekezést és felkészülést a behajózásra, majd március 29-én útnak indultak hazafelé a Duca d’Acosta fedélzetén. Április 14-én Camp Merrittbe érkeztek, egy hét múlva pedig New York City legimpozánsabb utcáján, a Fifth Avenue-n vonultak fel, kb. 350 ezer fős tömeg előtt. A parádé után visszatértek a táborba, három nappal később pedig visszatértek Ohióba. Április 26-án Clevelandben is tartottak egy katonai parát, majd visszatértek alakulásuk helyszínére, Camp Shermanbe, és elkezdődött a leszerelési folyamatuk. A katonák leadták fegyvereiket, megkapták leszerelési papírjaikat, zsoldjuk utolsó részleteit, és meghallgattak néhány oktató előadást továbbszolgálásról, polgári elhelyezkedési lehetőségekről és „nemi higiéniáról”. A leszerelés május 5-re fejeződött be, ezután a veteránok hazatértek családjaikhoz, polgári foglalkozásukhoz. Az ezred egyik „krónikása”, Fred C. Reinert sikeres grafikusművész lett Clevelandben, ő rajzolta például a Cleveland Indians baseball-csapatának közismert emblémafiguráját, „Wahoo Nagyfőnököt”. Reinert egyébként a II. világháború során is regisztrált a hadseregről 1942-ben, már „öregemberként”, azaz 45 év fölöttiként, bevonulására azonban nem került sor. 1974. szeptember 9-én halt meg ohiói otthonában.³⁸

Ohio állam és a Nagy Háború

Az első világháború során Európába hajózott kb. 2 millió „jenkinek” kb. egytizede ohiói volt. Több mint 200 ezer főnyi, a Selective Service System alapján besorozott közkatona, önkéntes, illetve nemzeti gárdista került ki ebből az államból. Ebből a tömegből csak Cleveland városa önmagában több mint 41 ezer főt biztosított. Ennek alapján

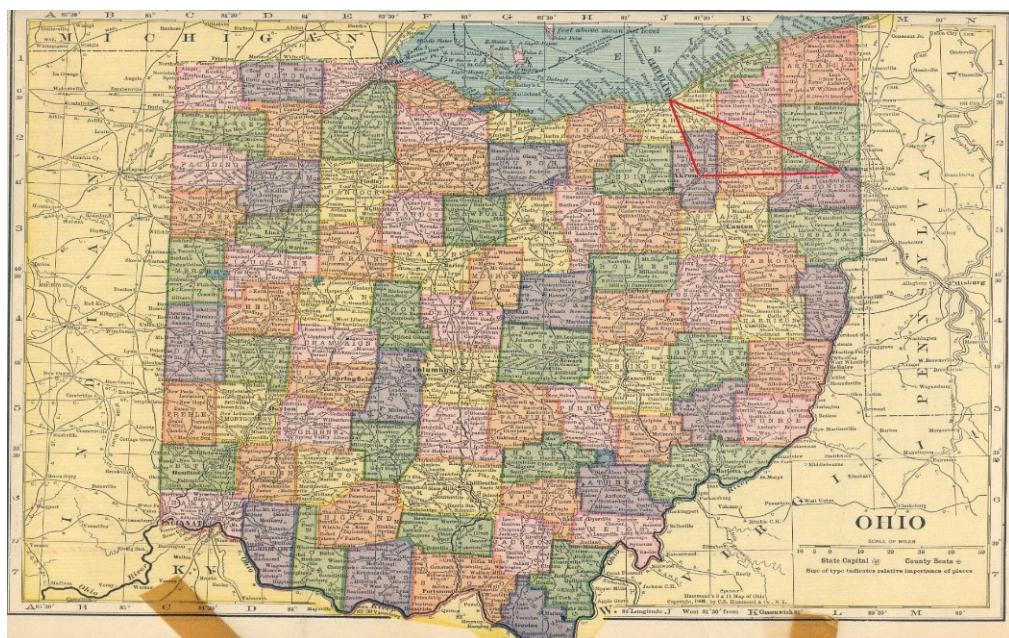
36 Amerikai csapatok Fiuméban, Trieszten és Cattaróban. Délmagyarország, 1918. november 19. 5.

37 A találó leírás August Rendigs, a 2. zászlóalj hadnagya visszaemlékezéséből származik. Idézi Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 150.

38 <http://www.normandytothebulge.be/83rd%20332nd%20Comics%20and%20Sketches.html> letöltés 2019. jan. 31. Rövid ismertetőm Reinert közlegény karikatúráiról a Nagy Háború Blogon olvasható: https://nagyhaboru.blog.hu/2019/02/11/egy_rendhagyo_harcteri_naplo_ohiobol_avagy_az_olasz_front_egy_amerikai_karikaturista_szemevel letöltés 2019. jan. 31.

megállapítható, hogy az USA 7. legnépesebb állama a 4. legnagyobb számú katonát kiáltó állam volt. A teljes 18–31 életév közötti ohiói férfilakosság $\frac{1}{4}$ -e vonult be katonának. A háború során összesen 6500 ohiói esett el, amiből 1023 fő clevelandi lakos volt.³⁹

Ahogy az korábban már említésre került, a 332-es gyalogezred egyedülálló nem csak Ohio, de az egész Egyesült Államok háborús részvételében, hiszen az egyetlen olyan amerikai katonai egység volt, amelyet az olasz fronton vetettek be. Az ezred elsődleges hadkiegészítési területe az Akron, Cleveland és Youngstown városok által képezett háromszög, és az azt körülölelő térség volt. A legfontosabb érintett megyék Cuyahoga, Portage, Summit és Trumbull voltak. A három meghatározó város mellett ebben a térségen több, jelentős számú magyar regisztráltat számláló város is volt, például Lorain, Warren, vagy Tallmadge.⁴⁰

11. kép: Az Akron–Cleveland–Youngstown háromszög Ohio térképen⁴¹

Ohio tehát az amerikás magyarok szempontjából is kiemelkedő regisztrációs terület volt a Selective Service System hadkiegészítési eljárásában. Az adatbázis adatai alapján kimutatott százalékos arányokat az alábbi táblázat tartalmazza.

39 The War with Germany, a Statistical Summary. House Document, Vol. 29, Document No. 176. 66th Congress, 1st Session. Washington, DC. USA. 1919.

40 Az adatok a több mint 1200 fős reprezentatív minta alapján kerültek kiutatásra. Forrás: adatbázis.

41 A térkép eredeti helye: <http://usgarchives.net/maps/usa/hammonds1910/ohio.jpg> letöltés 2019. jan. 31.

Állam	Magyarok (%)
Ohio	24,70%
Michigan	16,62%
Pennsylvania	15,85%
New York	10,37%
New Jersey	8,12%
Többi állam együtt	24,34%

1. táblázat: Az amerikai hadsereg sorozására regisztrált magyarok államok szerinti megoszlása⁴²

A táblázatból leolvasható, hogy az első öt helyen szereplő államok: Ohio, Michigan, Pennsylvania, New York és New Jersey a regisztrált magyarok több mint 75%-át biztosították, Ohio pedig egymagában nagyobb arányú magyar regisztráltat adott a Selective Service Systemnek, mint a maradék 43 állam együtt. Ez persze döntően a magyarok államonkénti lakosságszámbeli arányának volt köszönhető, ám nem tükrözi pontosan a népszámlálási statisztikák adatait. Az összehasonlítás alapjául az 1917–1918-as időszakhoz legközelebbi, 1920-as népszámlálást választottam. Eszerint New York államban élt a legtöbb magyar, Ohio „csak” a második helyet foglalta el a maga 73 191 fős magyar lakosságával. Ez kicsit több mint 5000 fővel maradt el New York államtól. A harmadik helyezett Pennsylvania volt, minden összes 2000 fővel lemaradva Ohio mögött. A negyedik New Jersey volt már jóval kisebb, 40 ezres magyar kolóniával, az ötödik pedig Illinois volt kicsit több mint 34 ezer fővel.⁴³ Összevetve tehát az adatbázis eredményeit az 1920-as népszámlálással, több eltérést is megfigyelhetünk. Az első öt állam között csak egy változás látható, az adatbázisban Illinois helyett Michigan szerepel, amely a népszámlálásban a 6. helyet foglalta el 22 ezres magyar lakosságával.⁴⁴ Több eltérés tapasztalható viszont az államok sorrendjében, ahol Ohio átvette a vezetést New Yorktól, ami ahhoz képest, hogy a népszámlálásban a legnagyobb magyar lakosságot mutatta, a regisztráltaknak csak alig több, mint 10%-át adta. Persze nem szabad szó nélkül elmennünk amellett, hogy az adatbázis mintája torzíthatja az eredményeket, illetve hogy a regisztráltak a 18 és 31 (kisebb részben 45) év közötti férfiakat tartalmazzák, míg a népszámlálások a teljes lakosságra terjedtek ki.

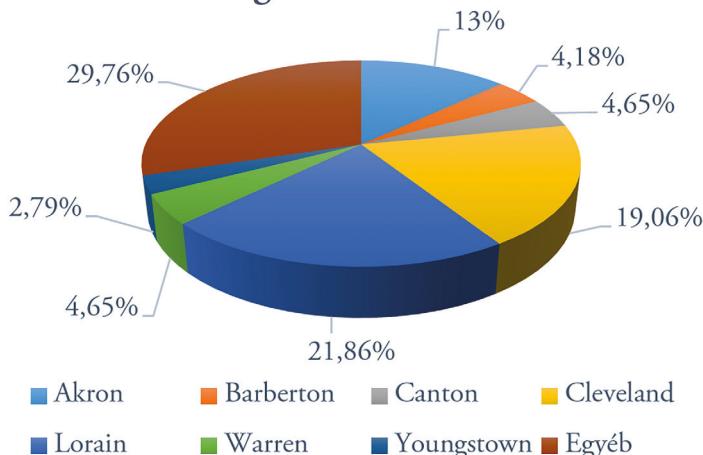
42 Forrás: adatbázis.

43 Fourteenth Census of the United States Taken in the Year 1920. Vol. III., Population. Composition and Characteristics of the Population by States. 48.

44 Uo.

A következő diagramon az Ohio államban élt magyar regisztrálók százalékos megoszlását ábrázoltam a jelentősebb városok szerint. Jelentősebbként azokat a városokat kellett megjelölnöm, melyekre több mint 2%-nyi magyar regisztráló jutott.

A regisztrált magyarok fontosabb városok szerinti megoszlása Ohióban

1. ábra:: Az adatbázisban szereplő ohiói magyarok városonkénti aránya⁴⁵

Három város, Lorain, Cleveland és Akron együttesen a hadseregbbe regisztráltak több mint felét, pontosan 53,92%-át adták. Az „egyéb” megnevezés alatt olyan városok értendők, amelyeknél ez az arány nem érte el a 2%-ot. Érdekes, hogy Ohio fővárosa, Columbus, ami lakosságszámát tekintve is a legnagyobb az államban, be sem kerülhetett a legtöbb regisztráltat adó városok közé. A második legnagyobb számú lakossal rendelkező, és kétségtelenül a legnagyobb lélekszámmú (az 1900-as 9558 főnyiről 1920-ra 43 134 fősre növekedett)⁴⁶ magyar kolóniának otthonát adó város, Cleveland csak a második helyen szerepel Lorain mögött 19,06%-nyi regisztrálittal.

A 332-es gyalogezred magyar származású tagjai

Az ohiói 332-esek története Magyarországon igen kevéssé ismert, pedig számos magyar katona is található volt soraik között, akikről illő megemlékezni. Az ezredtörténet kötetének függelékében olvasható az alakulat teljes névsora.⁴⁷ A névsor századonként

45 Forrás: adatbázis.

46 Susan M. Papp: Hungarian Americans and Their Communities in Cleveland. Cleveland State University, Cleveland, OH, USA. 1981. 170.

47 Közli: Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 231–244.

kerül közlésre, a katonák nevein kívül pedig lakóhelyük (város és állam), ill. esetenként a pontos lakcímük is meg fel van tüntetve. A névsorból kétféle módszerrel szűrtem ki a vélhetően magyar származásúakat. Bizonyos esetekben források (népszámlálások, anyakönyvek, vagy az ezredtörténetben leírtak) sugallják a magyar felmenőket, más esetekben a vezetéknév alapján (Pasztor, Rakoczy, Toth) tűnik egyértelműnek, hogy valamilyen magyar származással bíró személyekről van szó. Ez utóbbiak között vannak, akiknek már sikerült forrásokkal is igazolni magyar származását, de ez egyelőre nem száz százalékos. Az ezrednévsorból ezen az alapon a kutatásban eddig 65 főt sikerült kiszűrni. Ez az a 65 fő, akiről meglehetős bizonyossággal állítható, hogy magyar származásúak voltak. A 65 személy adatait változatos forrásanyag (sorozási regisztrációs kártyák, születési, házassági és halotti anyakönyvi adatok, népszámlálási adatok, gyászjelentések, sírfeliratok és korabeli sajtóanyagok) segítségével összegyűjtöttem, majd az adatokat egy külön táblában rögzítettem a fentebb már említett adatbázisban.⁴⁸ A névsorban akadnak olyanok, akiről csak egy-egy adatfoszlányt sikerült találnom, például a felesége nevét, vagy a születési helyét, de vannak, akik esetében viszonylag sok adattal rendelkezem. Sajnos azonban néhány személyről eddig semmilyen adatot nem sikerült találnom az ezredtörténetben leírtakon kívül. Az adatbázis folyamatosan bővül, így a további kutatásban természetesen újabb forrásanyagok feltárással újabb adatok is kerülnek majd elő.

Az alábbi oldalakon közzök a 332-es gyalogezred soraiba tartozó, a kutatás során eddig azonosított magyar származású katonák főbb adatait a hivatalos ezredtörténeti kötet alapján. Ezután néhány további táblázat segítségével összefoglalom e társaság főbb jellemzőit, amelyeket az ezredtörténeten kívül felhasznált további források alapján sikerült feltárnom. A munka persze korántsem teljes, gyakran felbukkanak újabb dokumentumok, nevek, adatok, amelyek bővítenek az egyes személyekről meglévő ismereteket. Az alábbiakban közöltek a kötet lapzártájának idején (2019. február 15.) fennálló állapotot tükrözik. Az itt közölt táblázatban a személyek a századaik sorrendjében kerülnek felsorolásra.

Name	Company	City	State
Charles Geduldig	HQ	Cleveland	OH
Albert F. Homan	HQ	Tiffin	OH
Paul B. Kinch	HQ	Hamilton	OH
John Monok	HQ	Marblehead	OH
Lemuel Nimrod John	A	Morgantown	WV
George R. Coon	A	Elyria	OH
John Juroka	A	Youngstown	OH

⁴⁸ Az forrásanyag különböző internetes tárhelyekről került összegyűjtésre, melyek közül a legfontosabbak a következők voltak: [familysearch.org](https://www.familysearch.org), [ancestry.com](https://www.ancestry.com), [libertyellisfoundation.org](https://www.libertyellisfoundation.org), [findagrave.com](https://www.findagrave.com).

Name	Company	City	State
Emil Sanda	A	Cleveland	OH
Daniel Urban	A	South Euclid	OH
Andy Fabian	B	Youngstown	OH
Frank Kuhn	B	Cleveland	OH
George Maag	B	Youngstown	OH
David Brown	C	Verona	OH
George Fontaky	C	Akron	OH
Albert Frankenberg	C	Mainville	OH
Joseph T. Franz	C	Canton	OH
John Alleman	D	Rome	OH
John Botchie	D	Steelton	PA
John Gallka	D	Cleveland	OH
John Houllam	D	Cirard	OH
Robert Kohn	D	Lawrence	OH
Jacob Luzar	D	Cleveland	OH
Edward Nowak	D	Toledo	OH
Henry J. Baumgartner	E	Norwood	OH
Edward L. Fay	E	Akron	OH
Arthur Golden	E	Akron	OH
Matthew Kastak	E	Cleveland	OH
Irving Pohlman	E	Cincinnati	OH
Arthur Steinmetz	E	Akron	OH
Joseph H. Keezmanek	F	Toledo	OH
Adolph A. Keller	F	Cincinnati	OH
Roland B. Kirchner	F	Toledo	OH
John Nowak	F	Toledo	OH
Harry F. Ulrich	F	Akron	OH
Norbert J. Ramar	G	Tiffin	OH
Cecil Schwab	G	St Paul	MN
Frank Stoahl	G	Malta	OH
John Toth	G	Fairport	OH

Name	Company	City	State
Charles S. Kieffer	H	Canton	OH
Ivan Miller	H	Canton	OH
Harvey O. Swartz	H	Canton	OH
John V. Stark	H	Cleveland	OH
Henry C. Vlotz	H	Canton	OH
Otto Bauer	I	Crestline	OH
Joseph Boehm	I	Columbus	OH
Frank Dvorak	I	Cleveland	OH
Richard H. Kohn	I	Cleveland	OH
William Krupka	I	Cleveland	OH
John F. Pasztor	I	Bedford	OH
Frank Czaika	K	Cincinnati	OH
Steve Nowak	K	Toledo	OH
John J. Petrick	K	Mingo Junction	OH
Jotso Coob	L	Coal Run	OH
John L. Keller	L	Cincinnati	OH
Stanislaw Rakoczy	L	Cleveland	OH
Joseph H. Roetker	L	Cincinnati	OH
Frank Czaja	M	Toledo	OH
Roy D: Schwab	M	Fostoria	OH
John Valczak	M	Toledo	OH
John Almasy	Supply	Struthens	OH
Ignac Beleczak	Supply	Youngstown	OH
Alexander Goldstein	Supply	Cincinnati	OH
William Gnodotzky	Supply	North Bend	OH
Richard W. Strohman	Supply	Cincinnati	OH
Robert Unger	Supply	Lewisburg	OH

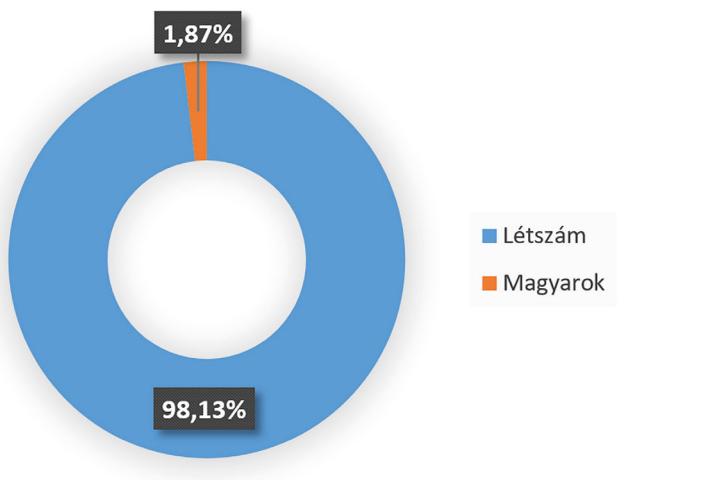
2. táblázat: A 332-es ohiói gyalogezred magyar származású katonái
az ezrednévsorból szűrve⁴⁹

49 Forrás: adatbázis, *Dalejandro, Robert J. – Rebecca S.*: American Lions i. m. 231–244.; The Official Roster of Ohio Soldiers, Sailors, and Marines in the World War, 1917–18. Columbus, OH, USA. 1926.

Ahogyan az látható, a táblázat a 65 magyar származású személy nevét, lakóhelyét (állam és város), ill. századának (company) megnevezését tartalmazza. A századok neveit betűkkel jelölték A-tól M-ig, ezeken kívül volt egy HQ, azaz Headquarters (főhadiszállás) és egy Supply (támogató/ellátó) század is. Előbbi feladatai közé tartozott adminisztratív és logisztikai támogatás biztosítása az ezred számára, de általában felderítő, egészségügyi és szükség esetén akár tüzérségi támogatást is nyújthattak.⁵⁰ Utóbbi pedig az ezred utánpótásáról és postájáról gondoskodott.

A magyarok mindegyik században legalább három fővel szerepeltek, bár ez csak észrevétel, semmilyen konkrét jelentőséget nem tulajdoníthatunk neki. Az egyes századok szervezését illetően a szakirodalom alapján nem rendelkezem kiegészítő információkkal, a származási városok területi elosztása pedig nem sugall semmilyen szervezési tendenciát.

Érdemes vennünk egy pillantást arra is, hogy ez a 65 fő hogyan aránylott az ezred teljes létszámahoz. A teljes állomány létszáma a tisztekkel együtt 3420 fő volt.

2. ábra: A magyar származásúak aránya a teljes ezredlétszámhöz viszonyítva⁵¹

Ahogya az ábra mutatja, az ezred teljes létszámanak minden össze 1,87%-át tették ki a magyar származású katonák. Az ohiói, illetve az amerikai magyarság társadalmi arányának tükrében vizsgálva az 1,87% nem tűnik kifejezetten alacsony aránynak. Maradva a népszámlálás adatainál, Ohio teljes lakossága 1920-ban 5 759 394 fő volt, ebből a korábban már említett 73 191 fő volt magyarországi származású.⁵² Ez 1,27%-ot jelent, ami

50 Headquarters and Headquarters Company. US Army Table of Organization and Equipment. <https://fas.org/man/dod-101/army/unit/toe/07246F100.htm> letöltés 2019. jan. 31.

51 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 231–244.

52 Fourteenth Census of the US. i. m.

alatta van az ezredben szolgált magyarok arányának. Természetesen ez az összehasonlítás pontatlan, hiszen különbséget kell tennünk a magyar származású, de már Amerikában született katonák és a népszámlálásban magukat magyarnak valló, „vegyes generációsok” között. Az eredmény mégis alkalmas arra, hogy némi fogalmunk legyen a magyarság részarányáról a társadalomban és a haderőben.

A következő táblázatok segítségével megkísérlem egy kicsit részletesebben elemezni a 65 magyar származású személy lakóhelyek szerinti megoszlásra vonatkozó adatait. Elsőként az államok szerinti megoszlásról.

Állam	Ohio	West Virginia	Pennsylvania	Minnesota
Elemszám	62	1	1	1

3. táblázat: A 322-es ezred magyar származású tagjainak lakóhelye: államok szerint⁵³

Amint látható, a 65 kiemelt személyből 62 Ohio államban lakott, minden össze hárman éltek más államban: Lemuel Nimrod John Nyugat-Virginiában (Morgantown városában), John Botchie Pennsylvaniában (Steeltonban), Cecil Schwab pedig Minnesotában (St Paulban). Ez az arány nagyságrendileg megfelel az ezred összetételének: az ohióiak aránya a többi államból származókhöz képest a teljes ezredben hasonlóan alakult.

Érdemes rápillantani a magyar származásúak Ohión belüli, városonkénti megoszlására is. Az alábbi táblázatban szerepelnek azok a városok, amelyekben legalább három fő lakott az ezredben szolgált magyarok közül.

Város	Cleveland	Toledo	Akron	Cincinnati	Canton	Youngstown	Egyéb
Elemszám	11	7	5	5	5	3	26

4. táblázat: A 322-es ezred magyar származású tagjainak lakóhelye:
ohiói városok szerint⁵⁴

Az Ohio államban lakó 62 alany zöme hat város: Cleveland, Toledo, Akron, Cincinnati, Canton és Youngstown között oszlott meg. Ez összesen 36 főt tett ki. A maradék 26 személy az alábbi 21 város között oszlott meg, 1 vagy 2 fővel: Bedford, Cirard, Coal Run, Columbus, Crestline, Elyria, Fairport, Fostoria, Hamilton, Lawrence, Mainville,

53 Forrás: adatbázis, Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 231–244.

54 Forrás: adatbázis, Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 231–244.

Malta, Marblehead, Mingo Junction, Morgantown, North Bend, Rome, South Euclid, Struthens, Tiffin, Verona. mindenépp szembeötlő a főváros, Columbus rendkívül kis arányú részesedése (2 fő). Ennek oka vélhetően az volt, hogy a népszámlálási statisztikák alapján fővárosban volt az egyik legalacsonyabb a bevándorló lakosság aránya. Alább látható a néhány fontosabb város erre vonatkozó adatsora.

Város	Lakosság	Bevándorló	%
Cleveland	796.841	239.538	30,1
Toledo	243.164	38.145	15,7
Akron	208.435	37.889	18,2
Cincinnati	401.247	42.827	10,7
Canion	87.091	14.680	16,9
Youngstown	132.358	33.834	25,6
Columbus	237.081	16.055	6,8
Lorain	37.295	11.927	32,0

5. táblázat: A bevándorlók aránya a teljes lakossághoz képest néhány ohiói városban⁵⁵

A táblázat „Bevándorló” oszlopában szereplő számok a népszámlálás „Foreign-born white”, vagyis „idegenben született fehér” sorából származnak. Ide soroltak mindenkit, aki külföldön született, és nem volt fekete bőrű, azaz – némileg leegyszerűsítő módon – lényegében a bevándorlókat nevezték meg így. A felsorolt városokat a 4. táblázatban szereplők sorrendjében tüntettem fel, kiegészítve a fővárossal, illetve összehasonlítási alapként a legnagyobb bevándorló-aránnnyal rendelkező, már többször felbukkanó Lorainnal. A táblázatban látványosan megmutatkozik, hogy Lorainben, Clevelandben és Youngstownban kiemelkedően nagy volt a bevándorlók aránya, ezekben a városokban a lakosságnak több mint egynegyedét tettek ki. Egyedül Columbus volt az, ahol a lakosság 10 százalékánál kevesebb született idegenben. Ez akár szolgálhat egyfajta magyarázáttal arra is, hogy miért nem adhatott Columbus több magyar származású katonát az ezrednek. Fontos észrevénnünk, hogy a népszámlálásban idegenben születettek szerepelnek, míg az ezredben szolgáltak szinte mind már az Egyesült Államokban születtek. A statisztika viszont arra alkalmas, hogy megmutassa a bevándorlók letelepedési trendjeit ezekben a városokban. Nem tisztázott továbbá, hogy a loraini katonák miért hiányoznak a 332-es ezred magyarai közül, tekintve hogy a lakosság 32%-a bevándorló volt, és a regisztráltaknak is magas arányát adta a város. Az ezred rekrutációs területét figyelembe véve is indokolt lenne a nagyobb számú loraini magyar, de érdekes módon

55 Fourteenth Census of the US. i. m. 784–785.

az ezrednévsorban lorainiként megjelölt doughboyok között nem találtam olyanokat, akiknél bármi utalt volna magyar származásra.⁵⁶ Ennek az okát egyelőre sajnos nem tudtam kideríteni.

Ahogy az imént említettem, a források tanulmányozása során mindenkorban szembeünnik, hogy a magyar származású katonák között jelentős többségben (több mint 90%-ban) voltak a második generációs bevándorlók, tehát ők már az Egyesült Államok területén születtek. Voltak persze kivételek, mint például John Juroka (Járóka?), aki a Délnyugatról származott, az 1940-es amerikai népszámlálásban a becsült születési idejét 1896-ra teszik, születési helyként pedig a kissé tág (és 1896 tekintetében anakronisztikus) megfogalmazásnak tűnő Jugoszlávia van beírva. (Tovább bonyolítja a róla alkotott képet, hogy más forrásokban cseh anyanyelvűként is említik.)⁵⁷ Juroka szolgálatra alkalmassá nyilvánításáról egyébként 1917 novemberében a lakjhelyének (Youngstown) megfelelő megyei lap (*The Mahoning Dispatch*) is beszámolt.⁵⁸

Második generációs létük, tehát már amerikai szocializációjuk ellenére többen is a magyar diaszpórából választottak maguknak házastársat. Erre példa George Fontaky, az Ohio állambeli Akron lakója, aki feleségét Barbara Jakabnak hívták.⁵⁹ Vagy megemlíthetjük ugyanitt John F. Pasztor is, aki szintén már amerikaiként, az Oklahoma állambeli Empire Cityben született, feleségét Máriának hívták, elsőszülött fia pedig az Estván nevet kapta.⁶⁰

Sajnos kevés életpálya követhető végig részletesen. A jól nyomon követhetőkre példaként említhető John Almasy, akitől viszonylag szép számmal akadtak források. Kiderül róla, hogy 1896. március 24-én született Clevelandben. Apja, Andrew Almasy, aki 1875-ben született Magyarországon, az 1900-as amerikai népszámlálás adatai szerint egy clevelandi hentesüzletben dolgozott. Feleségével, Ellennel, két gyermekükkel, a 4 éves Johnnal és az 1 éves Ellennel, valamint két „burdossal” azaz bérölővel (Nicolas Horvath és Mike Warger) éltek egy háztartásban.⁶¹ A Selective Service-törvénynek megfelelően 1917. június 6-án regisztrált az általános sorozásra, ekkor 21 éves volt, és öntésként (Pontosabban magformázóként) dolgozott Clevelandben. Eltartottjai között édesanyját és három gyermeket nevezett meg. Itt vélhetően a testvéreire gondolt, amire fiatal korából és nőtlen családi állapotából következtethetünk.⁶² Szolgálati idejének eseményei kiolvashatóak az ohiói katonák névsorából. A 332-es ezredbe 1918 januárjában került

56 Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions i. m. 231–244.

57 Forrás: adatbázis.

58 „More Mahoning County Boys Certified for Army” *The Mahoning Dispatch*, 1917. november 9.

59 Forrás: adatbázis.

60 Forrás: adatbázis.

61 United States of America, Bureau of the Census. Twelfth Census of the United States, 1900. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1900. T623, FHL microfilm: 1241256

62 Forrás: adatbázis.

be, tengerentúli szolgálatát 1919. április 14-én fejezte be, szolgálati viszonya pedig május 5-én „honorable discharge” formájában szűnt meg.⁶³ Sok minden nem derül ki arról, hogy közvetlenül a leszerelés után mi történt vele, de valószínűleg hamar visszatérhetett korábbi munkahelyére. Az 1923-as clevelandi városi nyilvántartó szerint továbbra is magformázóként dolgozott.⁶⁴

Az 1930-as népszámlálás a következő forrás, ahol találkozunk a nevével. Ennek tanúsága szerint John Almasy ekkor már házasember volt, feleségét Agnesnek hívták és volt két kisfiuk is: a 6 éves George és a 3 éves Francis. A háztartás feje John apósa, a cseh születésű, 62 éves Francis Nemetz volt. Kiderül az is, hogy John 1930-ban már a ruhaiparban dolgozott, felesége pedig egy bútoráruhában volt eladó.⁶⁵ A következő pillanatfelvétel 1940-ből származik, szintén a népszámlálás jóvoltából. A háztartás tekintetében nem történt változás. John Almasy foglalkozásáról némileg bővebb információt tudunk meg: préskezelőként dolgozott, továbbra is a ruhaiparban. Felesége, Agnes viszont foglalkozást váltott, szövőnő lett.⁶⁶

Az amerikaiak második világháborúba való belépése 46 éves korában érte, az új törvény szerint regisztrációköteles volt, de szolgálnia már nem kellett. Regisztrációs lapjából kiderül, hogy 1942-ben még mindig Cleveland lakója volt, és a Richman Brothers Co. nevű textilipari cégnél dolgozott préskezelőként.⁶⁷

Sajnos nem sokat tudunk John Almasy második világháború utáni életpályájáról. Annyi bizonyos, hogy 1973. május 7-én halt meg Clevelandben.⁶⁸ Sírja a Summit megyei Northfieldben található Mindenszentek Temetőben (All Saints Cemetery) van, Ohio államban.⁶⁹

John Joseph Almasy minden össze egy példa arra, amikor nagyobb mennyiségi forrás áll rendelkezésre egy vizsgált személyről. Az ő életpályája viszonylag jól, bár nem teljes sikerkel rekonstruálható. Sajnos társai többségéről viszont ezeknek csak a töredéke érhető el internetes adatbázisokban, ill. a Nemzeti Levéltárban Washington, DC-ben és a Kongresszusi Könyvtár mikrofilmtárában. A „mélyebbre fúráshoz” a helyszínen, az Ohio állami levéltárban és Clevelandben, Akronban és más kisebb városok levéltárainban, helytörténeti gyűjteményeiben kell tovább folytatni a kutatást.

63 The Official Roster of Ohio Soldiers i. m. 229.

64 Forrás: adatbázis.

65 United States of America, Bureau of the Census. Fifteenth Census of the United States, 1930. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1930. T626. FHL microfilm: 2341506.

66 United States of America, Bureau of the Census. Sixteenth Census of the United States, 1940. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1940. T627, Roll: m-t0627-03219; Page: 13A.

67 Forrás: adatbázis.

68 U. S. Social Security Death Index, 1935-2014. Number: 271-09-6130; Issue State: Ohio.

69 <https://www.findagrave.com/memorial/150227206> letöltés 2019. jan. 31.

A névsorokból általánosságban kiderül még az is, hogy tisztek egyáltalán nem voltak a magyarként azonosított katonák között, mindenkorban legénységi állományban szolgáltak. Mindez persze egyáltalán nem meglepő. A korábbi, 18–19. századi trendekkel ellentétben az első világháború idején már nem volt jellemző, hogy a magyar származású katonák magasra léptek volna a ranglétrán. Míg az amerikai polgárháború idején például szinte kizárálag tiszti rangban lévő magyarok szolgáltak az Unió hadseregében (habár a Konföderáció oldalán harcolókra épp az ellenkező volt a jellemző),⁷⁰ a 20. század háborúiról ez már nem mondható el.⁷¹ Ennek természetesen társadalmi és hadseregszervezési okai is voltak. A 19. század amerikai háborúban szolgáló magyarok még önként jelentkező, hivatásos katonák voltak, „Kossuth-emigránsok”, akik jellemzően az 1848–49-es szabadságharc leverése után emigráltak. Az első világháborúban, a Selective Service System tömeges hadkiegészítésének köszönhetően viszont már jellemzően az 1880–1914 közötti tömeges bevándorlással érkezettek, illetve az ő gyermekük kerültek be a hadsereg kötelékébe, akik már szinte minden polgári foglalkozásokat űztek, és nem rendelkeztek katonai tapasztalatokkal.

Összegzés helyett

Az Amerikai Expedíciós Hadsereg nagyságrendileg kétmillió, harctéren bevetett katonával („doughboy-jal”) járult hozzá az antant győzelmehez az első világháborúban. Az USA a központi hatalmak közül Németországnak 1917. április 6-án, az Osztrák–Magyar Monarchiának pedig december 7-én üzent hadat, csapatai pedig Franciaországban, az orosz fronton (a 27. és a 339. gyalogezred), és az olasz fronton is szembekerültek osztrák–magyar erőkkel. Az olasz fronton bevetett egyetlen gyalogezred, a 332-es hadkiegészítési területe elsősorban Ohio állam volt, ahol az amerikai népszámlálási adatok szerint a második legjelentősebb magyar bevándorlókosság élt.

A 332-esek rövid történetük alatt mindenkorban egyetlen ütközetben, a második (harmadik) piavei csatában, Vittorio Venetónál vettek részt harci cselekményekben, melynek során az osztrák–magyar 6. hadsereggel kerültek szembe. Az ezred vizsgálatának aproposját az adta, hogy az amerikaiak sorai között magyar származású katonák is voltak. A kutatás célja ezeknek a magyar fiúknak az azonosítása, illetve róluk a lehető legtöbb információ összegyűjtése volt, egy sor különböző változatos, a társadalomtörténet-kutatásban széles körben használt forrástípus segítségével.

A kutatás eddigi tapasztalatai alapján levonható néhány alapvető következtetés az alábbiakban foglalható össze.

70 *Vida István Kornél: Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban.* Bp. 2011.

71 *István Kornél Vida: Hungarian Americans.* In: Alexander M. Bielakowski (szerk.): *Ethnic and Racial Minorities in the U.S. Military. Volume I. A–L.* Santa Barbara, CA, USA. 2013.

Az első és talán legfontosabb tapasztalat, hogy az ezredben szolgált magyar származásúak túlnyomó többsége második generációs bevándorló, azaz már az USA-ban született, amerikai állampolgár. Fontos szem előtt tartani, hogy még e kevés magyar származású katona esetében sem mindig 100%-ig igazolható a magyar származás, akadnak közöttük olyanok, akiknél csak egy-egy adatfoszlány utal arra, hogy magyarok voltak, sőt, előfordultak olyan esetek is, amikor a források egymásnak is ellentmondattak. A csekély elérhető forrás alapján nehéz minden kétséget kizárában bizonyítani, illetve pontosan meghatározni a származásukat.

A másik fontos tapasztalat az, hogy a listában szereplő magyar származásúak lakóhely-megoszlása nincs fedésben a szélesebb mintára épülő adatbázisban szereplő 1200 fős minta lakóhelyeivel, és az ezred többségének hadkiegészítési területével sem. Ez alapján – és más statisztikai adatok alapján – feltételezhető, hogy további magyar származású katonák is szolgálhattak a 332-esek között.

Az ezrednévsorokból kiindulva igen nehéz a magyar, vagy magyar felmenőkkel rendelkező katonák kiszűrése, tekintve hogy a nevek – lehetőség szerint mindig – americanizált változatban szerepelnek benne. A jellegzetesen magyar nevektől (pl. Almasy, Pasztor, Rakoczy) eltekintve rengeteg gyakori családnévvel rendelkező (Kovács, Szabó, Kiss stb.) ember vándorolt ki az Egyesült Államokba, akik a tapasztalatok szerint az USA-ban keletkezett dokumentumokban rendszerint nevük angolra fordított változataival (Smith, Taylor, Small stb.) szerepeltek. Az itt közölt névsor válogatása során tehát az árulkodó család-, vagy keresztnévek, és a szerencsés esetben megtalált magyar származásra utaló információt tartalmazó források (honosítási iratok, útlevélkérlelmek, sorozási regisztrációs kártyák) nyújtottak segítséget.

Ahogy John Almasy példája is megmutatta, néhány alapvető forrás meglétével már egy viszonylag pontos, áttekintő jellegű kép vázolható fel egy-egy személyről. Mélyebb elemzésekbe viszont ezek alapján nem merülhetünk bele, ehhez több, személyesebb jellegű forrásra lenne szükség. Emellett a második világháborút követő életpálya feldeírása további nehézségeket okoz, tekintve például, hogy az 1950 utáni népszámlálások részletes adatai még nem elérhetők, más kvantitatív jellegű anyag, mint mondjuk társadalombiztosítási és munkahellyel kapcsolatos dokumentáció pedig sem online, sem a szövetségi levéltárakban nem található.

A fentiek értelmében a kutatás további irányai szinte önmagukat jelölik ki. Elsődleges fontosságú a még nem bizonyítottan magyar származású katonák eredetének pontosítása. Emellett szintén fontos feladat további adatok gyűjtése a már biztosan magyar származásúnak nevezhető személyekről, hogy családjuk, felmenőik kivándorlása és a háború utáni életpályájuk feltárható legyen. Ezekben kívül, amennyiben lehetséges, további magyarok azonosítása az ezrednévsorból mindenkorábban mindenkorábban a távlati célok között szerepel. A jövőben

tervezett kutatás keretében ezek a célok egy, az Ohio History Connection nevű helytörténeti egyesületnél és az ohiói állami könyvtárban (State Library of Ohio) tett kutatóút során lesznek megvalósíthatók. Az OHC internetes oldalán egy kiváló digitális gyűjteményt tart fenn,⁷² hadtörténeti forrásanyagaik viszont javarészt még digitalizálatlanul, dobozolva találhatóak a könyvtárban. Ezek az anyagok, feldolgozásuk esetén nemcsak a 332-es gyalogezred, hanem az összes többi ohiói alakulat magyar tagjainak történetét is elénk tudnák tárnai. E munka elvégzésével máig adós történettudományunk, ezt az adósságot pedig a kutatásom során törleszteni szándékozom.

Ebben a tanulmányban a Magyarországról helyből elérhető lehetőségeket kiaknázva, illetve az Amerikai Nemzeti Levéltár Washington, DC-ben lévő intézményében és a Kongresszusi Könyvtárban végzett kutatómunka során szerzett információkat összegztem, és írtam meg a 332. gyalogezrednek és magyarjainak vázlatos történetét. A pontosabb összegzésre és a fennmaradt kérdések megválaszolására a további kutatás ad majd lehetőséget. Az eddig elmondottak mellett a kutatás távlati célja az összes olyan magyar illetőségű személy felkutatása, akik az amerikai hadseregben szolgáltak a Nagy Háborúban, különös tekintettel azokra, akik tényleges harci cselekményekben is részt vettek, nemcsak Vittorio Venetónál, de a nyugati és az orosz frontokon is. Történetük izgalmas, egyben szomorú szelete is a magyar történelemnek, melyet minden-képp jobban meg kell ismernünk.

12. kép: Fred Reinert karikatúrája
a háború befejezéséről⁷³

72 <http://www.ohiohistorycentral.org> letöltés 2019. jan. 31.

73 A kép eredeti helye: *Fred G. Reinert: With the 332 Reg in Italy '18-'19*. Cleveland, OH, USA. 1919. 49.

Bibliográfia

Források

- Twelfth Census of the United States Taken in the Year 1900. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1900.
- Fourteenth Census of the United States Taken in the Year 1920. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1920.
- Fifteenth Census of the United States Taken in the Year 1930. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1930.
- Sixteenth Census of the United States Taken in the Year 1940. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1940.
- Official Roster of Ohio Soldiers, Sailors and Marines in the World War 1917–1918.
- The Mahoning Dispatch, 1918. október 11.
- The Mahoning Dispatch, 1917. november 9.
- The Medina Sentinel, 1917. december 14.
- Délmagyarország, 1918. november 19.
- United States, Selective Service System. World War I Selective Service System Draft Registration Cards, 1917-1918. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration. Record Group Number M1509
- United States, Selective Service System. Selective Service Registration Cards, World War II. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration. Records of the Selective Service System, Record Group Number 147.

Szakirodalom

- Ambrus László: Az amerikai hadsereg 332-es, ohiói kiegészítésű gyalogezrede az olasz fronton. Nagy Haború-blog. 2018. december 6.
https://nagyhaboru.blog.hu/2018/12/06/az_amerikai_hadsereg_332-es_ohioi_kiegeszitesu_gyalogezrede_az_olasz_fronton
- Ambrus László: Egy rendhagyó harctéri napló Ohióból, avagy az olasz front egy amerikai karikaturista szemével. Nagy Haború-blog, 2019. február 11.
https://nagyhaboru.blog.hu/2019/02/11/egy_rendhagyo_harcteri_naplo_ohiobol_avagy_az_olasz_front_egy_amerikai_karikaturista_szemevel
- Ambrus László: Magyar „doughboyok” az USA első világháborús hadseregeben. Egy profzopográfiai kutatás jelene és jövője. Hadtörténelmi Közlemények 2018/3. 735–756.

- Dalessandro, Robert J. – Rebecca S.: American Lions: The 332nd Infantry Regiment in Italy in World War I. Atglen, PA, USA. 2010.
- Gondos László: Felderítőballonok az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében, 1890–1918. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. (2017) 11–37.
- Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja. Bp. 2014.
- Lettau, Joseph B.: In Italy with the 332nd Infantry. Youngstown, OH, USA. 1921.
- Neiberg, Michael S.: The Path to War. How the First World War Created Modern America. New York, NY, USA. 2016.
- Papp, Susan M.: Hungarian Americans and Their Communities in Cleveland. Cleveland State University, Cleveland, OH, USA. 1981.
- Publishing Committee: History of Company K, Work of Company K, 332nd United States Infantry in the Great War. Steubenville, OH, USA. é. n.
- Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai, Bp. 1982.
- Puskás, Julianna: Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States. Holmes & Meier, New York, NY, USA. 2000.
- Reinert, Fred G.: With the 332 Reg in Italy '18–'19. Cleveland, OH, USA. 1919.
- Seelinger, Matthew J.: "Viva l'America!": The 332d Infantry on the Italian Front. <https://armyhistory.org/viva-lamerica-the-332d-infantry-on-the-italian-front/>
- The War with Germany, a Statistical Summary. House Document, Vol. 29, Document No. 176. 66th Congress, 1st Session. Washington, DC.: Government Printing Office, 1919.
- United States Army Table of Organization and Equipment. <https://fas.org/man/dod-101/army/unit/toe/07246F100.htm>
- United States Army in the World War 1917–1919. Center of Military History, Washington, DC, USA. 1988.
- Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp., 2000.
- Vida István Kornél: Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban. Akadémiai, Bp. 2011.
- Vida István Kornél: Hungarian Americans. In: Alexander M. Bielakowski (szerk.): Ethnic and Racial Minorities in the U.S. Military. Volume I. A–L. Santa Barbara, CA, USA. 2013.

Internetes oldalak

- <https://adtplus.arcanum.hu/>
<https://chroniclingamerica.loc.gov/>

<https://clevelandhistorical.org>
<https://encyclopedia.1914-1918-online.net>
<https://hungaricana.hu/>
<http://www.normandytothebulge.be>
<https://www.ancestry.com/>
<https://www.familysearch.org/>
<https://www.findagrave.com/>
<https://www.libertyellisfoundation.org>
<http://www.ohiohistorycentral.org>
<http://www.usgwarchives.net/>

KATONA CSABA**A „MÁSIK MAGYARORSZÁG” ÉLETJELEI. AZ 1956-OS BOSTONI MAGYAR SZOBOR FELÁLLÍTÁSÁNAK HÁTTERE**

Ha ma valaki Bostonban, a Liberty Square-en sétál, azonnal felfigyel a tér közepén magasodó szoborra. Az alkotás több mint harminc éve áll itt. Felmerül a kérdés: kik és miért állították fel, milyen szándékkal mit jelképez? A válasz egyszerűnek tűnik: az emlékmű az 1956. évi magyar forradalom dicsőségét hirdeti, állítatója pedig a Massachusettsi Magyar Egyesület (korábban: Bostoni Magyar Egyesület, a továbbiakban: Egyesület¹). A szobor felállításának háttere, sőt valójában kétszeri felavatásának historiája azonban összetett és bonyolult események szövevénye. Az alábbiakban, az Egyesület megalakulásának felvázolását követően, a bostoni 1956-os magyar emlékmű történetének részleteivel ismerkedhet meg az olvasó.

**Visszatekintés: magyarok Bostonban
a 19. században és a 20. század első felében**

Erős túlzás lenne azt állítani, hogy a massachusettsi Boston és környéke 1956 előtt az amerikai magyarság kiemelkedő jelentőségű központja lett volna. Az 1956. évi forradalmat megelőzően valójában csak szórványokról beszélhetünk. Ha azonban jelentős súlyú magyar vonatkozást szeretnénk említeni, akkor az leginkább Kossuth Lajos kétszeri bostoni jelenléte volt amerikai körútja során: az emigrációba kényszerült politikus 1852 áprilisának végén a Faneuil Hallban mondott nagyhatású beszédet az érdeklődő közönségnek, majd 1852 májusának közepén másodszer is járt ott. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy bár itt kétséget kizároan nagy jelentőségű eseményekről van szó, de semmiképp sem lehet ezt a Bostonban élő magyarsághoz kötni. Mindez nem jelenti azt, hogy ne éltek volna Bostonban magyarok az 1956. évi forradalmat követő emigrációs hullám előtt, de számuk, mint már esett róla szó, elenyésző volt a későbbiekhez képest.²

1 Ennek történetére nézve: *Katona Csaba: Megőrizzük a hidakat. A Massachusettsi Magyar Egyesület története*. Boston. 2017.

2 Az amerikai magyarság történetét tekintve alapvető a közelmúltban elhungy Várdy Béla munkássága. A teljesség igénye nélkül: *Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Bp. 2000; *Várdy Béla – Várdy Huszár Ágnes: Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarok élete és az óhaza*. Szerk. Biernaczky Szilárd. Bp. 2005.

Néhány példát azonban aligha érdekelten megemlíteni. Így Krajtsir Károly (1804–1860) szepességi születésű orvos, természettudós és lelkész 1844-ben költözött a városba, ahol nagy sikkerrel iskolát vitt, valamint nyelvészettel is foglalkozott. 1851-től azonban már New Yorkban élt, és ott is halt meg.³ Ács Gedeon (1819–1887) református lelkész hosszú éveket töltött Amerikában. 1854-ben Syracuse-be költözött, majd még abban az évben továbbállt Bostonba. Bogáti Péter szavait idézve: „Sokan költöztek Bostonba, e New Yorknál emberibb arcú, de minden esetre arisztokratikusabb városba. [...] Persze az arisztokratikust nem európai–feudális értelemben kell fölfogni, noha a származás gőge két-három nemzedék alatt megtermett s kihajtott e polgárvilágban is”.⁴ Mindenképp említést érdemel Prágay János (1811–1851) alezredes, Komárom egyik védője. Ő 1849 végén érkezett az Európa nevű hajó fedélzetén Fornet Kornél (1818–1894) mérnök, korábbi honvéd őrnagy társaságában Liverpool kikötőjéből Bostonba.⁵ Itt a Tremont House nevű fogadóban szálltak meg, ahova a hajón megismert útitársuk, George Price bostoni polgár hívta meg őket mint vendégeit.⁶ A városban közelebbi kapcsolatba kerültek, még mielőtt továbbálltak volna New Yorkba, a helyi notabilitások közül többekkel. Ezek egyike volt Mary Traill Spence Lowell Putnam (1810–1898),⁷ James Russell Lowell (1819–1891), költő, kritikus, szerkesztő és diplomata⁸ idősebb lánytestvére. Mindketten a régi és roppant tekintélyes New England-i familiákat számon tartott Lowell család⁹ nyolcadik generációjához tartoztak, az 1639-ben a massachusettsi Newburyben otthonra lelő Parcival Lowle-től származva.¹⁰ Mary Lowell társadalmi köreinek megfelelően házasodott, Samuel Raymond Putnam (1797–1862) salemi kereskedőhöz ment férjhez,¹¹ aki az ugyancsak a New England-i elit soraiba tartozó, előkelő és tehetős, gyökereit a 17. századi koloniális Amerikáig visszavezető család tagja volt. Az ő rokonságába tartozott George Palmer Putnam (1814–1872), aki ekkor már hosszabb ideje könyvek kiadásával foglalkozott. Aligha véletlen, hogy az ő kiadója jelentette meg angolul Prágay és Fornet

3 Zombori István: A múlt századi Amerika — magyar szemmel. Ismeretlen kézirat a Kossuth-emigrációból. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1976–1977. Szeged 1977. 358.

4 Bogáti Péter: Udvari káplán, Ács Gida úr, kapitányi ranggal. In: Mihelyst gyertyámat eloltom... Bostoni jegyzetek, 1856–1863. Vál. Bogáti Péter. Bp. 1989. 16.

5 Fornet Kornél: Amerika rokonzenye a magyar szabadságharcz férfiai iránt. 1848–49. Történelmi Lapok 2. (1893) 7. sz. 68.

6 Uo. 69.

7 Harrison Ellery – Charles Pickering Bowditch: The Pickering Genealogy: being an account of the first three generations of Pickering Family of Salem, Mass., and of the descendants of John and Sarah (Burrill) Pickering, of the third generation. Cambridge, 1897. (a továbbiakban: Ellery, H. –Pickering Bowditch, Ch.: The Pickering Genealogy i. m.) VII. 435–436.

8 Martin Duberman: James Russell Lowell. Boston, 1966; Edward Wagenknecht: James Russell Lowell: Portrait of a Many-Sided Man. New York, 1971.

9 Nina Sankovitch: The Lowells of Massachusetts. An American Family. New York, 2017.

10 Delmar Rial Lowell: The Historic Genealogy of the Lowells of America from 1639 to 1899. Rutland, 1899. 121–122.

11 Ellery, H. –Pickering Bowditch, Ch.: The Pickering Genealogy i. m. VII. 434–435.

közös munkáját a magyar forradalomról és szabadságharcról.¹² Prágay azonban nem sokkal később Kubában kezdett gerillaháborúba, és ott 1851-ben meghalt.

A két háború közötti bostoni magyar emigrációból, illetve közvetlenül a világháborút követő évekből illik kiemelni az 1940-től Bostonban élő Kelemen György orvosprofesszort. Szerepe azért is fontos, mert az 1950-es évek közepén és végén az újonnan Bostonba érkezett magyarok megsegítésében is aktívnak bizonyult. Scharl Adél idézve: „Itt Bostonban volt már egy egyszemélyes magyar közösségi erő, úgy hívták, hogy Kelemen György. Tudtommal nem volt olyan ember, akinek ne segített volna”.¹³

A második világháborút közvetlen követő éveket tekintve rajta kívül még Szent-Iványi Sándor (1902–1983) nevét említhetjük. Az unitárius teológus 1946-ban emigrált az Amerikai Egyesült Államokba, és halálig ott is élt. Jelentőségét mutatja, hogy Kossuth Lajost követően ő volt a második magyar, aki felszólalhatott az amerikai szenátusban. Éveken át Bostonban volt a Jamaica Plain negyed unitárius egyházközösgének világi elnöke. Kelemen Györgyhöz hasonlóan ő is fontos szerepet játszott az 1956 után Bostonban gyökeret eresztő magyarok megsegítésében, mint az alább részletesebben is kiderül majd.

Magyarok Bostonban 1956 után

Az 1956 után Bostonban letelepülő magyaroknak eleinte nem az egyesületalapítás volt a legfontosabb tennivalójuk. Az új otthon megteremtése, a megélhetés biztosítása, a nyelvtanulás, a beilleszkedés voltak természetes módon az elsődleges kihívások számukra. Mégis, egy szervezett keret, egy hivatalos működési forma, tehát egy egyesület életre hívásának bázisát ez alapozta meg, a Bostonban 1956 után megjelenő, a korábbiakhoz képest kétségtől nagyobb létszámu magyar emigráció.

Mi hívta életre az egyesületi forma iránti igényt a bostoni magyarság körében? A legtöbben az 1956. évi forradalom és szabadságharc bukását követően fiatal embereként vették útjukat az Amerikai Egyesült Államok felé.¹⁴ Összességében 1956. november 4-e

12 Johann Prágay [Prágay János – Fornet Kornél]: *The Hungarian Revolution. Outlines of the prominent circumstances attending the Hungarian struggle for Freedom: together with brief biographical sketches of the leading statesmen and generals who took part in it.* New York, 1850. A kötet (első) magyar nyelvű kiadása: *Prágay János: A magyar forradalom.* Szerk. Tóbiás Krisztián. S. a. r. Katona Csaba. Jegyz.: Hermann Róbert – Katona Csaba. Bev. tan. Csikány Tamás – Katona Csaba. (Tempevölgy Könyvek 23.) Balatonfüred, 2017.

13 Kurucz Dániel: *Otthontól az Újhazaig. A Massachusettsi Magyar Egyesület története/History of the Hungarian Society of Massachusetts, Inc., 1964–2014.* Kézirat. 29.

14 A kivándorlársa nézve a teljesség igénye nélkül: *Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza, 1945–1985.* Bp. 1989; *Sós Péter János: Magyar exodus. Magyar menekültek Nyugaton, 1956–1959.* Bp. 2005; *Szépfalusi István: A legújabb felismerések az 1956/57-es magyar menekülthullámról.* Limes 12. (1998) 1.

után mintegy 200 000 magyar hagyta el hazáját, és menekült először Ausztria irányába, amíg erre mód volt. Az Ausztriába menekült, majd tovább vándorolt magyarok számát illetően az Ausztriában működő Magyar Menekültügyi Segítőszolgálat (Ungarischer Flüchtlingshilfdienst) 1958. évi féléves beszámolója, illetve annak függeléke ad viszonylag pontos képet.¹⁵ 1956. november 12. és 1958. június 30. között a magyarok közül 154 993 fő vándorolt e nyilvántartás szerint tovább nyugatra, közülük a legtöbben az Amerikai Egyesült Államokba, szám szerint 35 240 fő.¹⁶ Európán keresztül érkezett az Egyesült Államokba például a bostoni '56-os magyarok közül Kristóffy Iván, aki előbb német földön, Hannoverben élt, majd onnan továbblélve érkezett meg az óceán túlpartjára.¹⁷

A mondhatni megszokott útvonal Ausztrián vagy Jugoszlávián keresztül vezetett Amerikába: „Mindenki a New Jersey állambeli Camp Kilmer gyűjtőtáborba érkezett, és onnan legtöbben a foglalkozásuk vagy továbbtanulási lehetőség miatt kerültek Bostonba, ahol üzemelekben, nagyobb cégeknél találtak állást ezen a környéken vagy egyetemek vették fel őket. Nagyon kevesen kerültek Magyarországról egyenesen Bostonba, kis csoportjukat eleinte a Lenox Hotelben szállásolták el, míg nem találtak számukra befogadó családot”.¹⁸

Camp Kilmberben a jól képzett magyarok iránt szerencsére komoly érdeklődés mutatkozott amerikai részről. Sok nagy ipari cég, sőt még a szórakoztatóipar képviselői is megjelentek itt, képzett munkaerő után kutatva, nem is hiába.¹⁹ Sajátos érdeklődést jelentett, hogy az International Research Associates cég alkalmazottjai 1957. április 12-én több amerikai akadémiai intézmény bevonásával szemináriumot tartottak New Yorkban, amelynek fő téma a magyar menekültek tudományos vizsgálata volt. Ám e kutatás mögött igazából a CIA állt, „a program fő célja az volt, hogy megfigyeljék a stressz, az elégedetlenség és az elszigeteltség kiváltó okait és hatását egyéneken és csoportokon, valamint az emberek ezekhez való alkalmazkodását és az alkalmazkodás következményeit. A szervezők úgy vélték, hogy a magyar menekültek megjelenése egyedülálló alkalom e jelenségek kutatására. A vizsgálat keretében 1957. január elejétől május végéig 69 szociológiai interjú készült többnyire az Egyesült Államokba érkező magyar menekültek központi táborában, Camp Kilmerben”.²⁰

sz. 113–121. A vonatkozó szakirodalomról is összefoglalót ad: *Hablicsek László – Illés Sándor: Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai. Statisztikai Szemle* 83. (2007) 2. sz. 157–172.

15 Soós Katalin: 1956-os menekültek a statisztikai adatok tükrében. *Levélári Szemle* 52. (2002) 3. sz. 57.

16 Uo. 59.

17 Andrew Kristóffy: Iván Kristóffy's Biography. Kézirat. H. n. 2016. okt. 20.

18 Kurucz D.: Ottthonról az Újhazáig i. m. 2.

19 Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. *Külgüyi Szemle* 9. (2010) 4. sz. 162.

20 Kecskés D. Gusztáv: A „példa nélküli lehetőség”. Bizalmas CIA-cikk az 1956-os magyar menekültek titkosszolgálati felhasználásáról. *Betekintő* 10. (2016) 2. sz. (http://www.betekinto.hu/2016_2_kecskes, letöltve 2019. jan. 26.)

A fentiek kapcsán egy CIA-dokumentum az alábbiakat rögzítette a magyarokról: „Az a tény, hogy a menekültök fiatalok, tanultak, férfiak és elsődlegesen nem mezőgazdasági tevékenységet végzők voltak, örökre ad okot, ha arra gondolunk, hogy ez a csoport nemzeti értéket jelent, de egyben kedvező célpontot is a külföldi hírszerzsnek. Az a további tény, hogy a túlnyomórészt városi csoport egy kis mezőgazdasági ország teljes népességének körülbelül 1 százalékát tette ki, azt kell, hogy jelentse, hogy nemcsak minden kereskedelmi és ipari ágazat, de minden jelentősebb vállalat képviselteti magát az Egyesült Államokba érkezett csoportnál.”²¹

Az Amerikában letelepedő magyarok világosan érzékelhették, hogy a levert forradalom emléke előtt magas szinten tiszteleg az amerikai politika és a közvélemény. John A. Notte, Rhode Island kormányzója például 1961. október 23-át a Magyar Szabadságharcosok Napjává (National Hungarian Freedom Fighters Day) kiáltotta ki.²² Ebben persze része volt annak is, hogy a NATO vezető erejeként az Amerikai Egyesült Államok kiváló propagandalehetőséget is látott a szovjet blokk orszáibaiból érkező menekületek befogadásában.²³

Az erkölcsi támogatáson kívül gyakorlatiban is volt részük azoknak, akik tovább akartak tanulni. Ez meglehetősen megterhelte az Egyesült Államok költségvetését: csak a magyar egyetemisták továbbtanulására mintegy 30 millió dollárt költött az ország.²⁴

A megszaporodott létszámú bostoni magyarság körében, a kezdeti nehézségek leküzdése, a beilleszkedés megtörténte után rövidesen fokozottan jelentkezett az igény az idegenbe szakadt magyar közösséget összetartó szervezett keretek megteremtése iránt. Draskóczy Pál így fogalmazott a lényegében még szervezetlen, inkább egyéni kezdeményezésekre épülő kezdetek kapcsán: „Szükségszerű volt a közösséggépítés, mert annyira el voltunk veszve az amerikai tengerben, hogy kellett egy sziget. Ennek megteremtését már mi kezdtük el, de nem ment volna olyan gördülékenyen, ha nem lettek volna segítőkész magyarok, mint Kelemen György, vagy Scharl Adél és persze a Danó család. Azt is mondhatjuk, hogy ők voltak az előörseink. Kezdetben kötetlen

21 Guy E. Coriden: Report on Hungarian Refugees. National Archives and Records Administration. Record Group 263: Records of the Central Intelligence Agency, 1894–2002, series: Articles from „Studies in Intelligence”, 1955–1992. File Unit: Winter 1958: 15-2-1. Az irat a CIA honlapján is elérhető (https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol2no1/html/v02i1a07p_0001.htm, letöltve 2019. jan. 26. Magyarul közli: Kecskés D. G.: A „példa nélküli lehetőség” i. m.

22 Massachusetti Magyar Egyesület Irattára (a továbbiakban: MMEI). John A. Notte, Rhode Island kormányzójának kiáltványa. H. é. n. [1961 októbere]. A különböző, alábbiakban meghivatkozott dokumentumok és kéziratok a Massachusetti Magyar Egyesület saját kezelésében levő Irattárában találhatóak. Az Irattárban 2014 nyarán volt lehetőségem kutatni, amikor egy hónapot töltettem Bostonban és Hinghamben. A dokumentumoknak külön jelezte nincs, így ezek esetében az alábbiakban csak arra utalok, hogy azok ott találhatóak (KCs).

23 Kecskés D. G.: Egy humanitárius csoda i. m. 162.

24 Uo. 159.

összejöveteleket tartottunk valahol Boston központjában egy ház második emeletén. Az valami klubhelységszerű volt, de meg nem mondomb, hogy ki bérelte nekünk”.²⁵

Vagyis az idegenbe szakadt magyarság képviselői, teljesen érthető módon, keresték egymás társaságát az új hazában. Az egymásra találás nem okozott nagy nehézséget, baráti alapon, a kölcsönös szímpátia, a sorsközösség jegyében kezdték összejárni kisebb-nagyobb csoportokban, több-kevesebb rendszerességgel. Ilyesmire korábban is volt példa a néhány bostoni magyar körében, de ez kevésnek bizonyult ahhoz, hogy valamivel szervezettabb tégyék alkalmi összejöveteleiket, a korábbi években tartalmasabb magyar közösségi élet nem igazán bontakozott ki Bostonban. Ismét Scharl Adél idézve: „Hogy őszinte legyek, ’56-ig az ulti kártyapartikon és a közös vacsorákon kívül a legtöbb, amit az Egyesület ősének számító mag tett, hogy – azt hiszem, remélem – szűk körben megemlékeztek a nemzeti ünnepekről. Később, ’56–’57-ben segítették letelepedni az újonnan érkezőket”.²⁶

Emellett az is bizonyosnak mondható, hogy a menekülteket hivatalból segítő International Rescue Committee valamilyen szinten részt vett az egyesületi forma alapjainak megyetésében, olyan értelemben legalábbis, hogy segítette a magyar közösség szervezeti kereteinek megszilárdulását. A bizottság bostoni részlegét Paul Lawrence elnök vezette, titkárát pedig Esmie Brooksnak hívták. Ők béröltek a Tremont Streeten egy kisebb lakást, ahol a bostoni magyarok összejárhattak, ismerkedhettek, különféle közös programokat szervezhettek.

A már említett Szent-Iványi Sándor afféle vezetője volt a hivatalos kereteket még nem kapó egyesületi „elődszervezet”-nek. Szabó Éva emlékezését idézve: „Bár jogoszerűen még nem öltöttünk testet, a ’60-as évek elején már szinte hivatalosan működtünk és már nem csak ugyanazok jöttek, hanem sok új arcot is láttunk, ami jelezte, hogy hírünk ment ezen a vidéken”.²⁷ A Tremont Street-i összejövetelek tehát rövidesen ismertté váltak a bostoni magyarság többsége körében, ezen túl pedig érezhetően vonzerőt is gyakoroltak a magyarok irányába.

Ezzel párhuzamosan a Tremont Street-en fokozatosan formálódó közösség mellett egy másik magyar mag is összejárt. Ennek tagjai a különféle nemzetek közösségeinek állandó teret adó bostoni International Institute-ban (Commonwealth Avenue 287.) találkoztak rendszeresen. Itt azonban saját helyiségek híján osztozni kényszerültek a többi nemzetiséggel.

Végezetül szólni kell egy harmadik vonalról is, hiszen Bostonban működött az 1950-es években a Magyar Központ (Hungarian Center) a Washington Street 872. szám alatt.

25 Kurucz D.: Ottontól az Újházáig i. m. 57.

26 Uo. 74.

27 Uo. 74–75.

Ez volt talán a legszervezetebb közösség. Ennek biztos jele, hogy 1959. január 17-ére a tagságot „évi rendes vezetőség-választó közgyűlésre” hívták össze, ami világosan mutatja, hogy a működési forma hivatalosabb kereteket öltött. Ekkor az a javaslat hangzott el, hogy a vezetőség elnökből, két alelnökből, pénztárosból, titkár ból és hét további vezetőségi tagból álljon (alapszabály IV. szakasz első bekezdésének módosítása ennek megfelelően).

Érdemes szó szerint idézni a szöveget: „Ezen a közgyűlésen el kell dőlnie, hogy a bostoni és környékbeli magyarság fenn kívánja-e tartani egyetlen kulturális, társadalmi egyesületét és egyetlen érdekképviseleti szervét”.²⁸ A fenti idézet egyértelműen amellett szól, hogy valamilyen egyesületi forma legalább csírájában már évek óta létezett az 1950-es évek végén.

Látnivaló tehát, hogy több csomópont körül tömörültek, formálódtak mind nagyobb igénytelű magyar közösségek Bostonban. Kibontakozó és kereteikben megszilárduló, ismétlődő programjaik sorában lassan kezdett hagyományá nemesedni a két magyar forradalom, március 15-e és október 23-a megünneplése. Ezek már a baráti beszélgetésekben, kártyapartikon, énekléseken, közös vacsorákon túlmutató tartalmasabb programok voltak, másfelől minden nyitás is volt a külvilági irányába.

Helyileg pedig végül az International Institute vált a magyarság szerezett összejövetelének a fészkévé a Tremont Street helyett, amelyet Fülöp Judit emlékezete szerint az 1950-es évek végéig látogattak a magyarok: „Körülbelül '57-'59-ig lehetett meg az a lakás (Tremont Street), akkor megszűnt a saját kis rejtekhelyünk, a bulizós korszak véget ért. Azután minden a két társaság az International House-ba »kényszerült«.”²⁹

Ahhoz, hogy megalakuljon az Egyesület, a fent említettek mellett is több tényező együtthatására volt szükség. 1959-ben Szent-Iványi Sándor lemondott az „elődszervezet” vezetéséről, a helyébe a jogász végzettségű Szabó József lépett, Danó Sándor és Bene Attila hathatós támogatásával. Szabó, aki addigra letette Amerikában a különbözeti vizsgákat (Bar Examination), pontosan kidolgozta a létrehozandó Egyesület alapszabályait. Mint kiderült, olyannyira jól, hogy azt egyből elfogadták, az Egyesület megkezdhette működését.³⁰

Végezetül egy kevésbé magasztosnak ható, praktikus szempontot is meg kell említeni. Az egyesületi forma lehetővé tette az adómentes működést.³¹ Szabó Éva ezt így fogalmazta meg: „Azért kezdtünk hivatalosan, immáron a hatóságoknál is bejegyezve működni, hogy adómentesek lehessünk! [...] Ha nem kényszerültünk volna rá, azt hiszem még évekig folytatódott volna az a szervezetlenség”.³²

28 MMEI. A Magyar Központ meghívója a tagságnak. Boston, 1959 januárja.

29 Kurucz D.: Otthontól az Újházáig i. m. 77.

30 Uo. 78.

31 Uo. 79.

32 Uo. 79.

Az Egyesület létrejötte

A formálódó igénnel párosuló minden határozottabb szándék, amely gyakorlati cselekvésre ösztönözte Boston magyarságát, érzékletesen ragadható meg egy dátum nélküli körlevél – amelyet Danó Sándor jegyzett – révén. Ez vetette fel egy egyesület alapításának gondolatát: „Joggal reménykedhetünk egy olyan nagyszerű változásban, amely egy eredményekben számottevő és sikerekben gazdag »Magyar Egyesület« életre hívásához vezet. Szándékosan említem a magyar egyesületi nevet, mert ez a gyakorlatban itt Bostonban nem létezik. De meg vagyok győződve, hogy egy ideális magyar egyesület gondolata ott él minden honfitársam lelkében elrejtve és sokszor csodálkozva teszi fel a kérdést önmagának és barátainak, hogy miért is nincs a valóságban? Kedves Magyar Testvérem; ennek az írásnak többek között az is a célja, hogy rávilágítak, miként lehetne ezt a magyar egyesületet megvalósítani. Ennek az egyesületnek pedig az önzetlen, komoly, felelősségteljes és a mindenjáunk által közösen, de szívesen vállalt munka az alapja. [...] Ha valahol alakulhat egy jó nevű magyar egyesület, úgy az itt Bostonban alakulhat. minden túlzás nélkül állíthatom, hogy itt, Bostonban és környékén telepedett le Amerika emigrációs magyarságának tudományos, művészeti, valamint műszaki képviseletének számottevő része”.³³

Végül épp a forradalom évfordulóján, 1964. október 23-án alakult meg a Hungarian Society of Boston, magyar nevén a Bostoni Magyar Egyesület. Az egyesületté válás jelentőségét nem véletlen emelte ki Beérné Csató Márta: „Bár az is igaz, hogy sok helyen el sem jutnak odáig, hogy egyáltalán egyesületet építsenek. Talán ahol van, az minden ’56-osoknak köszönhető”.³⁴

Az első elnök a fent idézett levelet jegyző Danó Sándor lett, aki már korábban is vezéralakja, „elöljáró” volt a magyar összejöveteleknek. Vele az élen 11 fős vezetőség kezdte meg működését, köztük pénztáros és titkár is.³⁵ Farkas Imre így emlékezett erre: „Tizenegy tagú vezetőséget választottunk, elnököt, pénztárost, titkárt – és attól kezdve évente jelenést kellett küldeni tevékenységünkrol a megfelelő közigazgatási irodának”.³⁶ A megalakulást követően egy új irányvonalláról kell beszélni: az addig minden élesebb kontúrokkal formálódó közösségi élet kapott immár hivatalos kereteket, most viszont ezt kellett oly módon megrölni tartalommal, hogy a korábbi értékek megőrzése mellett valami többletet is tudjanak kínálni. Mindezt pedig szabályozott, kötelezettségekkel járó működés, modus vivendi szerint.

33 MMEI. Danó Sándor körlevele a bostoni magyarokhoz. H. é. n. [1960-as évek első fele].

34 Kurucz D.: Ottantól az Újházáig i. m. 87.

35 Uo. 78.

36 Uo. 52.

A szobor felállítása: előkészületek

A szobor felállításának ötlete az 1980-as évek elején vetődött fel először, akkor, amikor az Egyesület már szűk húsz éve működött. A forradalom 25. évfordulóját az Egyesület 1981-ben a Faneuil Hallban és a Park Plaza Hotelben ünnepelte meg, arra törekedve, hogy méltó keretek között kerüljön sor a megemlékezésre. Az egyházi szertartásokat Humberto Sousa Madeiros bíboros, Boston portugál származású püspöke és Varsányi Vilmos, a Rhode Island-i Providence-ben élő pápai vikárius celebrálta, az amerikai himnuszt Jan Mulin, a Stanisław Moniuszko Musical Society vezetője énekelte el. Az ünnepi beszédet Edward J. King, Massachusetts kormányzója mondta, majd Pásztor László, az Amerikai Magyarok Országos Szövetsége/National Federation of American Hungarians (AMOSZ) végrehajtó bizottságának elnöke beszélt, végül a Rab Nemzetek („Captive Nations”) és más nemzeti testületek képviselői jutottak szóhoz.³⁷

A résztvevők névsora magában sokat elmond arról, hogy meglehetősen széles körű érdeklődés övezte Bostonban a magyar forradalom emlékét negyed évszázad távlatából. Ekkor érlelődött meg végleg az elhatározás, hogy a 30. évfordulót az Egyesület egy emlékmű felállításával ünnepelje meg. Először az a gondolat merült fel – Hidy Rozália egy kolozsvári útját követően –, hogy kopjafát állítsanak fel, de ez nem nyerte el a többség tetszését.³⁸ Végül egy szobor felállításáról született döntés, vállalva a kivitelezés nehézségeit.

Az elhatározást rövidesen követték a tettek, és megkezdődött az adakozás a felállítandó szoborra. 1983. január 23-án a vezetőségi ülésen napirendi pont volt az ún. Szoborbizottság felállítása. Ekkorra már a szoborra összesen 9300 dollár gyűlt össze adakozások révén, amelyből lejöttek költségek (példának okáért a Park Plazában tartott vacsoráé), így maradt meg 5524,60 dollár, amiből 5000 dollárt speciális, zárt számlára helyeztek, ahol kamatozott további 460 dollárt. A Colonnade Hotelben tartott rendezvényen további 2400 dollárt sikerült összegyűjteni, tombola stb. révén. Az ezekről tájékoztató, Masszi Lajos elnök által jegyzett levélből másolatot az alábbiak kaptak (vélhetően mint vezetőségi tagok, bár ez nem derül ki egyértelműen): Bene Gabriella, Csóka Jenő, Fülöp Károly, Jakabovits Tamás, Hidy Rozália (Rosie), Papp Miklós, Serényi Péter, Székely András, Toldalagi Marianne és Várnay Tibor.³⁹

A Szoborbizottság 1983-ban végül valóban létrejött, mégpedig az Egyesület egyik legtekintélyesebb tagja, Kristóffy Iván irányításával. Alapvető feladata a leendő szobor elkészülésével kapcsolatos mindenmű tevékenység koordinálása volt, így például az adományok gyűjtése, illetve a művészeti pályázat kiírása is. Kristóffy Ivánon kívül

37 MMEI. Az Egyesület meghívója az 1956. évi forradalom 25. évfordulójáról megemlékező ünnepségre. H. é. n. [1981 októbere].

38 Kurucz D.: Ottontól az Újházáig i. m. 107.

39 MMEI. Masszi Lajos elnök levele Kristóffy Ivánnak. Milford, 1983. jan. 31.

a bizottság tagja lett Csóka Jenő, Fülöp Judit, Hidy Rozália, Jakobovits Tamásné, Masszi Lajos, Papp L. Miklós, Reiszner László, Toldalagi Marianne, Farkas Lilly, Farkas Imre, Kruy Sarolta és Bene Gabriella.⁴⁰

Miközben azonban az Egyesület történetének legnagyobb szabású kezdeményezése sikeresen haladt a megvalósulás felé, ezzel párhuzamosan legsúlyosabb válsága bontakozott ki: egy tisztújítást követően Masszi Lajos leköszönő elnök, illetve a hivatali utódja, Bene Gabriella vezette felek között mind súlyosabb ellentét alakult ki, amely végül perbe torkollott.⁴¹ E helyt nincs mód részletezni az elhúzódó, terméketlen torzsalkodást. 1983. október 23-án a zavaros időszak úgy ért zárult le, hogy Bene Gabriella újratámasztásának szabályos voltához immár nem férhetett semmilyen kétség, ezzel az Egyesület történetének legsúlyosabb válsága véget ért.

E terméketlen és megesztő viszállykodás ellenére a szobor költségeit célzó pénzgyűjtés folyamata nem szakadt meg. Hatékonynak bizonyult Kristóffy Iván, a Szoborbizottság elnöke érvelése: „Akkor már 10 000 napja voltunk itt, így azt mondtam, hogy mindenki adja legalább egy napi keresetét a 10 000-ből, mióta a szabad világban él és – képzelje – mindenki adott!”⁴² Balogh Károly pedig kollégáit, az amerikai orvostársadalom jeles képviselőit szólította meg sikerrel.⁴³

Ekkorra már a Szoborbizottság magáénak tudhatta a Liberty Square Park Association, egy tehetős, lokálpatriota érzületekkel felvértezett üzletemberekből álló társaság hathatós támogatását, az élén annak vezetőjével, Sargent Collierrel,⁴⁴ aki egy nagyon komoly háttértertanulmányt⁴⁵ is készítetett, amely a tér történelmi múltjáról szólt. Ó és Devens H. Hamlen voltak a kivitelezés legnagyobb támogatói – nem „csak” erkölcsi- leg.⁴⁶ A munkát a Liberty Square-en működő üzletek vezetői megrendelték. A szobor ügye mellé állt az Edward Ingersoll Browne Fund, amely a Liberty Square Park

40 Kurucz D.: Ottontól az Újházáig, i. m. 43.

41 Az egyesületi viszállyal kapcsolatos sajátos irodalmi emlékekre nézve: *Katona Csaba: Bostoni balladák*, avagy két kisei paszkvillus egy egyesületi tisztújításról. In: Doromb. Közköltészeti tanulmányok, 5. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp. 2017. 359–376.; *Katona Csaba: A Massachusettsi Magyar Egyesület belvízálýának egy verses emléke 1983-ból*. ArchivNet 17. (2017) 2. (<http://www.archivnet.hu/a-massachusettsi-magyar-egyesulet-belviszalyanak-egy-verses-emleke-1983-bol>, letöltve 2019. jan. 26).

42 Kurucz D.: Ottontól az Újházáig i. m. 109.

43 MMEI. Egy kis magyar közösség nagy vállalkozása. A Szoborbizottság sajtótájékoztatójának sajtóanyaga. H. é. n. [1986 októbere]. 2.

44 MMEI. *Shiela Heinrich: Angels of Vision: Spatial and Temporal Approaches to the Hungarian Revolution Memorial in Liberty Square*. Boston, 1990. Kézirat. (a továbbiakban: *Heinrich, Sh.: Angels of Vision*, i. m.) 7.

45 MMEI. *Leslie Larson: Liberty Square, Boston: Historical Events and Development*. 1986. augusztus 1. Kézirat.

46 Hungarian Revolution Memorial.

(http://www.waymarking.com/waymarks/WM78A6_Hungarian_Revolution_Memorial__Boston_MA, letöltve 2019. jan. 26).

Associationnel együtt a legnagyobb támogatója lett a kivitelezésnek.⁴⁷ 1984. május 18-án először fogadta az Egyesület képviselőit a Boston Art Commission (Boston város művészeti tanácsa) vezetője, Mary Shannon is az emlékmű tárgyában, aki nemhogy nem bizonyult elutasítónak, hanem egyenesen támogatta az elképzelést.⁴⁸ Rövidesen a Boston Landmarks Commission támogatását is sikerült elnyerni.⁴⁹

Az 1984. év végére mintegy 16 000 dollár jött össze különböző magánadományokból, valamint az In the Spirit of '56, For the Spirit of '56/'56 szellemében, '56 szelleméért címmel megrendezett jótékonyiségi koncert bevételeiből.⁵⁰ Fontos rámutatni arra, hogy az adakozók között korántsem csak magyarok szerepeltek, hiszen a céllal sokan egyetértettek az amerikaiak közül is. Leslie Simons nevét például mindenki ki kell emelni a pénzügyi segítségen messze túlmutató tevékenysége okán.⁵¹ Az adományok 26 (más források szerint 23)⁵² államból érkeztek a szoborra, emellett Kanada több tartományából is jött pénz a megvalósításra,⁵³ de érkezett adomány Grönlandról és Szaúd-Arábiából is.⁵⁴ De jellemző példa volt, hogy Farkas Imre főnöke, aki elégedett volt beosztottja szorgos munkájával, egymaga ötezer dollárral járult hozzá a felhívást követően a szobor felállításához.⁵⁵

1985. június 25-én Brookline-ban ülésezett a Bene Gabriella által elnökolt vezetőség, ekkor elhangzott, hogy a Szoboralap működésére már 16 018,26 dollár gyűlt össze.⁵⁶

A fent hosszan vázolt válság ellenére a szobrot 1986-ban sikerült felállítani. Amint már esett róla szó, még a 25. évfordulón, 1981-ben felvetődött ötlet kivitelezését '83-tól a Szoborbizottság irányította: Serényi Péter, Kristóffy Iván, Csóka Jenő, Fülöp Judit, Hidy Rozália, Jakobovits Margit, Masszi Lajos, Papp L. Miklós, Reiszner László, Toldalagi Marianne, Farkas Lilly, Farkas Imre, Kruy Sarolta és Coburn Bene Gabriella. Ők tartották kézben a pályázatok sorsát is, amelyek közül első körben nyolcat választottak ki. Serényi Pétert, a Northeastern University Művészettörténeti tanszékének professzorát Kristóffy Iván beszélte rá, hogy vállalja el annak a bizottságnak a vezetését, amelyik ezek közül kiválasztja a győztest.⁵⁷ 1985 novemberében döntöttek is, hogy ki készítheti el az emlékművet.⁵⁸

47 MMEI. To commemorate those who never surrendered. Az 1986. évi szoborátadás programja. H. é. n. [1986 októberé]. 9.

48 Heinrich, Sh.: Angels of Vision i. m. 11–12.

49 To commemorate, i. m. 9.

50 Kurucz D.: Ottontól az Újhazáig i. m. 43.

51 Uo. 43.

52 Egy kis magyar i. m. 1.

53 To commemorate i. m. 9.

54 Egy kis magyar i. m. 1.

55 Kurucz D.: Ottontól az Újhazáig i. m. 109.

56 MMEI. Jegyzőkönyv vezetőségi ülésről. H. n. [Brookline], 1985. jún. 25.

57 Heinrich, Sh.: Angels of Vision i. m. 12.

58 To commemorate i. m. 9.

A végső győztes pedig Hollósy György (Gyuri Hollósy) németországi születésű, kansasi illetőségű, ám magyar származású szobrász Aspiration for Liberty/Törekvés a szabadságra című alkotása lett. A szobor pontos leírása alább olvasható: „A szobor gránit alapon álló, 4 ½ méter magas bronz emlékmű. Alsó tömbje a fejekre és arcokra nehezedő kövekkel az elnyomást szimbolizálja. Ebből a tömbből férfialak nő ki, magasra tartva a lyukas zászlót. A zászló fölé magasodó nőalak az ország jelképe, kinyújtott karjában kisgyermek: a jövő és remény szimbóluma”.⁵⁹

Hollósy György ekkor a lindsborgi Bethany College tanára volt,⁶⁰ szülei a második világháború után telepedtek át előbb Németországba, onnan pedig 1955-ben az Egyesült Államokba, közelebbről Clevelandbe. A szobrász nem csupán munkának tekintette a szobor elkészítését, hanem átérezte az abban rejlő küldetést is. Elkötelezettségét az alapozta meg, hogy édesapja, Hollósy Ervin, a clevelandi magyarság egyik legaktívabb képviselője volt, aki az 1956 utáni emigráció segélyezésében is részt vett.⁶¹ A szobor pályázata névtelenül nyert, majd három modellt követően a művész elkészítette a makettet is.⁶²

A hely, amelyet kiválasztottak a mű számára, mint már volt róla szó, Boston belvárosának frekventált helyszíne, a Liberty Square (Szabadság tér) lett. A tér nevének eredete a 18. századhoz kötődik, 1765. augusztus 14-éig itt magasodott a brit vámhivatal (stamp office vagy tax office) épülete, amit a függetlenségi lázban égő bostoniak azért rombolttak le, hogy kifejezzék tiltakozásukat az új vámok életbe léptetése ellen, ezt az eseményt pedig az amerikai függetlenségi háború egyik előzményeként értékelték utóbb.⁶³ A tér jelenlegi nevét 1793. január 24-én kapta meg, amikor pedig itt ünnepelték a bostoniak – egyebek mellett 21 ágyúlövessel – a franciaországi forradalmi eseményeket.⁶⁴ Méltó helyre került tehát a magyar forradalom évfordulóján az emlékmű, egyaránt visszatalva az amerikai, a francia és a magyar szabadságért egykor folytatott küzdelmekre.

A szobron emléktábla idézi fel John F. Kennedy elnöknek azt a beszédét, amit New York-ban, a Hunter College-ben 1960-ban még fiatal szenátorként mondott: „October 23, 1956 is a day that will live forever in the annals of free men and nations. It was a day of courage, conscience and triumph. No other day since history began has shown more clearly the eternal unquenchability of man's desire to be free, whatever the odds against success, whatever the sacrifice required”.⁶⁵ Vagyis: „1956. október 23-a egy olyan nap, mely örökre be van írva a szabad emberek és nemzetek krónikájába. A bátoraság, a lelkismeret és a diadal napja volt. Nem volt még egy olyan nap a történelem kezdete óta,

59 Egy kis magyar i. m. 1.

60 To commemorate i. m. 10.

61 Kúrucz D.: Ott hontól az Újhazaig i. m. 106.

62 Heinrich, Sh.: Angels of Vision i. m. 12.

63 Uo. 8–9.

64 Hungarian Revolution Memorial i. m.

65 To commemorate i. m. 7.

mely világosabban szemléltetné az ember örökké olthatatlan szabadságszomját, legyen bármennyire is csekély esély a sikerre, követeljen az bármennyi áldozatot is”.⁶⁶

Ennek a Kennedy-idézetnek azért volt kiemelt jelentősége, mert csak olyan szöveg kerülhetett ide, ami megfelelt a korabeli „politikai korrektség” ismérveinek, azaz nem lehetett túlzottan sértő a Szovjetunió felé. Farkas Lilly szavaival élve az alábbiak történtek: „Sok harc volt a várossal a szobor talapzatán található felírás kapcsán. Nem engedték saját szavainkkal megfogalmazni a kommunizmus bűneit, akkor még a szovjetek nagyhatalom voltak, nem lehetett róluk akármit egy emléktáblára írni... Nem tartották politikailag megfelelőnek, hogy bronzlapon nyilvánítsuk a szoborhoz fűzött saját gondolatainkat. De találtam egy idézetet John F. Kennedy beszédéből, amit a forradalom első évfordulóján mondott, és ezt Bostonnak jóvá kellett hagynia”.⁶⁷

Valóban, Mary Shannon, a Boston Arts Commission vezetője jelezte, hogy a szovjet elnyomók „direktben” nem szerepelhetnek semmilyen feliraton, kerülendő a diplomáciai botrányokat.⁶⁸ Az emlékmű talapzatát díszítő ajánlás kapcsolja össze Kennedy gondolatát és a szobor reményre utaló üzenetét: „To commemorate those who never surrendered. Hungary, October 1956.” A Kennedy-idézet minden érintett számára elfogadható volt.⁶⁹

Az 1986. évi átadás sajátos körülmények között ment végbe, mert a szobrász, valamint felesége, Marjorie Carhart és három asszisztense csak két nappal az ünnepélyes átadás előtt érkeztek meg, és kezdtek neki a mintegy 300 darabból álló bronzszobor összerakásának.⁷⁰ A megfeszített munka a hűvös őszi éjszakában reflektorfényénél is folyt, ráadásul nem készült el minden darabja, így például a zászlót egy igazi zászlóval, mégpedig 1956-os lyukas zászlóval helyettesítették. Sőt az egyik szoboralak által tartott csecsemőt, mivel nem bírta volna el a szeles időben az ideiglenesen összerakott szobor a súlyt, szintén helyettesítették, de ez szerencsére nem volt feltűnő.⁷¹ Székely Benedek szavai eleven erővel idézik fel a történeteket: „Szegény Hollósy Gyuri és persze szegény mindenjában. Több napon át rakosgattuk össze a több mint kétszáz fémdarabot”.⁷²

A munka mellett szerencsére arra is volt idő, hogy az Egyesület és a Liberty Square Park Associates szervezésében sor kerüljön egy fogadásra a bostoni Batterymarch Streeten, ahol a meghívottaknak módjuk volt találkozni a művésszel 1986. október 24-én.⁷³

66 Kurucz D.: Otthontól az Újházáig i. m. 106.

67 Uo. 109.

68 Heinrich, Sh.: Angels of Vision i. m. 12.

69 Uo. 9.

70 Uo. 13.

71 Kurucz D.: Otthontól az Újházáig i. m. 111.

72 Uo. 112.

73 MMEI. Meghívó a Massachusettsi Magyar Egyesület és a Liberty Square Park Association 1986. október 24-i pezsgős fogadására. H. n. [Boston], 1986. október 15.

1986: az első átadás

1986. október 26-án, vasárnap jött el az átadás napja. A program méltó volt az emlékmű rangjához és a forradalom 30. évfordulójához egyaránt. A nagyszabású rendezvény első részének a közelben levő történelmi Faneuil Hall adott otthont, ahol először az amerikai himnusz hangzott el, amelyet a New England Conservatory kamarakórusa énekelt David W. Hodgkins vezetésével. Ezután az Egyesület részéről Farkas Imre tartott előadást arról, hogyan jelent meg az amerikai sajtóban az 1956. évi magyarországi forradalmi események híre. Farkas Imre után ismét a kamarakórus következett, amelyik Bárdos Lajos Szeresd Hazádat! című, Reviczky Gyula versére írt zeneművet tolmacsolta a közönségnek. Utána Massachusetts állam kormányzójának, Michael S. Dukakisnak, a Demokrata Párt 1988. évi elnökjelöltjének a felesége, Kitty Dukakis (Dickson) mondott beszédet, amit a kamarakórus előadása (Kodály Zoltán Felszállott a páva című műve) követett.⁷⁴

A tényleges átadás, a leleplezés helyszíne természetesen a Liberty Square volt. Itt először az elnök mondott köszöntőt az Egyesület részéről, majd a leleplezést követően a kamarakórus és a jelenlevők a magyar Himnuszt énekelték el. A Himnusz után William I. Varsányi atya imája következett, majd Hollósy György, az alkotó szavait követően Boston város polgármestere, Raymond L. Flynn tartott beszédet. Utána Pongrátz Gergely, a Corvin Köz legendás parancsnokának emlékezését hallgathatta meg az ünneplő közönség, végül pedig a Szoborbizottság vezetője, Kristóffy Iván szavai hangzottak el, mielőtt a virágokat és koszorúkat elhelyezték volna a szobor talapzatán.⁷⁵

Michael S. Dukakis említésekor még egy dolgot fontos felidézni. Ő ekkortájt az Amerikai Egyesült Államok egyik legtekintélyesebb politikusa volt Massachusetts kormányzójaként (először 1975 és 1979, majd 1983 és 1991 között töltötte be ezt a posztot), nem véletlen, hogy 1988-ban ő volt idősebb George Bush ellenfele az elnökválasztáson. A görög származású politikus magyar forradalom iránti elkötelezettségét az is mutatja, hogy 1986-ban kormányzói proklamációt adott ki a forradalomra emlékezve, 1986. október 23-át a Magyar Szabadságharcosok Napjává (National Hungarian Freedom Fighters Day) kiáltva ki.⁷⁶ Mint már korábban láthattuk, ez nem volt szokatlan kezdeményezés, hiszen hasonló módon járt el 1961-ben John A. Notte Rhode Island kormányzójaként, ám mégis jelentős gesztusnak tekinthető.

A szobor átadásával a bostoni magyar közösség látványos és maradandó formában tudott megemlékezni 1956 hőseiről, ám rövidesen csalódottan vették tudomásul, hogy az alkotást átmenetileg el kell távolítani helyéről a Liberty Square felújítása okán. Ám épp

74 To commemorate i. m. 4.

75 Uo. 4.

76 MMEI. Michael Stanley Dukakis, Massachusetts kormányzójának kiáltványa. H. é. n. [1986 októbere].

ez a szerencsétlennek tűnő tényező tette lehetővé, hogy a szobor – statikus problémáit kiküszöböltre és teljességeiben – épp a változás évében, 1989-ben kerüljön ismét a helyére egy második felavatás keretében. Bornemisza Éva szavaival világítják meg, hogy mekkora jelentősége volt az emlékmű átadásának az Egyesület életében: „A szobor létezése után ugyanis nagyon fellendült az egyesületi élet. Tulajdonképpen a szobor tervezőbizottság megalakulása volt a vízválasztó”.⁷⁷

1989 a változás évének bizonyult minden tekintetben, mert a magyarországi demokratikus ellenzék olyan személyiségeinek bostoni látogatását eredményezte, mint például Demszky Gábor, Fodor Gábor, Hankiss Elemér, Kemény István, Kornai János, Magyar Bálint, Orbán Viktor, Rácz Sándor, Stumpf István. Emellett Csehszlovákiából Duray Miklós író, aki mellett korábban kiállt az Egyesület, vagy Romániából (Erdélyből) Markó Béla és Toró T. Tibor, a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége vezető politikusai látogattak Bostonba.⁷⁸

1989: a második átadás

Szimbolikusnak is tekinthető tehát, hogy épp 1989-ben került véglegesen a helyére a magyar szabadságharc emlékműve is. Ez év május 7-én az alábbi program szerint avatták fel ismét a Liberty Square-en álló szobrot a délután 14:00 órakor kezdődő ünnepség keretében. Először Sargent Collier, a Liberty Square Park Associates elnöke bemutatta a vendégeket, majd történeti áttekintést adott. Ezt követően a Spectrum Singers előnekelte a francia himnuszt, a Marseillese-t. A magyar Himnuszt is ők énekelték el, majd Raymond R. Flynn, Boston polgármestere, illetve az Egyesület nevében Gereben István, az Amerikai Magyar Szabadságharcos Szövetség társelnöke beszélt. Hollósy György, a művész is felszólalt, majd a szobor leleplezését követően John Kerry szenátor mondott beszédet. A Szoborbizottság nevében Kristóffy Iván és Jakobovits Margit szolt az ünneplő tömeghez. Az emlékművet Devens H. Hamlen és Raymond L. Flynn polgármester adták át, míg Sargent Collier és Clinton Ross pénztáros vették át a Liberty Square Park Associates nevében. Végül Kristóffy Iván és Jakobovits Margit megkoszorúzták az emlékművet, zárásként pedig az America the Beautiful hangzott el.⁷⁹

A „drámai szobor,” ahogy a Boston Globe írta, új, egyszerűbb talapzatot kapott. Az emlékmű ma is a Liberty Square-en áll, meghatározó eleme Boston belvárosának. A szobor kisebb, bronz másolata pedig Budapesten a Nemzeti Múzeumban található. A szobor máig a bostoni október 23-i ünnepség kiemelt színhelye.

77 Kurucz D.: Ottontól az Újházáig i. m. 88.

78 Uo. 54.

79 MMEI. A Liberty Square-en álló emlékű átadásának programja. H. n., 1989. máj. 7.

Hogyan lehet összegezni az tanulmányom elején feltett kérdésekre a választ? A Bostonban új hazát kereső magyarság képviselői keresték a lehetőséget arra, hogy kettős identitásuk magyar felét kifelé is reprezentálni tudják, egyúttal pedig őrizzék a forradalom emlékét. Erre legalkalmasabbnak egy köztéri emlékmű bizonyult, amely mindenki számára érthetően, a beszélt nyelvektől függetlenül fejezi ki üzenetét. Ehhez megtalálták azt a helyszínt, amely fizikai és szimbolikus téren is a legmegfelelőbb volt: a Liberty Square-t, amelynek neve, hagyományai teljes mértékig illeszkedtek a felállítandó szobor eszmeiségéhez. Az, hogy elnyerték Boston város és Massachusetts állam támogatását, hogy a helyszín kiválasztását támogatták, világosan jelzi, hogy kezdeményezésük illeszkedett az amerikai értékrendhez, szabadságfelfogáshoz. Az pedig, hogy tehetős üzletemberek, a New Englandben hagyományosan erős civil szféra, a polgárság is melléjük állt, szintén erre utal. Valamint arra is, hogy az 1956-os magyar forradalom nemzeti függetlenségi jellege mellett az egyetemes szabadságjogokért folyó harcként jelent meg az amerikaiak szemében. A szerencsés véletlennek köszönhetően pedig szimbolikus ereje lett annak is, hogy a második átadás a magyar demokrácia kezdetének évében, 1989-ben történt meg. Azaz éppen abban az évben, amikor leomlott az 1956 forradalmárai által elsöpörni kívánt szovjet típusú állam.

Bibliográfia

Források

- Coriden, Guy E.: Report on Hungarian Refugees. National Archives and Records Administration. Record Group 263: Records of the Central Intelligence Agency, 1894–2002, series: Articles from „Studies in Intelligence”, 1955–1992. File Unit: Winter 1958: 15-2-1.
- Massachusettsi Magyar Egyesület Irattára (MMEI). A Liberty Square-en álló emlékű átadásának programja. H. n., 1989. máj. 7.
- MMEI. A Magyar Központ meghívója a tagságnak. Boston, 1959 januárja.
- MMEI. Az Egyesület meghívója az 1956. évi forradalom 25. évfordulójáról megemlékező ünnepségre. H. é. n. [1981 októbere].
- MMEI. Danó Sándor körlevele a bostoni magyarokhoz. H. é. n. [1960-as évek első fele].
- MMEI. Egy kis magyar közösség nagy vállalkozása. A Szoborbizottság sajtótájékoztatójának sajtóanyaga. H. é. n. [1986 októbere]. 2.
- MMEI. Jegyzőkönyv vezetőségi ülésről. H. n. [Brookline], 1985. jún. 25.
- MMEI. John A. Notte, Rhode Island kormányzójának kiáltványa. H. é. n. [1961 októbere].
- MMEI. Leslie Larson: Liberty Square, Boston: Historical Events and Development. 1986. augusztus 1. Kézirat.
- MMEI. Masszi Lajos elnök levele Kristóffy Ivánnak. Milford, 1983. jan. 31.
- MMEI. Meghívó a Massachusettsi Magyar Egyesület és a Liberty Square Park Association 1986. október 24-i pezsgős fogadására. H. n. [Boston], 1986. október 15.
- MMEI. Michael Stanley Dukakis, Massachusetts kormányzójának kiáltványa. H. é. n. [1986 októbere].
- MMEI. To commemorate those who never surrendered. Az 1986. évi szoborátadás programja. H. é. n. [1986 októbere].

Szakirodalom

- Bogáti Péter: Udvari káplán, Ács Gida úr, kapitányi ranggal. In: Mihelyst gyertyámat eloltom... Bostoni jegyzetek, 1856–1863. Vál. Bogáti Péter. Bp. 1989.
- Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza, 1945–1985. Bp. 1989
- Ellery, Harrison – Bowditch, Charles Pickering: The Pickering Genealogy: being an account of the first three generations of Pickering Family of Salem, Mass., and of the descendants of John and Sarah (Burrill) Pickering, of the third generation. Cambridge, 1897.

- Fornet Kornél: Amerika rokonszenve a magyar szabadságharcz férfiai iránt. 1848–49. Történelmi Lapok 2. (1893) 7. sz.
- Hablicsek László – Illés Sándor: Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai. Statisztikai Szemle 83. (2007) 2. sz. 157–172.
- Katona Csaba: A Massachusettsi Magyar Egyesület belvízszályának egy verses emléke 1983-ból. ArchivNet 17. (2017) 2. (<http://www.archivnet.hu/a-massachusettsi-magyar-egyesulet-belviszalyanak-egy-verses-emleke-1983-bol>)
- Katona Csaba: Bostoni balladák, avagy két kései paszkvillus egy egyesületi tisztújításról. In: Doromb. Közköltészeti tanulmányok, 5. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp. 2017. 359–376.
- Katona Csaba: Megőriztük a hidakat. A Massachusettsi Magyar Egyesület története. Boston. 2017.
- Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. Külügyi Szemle 9. (2010) 4. sz.
- Kecskés D. Gusztáv: A „példa nélküli lehetőség”. Bizalmas CIA-cikk az 1956-os magyar menekültek titkosszolgálati felhasználásáról. Betekintő 10. (2016) 2. sz. (http://www.betekinto.hu/2016_2_kecskes)
- Kurucz Dániel: Otthonról az Újhazáig. A Massachusettsi Magyar Egyesület története/ History of the Hungarian Society of Massachusetts, Inc., 1964–2014. Kézirat.
- Lowell, Delmar Rial: The Historic Genealogy of the Lowells of America from 1639 to 1899. Rutland, 1899.
- Prágay János: A magyar forradalom. Szerk. Tóbiás Krisztián. S. a. r. Katona Csaba. Jegyz.: Hermann Róbert – Katona Csaba. Bev. tan. Csikány Tamás – Katona Csaba. (Tempevölgy Könyvek 23.) Balatonfüred, 2017.
- Sankovitch, Nina: The Lowells of Massachusetts. An American Family. New York, 2017.
- Shiela Heinrich: Angels of Vision: Spatial and Temporal Approaches to the Hungarian Revolution Memorial in Liberty Square. Boston, 1990. Kézirat.
- Soós Katalin: 1956-os menekültek a statisztikai adatok tükrében. Levéltári Szemle 52. (2002) 3. sz.
- Sós Péter János: Magyar exodus. Magyar menekültek Nyugaton, 1956–1959. Bp. 2005
- Szépfalusi István: A legújabb felismerések az 1956/57-es magyar menekülthullámról. Limes 12. (1998) 1. sz. 113–121.
- Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története. Bp. 2000
- Várdy Béla – Várdy Huszár Ágnes: Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarok élete és az óhaza. Szerk. Biernaczky Szilárd. Bp. 2005.

Wagenknecht, Edward: James Russell Lowell: Portrait of a Many-Sided Man. New York, 1971.

Zombori István: A múlt századi Amerika — magyar szemmel. Ismeretlen kézirat a Kossuth-emigrációból. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1976–1977. Szeged 1977.

Internetes oldalak

Hungarian Revolution Memorial.

http://www.waymarking.com/waymarks/WM78A6_Hungarian_Revolution_Memorial_Boston_MA

BODOVICS ÉVA

AZ AMERIKAI KIVÁNDORLÁS ÉGHAJLATTÖRTÉNETI AS- PEKTUSAI: IDŐJÁRÁSI ANOMÁLIÁK ÉS KÖVETKEZMÉNYEIK BORSOD ÉS ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN, AZ 1880-AS ÉVEKBEN¹

Az amerikai kivándorlás okai

A 19. század utolsó harmadában elindult, de leginkább a századfordulót követő első néhány évben tetőző amerikai kivándorlás folyamata túlságosan is összetett történelmi jelenség ahhoz, hogy egyetlen, vagy csupán néhány jól meghatározható okra lehessen visszavezetni. Már csak abból kifolyólag is reménytelen vállalkozás lenne a motiváló tényezők felvázolása, mivel a kivándorlás folyamata maga sem volt egységes, hanem több szakaszra oszlott. Puskás Julianna három szakaszát különböztette meg a közel 35 évig tartó folyamatnak: 1. előkészítő szakasz (1880-as évek előtt), 2. megalapozó szakasz (1880-as évek és 1900 között), 3. kibontakozott szakasz (1900 és 1914 között).² Az egyes korszakok nem csupán a kivándoroltak számának tekintetében eltérőek, hanem a motiváció tekintetében is. Sőt ezek az egyes korszakokon belül is különböztek; más-más indokok vezették például az 1880-as évek elején és mások az 1890-es évek végén kivándorlókat. Éppen ezért nehéz általánosságban a kivándorlás okairól beszálni. Ennek ellenére megpróbáljuk összeszedni azokat a tényezőket, amelyek – korszakonként más-más hangsúllyal ugyan – szerepet játszhattak abban, hogy valaki az ország ideiglenes vagy végleges elhagyása mellett döntött.

Demográfiai nyomás. A 19. század utolsó harmadában a halálozási arányok csökkenésnek indultak; az általános higiéniai és közegészségügyi viszonyok javulásának eredményeképpen egyre többen érték meg a felnöttekkort, és váltak maguk is családalapítókká. Az 1875 és 1885 között kibontakozó demográfiai nyomás hatására egyre többeknek vált nehezebbé a biztonságos megélhetés. A hazai földöröklési rendszer nem tette lehetővé, hogy az egyre több életben maradó örökös között felosztott földterület biztos megélhetést nyújtson. De a gazdaság sem volt képes felszíjni az ily módon megnövekedett számú munkaerőt, mivel egyrészt a mezőgazdaság csak szezonálisan tudott nagyobb

1 A tanulmány az NKFIH FK 128978. sz. 'Tudás, tájkép, nemzet és birodalom' projekt támogatásával készült.

2 Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940. Bp. 1982. 65.

embertömeget foglalkoztatni, állandó jelleggel nem, másrészt az ipar sem tudta befogadni az ily módon feleslegessé vált mezőgazdasági munkásokat, mivel oda szakképzett munkaerőre lett volna szükség. A demográfiai nyomás mint tényező azonban csak a 19. század végére válik meghatározóvá, amikor a 1880-as évek elején születettek elérik a munkaképes kort. Így tehát a kivándorlás kezdeti szakaszában nem tekinthetjük mérvadó oknak.

Egzisztenciális nehézségek. A demográfiai nyomás kapcsán említett öröklési rendszer és a gazdasági szektorok közötti áramlás nehézségeiből fakadó problémák miatt sokak számára veszélybe került a minden nap megélhetés. A többgyeres családok előtt nem sok lehetőség állt gyermekük megélhetésének biztosítására. A hazai aránytalan birtokviszonyokból kifolyólag az agrártársadalomhoz tartozók többsége kis- vagy törpebirtokon élte minden napjait, amelyek már így is alig voltak képesek ellátni az egyre népesebbé váló családokat. Ha ezeket a birtokokat még tovább aprózták az örökösek között, akkor mégannyira sem voltak képesek biztosítani a megélhetéshez szükséges javakat. Éppen ezért a kisbirtokosoknak kiegészítő keresetforrás után kellett nézniük eseti jelleggel, vagy pedig egy másik megélhetési módot választani. Mint írtuk, ez nem ment könnyen, hiszen a nagybirtokokon való mezőgazdasági munka csak idényjelleggel állt rendelkezésre, az iparba és a szolgáltatási szektorba pedig csak a szakképzettség megszerzése után volt lehetőség átmenni. A kivándorlás azonban megoldást jelenthetett a problémára.

Elavult termelési mód. Az előbbiekhöz hozzáartozik, hogy az agrárnépesség tulajdonában lévő kis- vagy törpebirtok nemcsak mérete okán, hanem termékenységből adódóan sem volt képes kielégíteni a család igényét. A kivándorlás által leginkább érintett északi vármegyék területén általában kevés volt a mezőgazdasági szempontból jó minőségű föld, ha volt is, az is több tagban állt,³ amelynek megműveléséhez ráadásul elavult technikát alkalmaztak. A nyomásváltás és a kellő trágyázás elmaradása a talaj termőképességének csökkenéséhez, legrosszabb esetben teljes kimerüléséhez vezetett. A környezeti viszonyok emellett a termeszthető növények spektrumát is beszűkítették; az északi vármegyék zordabb klímája csak a kevésbé igényes rozsnak és burgonyának kedvezett.

Eladósodás, magas adóterhek. Polányi Imre a kivándorlás okait vizsgálva kiemelt figyelmet szentelt a kisbirtokosok anyagi helyzetének.⁴ A 20. század elejére a parasztbirtokok közel 90%-a eladósodott,⁵ ráadásul a kölcsönt gyakorta kedvezőtlenebb feltételek

3 Sáros és Zemplén vármegyében a kisbirtokok általában 8–16 tagban álltak, ami már eleve lehetetlenné tette a korszerű technika alkalmazását. *Polányi Imre*: A kivándorlás kérdéséhez. Az északi megyék és a szlovákanyanyelvűek kivándorlása (1870–1914). Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1. (1964), 245–270., 252. Polányi az OMGE kiadványaira hivatkozik (A parasztbirtok állapota Sáros megyében. Bp. 1885.; *Viczimányi Ödön*: A parasztbirtok állapota Zemplén megyében. Bp. 1884.)

4 *Polányi I.*: A kivándorlás i. m. 253–255.

5 *Király István*: A paraszttság felbomlásának néhány kérdése a XX. század elején. Századok 48. (1952). 2. sz.

mellett (sokszor uzsorára) vették fel, mint a nagyobb földbirtokosok. Helyzetüket tovább nehezítették a magas adóterhek, amelyek kifizetése nemcsak a tartalékaikat emészttette fel, hanem kölcsön felvételére is kényszerítette őket.

Kulturális hagyományok. A demográfiai nyomás kivételével az előbbiekbén említett tényezők nem új keletűek. Egy részük (pl. a környezeti, termelési tényezők) évszázadokra visszanyúlnak, míg mások (pl. a földbirtokrendszer) is már több évtizedes múlttal rendelkeznek. Emiatt az északi régiókban élők körében az időszakos elvándorlás szokása hosszú időkre visszanyúló hagyománnyal bírt.⁶ Más, biztosabb megélhetést nyújtó területek lakosságánál az északi régió népessége sokkalta mobilisabb volt, s a megélhetés érdekében vállalt hosszabb-rövidebb utak (elsősorban az alföldi régió felé) minden napí életük rendszeres tapasztalata volt. Az Amerikába való kivándorlás éppen ezért könnyen beilleszthető volt életmódjukba; csupán a távolság volt nagyobb, mint a korábbi utak során.

Munkalehetőség és magasabb bérök. A pull tényezők⁷ között említhetjük az amerikai gazdaság munkaerőhiányát. Míg a hazai gazdaság nem tudta befogadni a szakképzetlen mezőgazdasági munkásokat, addig a 19. század végén rohamosan fejlődő tengerentúli állam – eleinte – tárt karokkal fogadta a dolgozni akaró, olcsó, a legnehezebb munkát is elvállaló európai munkásokat. Bár ottani viszonylatban a munkabér még mindig alacsonynak volt mondható, hazai tekintetben a kivándorolt munkások a hazai bérök három-négyszeresét, a legnehezebb és legveszélyesebb munkáknál jóval többszörösét is megkeresték.⁸ A vonzó kereseti lehetőségek a gyors anyagi stabilitás megszerzésével kecsegtettek. A meggazdagodás érdekében legtöbben a nehéz és veszélyes fizikai munkáktól sem riadtak vissza. Ók minden bizonnal nem hosszú távra terveztek; a földszerzéshez szükséges tőke megkeresése után vissza kívántak térni Magyarországra.

A tényezők során végigtekintve láthatjuk, hogy többségük, a birtokrendszer, a termelési mód, a magas adóterhek, az ipari és szolgáltató szektorba való áramlás korlátai és a kulturális hagyományok, olyan motívumok, amelyek a 19. század második felében jobbára végig érvényesek voltak. Ha ezek a körülmények adottnak tekinthetők a korszakban, mégis mi változott meg ilyen mértékben, amely a korábbi kismértékű kivándorlás tömegessé válásához vezetett? Úgy véljük, hogy a környezeti tényezőn belül az éghajlat tekintetében érzékelhető változás, amely felerősítve a korábban is fennálló tényezőkből eredő nehéz körülményeket, volt az utolsó cseppek vagy éppen az első lökés a kivándorlás tömeges megindulásához.

6 Fejősz Zoltán: Kivándorlás Amerikába a Zemplén középső vidékről. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 19. (1980), 293–327., 305.

7 A szakirodalom a kivándorlás felé taszító, általában a kibocsátó országban fennálló körülményekre a *push*, míg a befogadó ország által kínált kecsegtető lehetőségekre, amelyek a kivándorlást bátorítják, a *pull* kifejezést használja.

8 Puskás J.: Kivándorló magyarok i. m. 96.

Anélkül, hogy kétségbe vonnánk az imént bemutatott, a kivándorlásban szerepet játszó okokat, a tanulmány célja, hogy nagyobb figyelmet szenteljen a környezeti tényező, s különösen az éghajlat megváltozásának, mint amennyit korábban az kapott. Bár már Polányi Imre is felveti az 1870-es évek természeti csapásainak, és azok következtében előálló rossz termésű éveknek az északi megyék lakossága elszegényedésében játszott szerepét,⁹ a kivándorlások tömeges méretű megindulásával sem ő, sem mások nem kötötték össze.

A dolgozatban a kutatás során felhasznált források és alkalmazott módszerek bemutatása után áttekintést adunk az 1870–1880-as évek éghajlati anomáliáiról, különösen azok mértékéről az északi (Sáros, Abaúj, Gömör és Kishont, Zemplén és Borsod) vármegyékben, összevetve a térség kenyérgabonatermés-eredményeivel. Ezt követően Borsod és Zemplén vármegye kapcsán vizsgáljuk meg közelebbről az éghajlati anomáliák és a rossz termésű évek eredményeként előálló ínséget és annak hatósági kezelését. Bár Borsod vármegye nem számított az amerikai kivándorlás jelentős gócpontjának, lakossága nem maradt érintetlen a folyamattól. Vizsgálatunkban Borsod megye tölti be a viszonyítási pont szerepét, amelyhez a kivándorlás által sokkalta jobban érintett zempléni körülményeket és folyamatokat hasonlíthatjuk.

Források és módszerek

Amikor a kivándorlás kezdeti mozgatórugóit vizsgáljuk, azzal a nehézséggel találjuk magunkat szembe, hogy a folyamat korai szakaszáról jóformán alig áll rendelkezésünkre forrás. Hivatalos statisztikai kimutatással a kivándoroltak számáról csak 1899-től kezdődően bírunk; talán éppen ez lehet az oka, hogy az eddigi kutatások ritkán merészkedtek e korszakhatárnál korábbra a kérdést illetően. Szerencsére az okok feltáráshoz valójában nincs szükségünk arra, hogy pontos kimutatásokkal rendelkezzünk a kivándoroltak számáról, jóllehet nem lenne hátrányunkra, ha felvázolhatnánk, hogy egy-egy térségben mikortól válik tömegessé a külföldre irányuló népességhozmogás. Erre a kérdésre azonban más forrástípusok segítségével is választ találhatunk, hiszen éppen tömeges jellege miatt, az elvándorlás ténye nem maradt észrevétlenül a hatóság előtt sem.

Miután tanulmányunkban egy általánosabb kép felvázolását kíséreljük meg, ezért a lokális, településszintű forrásanyag helyett a megyei közigazgatás iratanyagát használtuk fel kutatásunk során. Abból is elsősorban a vármegyei jegyzőkönyvek, illetve

9 „Az 1870-es évek rossz termései nagy szerepet játszottak az északi megyék különben is gyéren termő földjein gazdálkodó parasztok elszegényedésében; a természeti csapások Árva és Sáros megyéket érintették súlyosan. Az 1880–1900-as éves [sic!] rossz termése pedig Trencsén, Zólyom, Zemplén és ismét Árva és Sáros megyéket tizedelte meg.” Polányi I.: A kivándorlás, i. m. 251.

az azokhoz kapcsolódó iratok voltak nagy segítségünkre. Emellett Zemplén vármegye esetében, tekintve hogy e megye volt az egyik legnagyobb kibocsátó terület, rendelkezésünkre állt a kivándorlással kapcsolatos iratok gyűjteménye.¹⁰ Bár ezen irategyüttes nagyobbrészt az 1885 utáni évekre vonatkozóan tartalmaz feljegyzéseket, kimutatásokat, a tömegessé válás időszakával kapcsolatban is támpontot kínál. Zemplénben az elvándoroltak és visszavándoroltak számát 1879 augusztusától kezdték rögzíteni, ami segítséget nyújt a kutató számára, hogy mely időpontban kezdje meg a vizsgálódást.

Korábbi kutatásunkból kiderült,¹¹ hogy az 1870-es évek második felében jelentkező kedvezőtlen időjárás hatására számos kellemetlen természeti eseménnyel találták magukat szembe az emberek az ország több pontján is. Ezek közé sorolhatók a kisebb-nagyobb árvizek, köztük a 19. század két legnagyobb árvize, az 1878-as miskolci és az 1879-es szegedi árvíz. Ugyancsak erre az időszakra esett az előbbieknél kevésbé súlyos két budapesti (1875, 1876) és az egri (1878) árvíz is, nem is említve a megannyi, kisebb, helyi érdekű áradást és árvizet. A csapadékos és hűvös időjárás hatására több évben is rossz terméseredmények születtek olyannyira, hogy egyes területeken ínség lépett fel. Tudván azt tehát, hogy a kivándorlás szempontjából egyik leginkább érintett vármegyében, Zemplénben éppen az éghajlati szempontból legnehezebb évtől, 1879-től kezdődően kezdték rögzíteni a távozók számát, felmerül a kérdés: van-e összefüggés az éghajlati anomáliák és a hatásukra fellépő gazdasági nehézségek, valamint a kivándorlás tömegessé válása között?

Ahhoz, hogy erre a kérdésre választ adhassunk, nem csupán a már említett források feltáráására van szükség, hanem elengedhetetlen, hogy a térség éghajlati körülményeire vonatkozóan is kutatást végezzünk. Ebben a Meteorológiai Évkönyvek voltak segítségünkre, amelyek 1871-től kezdődően tartalmazzák a – megfigyelési állomások felállításának sorrendjében – az egyes településeken mért hőmérsékleti, légnyomási és csapadékkatitatokat. A kivándorlás által leginkább érintett északkeleti vármegyék területén Eperjesről (Sáros vármegye) bírunk legrégebbre visszamenő éghajlati adatsorral, a többi településről, így Rozsnyóról (Gömör-Kishont vármegye), Kassa (Abaúj vármegye), Tokaj (Zemplén vármegye) csak későbbi évektől vannak instrumentális adataink. Borsod vármegyére vonatkozóan sajnos nincs adatunk, mivel a miskolci meteorológiai állomást csak az 1880-as évek végén állították fel, de rendszeres adatok onnan valójában csak 1900-tól vannak. Korábbi kutatásunkból azonban kiderült, hogy Eger hőmérsékleti és csapadékkatatai bizonyos óvatosság mellett – a későbbi időszak miskolci adatsorával mutatott nagyfokú korreláció okán – felhasználhatók ha nem is a teljes vármegye, de legalább a Bükk térség éghajlatára vonatkozóan.

10 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BAZML) IV. 2405/b. Zemplén vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok, Kivándorlási iratok (a továbbiakban IV. 2405/b.)

11 Bodovics Éva: Árvizek és árvízvédelem Miskolcon a 19. század második felében. Fons, 22. évf. (2015) 3. sz., 375–393.

Az éghajlat és a terméseredmények közötti kapcsolat kimutatásához a terméseredményekre vonatkozó adatokat a Központi Statisztikai Hivatal Évkönyveiből vettük. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a legfontosabb kenyérgabonák, vagyis az őszi búza, a kétszeres és a rozs hektáronként mért produktivitása mutat-e bármilyen összefüggést az éghajlat alakulásával. Feltételeztük, hogy a kényesebb igényű őszi búza terméseredménye a nedvesebb és hűvösebb klíma hatására bizonyos mértékben csökkent értéket mutat majd, míg a kevésbé érzékeny rozs, amely egyébként is jól bírja a hűvösebb, északi éghajlatot, kevésbé reagál negatívan a korszak éghajlati anomáliáira. Előre le kell szögeznünk, hogy az éghajlat és a terméseredmények közötti kapcsolat pontos feltárása vizsgálódásunknál sokkalta alaposabb, több tényezőre (termőterület nagysága, termőföld minősége, egyéb növények terméseredményei) kiterjedő vizsgálatot igényelne, azonban erre kutatásunk jelenlegi szintjén nem vállalkozhattunk. Egyelőre megelégedtünk azzal, hogy kímélik a kettő közötti kapcsolat tényét; az összefüggés mértékének és minőségének vizsgálatát pedig későbbre hagyjuk.

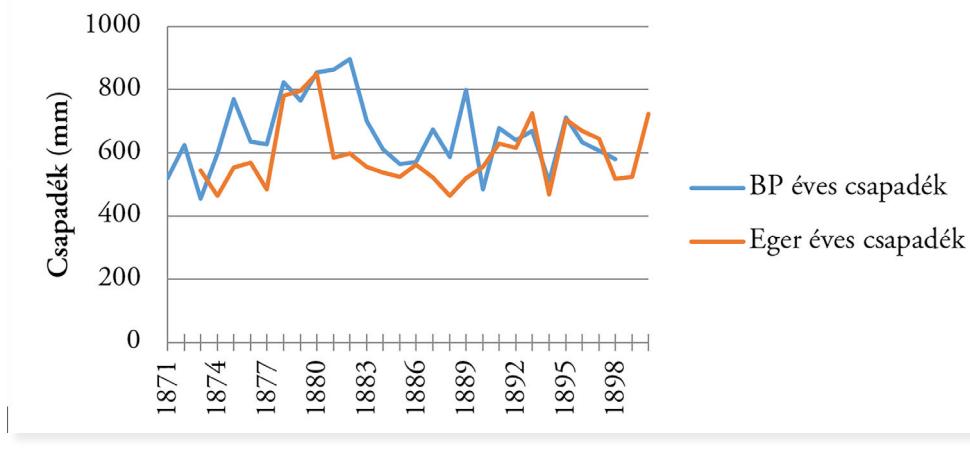
Az 1870-es évek éghajlati anomáliái

Korábbi kutatásaink során, amelyet az 1878. augusztusi miskolci és egri árvíz éghajlati okainak feltárása végett folytattunk, Eger és Budapest hőmérsékleti és csapadékaadtatit elemezve úgy találtuk,¹² hogy körülbelül az 1870-es évek közepétől 1882/1883-ig a korábbi időszaktól eltérő, megemelkedett csapadékmennyisége volt megfigyelhető minden két városban. Említett kutatásunkból az derült ki, hogy 1875/1876 és 1882/1883 között a korábbi és a későbbi évekhez képest jelentősen csapadékosabb volt az éghajlat minden Budapesten, minden pedig Egerben. Az eltérés szignifikánsnak mutatkozott. (1. ábra)

A csapadékmennyisége eloszlását illetően azt találtuk, hogy a kérdéses időszakban, azaz 1874 és 1885 között az elvárásnak megfelelően sok csapadék hullott májusban és júniusban, de magas értéket mutatott a többi nyári és az összes őszi hónap is. Tehát ezekben az években – átlagban – a csapadékos nyarakat esőben bővelkedő ősz követte. Mind a jelentősen megemelkedett csapadékmennyisége, minden pedig a több hónapon keresztül elhúzódó csapadékos időjárás fokozhatta az árvizek gyakoriságát és súlyosságuk mértékét.

12 Budapest vizsgálatát az indokolta, hogy a főváros rendelkezik a legrégebbre visszanyúló hőmérsékleti és csapadékadatsorral a hazai városok közül, így lehetővé válik az anomáliák gyakoriságának, illetve rendkívüliségének vizsgálata. Eger kiválasztását két szempont is indokolta. Egyrészt a hevesi megyeközpontban a miskolcival egy időben került sor pusztító árvízre, másrészről a későbbi időszakra vonatkozóan elvégzett korrelációs vizsgálatok alapján Eger adatait felhasználhatónak találtuk a hiányzó miskolci adatsor helyett. Akkorai kutatásunkba Szegedet is bevontuk – lévén, hogy ott is a vizsgált korszakban került sor egy súlyos árvízre –, ám éppen az árvíz következményeként az adatok hiányosak, így pontos elemzéshez nem alkalmazhatók. A későbbiekben tervezzük, hogy a szegedi adatokat kiváltjuk egy másik dél-alföldi település adatsorával.

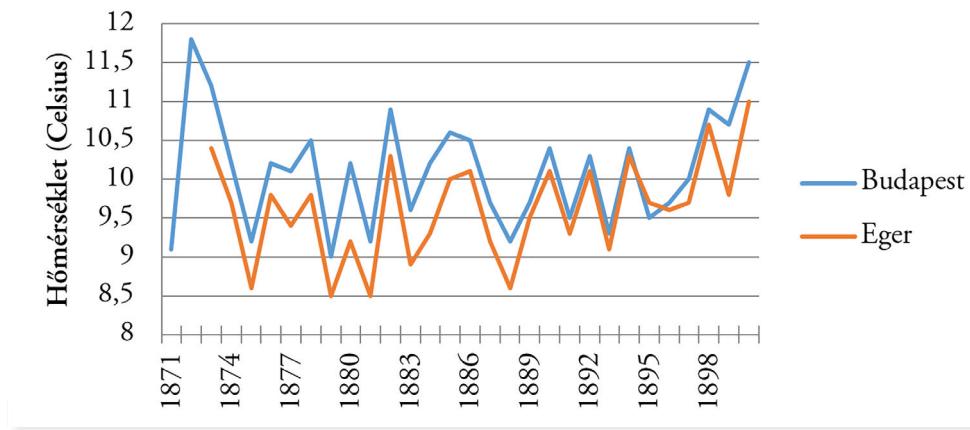
Budapest és Eger éves csapadékmennyisége (1871–1900)

1. ábra

Az adatok forrása: OMSZ meteorológiai évkönyvek; a diagram saját szerkesztés

Budapest és Eger éves hőmérsékletátlaga (1871–1900)

2. ábra

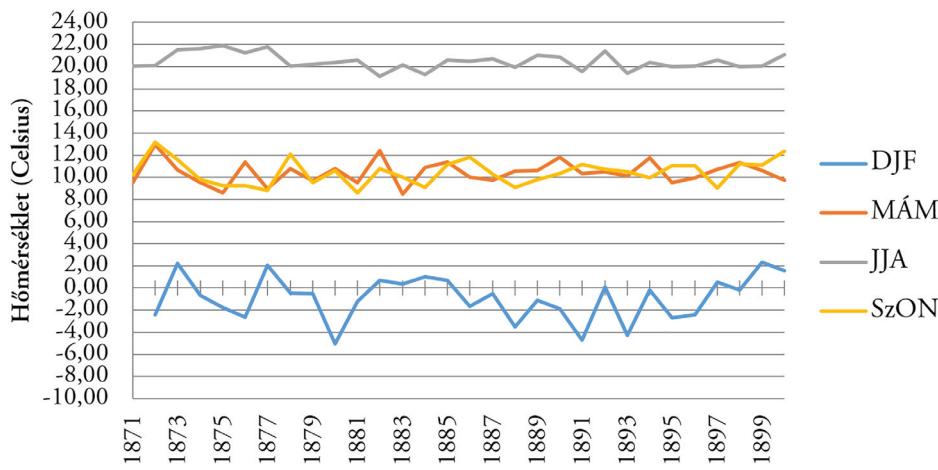
Az adatok forrása: OMSZ meteorológiai évkönyvek; a diagram saját szerkesztés

Az adatokon azt látjuk, hogy minden városban egy elég magas 1872-es értékről előbb fokozatosan, majd 1875-ben hirtelen lecsökkent a hőmérséklet, Budapest esetében körülbelül 3, Egernél körülbelül 1 fokkal. A következő hat évben pedig háromszor is erős lehűlés látható (1875, 1879, 1881).

A vizsgált intervallumon (1875–1881) belül ugyan vannak emelkedések, de a korábbi és a későbbi évek átlagához viszonyítva alacsonyabb; majd csak 1881 után fog tartósabban emelkedni a hőmérséklet. Legközelebb csak 1888-ban fogja megközelíteni ezt az alacsony értéket a hőmérséklet.

Évszakok szerint is megvizsgáltuk az adatokat, hogy tovább árnyalhassuk a képet. (3–4. ábra) Budapest és Eger hőmérsékletdiagramján az látszik, hogy a vizsgált időszak alatt a nyári hónapok (JJA) átlaghőmérséklete kb. 2 fokot csökkent 1877 után. A tavaszi (MÁM) és őszi hónapok (SzON) átlaghőmérséklete is csökkent a kiemelkedően magas 1872. évihez képest,¹³ majd 8 és 12 °C között alakult a század további éveiben (kivétel 1876 és 1882 tavasz, és 1878 ősz: 12 °C felett). A vizsgált időszakban az őszi hónapok is hűvösebbek voltak, csak egyszer ugrott az érték 10 °C fölé, 1878-ban, amikor is kivételesen jó volt a szőlőtermés minősége, legalábbis a megelőző évekhez képest. A tavaszi hónapok átlaga is hasonlóan alakult, kivéve az 1876. és 1882. évet.

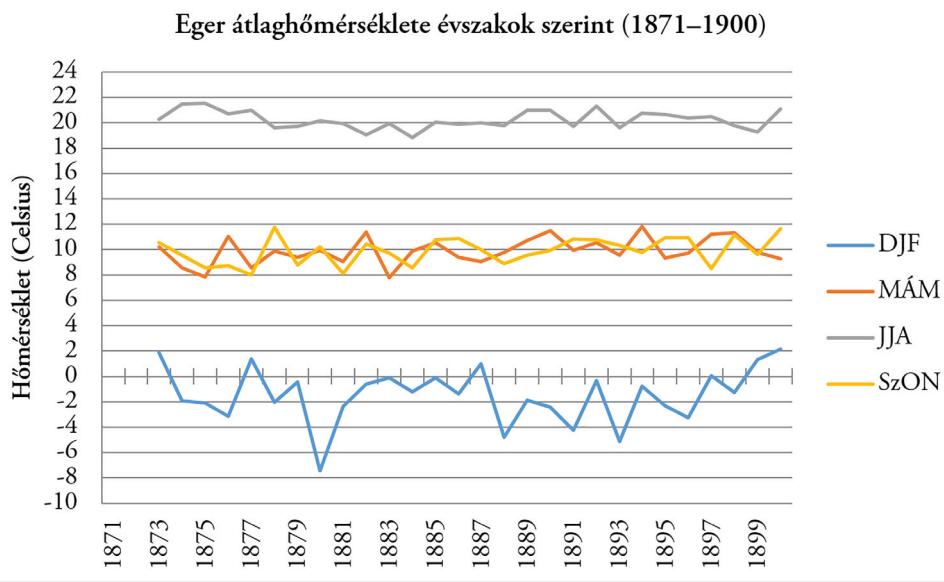
Budapest átlaghőmérséklete évszakok szerint (1871–1900)

3. ábra

Adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

13 Egernél 1872-es őszi adatból hiányzik a szeptemberi hónap, azért ilyen alacsony az érték.

4. ábra

Adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

A továbbiakban Eperjes (Sáros), Rozsnyó (Gömör-Kishont), Kassa (Abaúj), és Tokaj (Zemplén) hőméréséklete- és csapadékadatait vesszük szemügyre, illetve összevetjük a budapesti és egri értékekkel annak érdekében, hogy megvizsgálhassuk, vajon a kivándorlás által leginkább érintett megyékben észlelhető volt-e a budapesti és egri adatsorokban mutatkozó éghajlati anomália, és amennyiben a válasz igen, milyen mértékű volt ez az eltérés a korábbi/későbbi évekhez képest. Végül pedig megyei terméseredmények alapján megpróbáljuk feltárni az éghajlat változása és a termés alakulása közötti kapcsolat fokát.

Elsőként a csapadékadatokat vizsgálva azt láthatjuk a diagramon (5. ábra), hogy a felvidéki városok csapadékmennyisége szintén kiugró értéket mutat az 1878 és 1882 közötti években, bár erősen eltérő ütemben. Eperjesen, Egerhez hasonlóan 1878–1879 volt a kiemelkedő időszak, ugyanakkor az 1880. évben, amely szinte valamennyi város esetében kivételesen csapadékos volt, meglehetősen kevés csapadék hullott. Ebben Rozsnyóhoz igazodik, ahol szintén az átlagnál jóval szárazabb volt az 1880. év.

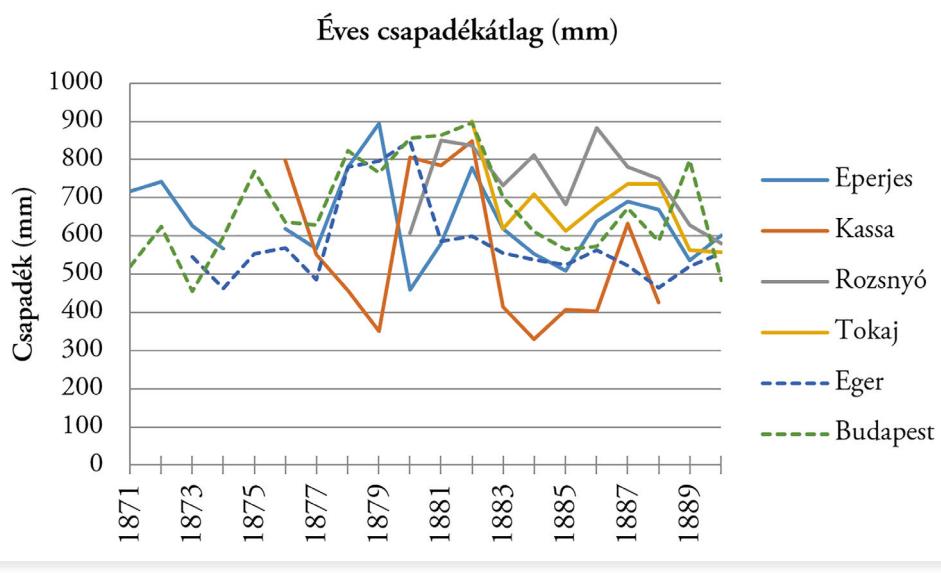
Rozsnyónál csak 1880-tól rendelkezünk adatokkal, így nem zárható ki, hogy az 1878–1879-es év a Gömör megyei városban is rendkívül csapadékos volt hasonlóan a többi településhez.

Kassa adatai egészen meglepő ingadozást mutatnak. A csúcspont az abaúji megyeszékhelyen 1880–1882 között volt, ebben Budapesthez és Rozsnyóhoz hasonlít, ugyanakkor

1879-ben, amikor országosan rendkívüli esőzésekről számoltak be, és minden vizsgált város esetében jelentősen megemelkedett értéket látunk, Kassán egészen száraz, már-már aszályos időszakra utaló értékeket rögzítettek. Ez azért is meglepő, mert szintén a Hernád völgyében, Kassától északra 35-40 kilométerre lévő Eperjesen közel 900 mm csapadékot, valamennyi város közül a legtöbbet, rögzítették. Ezen okok miatt a kassai értékek óvatossággal kezelendők.

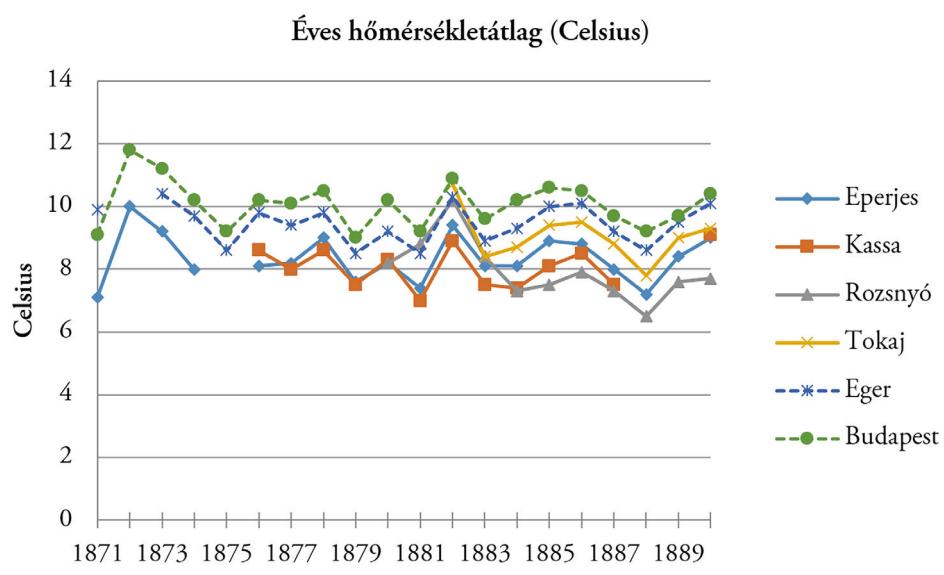
Tokajból sajnos éppen a vizsgált időszak végétől, 1882-től vannak adataink, de ennek az évnek a csapadémennyisége (900 mm) arra enged következtetni, hogy az azt megelőző egy-két év is hasonlóan magas értéket mutathatott, miként a többi település (Kassa, Rozsnyó) esetében.

1882 után valamennyi adatsor esetében mély zuhanást láthatunk (Egerben ez már 1880 után bekövetkezett), s csak Tokajnál és Rozsnyónál ugrik ki 1884-ben, illetve Rozsnyónál még egyszer 1886-ban. Ez utóbbi kiugrást leszámítva láthatjuk, hogy az 1878–1882 közötti csapadékban bővelkedő időszak már nem tér vissza a század hátralevő részében. Természetesen a földrajzi különbségekből következően nagy eltérések mutatkoznak a vizsgált települések csapadékadatsorában, de ennek ellenére jól kirajzolódik, hogy az általunk elemzett periódus csapadék tekintetében felülmúlta a korábbi és későbbi éveket.

5. ábra

Adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

6. ábra

Adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

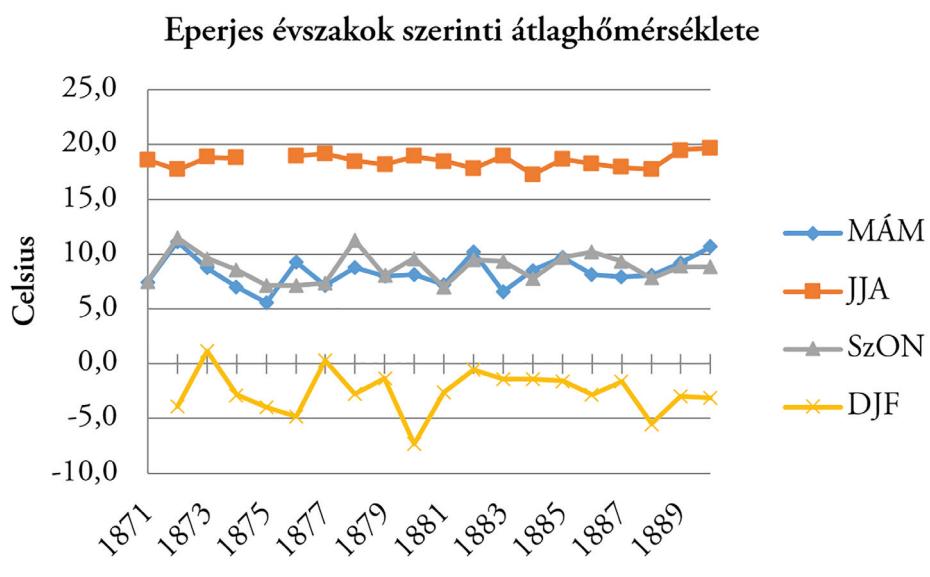
Az éves átlaghőmérséklet változását bemutató diagram már egységesebb képet láttat. A görbékben mutatkozó eltérés alapvetően a földrajzi környezet különbségével magyarázható. Nagyobb eltérést a többi város adatsorához képest egyedül Rozsnyó mutat, de a hőmérséklet alakulása megfelel a trendnek. Összességében azt láthatjuk, hogy az 1875 és 1882 közé eső évek a korábbi és későbbi időszakhoz képest alacsonyabb átlaghőmérséklettel jellemzőek. Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk az 1882. esztendőt, amely minden vizsgált településen a korábbi évekhez képest jelentős hőmérséklet-emelkedést produkált, azt láthatjuk, hogy valójában a hőmérséklet egészen 1890-ig csökkenő tendenciát mutat, melynek mélypontja 1888 volt.

Sajnos a vizsgált városok közül egyedül Eperjes hőmérsékleti adatsora elég hosszú, és viszonylag teljes (mindössze az 1875. évi júliusi és augusztusi adat hiányzik) ahhoz, hogy elvégezhessük a hőmérséklet évszakok szerinti vizsgálatát. Az említett hiányzó adatok miatt az 1875. évi nyári átlaghőmérséklet kivételével jól elemezhető diagramot kaptunk (7. ábra).

Ezen azt láthatjuk, hogy a nyári középhőmérséklet nem mutat nagy kilengéseket, a vizsgált korszakban szinte végig egy szinten, 18,5–19 °C fok körül mozgott. Ellenben a tavaszi és az őszи görbe már több érdekességet tartogat. 1872-től kezdődően erőteljes lehűlést láthatunk, amelyet csak néhány évben szakít meg egy-egy melegebb időszak (1878 ősz, 1882 tavasz, ősz, 1890 tavasz). Ellenben 1876 és 1883 tavaszra rendkívül hidegnék volt mondható, és az 1877 és 1881 közötti tavaszok a maguk 7–8 °C fok körüli

átlagukkal sem számítottak túlságosan kedvezőnek a termésre nézve. Az őszi hónapokban 1872 mellett 1878 magasodik ki, amikor a narratív források szerint a meleg ősz a bortermő vidékeken a korszak egyik legjobb bortermését eredményezte.

Ami a téli átlaghőmérsékletet illeti, Eperjes adatai megfelelnek a budapesti és az egri hőmérsékleti viszonyoknak. Mindhárom városnál megfigyelhető az 1873-tól kezdődő lehűlés, amelyet 1885-től egy újabb követ. A két hűvösebb időszak közötti években viszonylag enyhe telek voltak, kivéve az 1880. évet, amely az előző év rendkívül hideg decemberének köszönhetően az évszázad három leghidegebb tele közé tartozott.

7. ábra

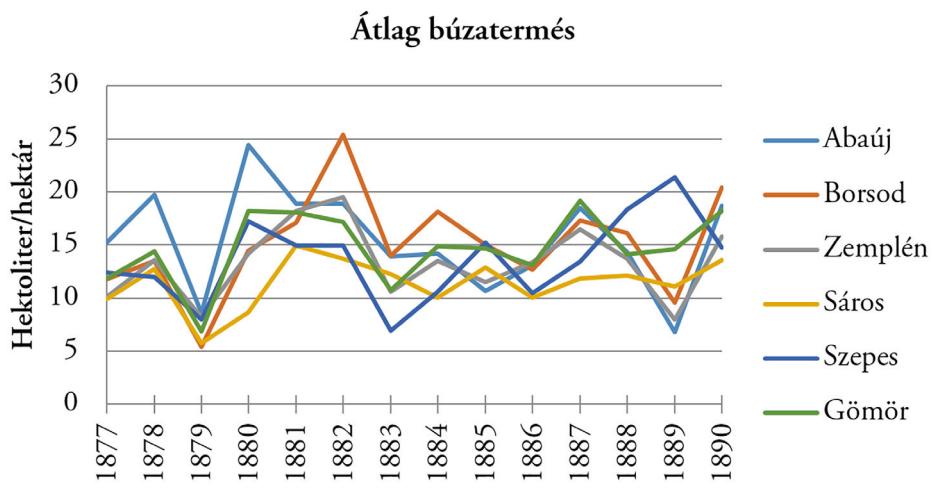
Adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

A következőkben az északi vármegeyek kenyérgabonáinak (búza, rozs és kétszeres) termésátlagát hasonlítjuk össze (8–10. ábra). A búzatermést mutató grafikonon azt láthatjuk, hogy három évben volt jelentős visszaesés, 1879, 1883 és 1889-ben, de ezek közül is a legsúlyosabb az 1879-es év volt, amikor az előző évhez képest felére, harmadára csökkent a hektáronként betakarított búzaszem mennyisége. Ez a mélypont egyértelműen az 1878-as év második felének és az 1879-es év elejének rendkívül csapadékos és hideg időjárásának számlájára írható. Bár már 1878-ban is jelentősen több eső hullott, mint az azt megelőző években, ez még nem mutatkozik az 1878. évi termésátlagban, aminek az az oka, hogy a csapadéktöbblet csak az őszi hónapoktól volt érzékelhető. Ekkorra már azonban betakarították a búzát. 1879-et követően eltérő mértékű emelkedést láthatunk, amelyet követően a búzatermés stagnál 1881–1882-ben, hogy aztán

1883-ra ismét mélyre zuhanjon. Ez a visszaesés feltehetőleg az 1882. évi sok csapadéknak köszönhető. 1887-ig ismét egy stagnáló időszakot láthatunk, majd pedig először enyhén, 1888-at követően meredeken visszaesik a termésátlag. Az 1889. évi mélypont hasonló az 1879. évihez, de annak mértékét nem éri el.

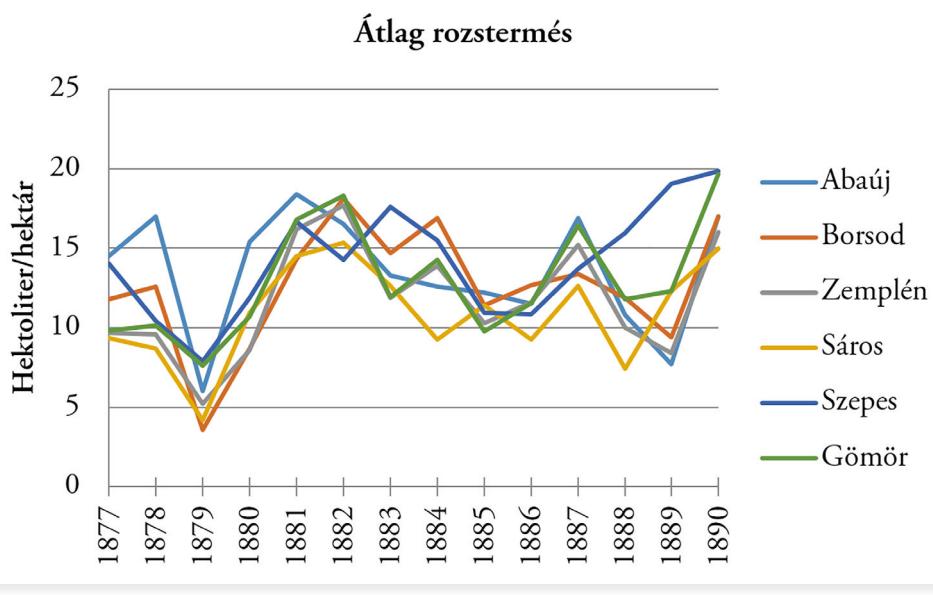
A zab esetében a búzához hasonló mintázatot láthatunk annak ellenére, hogy a zab jobban bírja a hűvösebb és csapadékosabb klímát. 1878 itt is viszonylag jó évnek számított, de a beálló csapadékos időjárás már a zabnak is sok volt; 1879-ben a búzához hasonlóan felére, harmadára zuhant vissza a zabtermés. 1883 azonban nem tekinthető olyan rossz évnek a zab szempontjából, sőt Szepesben még növekedett is a termésátlag. Míg a búzánál 1883 volt a második mélypont, addig a zab esetében ez némi leg később, 1885–86-ban következett be, de akkor sem volt olyan súlyos mértékű. 1888, és különösen 1889 viszont már a búzával megegyező módon a zabtermést is jelentősen visszavetette.

A kétszeres, miután a búza és a zab fele-fele arányú keveréke, nem meglepő módon követi a búzánál és a rozsnál leírt trendet. Vagyis a kétszeres esetében ugyancsak az 1879., 1883., és 1889. év számított mélypontnak, de az 1883 és 1889 közötti évek is általában rossznak voltak mondhatók. Ellenben 1882 több vármegyében is viszonylag kedvező eredménnyel zárt.

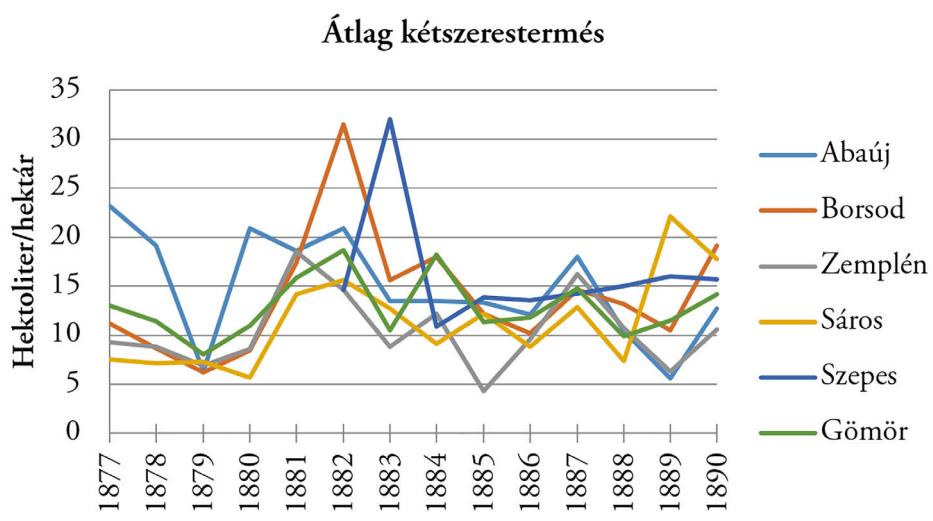
8. ábra

Adatok forrása: Központi Statisztikai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

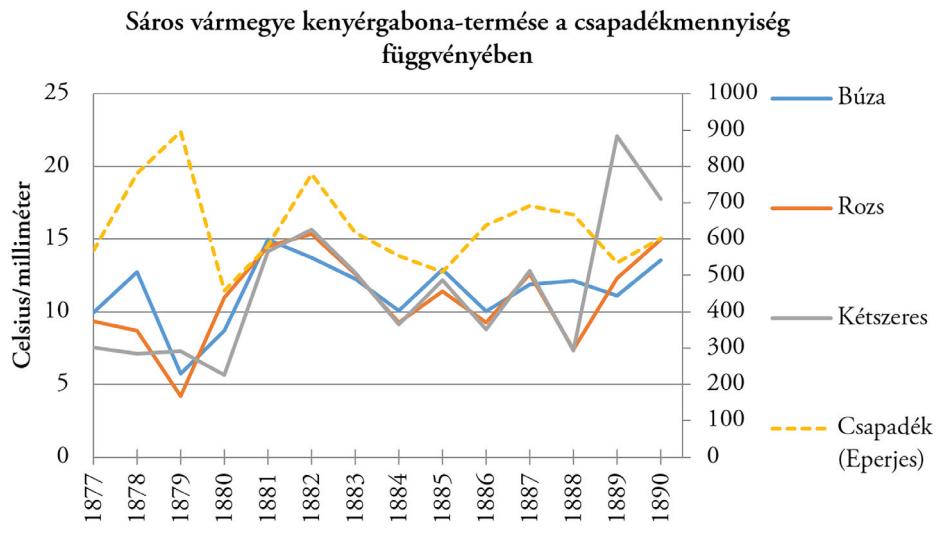
9. ábra

Adatok forrása: Központi Statisztikai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

10. ábra

Adatok forrása: Központi Statisztikai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

11. ábra

Adatok forrása: Központi Statisztikai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

Az északi vármegyék közül egyedül Sáros esetében tudjuk összevetni a kenyérgabona-termés átlagát a csapadék alakulásával (11. ábra). Az ábrán jól látható a csapadékmennyiség és a termésátlag közötti szoros összefüggés: a csapadékban bővelkedő időszakban (600 mm felett) a gabonatermés visszaesik, mint például 1879, 1882 és 1887-et követően, ellenben a mérsékelten csapadékos évek kedvező hatással vannak a gabonatermésre. Bár az egyes kenyérgabonák más-más módon reagálnak a csapadékra, túl nagy eltérés nem tapasztalható a hozam tekintetében.

Összességében elmondható tehát, hogy minden meghatározó jelentőségű kenyérgabona esetében 1879, 1883 és 1889 rendkívül rossz évnek számított, s ezek közül is 1879 volt a mélypont. Vagyis az 1879. évi aratás kellően alacsony lehetett ahhoz, hogy megadjá a kezdő lökést a tömeges kivándorláshoz.

Az éghajlati anomáliák hatásaként fellépő ínség és megyei szintű kezelése

Már 1879 tavaszán sejteni lehetett, hogy az év minden bizonnal a kedvezőtlen esztendők sorába fog tartozni, de arra senki sem gondolt, hogy egyike lesz a korszak legszerencsélebb éveinek. A kora tavaszi hóolvadás és esőzés következtében fellépő áradások tetemes károkat okoztak országszerte. Borsod vármegyében a Tisza áradása folytán számos település került nehéz helyzetbe. Nem volt elég az árvíz pusztítása, a folyamatos csapadékos

időjárás miatt a helyreállítás is hosszan elhúzódott. A sok csapadék megyeszerte hátrálta a közmunkákat: a magas vízállás miatt nem tudták az utak burkolásához szükséges kavicsot kihordani a folyókból, illetve a megemelkedett talajvíz miatt a kavicstelepekről,¹⁴ aminek következtében az utak járhatatlanná váltak. Az esőzés a mezei munkák megkezdését is hátráltatta, ráadásul a rossz útvizszonyok miatt az igás közmunkaerőt sem tudták igénybe venni, csupán kézi közmunkásokat, akik vízárkokat tisztítottak, facsemetéket ültettek.¹⁵

Ínség Zemplén vármegyében

A reményektől igencsak elmaradt aratási eredmények alapján, valamint az 1878-as hasonlóan rossz termésű év következtében számítani lehetett rá, hogy általános ínség lép fel az országban. Az egymást követő két terméketlen év miatt ugyanis a lakosságnak minden tartaléka elfogyott, s nemhogy megélhetésre, de még az őszi és tavaszi vetéshez szükséges magnak sem maradt. Nem kellett sokat várni az első jelek megjelenésére. Szeptemberben Zemplén vármegye alispánja feliratban tájékoztatta a belügyminisztert az aggasztó helyzetről. „*Nagyméltóságú magyar királyi Belügyminisztérium! Némely szolgabíráinknak jelentéséből és a jelen közgyűlésen a megye különöző vidékeiről egybegyült bizottsági tagok tapasztalatai nyomán nyilvánosan tett közléseikből azon szomorú bizonyosságot nyertük, hogy a folyó évi általános terméketlenség következetében megyéink nagy részében a földnépe nyomorral és éhséggel fog küzdeni. – A közép és kisebb földbirtkosok pedig a már különben is megingatott hitelük mellett oly sanyarú helyzetbe jutottak, hogy egy mentől elébb folyóvá teendő olcsó állami kölcsön segélye nélkül az elpusztulás szélén állanak.*”¹⁶

Az alispán községenkénti beszámolókat rendelt el az éves terméseredményekről, kitérve a földbirtkos osztály vagyoni helyzetére, élelmezési cikkekkel és vetőmaggal való ellátottságára. Továbbá ínségügyi bizottságot állítottak fel a beérkező adatok összehállítására és a szükséges intézkedések megtételére. A helyzet javítása végett arra kérték a pénzügyminisztert, hogy az egyébként is anyagi gondokkal küzdő lakosság körében függessék fel az állami adók behajtását 1879. október 1-jétől kezdve egy évre,¹⁷ a közlekedési és közmunkaminisztert pedig arra, hogy állami közmunkák révén biztosítson kereseti forrást a nélkülözőknek.¹⁸ A felterjesztésre reagálva a belügyminiszter hajlandó volt megadni a kért állami kölcsönt, ám nem olyan széles körben, mint ahogyan azt a megye kérvényezte. A pénzügyi támogatás csupán a vagyontalan munkaképtelen és

14 MNL BAZML IV. 803/b. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési iratok (a továbbiakban: IV. 803/b.) 185/1879.

15 MNL BAZML IV. 803/b.185/1879.

16 MNL BAZML IV. 803/b. 434/1879.

17 A moratórium letelte után az egy évnnyi adó megfizetésének kamatmentes részletekben való megfizetését kérték. MNL BAZML IV. 2402/a. 188/1879.

18 MNL BAZML IV. 803/b. 434/1879.; MNL BAZML IV. 2402/a. Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 2402/a.) 188/1879.

vagyontalan munkaképeseknek járt, akik saját erejükön nem voltak képesek fenntartani magukat, továbbá vetőmagot is csak azok kaphattak, akik nem voltak képesek azt még magánhitel útján sem beszerezni. A belügymeniszter arra kérte a megyei vezetést, hogy e szempontok alapján vizsgálja felül a támogatásra szorulók körét. Addig azonban, míg a pontos adatok meg nem lesznek, rögtön segílyként 8000 forintot küldött, „*hogy ezen összegből ott hol az éhveszély tényleg fenyeget a szükséges segély megadathassék.*”¹⁹

Annak ellenére, hogy még novemberben feliratban kérték a pénzügymenisztert az állami adók behajtásának felfüggessztésére, a megye területéről érkező beszámolók szerint semmi foganatja nem volt a kérésnek, s az adóbehajtók továbbra is a legnagyobb szigorral foglalták le az ínséggel küzdők utolsó élelmiszerét is. A helyzet súlyosságára való tekintettel azonnali lépésre szánta el magát a megyei közgyűlés. A szokásos, feliratban való kérvényezés helyett, táviratban kérték az adóbehajtás azonnali felfüggessztését.

„*Inség okából közgyűlésből kérjük minden járásunkban földmivelők ellen adóvégrehajtást táviratilag beszüntetni, különben azon járásokban is inség lesz hol egyébként nem lett volna. Adóvégrehajtásnak inség idején igen rosz hatása van.*

Bővebb indokolás feliratban.

Távirati intézkedést kériünk, mert holnapra is árverések vannak kitűzve.”²⁰

A vármegyei közgyűlés a következő intézkedések mellett döntött. Elsőként elhatározta, hogy a vagyontalan munkaképtelen ínségesek élelmezésére kukoricát szereznek be. Úgy számoltak, hogy a körülbelül 5000 ínséges – „*bár ezek száma tetemesen nagyobb lesz*” – féléves ellátásához, naponként egy litert számítva, 9100 hektoliter kukoricára lesz szükség, amelynek költsége (10 forintot számolva literenként) 91 000 forintot tesz. Felkérték ezért a belügymenisztert, hogy a szükséges összeget államsegély gyanánt utalványozza ki.²¹

Azon ínségeseken, akik bár vagyontalanok voltak, de munkaképesek, állami munkalehetőséggel próbáltak segíteni. Számukat Zemplénben 7891 főre tették. minden egyes ember esetében 120 munkanappal számoltak, naponként 40 korona munkabérrel, azaz a közmunkások foglalkoztatása összességében 384 ezer forint költséggel járna.²² A megyegyűlés járásonként összeíratatta, hogy melyek azok a közmunkák a vármegyében, „*melyeknek kiépítése a közérdeknak legjobban megfelel*”, majd pedig a tervezett munkálatokat a költségvetéssel egyetemben felterjesztette a Közlekedés és Közmunka Minisztériumhoz jóváhagyásra.²³ A miniszter valósán uleg sokallhatta a felterjesztett közmunkaterveket,

19 MNL BAZML IV. 2402/a. 321/1879.

20 MNL BAZML IV. 2402/a. 321/1879.

21 MNL BAZML IV. 2402/a. 321/1879.

22 MNL BAZML IV. 2402/a. 9522/1879.

23 MNL BAZML IV. 2402/a. 321/1879.

mert arra kérte a megyét, hogy csak a leginkább közérdeket szolgálókat válassza ki, majd ismételten teressze fel a Minisztériumhoz. Addig is, amíg az engedélyeztetés lezajlik, 50 ezer forintot utalványozott a jóváhagyott munkálatok megkezdéséhez.²⁴

Szerencsére a források segítségével arról is képet kaphatunk, miként történt a segélyezés folyamata. minden egyes járásban járási segélyező bizottságot állítottak fel, amelynek feladata volt az ínségügyi bizottság albizottsága (központi albizottság) által beszerzett élelmiszert kiosztani. „*A járási segélyező bizottságnak – mely két esetleg három megbízható értelmes s a járás területén lakó egyénből és a járási szolgabiróból alakítattak – végrehajtója a szolgabiró ki a központi albizottság által át küldött élelmi szereket átveszi, annak tovább szállítása iránt intézkedik, a kiosztást a bizottság tagjaival egyetértőleg eszközli, az átküldött élelmi cikkek vagy pénzbeli segély miként felhasználását igazoló és kellőleg felszerelt számadást annak idejében a megye alispánjához beküldi. Ezekben kívül az inségesek állapotáról az alispánnak hetenkint jelentést tenni köteles.*²⁵

A közmunkák kiosztása és végrehajtása a segélyezéshez hasonlóan szervezett módon történt. Először is meg akartak győződni róla, hogy a közmunkában csak megyebeli lakosok vesznek részt. Ennek igazolása a szolgabírók feladata volt, akik igazolási jeggyel (baleta) látták el a munkára jelentkezőket. Az inségeseket két csoportba osztották. Az elsőbe kerültek az erős férfiak 40 korona napi bérrel, míg a második csoportba a gyengébb férfiak és a nők soroltattak 30 korona napi bérrel. A munkások a bérük kifizetését kérhették pénzben, vagy fele részben pénzben, fele részben terményben. A munkabér mellett a munkások élelmet is kaptak a munkavégzés idejére, amelyről a szolgabírók gondoskodtak vállalkozók útján.²⁶

A segélyezés azonban lassan haladt, ezért többen úgy döntötték, hogy máshol keresnek megélhetési lehetőséget. A lakosság egy része délnek, az Alföld felé vette az irányt, mások azonban északnak, s meg sem álltak egészen Angliáig vagy éppen Amerikáig. „*Járásomban ez évi rosz termés és azon körülmény, hogy az államsegély mind ez ideig késik: a legszegényebb néposztályt Amerikába és Angliába vándorolni kényszerítik. Tudomásom van arról, miszerint ép a munkabíró férfi nép, ifju és öreg, csapatostul hagyja el lakhelyét, hogy kivándoroljon, - ezek között számtalan hadköteles és szabadságos katona. Mindezek Kassán át Eperjesnek veszik utjukat és ez utóbbi városban ügynökök vannak, kik a kivándorolni akarókat tanáccsal látják el*²⁷ – írja a nagymihályi szolgabíró 1879 novemberében. Nem sokkal később hasonlókról számolt be a gálszécsi szolgabíró is:

24 MNL BAZML IV. 2402/a. 9522/1879.

25 MNL BAZML IV. 2402/a. 321/1879.

26 MNL BAZML IV. 2402/a. 9522/1879.

27 MNL BAZML IV. 2405/b. 9958/1879.

„A jelen inséges év egyik következménye az, hogy mint ezt hallomásból tudom Sáros megyéből ’s megyénk felvidékéről számtalan többnyire hadköteles vagy a tartalékból lévő férfi Americába vándorol szerencsét próbálni ’s a határon utlevél nélkül bocsáttatván át el is jut Hamburgba vagy Antwerpenben ’s onnét Americába. Tudomásomra jutván hogy ily esetek már járásomban is fordultak elő, ’s tekintve a viszonyokat azok nagymérvű szaporodásától lehet tartani, ’s az illetőknek utlevére nem lévén szükségük ’s egész titokban vagy pedig munkakeresés ürügye alatt távozván otthonról azok meggátlására mit sem tehetek ’s így megtörténhet hogy az 1880ik év állitáshoz felhívott ujoncok és a tartalékos vk [védköteles] katonák egy része hosszabb időre eltávozik [...].”²⁸

Miként azt a szolgabírói jelentés is mutatja, a hatóságok már akkor tisztában voltak a kivándorlások lehetséges következményeivel, még mielőtt azok tömeges jelleget öltöttek volna, ám nem tudták, hogy mit tehetnének ellene. Mert hát mi alapján tartsák vissza az embereket, hogyan korlátozhatnák szabadságukat, ha azok menni akarnak? A jogi kérdések mellett erkölcsiek is foglalkoztatták a megyei hivatalnokokat. Matolay Etele Zemplén megyei alispán a Belügyminiszternek címzett levelében is ezen a problémán őröklik: „Más kérdés azonban, lehet-é, és ily inséges időben tanácsos-é szigorúsággal lépni fel az ilyen esetben ha az illető n[em] védköteles, midőn még itthon n[em] vagyunk képesek a munka-keresőnek munkát adni. [...] akkor midőn itthon inséggel kell küzdeniök: a személyes szabadság jogtalan korlátoztatásának tartanám őket kimenetelökben akadályoztatni”.²⁹ A hatósági fellépést nehezítette az a tény is, hogy a kivándorlások megindulásakor még azt sem tudták, hogy hová is mennek az emberek. Csak hallomásból sejtették, hogy a Panama-csatorna ásásához viszik őket, de semmit se tudtak arról, hogy pontosan hova viszik őket, milyen munkára, kapnak-e rendesen bért, betegség esetén ellátják-e őket, és visszaszállítják-e őket egyáltalán.³⁰

Bár az ínségintézkedések segítettek némileg a nélkülözők minden napjain, az éghajlat továbbra sem javult, s az 1880. év is, immáron sorozatban harmadszor, rossz terméseredményekkel zárult. Látva a lakosság nyomorát, az alispán újabb feliratot intézett a pénzügyminiszterhez: „tekintve azt, hogy a jelen évi aratás a reménybeli messze háta megett maradt, és tekintve azt, hogy a tavaszi inség folytán a mezőgazdasággal foglalkozók legnagyobb részt tetemes adoságokkal terheltettek meg, és azoknak vissza fizetése e folyó évben követtetik, hogy az adók is már 2 évről e folyó évben lesznek befizetendők kegyeskedjék az állam kölcsön vissza fizetésének határnaptát egy évvel későbbre halasztani és a fizetés határnapjait az 1881. 1882 és 1883ik évi October 10 napjaira áthelyezni. A folyó év October 1én csak a lejárt időre a kamat levén bekövetelendő”.³¹

28 MNL BAZML IV. 2405/b. 10471/1879.

29 MNL BAZML IV. 2405/b. 10717/1879.

30 MNL BAZML IV. 2405/b. 10717/1879.

31 MNL BAZML IV. 2402/a. 127/1880.

Ínség Borsod vármegyében

Jóllehet Borsod vármegyében az első hivatalos jelentés az ínségről hónapokkal a zempléni után, 1879 decemberében íródott,³² feltételezhető, hogy az első válságjelek már hamarabb is mutatkoztak. A *Borsod. Miskolci Értesítő* november elején az országban általánosan mutatkozó kedvezőtlen időjárásról, illetve a rossz terméseredményekről számolt be,³³ majd nem sokkal később már a felvidékről érkező, munkát kereső nélkülözőkről írt: „*A felföldi nagy inségnek már mutatkoznak előjelei, ugyanis minden nap láthatunk keresztül vonuló felföldi lakosokat, kiknek otthonn betevő falatjok nem lévén a haza alsó vidékére vándorlnak le csoportostól, munkát keresendők; [...]”*³⁴ Feltételezhetően novemberre már nemcsak a felvidékről érkezők képében szembesült a megye vezetése az ínséggel, hanem a borsodi lakosság saját bőrén is kénytelen volt megtapasztalni a nyomort. Erre utal, hogy a borsodi vármegyei közgyűlés novemberben az „*inségre való tekintettel*” az adóvégrehajtás felfüggesztését kérte a pénzügyminisztertől.³⁵ A pénzügyminiszter eleget is tett a kérésnek, de meghagyta, hogy a nagyobb birtokosok és a jómódúak fizessék be az adójukat.³⁶

Bay Bertalan alispán egy hónappal később a következőképp számolt be a Belügyminisztériumnak a megyében érzékelhető helyzetről:

„*A beérkezett hivatalos jelentések alapján előadtam, hogy megyénkben általánosságban véve már ez idő szerint is aggasztó jelenségek mutatkoznak a nép alsóbb osztályának megélhetése körül; hogy Miskolcz városában a szegények száma igen nagy, s a szokatlan hirtelenséggel beállott nagy hideg azok helyzetét súlyosítja, hogy a városi hatóság esetére intézkedik, miszerint a szűkölködőknek segély nyújtassék.*

Sajnálattal említettem fel továbbá, hogy a miskolczi járás alsó szakaszában a munkás néposztálynak nincsen kereset forrása, hogy a beszerzett csekély mennyiségi élelmi szerek már csaknem teljesen fölemészettek, s különösen hogy Mező-Csáth városában válságos helyzet bekövetkezésére van kilátás; végre hogy a szentpéteri járás felső szakaszában különösebben Alacsán, az egni járás felső szakaszában pedig Tibold Daróczon és Kácon több család a jobb módnak könyörületeire van utalva. A szentpéteri járás mindkét szakaszából pedig az jelezte, hogy rövid idő múltával hatósági intézkedés lesz teendő a nép segílyezésére.

32 MNL BAZML IV. 803/b. 577/1879.

33 „Az időjárás rendkívüli gonoszságáról értestitenek minden tájékról a hazának. November havában sok helyen hó esett, még pedig délré fekvő megyékben, hófergeteg miatt vonatok késték; Gömörben, Abaujban, sőt nálunk is havas esővel lepett meg jó meleg napok helyett octóber közepén. Csoda-e, ha a legnagyobb inségnek nézünk elője? A búza ára a fővárosi tőzsden nap nap után emelkedik, a burgonya alig termet annyit, a mennyit vetettek. Sárosban és a felső vidéken, ahol máskor főélelmi czikk volt a krumpli, most nincs; Budapesten a kis krumpli drágább mint az alma; mert egyért egy krajczár vesznek. Ha már most egy köböl búza 15 frt, és egy krumpli egy krajczár, kérdés: mivel vesszük elejét a fenyegető inségnek?” Borsod, 1879. november 6.

34 Borsod, 1879. november 20.

35 MNL BAZML IV. 803/b. 420/1879.

36 MNL BAZML IV. 803/b. 569/1879.

Ezen kedvezőtlen körülmények figyelembe vétele mellett alaposan lehetvén tartani attól, hogy a jövő év elején a nyomor több helyütt oly magas fokra fog hágni, hogy annak enyhítése végett s egyesek anyagi fennmaradásának biztosítása czéljából állam segélyhez kell folyamodni: minégből tisztelettel kértem a nagyméltóságú m. kir. minisztériumot, hogy állami segélyként bizonyos összeget – egyelőre legalább ezer forintot – minél előbb utalványozni méltóztassék [...].”³⁷

Abból, hogy az alispán csak a következő év elejére teszi a nagyobb államsegély szükségességét, arra következtethetünk, hogy Borsodban kevésbé volt súlyos a helyzet, mint Zemplénen, ahol már az ősz folyamán államsegélyért folyamodott a megyei alispán. Ezt látszik alátámasztani a borsodi alispán 1880 februárjában keltezett éves jelentése is, amely szerint bár „*a viszonyok általában nyomasztók, s a szegényebb osztály, különösen a tartós kemény tél miatt ugy a már kimerített élelmi szerekben, mint különösen a tüzelő-anyagban érzékeny hijánnyt [sic!] szenved.* Ugyan, mindenmellett a tehetősebb jóakaratauk segélyezésének hozzájárultával és egyes helyeken a községi pénztárnak igénybe vételével is az államsegélyezésnek feltétlen szüksége még nem állott elő nagyobb mérvben – egyedül a miskolczi és egri felső szolgabírói szakaszokból jelezettek inséggel küzdő családok, kiknek segélyezésére utalványoztam a jelzett szükségeire megfelelő összeget [...].” Ezidáig a korábban leküldött 1000 forintból mindenkorban 300 forint kiosztására volt szükség. A jelentés végén így foglalja össze az elmúlt évet: „*De hangsúlyoztatik az is, hogy az egyáltalában mostohának nevezhető letűnt év, s az évtizedek óta nem tapasztalt rendkívül szigorú tél daczára sem volt még ez ideig a megye területén oly jelenség észlelhető, mely a népnél az életfentartási források s eszközök kiapadását bizonyítaná. A legszükebb életmód, s az élet szenvedéseinek s nyomorának sokféleképpen kitett legszegényebb osztály is néma megadással viseli sorsát, s bár él a népben a vágy a súlyos közviszonyok jobbra fordulása iránt, nyugodtan tűr, lát kereset után s az idöktől reményli sorsa javultat*”.³⁸

Bár Borsodban viszonylag szerencsésen átvészelték a rendkívül hideg decembert, általánosságban nem sokat javult a helyzet az országban. Goldberger Simon, a Borsod munkatársa, némileg túlzóan, ugyanakkor érzékletesen számol be az országot sújtó nyomorról: „*Gyászos idők, szomorú napok borultak világrészünkre, de különösen szegény hazánkra. Folytonos rosz termések fosztják meg földmiveseinket verejtékes munkájuk gyümölcsétől és borzasztó elemi csapások pusztítják viruló városainkat. Az üzlet pang; alig szülemllett iparunk sziynetet; az élelmiszerek rendkívül drágák; a közterhek sulyosak és az általános szegénység mindinkább ijesztőbb mérveket ölt, az évek óta ily mértékben nem tapasztalt hidegtél még fokozza az inséget*”.³⁹

Borsodba az ínség, némileg megkésve, 1880 elején érkezett meg. A Sajószentpéteri járás szolgabírója arról számolt be, hogy Sajószentpéteren egy éhezőt a miskolci kórházba

37 MNL BAZML IV. 803/b. 577/1879.

38 MNL BAZML IV. 803/b. 1/1880.

39 Borsod, 1880. január 1.

szállítottak, s egy éhező beteges családot a város pénztárából segélyezték, ugyanakkor hozzáteszi: „*mindazon által, a nép, a megélhetésre nézve nincs oly helyzetben, hogy komoly aggodalomra szolgáltatna okot, avagy felsőbb helyről segélyt igénybe venni, kényszerülve vóna*”.⁴⁰ Nem sokkal később azonban már a következő jelentést tette: „*a f. évi terméketlen aratás következtében, szakaszom községeiben, a fuvar és kézi munkának apadásával, a lakosságra már is nyomasztólag nehezedik a megélhetés, azonban egyes községekben, még a téli ölfa vágás és fuvarból szerzi meg a lakosság, már is szükre szorított élelmét. Általában jelezhetem, hogy nem csak a kézi napszamosok, de a földes gazdák egy része is a megnem elhetés aggasztó gondjaival küzdenek*”.⁴¹

A megye székvárosában, Miskolcon, a rendkívül hideg tél megérkeztével sokat romlott a helyzet, a városi hatóság gyors intézkedése nyomán azonban szerencsére nem fordult válságosra. Miután már előrelátó módon előzetesen összeírták a városban a nélkülvőket, az ínséges időszak beköszöntésekor könnyebben és gyorsabban tudták enyhíteni a nyomort élelmiszer-, tüzelőanyag- és pénzosztással.⁴² Ennek köszönhetően 1880 januárjában a város polgármestere megnyugtató jelentést tett a megyei alispán felé: „*a hozzám tett jelentések és saját tapasztalatom alapján hivatalos tisztelettel jelentem, hogy Miskolcz városában a szegény sorsú lakosok között az inség ez idő szerint sem műtakozik oly mérvűnek, hogy törvényhatósági vagy állami intézkedések tétele volna szükséges.*

Nem tagadható, hogy más évekhez képest, a tél folyamán nagyobb a lakosság szegénysége és az inség: a hatóság azonban, a városi képviselőtestület meghagyásához képest, azokat, kik munka és kereset képtelenek a legszükségesebb élelmi czikkal ellátja, s öket az éhségtől megmenti”.⁴³

A nélkülvést és az éhínséghoz közeli állapotokat tekintve lehetett tőle, hogy a közbiztonság romlani fog. 1879-ben a borsodi alispán a meglévők mellett további nyolc lovas és nyolc gyalogpandúr alkalmazhatását kérte a Belügyminisztériumtól a megszaporodó erőszakos esetek miatt.⁴⁴ „*Ily esetek méltó aggodalmat ébresztenek a közbátorság biztos fentarthatására nézve, minél inkább haladunk befelé a téli évszakra. Az inség növekedésével bizonyosan szaporodni fognak népünknel a személy és vagyon bátorság elleni merényletek is. Előre látható, hogy megyei rendőrközegeink jelenlegi csekély létszáma (összesen 31 lovas*

40 MNL BAZML IV. 809/b. Borsod vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok (a továbbiakban IV. 809/b.) 488/1880.

41 MNL BAZML IV. 809/b. 519/1880.

42 MNL BAZML IV. 803/b. 1/1880.

43 MNL BAZML IV. 809/b. 107/1880.

44 „Alispánunknak a jelen közgyűlésre terjesztett hivatalos jelentéséből sajnosan kellett tudomást szerezniük arról, hogy a legközelebb lefolyt hónapokban megyénk területén a személy és vagyonbátorság számos izben, s itt ott nem csekély mértékben volt veszélyeztetve, sőt egyik községünkben egy erőszakos rablási kísérlet, a másikban egy nő meggyilkolása, úgy szintén a Tornamegyéből Szendrő várossal [?] közlekedő postakocsnak az országútoni legyilkolása is történt.” MNL BAZML IV. 803/b. 418/1879.

és 4 gyalogpandúr) nem lesz elegendő ily válságos fenyegető időszakban, kivált ha meggon-doljuk, hogy azok, közvetlen hivatásuktól eltérő, számos más szolgálatokra vétetnek igénybe: adó és másfél végrehajtásokhoz, közmunka leszolgáltatásokhoz, katonai ügyekhez stb.”⁴⁵ Hasonlóan tartottak az erőszakos cselekmények megszaporodásától Zemplénben is, ám az 1880. évi alispáni féléves jelentés szerint „[a] közbiztoság az inséget és a szükséget vevén tekintetbe, aggasztónak nem nevezhető”.⁴⁶

Miként Zemplénben, úgy Borsod vármegyében is szóba került a közmunka biztosítása a legszegényebbek számára. Különösen a miskolci és a környékelbeli nélkülvilágnek jelentett volna segítséget, ha az 1878. augusztusi miskolci árvíz után eltervezett mederszabályozás végre zöld utat kapott volna a minisztériumtól. „Ha a város a szabályozási tervezet jóváhagyását már kinyerte volna, a szegényeken a munka adása által nemcsak nagyobb mérvben segíthetne, hanem egyúttal saját pénztárának részben meggazdálkodhatta volna azon nem éppen jelentéktelen összeget, mit a szegények segélyezésére fordítani emberségi szempontból kénytelen.”⁴⁷ – írja Soltész Nagy Kálmán, Miskolc polgármestere ínségjelentésében, majd arra kéri az alispánt, hogy próbálja meg kieszközölni, hogy a közlekedési és közmunkaminisztérium hagyja minél előbb jóvá a szabályozási tervezetet, „hogy a tavasz nyíltával a munka megkezdődhetvén városunk szegényeinek kereset forrás nyittathassék.”⁴⁸

Szerencsére az enyhülő időjárás a nyomoron is enyhített. „Miskolcz városa területén az enyhébb napok beálltával a mutatkozott ínség kezd szűnni, úgy annyira, hogy e folyó hó [március] 15vel már az élelmi szerek kiszolgáltatása is beszüntetették. A közsegélyre szorult lakosok szöllő hegycsúcsain, kertekben némi munkát kaphattak, a további segélyezés szüksége hala a gondviselésnek el fog enyészni.”⁴⁹

Az elmúlt évek kedvezőtlen terméseredményei után joggal reménykedtek az emberek, hogy az időjárás jobbra fordulásával végre, ha nem is bőséges, de legalább elegendő terméssel szolgál majd a szüret. Azonban a tavaszi fagyok a remények egy részének búcsút intettek. „[T]öbb gazdálkodással és szölööműveléssel foglalkozó egyén kihallgatása után nyert meggyőződésem szerint, a búza vetés általában jó, a rozs vetés ellenben, különösen a kései, a hideg és nagy hó alatt csaknem egészen elveszett. A gyümölcsök szemzete a rendkívüli, s a tavasz kezdetével ismétlődött fagy következtében csaknem egészen elveszett, s gyümölcstermésre kilátás egyáltalában nem lehet. A szölövesszök szemzetei egyáltalában megfeketedtek, tehát termőképtelenek; az alsó szemzetei minőségét azonban ez idő szerint még megállapítani lehetetlen” – számolt

45 MNL BAZML IV. 803/b. 418/1879. A belügyminiszter végül nem engedélyezte további pandúrok alkalmazását, sőt inkább azt javasolta, hogy a megyei szintű intézkedés helyett az egyes községek saját hatáskörükben oldják meg a vagyon- és közbiztonságot érintő problémákat. MNL BAZML IV. 803/b. 567/1879.

46 MNL BAZML IV. 2402/a. 6/1880.

47 MNL BAZML IV. 809/b. 463/1880.

48 MNL BAZML IV. 809/b. 463/1880.

49 MNL BAZML IV. 809/b. 901/1880.

be 1880 áprilisában Soltész Nagy Kálmán a termés állásáról.⁵⁰ Ennek ellenére a megyének sikerült elkerülnie a legrosszabbat, s júliusban az alispán megnyugtatóan jelenthette a belügyminszternek, hogy „*Egyébként is – hála a gondviselésnek! megyénk területén nem pusztított az éh-inség nagy és ilyesztő mértékben. Mérséklete a bajt mindenfelé egyesek, közösek és hatóságaink munkás részvete és könyörülete. Most pedig a nyár folyamában nincsen immár okunk arra, hogy inségről beszéljünk. Folyamatban van a kenyéradó-munka mindenfelé s biztat a remény, hogy az év termékenysége nem fog a legsílányabbak közé tartozni*”⁵¹.

Konklúzió

Kutatásunk alapján úgy vélik, hogy a kivándorlást elősegítő okok között a korábban kevésbé vizsgált környezeti tényező erősen közrejátszott az Amerikába és más országokba történő vándorlások tömegessé válásában. Az 1878. évi kedvezőtlen időjárás és az azévi rossz terméseredmények, de különösen a rendkívül csapadékos 1879-es esztendő, a sok eső és az ennek következtében gyakoribbá és súlyosabbá váló áradások és árvizek egy olyan katasztrófális aratást eredményeztek, amely – párosulva az egyéb megélhetést nehezítő körülményekkel (földbirtokszerkezet, elavult mezőgazdasági technika, adóterhek stb.) – kényszerhelyzet elé állította a felvidéki vármegyék lakosságát.

Borsod és Zemplén vármegyék összehasonlításából láthattuk, hogy jóllehet mindkét megyét érintette az éghajlati anomáliák okán fellépő ínség, Borsodban ez sokkalta enyhébb lefolyású volt, mint Zemplénben. Ebben minden bizonnal szerepet játszott az, hogy Borsod több és jobb minőségű termőfölddel volt ellátva, mint a szomszéd vármegye, ugyanakkor a többi szóba jöhettő tényező alaposabb vizsgálata nélkül nem lehetséges az ínség eltérő lefolyásának, és így következményeinek megértése sem. Jelen tanulmányunkban erre sajnos nem vállalkozhattunk, csupán felvethettük a problémát, de a későbbiekbén mindenkorral vissza kívánunk térti a kérdésre.

Bár vizsgálatunkból kitűnt, hogy 1879-et követően több, hasonlóan terméketlen év is volt a felvidéki vármegyékben (1883, 1889), előzetes kutatásunkból, amelyben a mezőgazdasági termelés alakulását összevetettük a kivándorlók számával, úgy tűnik, hogy ekkorra már a kivándorlások mozgatórugói kevésbé a környezeti viszonyok, sokkal inkább az amerikai munkavállalás által kínált lehetőségek, azaz a pull tényezők voltak. Az 1879 után kivándoroltaktól érkezett kedvező visszajelzések az 1880-as évek második felére sokkalta nagyobb csáberővel bírtak, mint amennyit egy-egy jó termésű év jelenthetett.

50 MNL BAZML IV. 809/b. 1246/1880.

51 MNL BAZML IV. 809/b. 2226/1880.

Bibliográfia

Források

- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára IV. 803/b. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési iratok.
1/1880, 185/1879, 418/1879, 420/1879, 434/1879, 567/1879, 569/1879, 577/1879
MNL BAZML IV. 809/b. Borsod vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok.
107/1880, 418/1879, 463/1880, 488/1880, 901/1880, 1246/1880, 2226/1880
MNL BAZML IV. 2402/a. Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek.
6/1880, 127/1880, 188/1879, 321/1879, 9522/1879
MNL BAZML IV. 2405/b. Zemplén vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok,
Kivándorlási iratok.
9958/1879, 10471/1879, 10717/1879
Borsod, 1879. november 6.
Borsod, 1879. november 20.
Borsod, 1880. január 1.

Szakirodalom

- Bodovics Éva: Árvizek és árvízvédőmunka Miskolcon a 19. század második felében. Fons, 22. évf. (2015) 3. sz., 375–393.
- Fejős Zoltán: Kivándorlás Amerikába a Zemplén középső vidékről. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 19. (1980), 293–327.
- Király István: A parasztság felbomlásának néhány kérdése a XX. század elején. Századok 48. (1952). 2. sz.
- Polányi Imre: A kivándorlás kérdéséhez. Az északi megyék és a szlovák anyanyelvűek kivándorlása (1870–1914). Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1. (1964), 245–270.
- Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Bp. 1982.
- Viczmány Ödön: A parasztbirtok állapota Zemplén megyében. Bp. 1884.

3. RÉSZ:
ESETTANULMÁNYOK

KERTÉSZ TÜNDE FRUZSINA

KÁLLAY MIKLÓS ÉLETÉNEK ÉS POLITIKAI PÁLYÁJÁNAK ALAKULÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN

Írásom témája Kállay Miklós emigrációban töltött évei, mely alatt az 1945-től az 1967-ben bekövetkezett haláláig tartó időszakot értjük. Alapvetően feldolgozás alatt lévő dokumentumokon keresztül folyamatosan zajlik ezen éveknek a megismerése, mégpedig a nyíregyházi Jósa András Múzeum Kállay Gyűjtemény anyagából. A Gyűjteményt 1993-ban alapította Kállay Miklós legidősebb fia, Kristóf, aki édesapja személyi titkára is volt annak miniszterelnöksége alatt, majd a második világháborút követően kalandoz úton Olaszországba menekült, Rómában telepedett le családjával, és ott is éltek ötven éven keresztül. Rómából való hazaköltözésük után döntött úgy, hogy szülővárosában muzeális értékű gyűjteményt alapít. Ennek része Kállay Miklós miniszterelnök magán levelezése, melyből a legtöbb az emigráció időszakából származik. A dokumentumok folyamatos feltárás alatt állnak, és a saját doktori disszertációm szerves részét, illetve gerincét alkotják.

Jelen tanulmányban elsősorban Kállay Miklós az Egyesült Államokban töltött emigrációs éveiről szeretnék egy átfogó, az egészet bemutató képet nyújtani, ugyanakkor a bevezetésben az Olaszországban töltött néhány évről is szót kell ejteni. Kállay Miklós Magyarország miniszterelnöke 1942. március 9-től 1944. március 22-ig, majd a német megszállást követően a Sándor-palotából először Horthy Miklós kormányzó rezidenciájára menekült, onnan Budapesten a Zivatar utcai török követségen Sevket Fuat Kececi török követ¹ nyújtott menedéket a miniszterelnöknek és családjának. Kállay Miklós 1944. november 19-ig tartózkodott a követségen, innen hurcolták el a magyar és német rendőrök és SS-katonák. Ezután a Margit körúti fogházban és Sopronkőhidán tartották fogva, 1945-ben pedig Dachau és Mauthausen koncentrációstáboraiiban raboskodott. Dél-Tirolba telepítették már fogolytársaival, amikor az amerikai hadsereg felszabadította a tábot 1945. május 4-én. Ezt követően Kállay Miklós soha többé nem tért vissza Magyarországra, 1953-ig Olaszországban Capri szigetén és Rómában élt, majd 1953 év végén az Egyesült Államokba, New Yorkba költözött, és ott élt 1967-ben bekövetkezett haláláig.

Olaszországban töltött évei alatt kezdte el írni emlékiratait, egészen pontosan 1946-ban Capriban, majd Castelgandolfóban folytatta, és az Egyesült Államokban fejezte be. Kállay az alkotás folyamata alatt végig távol volt a hazai hiteles forrásoktól, iratuktól, vagy más dokumentumuktól, valamint végig munkakapcsolatban, szinte

1 Ritter László: A magyar rádiófelderítés a második világháborúban. *Felderítő Szemle* 9. (2010.) 2. sz. 158.

szerzőtársi nexusban volt a magyarul is jól beszélő C. A. Macartney² professzorral, aki Kállay írásának angol fordítója is volt.

Kállay így ír az alkotás körülményeiről könyvének bevezetőjében: „Visszaemlékezésemet 1946-ban és 1947-ben vetettem papírra, amikor még igen eleven volt bennem az élmények emléke. Noha ma már sok minden más színben látok, mégsem változtattam lényegesen a beszámolónon, mielőtt közreadtam volna. Sajátosan magyar életformánkból szinte semmi sem maradt meg. Mégsem az a legfontosabb, hogy mekkora a bekövetkezett változás. Meggyőződésem szerint most az a legfontosabb, hogy a magyar nép megmaradjon”.³ Az első kiadás 1954-ben New Yorkban látta meg a napvilágot „Hungarian Premier: A Personal Account of a Nation’s Struggle in the Second World War” címmel a New York-i Columbia University Press gondozásában. Magyarországon csak a rendszerváltás után, 1991-ben jelent meg az Európa Kiadó jóvoltából „Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944 – Egy nemzet küzdelme a második világháborúban” címmel, C. A. Macartney brit történész professzor előszavával, két kötetben. Kállay a memoár írásakor felhasználta beszédeinek gyűjteményét, mely birtokában volt, valamint néhány követének személyes feljegyzéseit, akikkel később is emigrációja idején is tartotta a kapcsolatot. Ezek között találjuk Barcza György⁴, Wodianer Andor⁵, Bakách-Bessenyey György⁶ és Ullein-Reviczky Antal⁷ nevét. Kállay Miklós olaszországi évei alatt is folyamatos levelezésben állt számos volt „kollégájával”, ismerőivel. Vagy ők keresték fel Kállayt levélben, de személyesen is, vagy a volt miniszterelnök vette fel velük a kapcsolatot. Kiterjedt levelezésének hála, olaszországi éveiben sem maradt információ nélkül, ami a nyugati –elsősorban amerikai magyar emigráció életét illeti. Memoárjainak írásáról is sokakkal tárgyalt, a már fent említett okok miatt is, ti. források híján személyes emlékeket is gyűjtött, illetve az ismerőök, barátok reflektáltak a könyv megírásának tervére is. Ilyen például a következő pár sor Chorin Ferenc⁸

2 Carlile Aymler Macartney (1895–1978) brit történész. Kutatási területe volt Közép-Kelet-Európa, ezen belül Magyarország és Ausztria története. Számos kötetet jelentett meg kutatásairól, magyar nyelven is.

3 Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Bp. 1991. 35.

4 Barcza György (1888–1961) vatikáni, majd londoni követ. Kállay Miklós megbízására Svájcban több diplomatatárával együtt létrehozták a Követi Bizottságot, mely Magyarország függetlenségének helyreállítása érdekében tett lépéseket elsősorban akkor már az Egyesült Államok felé fordulva. A szervezet 1945-ben feloszlott, Barcza György pedig emigrációba kényszerült. Egy ideig Svájcban élt, majd Sydneyben telepedett le 1952-től, ahol a Magyar Nemzeti Bizottmány ausztráliai képviselője is volt.

5 Wodianer Andor (1890–1964) diplomata, a Követi Bizottság munkájában is részt vett.

6 Báró Bakách-Bessenyey György (1892–1959) diplomata, többek között berni követ, majd a háború után emigrációban élt az Egyesült Államokban. Tagja a Magyar Nemzeti Bizottmány Vérehajtóbizottságának.

7 Ullein-Reviczky Antal (1894–1955) diplomata, stockholmi követ a Kállay-kormány idején. Emigrációban élt Svájcban, Franciaországban majd Angliában, Londonban telepedett le. 1950-től a Magyar Nemzeti Bizottmány londoni képviselője.

8 Chorin Ferenc (1879–1964) gyáros, bányatulajdonos. A Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, felsőházi tag. A német megszálláskor átadta a Weiss Manfréd-féle ipari konszern felettes rendelkezésének jogát a megszállóknak, így elhagyhatta az országot. Később anyagilag támogatta a portugáliai emigrációban egzisztenciájától megfosztott Horthy Miklós kormányzót. 1947-től New Yorkban élt, a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja.

leveléből, melyet 1949. április 25-én írt Kállaynak: „Hallom foglalkozol azzal, hogy megírod emlékirataidat. Nem tudom ki akarod-e adni már őket? Nagyon sok érdekes lehet bennük, én úgy érzem mindig, hogy az a politika, melyet folytattál, az egyetlen lehető politika volt, de talán még nem elég világos a külföld előtt az, hogy mennyire céltudatos volt az a játék, melyet folytatni kényszerültél”? A levelezéseket olvasva észrevehető, hogy sokan, akárcsak Chorin Ferenc, biztatják Kállayt az írásra, aki ekkor egyébként még nem lépett az emigrációs politikai élet színpadára, de roppant tájékozott volt a témát illetően.

Annak az oka, hogy közéleti szerepet egyelőre a háború után néhány évig nem vállalt, elsősorban a családjának védelme volt. Illetve inkább, ahogyan sokan mások is, nem akarta felhívni magára a figyelmet, mint volt háborús miniszterelnök tiszタban volt ennek a pozíciónak a súlyával. Kállay Miklós békés családi életét – mint oly sok családét – a német megszállás zúzta szét, feleségét Budapest ostromakor 1945 februárjában a török követség udvarán érte halálos repesztalálat.¹⁰ A tragédiáról Kállay csak később értesült, hiszen ő ekkor már koncentrációs táborban raboskodott. Három fiuk közül a legidősebb, Kristóf, aki a miniszterelnök személyi titkára is volt, és igen igényes karrier előtt állt, a szovjet megszállást követően hazatért a kállósemjéni Kállay-birtokra és a megmaradt földeken kezdett gázdálkodni, azonban nem maradtak sokáig Magyarországon, a család az emigráció mellett döntött, és 1946. április 16-ra virradó éjszaka elhagyták az országot, Ausztrián keresztül Olaszországba menekültek. Rómában éltek ötven éven keresztül feleségével, a Sík Sándor-díjas Vásárhelyi Vera írónővel és két fiukkal. Kristóf az ENSZ szakosított szervezetében, a FAO-ban volt osztályvezető, valamint az Európai Állattenyésztési Szervezet főtitkára, és máltai lovagként a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki nagyköveteként dolgozott 1997-ig. Kállay Miklós András fia szintén a mauthauseni koncentrációs táborban raboskodott, akárcsak édesapja, de elkülönítve egymástól. A testőr főhadnagy András volt a kállósemjéni Kállay-kúria utolsó lakója – feleségével és Dénes fiával 1946. szeptember-től 1949. októberig éltek és dolgoztak a birtokon, majd miután a családot kitelepítették Mezőberénybe, 1956-ban úgy döntött elhagyja Magyarországot, és Németországban telepedett le családjával. Kállay Miklós harmadik fia, ifjabb Miklós szovjet hadifogságba került, először halálra ítélték, majd huszonöt évi kényszermunkára módosították az ítéletet, végül közel tíz év után került haza Magyarországra, és a három fiú közül ő volt az egyetlen, aki nem disszidált. Jogászdkotori végzettséget szerzett, s dolgozott többek között az Agrár-gazdasági Kutatóintézetben, majd a MÉM Információs Központjának tudományos főmunkatársa is volt, innen ment nyugdíjba. Idős korában sem vonult vissza a közélettől, és bátyjához, valamint édesapjához hasonlóan ő is máltai lovag volt.¹¹

9 Chorin Ferenc levele Kállay Miklós részére 1949. április 25. New York. Jósa András Múzeum Kállay Gyűjtemény (a továbbiakban JAM KGy).

10 Azt az irhabundát, melyet Kállay Helén a halálakor viselt a Jósa András Múzeum Kállay Gyűjtemény őrzi. A ruhadarabon látható a szívét ért halálos repesztalálat helye, melyet Helén fiai szív motívummal foltoztattak be édesanyjuk emlékére.

11 Németh Péter (szerk.): Kállósemjén. Bp. 2000. 125–128.

Kállay még Olaszországban élt, amikor megalakult a National Committee for Free Europe, vagyis a Szabad Európa Bizottság, mely amerikai magánszervezet, amit az amerikai kormány hívott életre 1947-ben, de bejegyzésre majd 1949-ben került New York államban azzal a céllal, hogy a terjeszkedő szovjet befolyás alá került közép-kelet európai országok lakosai számára a polgári demokrácia értékeit közvetítse.¹² Ennek egyik osztályaként jött létre a Magyar Nemzeti Bizottmány, más nemzeti bizottmányokkal együtt.¹³ A testület irodáját New Yorkban nyitotta meg, de működött képviselete Washingtonban is, hiszen nem elhanyagolható tény, hogy az Egyesült Államok kormányának politikai és anyagi támogatását is élveztek.¹⁴ Természetesen feladatuknak tekintették a Magyarországról érkező emigránsok segítését is az Államokban. A Bizottmány élén állt a Vérehajtó Bizottság,¹⁵ melynek 1950-ben 13 tagja volt,¹⁶ a Nemzeti Bizottmány vezetőjévé pedig Varga Bélát¹⁷ választották. 1947. november 15-én Varga Béla bejelentette a Magyar Nemzeti Bizottmány (angolul Hungarian National Council) megalakulását, melynek célja volt a megszállt és elnyomott Magyarország képviselete a szabad világban. Törvényes keretek között hivatalosan a Nemzeti Bizottmányt megalakultnak szintén Varga Béla mondta ki 1949. július 21-én. A bizottmány távolabbi célja volt, hogy Magyarországot a kommunista uralom alól felszabadítsa.

12 Kádár Lynn Katalin: Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972. Bp. 2006. 147.

13 „A Magyar Nemzeti Bizottmány megalakulásáról szóló 1949. július 21-i hivatalos bejelentés előtt – június 1-jén – megalakult a Szabad Európa Országos Bizottság (National Committee for a Free Europe), amelyet amerikai magánemberek alapítottak azzal a céllal, hogy a kelet-közép-európai kommunista rendszerű országok menekült demokrata politikusait támogassa és az általuk vezetett intézmények munkáját előmozdítja, valamint saját kezdeményezéseivel a szóban forgó területek lakosságában a sztalinista elnyomás alól szabadulás reményét és a demokráciajövőjebe vetett bizalmát ébren tartsa. (...) Amerikai részről a rokonkonszerv megvolt és a szándék sem hiányzott az együttérzés kifejezésre juttatására. Kérdés volt viszont, hogy ez hogyan vihető végbe, amikor az amerikai kormány diplomáciai kapcsolatokat tart fenn a menekült politikusok országaival. (...) Arra a felismerésre jutottak, hogy ne a kormány, hanem a társadalom segítsen a menekült politikusoknak. (...) A cél az volt, hogy ez a bizottság mintegy ötven tagból álljon és tükrözze az amerikai társadalom összetételét.”

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. I-II. Bp. 1989. 163–164.

14 A Nemzeti Bizottmány élén álló Vérehajtóbizottság azon tagjai, akik más jövedelemmel nem rendelkeztek először 300 később 400 dollár havi fizetésben részesültek. Ez az összeg az évek során emelkedett, s viszonyításképpen jegyzi meg Borbándi Gyula (1919–2014): A magyar emigráció életrajza 1945–1985. című könyvében, hogy ez akkoriban egy „kis fizetésű munkás vagy tisztsviselő” havi keresetének felelt meg. Ezzel a kijelentéssel vitatkozott Várdy Béla (1935–2018), a Magyarok az Újvilágban című kötet szerzője, aki maga is az Egyesült Államokban élt, a második világháború vége óta. Saját tapasztalataira hivatkozva állítja, hogy ez az összeg egy „korabeli átlag amerikai egyetemi tanár fizetésének felelt meg”. Borbándi Gy.: Magyar emigráció i. m. 152.; Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban. Bp. 2000. 478.

15 A Vérehajtóbizottságon belül szakbizottságok működtek a bizottsági tagok szakterületei szerint elkülönítve. Borbándi Gy.: Magyar emigráció i. m. 158.

16 Borbándi Gy.: Magyar emigráció i. m. 150.; 152.

17 Varga Béla (1903–1995) katolikus pap, politikus. 1946-ban az országgyűlés elnökévé választják, de 1947-ben letartóztatása elől elmenekül Magyarországról. Az Egyesült Államokba emigrált, ahol a magyar emigráció vezető személyisége lett. A rendszerváltás után hazaköltözött Magyarországra.

Kállay levelezéseiben értesült a Bizottmány megalakulásáról és a körüllete kialakult vitákról is tudomása volt. „Meg kell azonban mondานom, hogy úgyszolván naponta kapom a leveleket olyanoktól is akikkel semmiféle összeköttetést nem tartok fenn, telve kifogással panasszal a Bizottmány ellen. Félek, hogy ez valamilyen formában ki fog robbanni, pedig a Bizottmányt fenntartani fontos és intact fenntartani a legfontosabb.”¹⁸ A Bizottmányt ugyanis kezdetektől heves viták kísérték, melyek oka sok esetben a félreinformálás vagy a körülötte keringő pletykák felnagyítása volt. A Magyar Nemzeti Bizottmány alapelképzelése, célja nemes volt, azonban a szervezet mégsem vált sikeressé és elismertté a magyar emigráció körében, pedig gyakorlatilag minden feltétel adott volt hozzá. Vezetőiről fontos megjegyezni, hogy nem vettek fel külföldi állampolgárságot, hiszen a magyar nemzet külföldi képviselőiként tekintettek magukra, ezzel is kimutatva lojalitásukat a magyarsághoz. A Magyar Nemzeti Bizottmány (MNB) volt az a szervezet tehát, melynek vezetőit Washington a magyar emigráció hivatalos képviselőiként fogadott el mindez úgy, hogy a Bizottmány támogatottsága a magyar emigráció körében nem volt releváns. Az amerikai kormány támogatását azonban élvezte, mind anyagilag mind politikailag, ráadásul tettre kész magyar politikusok alkották a gerincét, ideológiájában nemes célt képviselt.¹⁹ minden feltétel adott volt tehát ahhoz, hogy a Bizottmány sikeresen képviselje a szabad Magyarországot nyugaton. Mégsem így alakult, ugyanis a Magyar Nemzeti Bizottmány teljes egészében soha nem került összehívásra. Kijelenthetjük, hogy egy évtizedes működése során az emigrációs közélet jelentős része által elutasított, amerikai hatalmi csoportok által támogatott, „fantomintézmény” volt.²⁰

Az MNB politikusaira is jellemző volt, hogy az emigrációban hirtelen megélt szabadság egészen sajátos helyzeteket, vitákat és nézeteltéréseket váltott ki, ami általában egyébként jellemző a politikai emigráció köreire. Ilyen példa erre a „Nyugati Hírnök”²¹

18 Kállay Miklós levele ismeretlen címzettnek, 1950. 10. 24. JAM KGY.

19 Fontos megjegyezni, hogy bár a cél nemes volt a „Kiáltvány a magyar néphez! – A Magyar Nemzeti Bizottmány megalakulásának bejelentése 1947. november 18.” címet viselő dokumentum, mely az „Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972” című könyv függelékében olvasható, a valóságtól elrugaszkodott kijelentéseket tartalmaz még akkor is, ha a korabeli helyzetet vesszük alapul. „A támasz nélkül maradt magyar népnek azonban túl kell elnie történelmüinknek ezt a legsötétebb korszakát. Tudnia kell, hogy ezentúl minden hősieség vagy aktív ellenállás teljesen céltalan, mindaddig, amíg a nyugati hatalmak erélyes közelépére el nem szánják magukat. Ezért felszólítunk Benneteket: vonuljatok ki a közéletből; ne működjétek együtt idegen elnyomóitokkal; ne hallgassatok a beugratóakra; maradjatok otthonaitokban, de szervezzétek meg a paszszív ellenállást!” Ezeket a sorokat olvasva az első gondolatunk kell, hogy legyen, hogy milyen könnyelműen adtak tanácsot az otthoniaknak ilyen nagy fizikai távolságból. Makkora fel előtlenség ilyen kijelentésekkel veszélyeztetni a Magyarországon élő, de a szovjet rendszerrel egyet nem értő civilek és nem civilek életét. Ezek a patetikus és a valóságtól elrugaszkodott gondolatok azonban egy kis ízelítőt adnak az MNB működéséről és elveiről a későbbiekben. (Kádár Lynn K.: Eckhardt Tibor i. m.)

20 Várdy B.: Magyarok az Újvilágban i. m. 477.

21 Nyugati Hírnök Párizsban alapított és kiadott emigrációs lap 1947–1952-ig, Mikes Imre szerkesztésében. Főleg politikai tanulmányokat, cikkeket, kommentárokat, híreket közölt. Borbándi Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia. Bp. 1992.

című emigrációs lap 1947. november 28-i számában megjelent cikk, mely Sulyok Dezső²² nevéhez fűződik. Írásának címe „Isten nevében!”, melyben a következő kijelentés szerepel: „Egész nyomorunk a Gömböstől Szálasi Ferenc gyengeelméjűségéig tartott jobboldali kalandpolitika szükségképpen következménye”.²³ Ullein-Reviczky idézi a cikket Kállay Miklós volt miniszterelnöknek, akinek miniszterelnöksége idején ő, mint stockholmi nagykövet működött, illetékenképpen Kállay Miklós személyéhez lojális. Ullein-Reviczky felháborodását fejezte ki, amiért Sulyok Dezső egy lapon sorolta a Gömbös Gyulától Szálasi Ferencig tevékenykedő miniszterelnököket, holott ezen felsorolásban benne van Teleki Pál és Kállay Miklós is, akiknek miniszterelnökségére egyáltalán nem illik a „jobboldali kalandpolitika” kifejezés. A cikkből vett idézet pedig jól mutatja, milyen éles ellentét feszült az MNB tagjai között, mely később is megoldandó feladatok elé állította a Bizottmányt.

Kállay mindenkorban még Olaszországban tartózkodott, és leveleiből kiderül, hogy el szeretné hagyni a mediterrán országot, de egyelőre nem tudja hova költözzen. „(...) Ott azonban nem tarthatnám magamat távol sem a politikától sem az emigrátiótól. Maradna a tengerentül, az USA-ba a nyelvtudásomon kívül felmerül a megélhetés drágasága, és nem lenne-e furcsa a helyzet a Bizottmánnal vonatkozásban, kölcsönösen feszélyeznénk egymást.”²⁴ Kállay végül mégis úgy dönt, hogy az Egyesült Államokba költözik, de a kiutazás hosszadalmas előkészületeket igényelt, amiről a levelek tanúskodnak. Báró Bakách-Besseney György volt berni követ, 1946-tól élt az USA-ban, így nagy segítséget nyújtott Kállaynak a kiutazáshoz. Így ír erről egyik levelében a volt miniszterelnöknek: „Ma beszéltem újból a Free Europe-nál vízumod ügyében azt mondották, hogy már megkapták az illetékes hatóság hozzájárulását ahhoz, hogy Téged, mint az USA szempontjából »nélkülözhetetlen« személyt kvalifikáljanak szerintük ez volt a legnehezebb és biztosra veszik, hogy május elején jönni fogsz”.²⁵ A kiutazás nem májusban, hanem 1953. év végén jöhetett létre, minden esetre a levelek hangneme egyre biztatóbb és örömtelibb lett az utazás hírére, Kállay ugyanis közösségi örvendő személy volt egykor munkatársai, barátai körében,²⁶ és megítélése amerikai részről is alapvetően pozitív volt. Ennek

22 Sulyok Dezső (1897–1965) ügyvéd, politikus. Országgyűlési képviselő, független kisgazdapárti programmal. A II. világháború után a Nemzetgyűlés tagja, a Népbíróságon az Imrédy-per vádlója. A Baloldali Blokk tevékenysége miatt ellehetetlenítették politikai tevékenységét, 1947-ben lemondott országgyűlési mandátumáról, és disszidált az Egyesült Államokba. Az amerikai magyar emigráció aktív politikusa, a Nemzeti Bizottmány végrehajtóbizottsági tagja, 1950-től az Amerikai Magyar Népszava szerkesztője.

23 Ullein-Reviczky Antal levele Kállay Miklós részére, Isztambul, 1947. 12. 23. JAM KGY.

24 Kállay Miklós levele Barcza György részére JAM KGY. É. n. 1940-es évek vége

25 Báró Bakách-Besseney György levele Kállay Miklós részére, New York, 1953. 03. 31. JAM KGY.

26 „(...) Ezzel kapcsolatban meg kell mondanom, hogy még egyrészt egyenesen megható hogy milyen sokan, milyen sokat várnak ideérkezésdtől. – másrészről ez szinte megoldhatatlan feladatok elé fog állítani, mivel ellentében a múlttal amikor politikai tevékenységed a valóság szilárd alapján mozgott, itt minden mocsár és zsombék, amire komoly épületet emelni úgyzólván lehetetlen.” Báró Bakách-Besseney György levele Kállay Miklós részére, New York, 1953. 04. 24. JAM KGY.

okán 1954-től a Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtóbizottságának tagjaként számos alkalommal képviselte a Free Europe Committee megbízásából a vasfüggöny mögött élő, szovjet elnyomás alatt élő népeket.

A hidegháború korszakában járunk az ötvenes évek közepén az Egyesült Államokban, ahol ekkor nagyon erős kommunistaellenes hangulat uralkodott, és egy esetleges háború kirobbanása reális esélynek látszott. Több levélben is felmerül a kérdés, természetesen nem hivatalos módon, csupán beszédtéma volt az emigráns politikusok körében is. Kállyról köztudott volt, hogy elítélte a szélsőséges nézeteket mind jobb-, mind pedig baloldalon, így tehát roppant megfelelő alkotú politikus volt ahhoz, hogy az akkor amerikai álláspontot képviselje és népszerűsítse. Az amerikai közhangulatot borzolta az is, hogy szovjet ügynökök települtek be az országba, és tartottak attól is, hogy emigránsszervezetek ellen a kommunista uralom alatt élő országokból történik bomlasztás²⁷. Az emigrációs sajtó és levelek is tanúskodnak arról, hogy a kommunista propaganda az emigrációban élők közé is beférközött, és hazatelepésre biztatta a kinn élőket, azzal nyugtatva a hezitálókat, hogy büntetlenül hazatelepedhetnek rég nem látott hazájukba, rokonaiak körében lesznek újra. Ezekkel természetesen sokakat meg lehetett téveszteni, hiszen számos olyan emigráns volt, akik nem találták meg a számításaiat választott új hazájukban. Azonban sok leleplező cikk is felhívta a kommunista infiltráció veszélyére az emigránsok figyelmét. Ilyen például a „Délamerikai Magyarság”²⁸ című lap egy 1956. februári száma, ahol arról írnak, hogy a csatlós országok kommunista kormányai külföldön élő emigránsok hazacsábításának céljából indítottak akciókat, amihez lapokat, rádiókat, képes folyóiratokat és kiképzett ügynököket hívtak segítségül szerte Nyugat-Európában, Észak- és Dél-Amerikában de még Ausztráliában is.²⁹ Az ügynökök megtévesztő tevékenységére kiváló példa az a hétkönyves soproni házaspár, akik két alkalommal menekültek el Magyarországról, ugyanis amikor már Ausztráliában letelepedtek, a családfő munkát is kapott, megismerkedtek néhány magyar honfitársukkal, akik a lap által „hazatérési hidegháborúnak” nevezett akció ügynökei voltak. A soproni családfő, mivel nem beszélt jól angolul, nehezen illeszkedett be az ausztrál hétköznapokba, honvággyal telve hallgatta ezen ismerősei beszámolót a hazai munkások csodás helyzetéről, akik budapesti képeslapokat is hoztak magukkal, hogy fokozzák az emigráns lét keserűségét a dolgozó ember számára, és biztatták, menjenek haza együtt Magyarországra. A család hét gyermekkel el is indult haza, bár furcsa módon az ismerőöknek nyoma sem volt az állomáson a megbeszélt találkozón. Hazatérve ÁVH-kihallgatások sora várt rájuk, három éven keresztül éltek ínséges körülmények között, míg újra vissza

27 Joó András: Kállay Miklós emigrációs évei. Rubicon 25. évf. 5. szám

28 Délamerikai Magyarság: Buenos Airesben kiadott, 1929-ben alapított emigrációs lap, mely 1963-ig működött. A lap utódja a szintén Argentínában megjelenő Magyar Hírlap. Borbándi Gy.: Irodalmi lexikon i. m.

29 Délamerikai Magyarság 1956. február 3. szám

nem szerezték papírjaikat, hogy utána végleg disszidáljanak Ausztráliába.³⁰ Ilyen és ehhez hasonló történetek soráról számoltak be az emigráns magyar lapok, hiszen ezekben az esetekben egy-egy menekülés során emberéletek forogtak kockán, és a kint élő magyarság képviselői tisztában voltak ennek veszélyeivel és azzal, hogy életeket menthet meg egy-egy ilyen cikk és beszámoló, ha eljut az akár elkeseredett, honvággal teli emigránsok közé.

Kállay Miklós tehát kiutazásától kezdve aktívan részt vett az emigráció politikai életében, az előzőeknek megfelelően 1955-ben az Európai Rab Nemzetek Szövetségének konferenciáján kiemelkedő ügynek minősítette a szovjet kommunista infiltráció és a beépített ügynökök elleni küzdelmet. Amiről Kállay beszélt és amitől az amerikaiak is tartottak, valós veszély volt. Szintén ebben az évben európai körutazásra indult, ahol előadásokat tartott, számos interjút adott például a Szabad Európa Rádiónak is. 1956. április 3-án New Yorkban tartott előadást az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat termében, New York-i magyar középiskolásoknak. A beszámolóból megtudjuk, hogy Kállay beszélt a fiataloknak a magyar történelemről, a magyarokat ért csapásokról – ugyanakkor hangsúlyozta, hogy majd meg fog változni otthon a helyzet, és mindenkor hazamehetnek, akik az emigráció kenyérét eszik, és otthon szükség lesz rájuk is, fiatalokra. Ez alapvetően jellemző volt rá és több kortársára az emigrációban, hogy nem tekintették a külföldi életet végegesnek, hittek abban, hogy Magyarországon hamarosan változni fog a helyzet, és a kommunizmus elbukik. Azonban azzal is tisztában volt, hogy nem folytathatták majd ott a politizálást, ahol abbahagyták hazatérésük után, emiatt hangsúlyozta, hogy az emigrációs ellentéteket és acsarkodást félre kell tenniük, és arra kell törekedniük, hogy a nyugati demokrácia szellemében kiművelve, megújulva térjenek majd haza Magyarországra, hogy ott a magyarság, az ország sikeréért dolgozhassanak.³¹ Sikeres tevékenységét támasztja alá, hogy a következő évre a Free Europe Committee dél-amerikai körúttal bízta meg Kállayt, és – ahogyan az amerikai részről elhangzott – a vasfüggöny mögötti legprominensebb államférfinak nevezték a volt miniszterelnököt. A megbízás 1956 nyarára szólt, és nagyjából bő háromhét utazást jelentett. A dél-amerikai sajtó több mint 300 közleményben méltatta Kállay egyéniséget és a rab népek érdekében vállalt misszióját.³² A dél-amerikai magyar sajtó is folyamatosan közölte cikkeit Kállay útja során, sőt már azt megelőzően is hírt adtak a volt miniszterelnök nyári utazásáról.³³ Dél-Amerika országaiban ekkoriban nagyjából 200 000 magyar emigráns él³⁴ legtöbben közülük Buenos Airesben és São Pauloban.

30 Uo.

31 Délamerikai Magyarság 1953. Január 20. Szám

32 Radio Free Europe, New York, hungarian desk, interview with Mr. Miklós Kállay, author: Ferenc Kóréh, 1956. (JAM KGY Dok.)

33 Délamerikai Magyarság 1956. április 13. szám

34 Pongrácz Attila: A São Pauló-i magyarság 1945–1990 című doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, Szeged 2008.

Kállay Argentína, Brazília és Chile országaiba tett látogatást, valamint tervben volt egy uruguayi utazás is, de azt az útja során jelentkező betegség miatt le kellett mondania.

Kállay az utazást gondosan előkészítette, hiszen számos dél-amerikai magyar emigráns-sal tartott fenn kapcsolatot, így felkereste mindenbőr látogatásra kitűzött országbeli ismerőseit. A levelek nagy része 1956 tavaszán és nyarán íródott, valamint van néhány olyan, ami a következő években, útjának hatásairól számol be Kállaynak. Fontos kiemelni, hogy az emigrációban élő magyarok, és általában az egyes országokba bevándorló közösségek életének szerves részévé válnak a választott hazájukban az általuk alapított egyesületek. Az egyesületi élet az emigránsok minden napjainak azon színtere, ahol van lehetőségük a magyar kultúra ápolására, a magyar identitás megélésére idegenben. Ugyanilyen fontos volt az emigrációs sajtó is, ami szintén a külföldi magyar közösségi élet összefogó erejének számított. A Délamerikai Magyarság hasábjain jelent meg, hogy Kállay első állomása 1956. július 15-én Rio de Janeiro városa volt,³⁵ mely 1960-ig volt Brazília fővárosa. Riói benyomásairól így írt Kállay Miklós Bakách-Bessenyi Györgynek 1956. július 31-i keltezésű levelében: „Tegnap tartottam harmadik előadásomat a Kultuszminisztérium termében az Egyház elnyomásáról. Ezzel itteni szereplésem be is fejeződött, holnap megyek São Paulóba. (...) Szombaton voltam az Elnöknél húsz percig. Ez a látogatás is megerősített abban, amit kisembertől miniszterig egyhangúan mond: Amerika elhanyagolja Dél-Amerikát gazdaságilag, politikailag egyaránt. Ez nem jelenti azt, hogy igazuk van, de a közhangulat ez. (...) ötször-hatszor voltam együtt a Nemzeti Bank elnökével, egy nagyon nyugodt, politikamentes ember. minden bajról okát, gazdaságit és politikait abban lát, hogy mikor Amerika a Marshall-plannal az ellenség segítségére sietett Brazíliát nagy bajban magára hagyta. Nem bízhatnak abban, hogy nehéz időben Amerikára számíthatnak. Természetesen ezt a hangulatot kihasználtam és azt magyaráztam, hogy míg a szovjet agressziója politikai és gazdasági vonalon meg nem szűnik, Amerikának a veszélyeztetett pontokon kell elsősorban helyt állnia, és míg ez így van, nem adhat annyit, mint amennyit szeretne a déli kontinens részére. Két televízió és két rádió előadást tartottam különböző formában ezt, valamint a Captiv-blokk gazdasági jelentőségét és azt a sloganat használtam ki, aminek itt a legnagyobb sikere volt, hogy nincsenek satelit-népek, csak ilyen kormányok ezek működik a népek örökök stb.”³⁶ Rio után São Paulóba látogatott. A második ország volt Argentína, azon belül Buenos Aires, majd Chile, Santiago de Chile városa. Itt kell megjegyezni azt, hogy Latin-Amerika országai közül egyedül Argentína tartott fenn diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunió által megszállt Magyarország kormányával.

A Rióban töltött hetekről részletes program áll rendelkezésünkre a forrásokból. Ez állt hivatalos látogásokból, nyilvános fellépésekkel és társadalmi összejövetelekből. Ugyan

35 Délamerikai Magyarság 1956. július 20. szám

36 Pongrácz Attila: A São Pauló-i magyarság 1945–1990. doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2008. Az idézet forrása: MOL P 2066.5.d.55.d.1.

a részletes programok közül csak a riói ismeretes, mégis a levelezésből kiderült, hogy a körút során Kállay három különböző nagy előadást állított össze, valamint néhány rövidebbet, ha esetleg az alkalom úgy kívánja, és ezeket mondta el kisebb változtatásokkal, amit a helyi politika esetleg megkövetelt. Előadásaiban ismertette a Szovjetunió által megszállt országok helyzetét, a kommunizmus terjedésének veszélyeire hívta fel a figyelmet, illetve néhány beszédében Magyarország helyzetére is kitért. Kállay többször is kijelentette útja során a kommunista diktatúra alá eső országok népének védelmében, hogy nem léteznek csatlós nemzetek, csak csatlós kormányok, mert a nemzet öröök, a kormányok pedig változnak. Másik igen releváns téma volt a történelmi egyházak elnyomása a szovjet diktatúra által, valamint egy külpolitikai értekezés, az új orosz politikáról és annak globális hatásairól kifejezetten nemzetközi, diplomata közönség részére.³⁷

A hivatalos látogatások során, audiencián fogadta őt Brazília és Argentína köztársasági elnöke és alelnöke, találkozott az országok külfügymenisztereivel, Rio de Janeiro érsekével, számos miniszterrel, képviselőkkel és szenátorokkal, valamint a városok polgármestereivel. Nyilvános fellépése előadásokból és sajtókonferenciákból álltak. Kállay a Buenos Aires-i sajtó képviselőit sajtókonferencián fogadta a Crillon Hotel emeleti halljában, ahol megjelent minden jelentős lap újságírója, illetve a nagy külföldi lapok képviselői is, valamint a távirati irodák tudósítói. Kállay többek között így nyilatkozott: „Úgy érzem minden vasfüggöny mögötti nép ügyét képviselem és reprezentánsa vagyok a hontalanoknak. Köszönhetet mondunk azoknak, akik új otthont és hazát adtak a menekülteknek és azoknak akik elősegítik a rab népek felszabadítását”.³⁸ Kállay augusztus 28-án érkezett Santiago de Chilébe, ahol Rosthy-Forgách Ferenc, a Magyar Nemzeti Bizottmány chilei megbízotta fogadta. Chile köztársasági elnöke, Carlos Ibanez del Campo³⁹ másnap fogadta Kállay Miklóst.⁴⁰

Kállay Miklós útjával kapcsolatban a szervezés során merült fel, hogy több szempon-tot is figyelembe kell vennie, mint amennyire számított. A levelezésből ugyanis kiderült, hogy a dél-amerikai magyarok nem szímpatizálnak a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal és annak vezetőségével, aminek több oka is volt. Az egyik, hogy valószínűleg nagyon kevés információ jutott el a dél-amerikai magyar egyesületekhez, így érezhették azt, hogy az MNB nem foglalkozik a problémáikkal, kevés figyelem fordult feléjük. Ez Széchényi Endrének Kállay Miklós részére írt levelében így hangzik 1956. július 17. keltezéssel: „idejövetelednek híre a magyar kolóniában nem váltott ki lelkesedést, aminek elsősorban az az oka, hogy Benned akár a Free Europe megbízásából, akár pedig mint magánember

37 NyJAMÉ LIX-II. 2017. 369–378.

38 Délamerikai Magyarság 1956. augusztus 10. szám

39 Carlos Ibanez del Campo tábornok (1877–1960) 1927–1931 chilei katonai diktátor, majd 1952–1958 köztött Chile köztársasági elnöke. Elnöksége alatt a keleti tömb országai iránt nőtt az érdeklődés, több egyesület alakult, melyek az említett országok kulturális értékeit voltak hivatottak bemutatni. (Torbágyi 2004. 190.)

40 Délamerikai Magyarság 1956. augusztus 31. szám

jössz, mindenkor a Nemzeti Bizottmány exponensét látják. A Nemzeti Bizottmányt és annak működését itt nem jó szemmel nézik és annak kimondott ellenesei, főleg azért, mert senki sincsen tisztában azzal, mi a Nemzeti Bizottmány, s mi annak a feladata.” Más részről pedig súlyos vádakkal illették a bizottmány vezetését, mégpedig „hogy súlyos pénzeket vágnak zsebre saját életfenntartásukra, az emigráns magyarsággal, annak ezer gondjával, bajával pedig nem töröknek”. Ezek az idézetek egy levélből származnak, Széchényi Endre Somogy egykori főispánja tollából, aki Argentínából küldte ezeket a sorokat, azonban ha más szavakkal is, de általában jellemzőek voltak a dél-amerikai magyar kolóniák nézeteire Kállay útjával kapcsolatban. Az, hogy a Nemzeti Bizottmányt ellenséges szavakkal illették, természetesen nem Kállay ellen szólt. Ő tagja volt a bizottmánynak, de nem annak a képviseletében érkezett, és ezt válaszaiban hangsúlyozta is. Nem állt szándékában a minden napí dél-amerikai emigrációs politikába beleszóni, hiszen nem is tartozott rá. A dél-amerikai magyar egyesületek – melyek között a legjelentősebb az argentin Centro Hungaro volt, amit Lutter Ferenc római katolikus pap alapított 1950 körül,⁴¹ akiről szinte minden Argentínából érkező levélben megemlékeztek, hiszen rengeteget tett az Argentínában élő magyar kolóniáért – hozzáállása Kállay látogatásához teljesen reális volt. Kijelentették, hogy Kállay Miklóst mint magyar embert, egykori miniszterelnököt szívesen fogadják, de kizárálag nem hivatalos formában. Nem akarták az egyesületi élet törékeny belső békéjét kockára tenni.

A másik szempont, amire Kállay jó érzékkel úgy gondolta figyelmet kellett fordítani az az volt, hogy utazásának ne legyen amerikai színezete. Ez a kérdés pedig a dél-amerikai országok helyzete miatt volt fontos és szem előtt tartandó, hiszen a viszonyuk Észak-Amerikával már akkor sem volt felhőtlen. Kállay természetesen kivály diplomata volt, így Dél-Amerika sérelmét – miszerint kevés figyelmet kap Észak-Amerikától – a kommunizmus elleni harccal magyarázza: az Egyesült Államok minden figyelmét a szovjet rendszer agressziójának megfélezésére fordítja, ezért kell mindenkinél erre a problémára koncentrálnia, hogy minél hamarabb véget vethessenek annak, és végre a hétköznapi élet, a hétköznapi politika is nagyobb hangsúlyt kapjon.

Kállay Miklós dél-amerikai útjának hatásáról is van információink. Egy 1956. szeptember 18. keltezésű levélből, melyet Bobrik Arno egykori diplomata és az argentin magyar kolónia egyik kiemelkedő személyisége írt. Az argentin kormány két héttel azután, hogy Kállay visszautazott New Yorkba, házkutatást tartott az összes kommunistaszímpatizáns egyesület és alakulat székházaiban, és dokumentumaikat lefoglalták. Emellett pedig az állami rádió rendszeresen sugárzott kommunistaellenes beszédeket. Bobrik úgy fogalmaz levelében, hogy ehhez az eredményhez Kállay szereplése is hozzájárult, hiszen addig hónapok óta nem történt semmilyen konkrétum a kommunizmus felszámolása elleni harcban. Ebben és későbbi leveleiben beszámol arról is, hogy Kállay

⁴¹ Torbágyi 2004. 116.

látogatásának az emigráns egyesületi életre is pozitív hatása volt, mert helyes diplomáciai tanácsokkal látta el azok vezetőit. Kijelenthetjük, hogy Kállay Miklós dél-amerikai körútjának, az ō szerteágazó ismereteinek és kiváló retorikai érzékének köszönhetően az általa képviselt ügy cél ért.⁴² Azonban 1956 őszén a világpolitika, ezzel együtt az emigránsok figyelme is Magyarország felé fordult, így Kállay körútjának tárgyalása lekerült a napirendről.

Kállay 1957 májusára meghívást kapott a delhi magyarság részéről a Magyar Ház ünnepére. Delhi egy kanadai kisváros az Ontario tartományban. Akkoriban 1500 fős magyar kolóniával rendelkezett, akik az 1920-as 1930-as években vándoroltak ki, és egy közösségen éltek. A dohánytermelést is ōk honosították meg a térségben. A Magyar Házban nyolcszáz fős bankettet rendeztek. A volt miniszterelnök előzőleg Torontóban negyven meghívott előtt tartott pártközi megbeszélést, amelyen a szocialisták, a zsidó egyletek képviselői valamint a régebben kivándorolt egyesületek képviselői és tizenöt ötvenhatos szabadságharcos is részt vett, valamint találkozott Toronto polgármesterével. Kállay sok időt fordított ott-tartózkodása alatt a Magyar Élet nevű kanadai magyar lap irányának és programjának megtárgyalásával.⁴³

1957 végén megszűnt a Magyar Nemzeti Bizottság, megalakult 1958-ban a Magyar Bizottság, melynek tizenhat állandó tagja volt, koalíciós alapon.⁴⁴ A tagok között már sok régi emigránst nem látunk, így Kállay Miklóst sem. Kállay, mint a nagy öregek az emigrációban, egyre inkább visszavonult, kevesebb nyilvános szereplést vállalt, ami természetesen nem jelentett teljes elzárkózást a közéletről, de tegyük azt hozzá, hogy Kállay ekkor már elmúlt hetvenéves, és igencsak aktív évtizedeket tudott a háta mögött. Levelezéseit továbbra is folytatta, mindig tájékozott és naprakész volt. Sokan keresték fel társaságát New York-i otthonában is. Kállay Miklós egész életét a magyar ügy képviseletének áldozta. Távol élt családjától, Olaszországban 1961-ben járt utoljára, de levélben minden családtagjával tartotta a kapcsolatot. Dönthetett volna a nyugodt nyugdíjasévek mellett is, de Kállay Miklóst óriási felelősségtudat vezérelte az országa, az országának szabadsága és a magyarság biztonsága és jóléte iránt. 1967. január 14-én hunyt el New Yorkban néhány nappal nyolcvanadik születésnapja előtt. 1993-ban földi maradványait hazahozták, újratemetésén óriási tömeg gyűlt össze a kállósemjéni Kállay-kúria udvarán álló családi kriptánál, ahol nem múló tisztelet mellett örök nyugalomra helyezték.

42 NyJAMÉ LIX-II. 2017. 369–378.

43 Úti terv, program Kállay Miklós 1957. év májusi kanadai látogatásáról JAM KGY Dok.

44 Nagy 1984., 137.

Bibliográfia

Források:

Délamerikai Magyarság

Jósa András Múzeum Kállay Gyűjtemény dokumentumgyűjteménye

Szakirodalom:

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza I-II. Bp. 1989.

Kádár Lynn Katalin: Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972. Bp. 2006.

Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban. Bp. 2004.

Rubicon 2017/5. szám.

Torbágyi Péter: Magyarok Latin-Amerikában. Bp. 2004.

Nagy Kázmér: Elveszett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945–1975. Bp. 1984.

Németh Péter (szerk.): Száz Magyar Falu Könyvesháza – Kállósemjén. Kállósemjén. 2000.

Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. – Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, Európa Kiadó, 1991.

Pongrácz Attila: A São Pauló-i magyarság 1945–1990 című doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, Szeged 2008.

A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (NyJAMÉ) LIX-II. Kertész Tünde Fruzsina: Kállay Miklós dél-amerikai körútja 1956 nyarán, 2017. 369–378.

Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal, Felderítő Szemle, IX. évf. 2. szám, 2010.

Internetes oldalak:

www.mek.oszk.hu

www.arcanum.hu

www.holokausztmagyarorszagon.hu

BARTÓK BÉLA

PÁSZTOR A PRÉRIN

(Blickhardt Tivadar, a kanadai magyarok egri papja)

„Kanada! Ez most a jelszó a sok szenvédés és nélkülvilágos által agyongyötört hazai magyarság ajkán – írta egy magyar jezsuita szerzetes 1925-ben – mióta az Egyesült Államok szüksége folytán lezártára sorompóit az európai bevándorlók előtt, a közfigyelem Kanada felé fordult. Nem is csalatkozik az a kivándorló földműves vagy munkás, aki arval a szándékkal lépi át az új hazai földjét, hogy becsületes, ha kell kemény kitartó munkával biztosítsa a maga és családja boldogulását.”¹ A következő dolgozat a korlátozott egri források és sajtóanyagok segítségével azt szeretné bemutatni, hogy milyen volt a Kanadába kivándorolt magyarok vallási élete az 1920-as években, mert erről itthon még viszonylag kevesebbet tudunk. A dolgozat megpróbálja rekonstruálni a visszaemlékezések és útleírások segítségével egy kanadai magyar katolikus pap tevékenységét is.

Az interneten elérhető munkássággal rendelkező kanadai magyar kutatók több ízben publikáltak ebben a témaban,² de csak a véletlennek köszönhető, hogy rábukkantunk az Egerben tanult Blickhardt Tivadar nevű katolikus pap haláláról szóló tudósításra. Az is a kitartó és hosszú keresésnek köszönhető, hogy megtaláltuk az *Almanac of the Hungarian golden jubilee of Kaposvar-Esterhazy, Saskatchewan, Canada: 1886–1936*. [Esterhazy, Sask. s. n.], 1936. című kiadványt, amelyből az 1936-ban 50 éves Kaposvar-Esterhazy³ életének néhány jellemzőjét megismerhettük.⁴ Az Egri Főegyházmegyeben felszentelt Blickhardt Tivadar kanadai magyar katolikus pap körülmenyeinek bemutatásához mindenkor át kell tekinteni, hogy milyen jellemzői voltak a Kanadába történő kivándorlásnak és a magyar katolikus lelkipásztori szolgálat elterjedésének.

Érdekes, hogy az 1920-as évek elején éppen a kivándorlás korlátozásáról olvashattunk, mert a trianoni béke utáni magyar gazdaság újjászervezéséhez az országon belül kellett tartani a munkaerőt, ugyanakkor a kanadai kormány is szigorúan korlátozta a volt központi hatalmak országaiból történő bevándorlást. Magyarországon a belügyminiszter 12.000/1921. sz. rendeletével a kivándorlási mozgalom elharapódzására való

1 Lischerong Gáspár SJ: A kanadai magyrok. Magyar Kultúra, 1926. március. 145.

2 Példaként említhető: Magyar települések Kanadában: Esterhazy és Kaposvar története, <http://canadaquebec.montreal.network.hu/blog/kanada-vilaga-hirei/magyar-telepulesek-kanadaban-esterhazy-es-kaposvar-tortenete>, letöltés 2019. márc. 27. Lásd még: Dojcsák Győző: A kanadai Esterházy története. Bp. 1981. és Dojcsák Győző: Amerikai magyar történetek. Bp. 1985.

3 A két községet angol helyesírással Kaposvar és Esterhazy néven említjük, bár a korabeli tudósítások a Kaposszár és Esterházy neveket használták.

4 <http://peel.library.ualberta.ca/bibliography/6000.html>, letöltés 2019. márc. 27.

1. kép: Kaposvar 1900–1931 közötti négy római katolikus lelkésze. A jobb alsó sarokban Blickhardt látható.⁶

írni és olvasni,⁷ az érseki főintézőnek nagy befolyása volt, elemi iskolát is nyitottak, Samassa József egri érsek pedig minden nyáron többször ott pihent nyaralójában.

1891-ben kezdte tanulmányait az egri ciszterci gimnáziumban mint az „érseki finevelde” növendéke – vagyis az Érseki Szent József Internátus kollégiumi lakója – 72 osztálytársával együtt. A II. osztályból azonban az iskolai értesítő szerint – ismeretlen okból – kimaradt, valószínűleg anyagi gondjaik lehettek, mert a III.-tól már az internátus alapítványi támogatásával a VII. évfolyamban pedig már egyházmegyei papnövendékként – úgynevezett kis szeminaristaként⁸ – tanult és ilyen minőségben érettségitte 1900-ban.⁹

5 Magyar Távirati Iroda hírei, 1921. február. 26. 1.

6 <http://peel.library.ualberta.ca/bibliography/6000/12.html?qid=peelbib%7CBlickhardt%7C%28peelnum%63A006000%29%7Cscore>, letöltés: 2019. jan. 31.

7 Az 1910. évi népszámlálás, A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp. 1912. 544.

8 16 éves fiúkat már felvettek a papi szemináriumba teológiai előképzésre középiskolai tanulmányaik mellett.

9 *A cisterci rend egri katholikus főgimnáziumának értesítője* néven 1891–1899 között Egerben megjelent iskolai évkönyvek kötetei alapján. Eger, 1891–1899.

Magyarországi papi pályafutását az Egri Főegyházmegye sematizmusaiból tudjuk nyomon követni. Eszerint és első kápláni állomása a Heves megyei Bodony község volt. Ezután 1905 és 1907 között a borsodi Emődön, 1907 és 1910 között Ónodon, majd 1910 és 1911 között Verpeléten volt segéddelkész.¹⁰ 1911-ben viszont elhagyta a papi hivatást, és Budapesten kapott munkát a Magyar Siemens-Schuckert Villamossági Művek Részvénytársaságánál mint tisztviselő. Ott dolgozott 10 évig, amikor levelet írt Szmrecsányi Lajos egri érseknek, és kérte, vegye vissza egyházi szolgálatba, mert nagyon megbánta tévedését, és megígérte, hogy haláláig hűségesen fogja szolgálni Istenet, főpapját és az embereket. Több levelet is küldött egy év alatt, sőt, két pártfogója is akadt Bangha Béla jezsuita szerzetes és Soós István kármelita szerzetes személyében. Végül 1921 szepemberében szállt hajóra Észak-Amerika felé.

Soós István atya 1864-ben született Rábakecölben majd 1882-ben lépett be a kármelita rendbe. 1914-ig Magyarországon vezette szerzetes testvéreit, pl. az 1896-ban alapított budapesti rendházat. 1914-ben lemondott rendi hivatalairól, és Kanadába ment, hogy megszervezze a magyar emigránsok lelkipásztori gondozását. Mivel Kanadában még nem voltak kármeliták, Soós a reginai egyházmegye területén Melville (Saskatchewan) község plébánosa lett. Amikor pedig Kaposvar és Stockholm plébánosai katonai szolgálatra mentek, 1916 és 1921 között azok egyházközségeit is ő vezette. Ekkor Father Soos volt az egyetlen magyar pap Kanadában. Kaposvárról (Saskatchewan), a Magyarok Nagyasszonya plébániáról látta el a Simpsonban letelepedett bukovinai magyarokat és az 1916–1923 közötti időszakban Stockholm (magyarul Sokhalom) magyar farmerjeit is, az Árpád-házi Szent Erzsébet templom plébánosaként. 1921-ben hazatért Magyarországra, ahonnan papokat és apácákat vitt magával Kanadába segítőnek. Ekkor utazott vele Kanadába Blickhardt Tivadar és Csáki Benjámin. Csáki visszatérése után Stockholmban kármelita kolostort alapított. 1924 és 1929 között Winnipegben (Manitoba) előbb a Szent József Kórház lelkésze, 1929 és 1937 között pedig a Jézus Szíve Egyházközség megalapítója és plébánosa volt. 1937-ben Langruthban (Manitoba) telepedett le, templomot épített (a szomszédos Rivertonban is), melynek szintén ő volt a papja. 1938-ban aranymiséjén Nyugat-Kanada nagy misszionáriusaként ünnepelték. 1947-ben hunyt el Langruthban.¹¹

A Kanadában lévő reginai római katolikus érsekséget, amelyet magyar papok és szerzetesek erősítettek az első világháború után, 1910-ben, még püspökséggé alapították.¹² Feysz A. Hugolin¹³ adatai szerint 1930-ban 60 plébániája, 84 missziója volt, ahol

10 A Schematismus cleri archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1904–1911 közötti kötetei alapján, Eger. 1904–1911.

11 Magyar katolikus lexikon, Bp. 2004–2013. XII. 241–242.

12 Alárendelt püspökségeinek székhelyei Prince-Albert és Saskatoon. 2005-ben 151.375 km²-en, a 392 000 lakosból 120 000 római katolikus hívő, 168 plébánia volt.

13 Feysz Hugolin bírfa ferences házfőnököt 1920 szeptemberében kezdték zaklatni a cseh csendőrok, így Magyarországra menekült, és novemberben az egri ferences rendházban is eltöltött néhány napot,

58 világi pap és 54 szerzetes szolgálta az 55 000 hívőt.¹⁴ Az első magyarok 1886-ban érkeztek a környékére, ők hozták létre Kaposvarban a Magyarok Nagyasszonya (Our Lady of Assumption) egyházközösséget. Esterhazy községet egy Esterhazy Pál nevű férfiról nevezték el, aki az első telepeseket odavezette az Egyesült Államokból, Kaposvar pedig az alapítók magyarországi szülővárosáról kapta nevét. A magyarok szervezkedése egyházi keretekben és egyházi ellenőrzéssel indult meg. 1886 és 1891 között a telepesek maguk végezték a kereszteleket, temetéket, mert sem papjuk, sem templomuk nem volt, a szertartásokat családi házakban tartották. 1892-ben a Saint Boniface-i püspök, *Agapite Page* jezsuita misszionárius küldte hozzájuk, akinek az irányításával 1894-ben felépítették első templomukat fából, és a papjuk kénytelen volt magyarul is megtanulni.¹⁵ A Page atya által építetett fatemplomot a Magyarok Nagyasszonyának szentelték. 1900-tól a német származású Francis Woodcutter (Holzhacker) lett a lelkész, aki először tanítóként szolgált a Szent István Iskolában Esterhazyban, és ő is megtanulta a magyar nyelvet. 1962-ben Kaposvart hozzácsatolták az Esterhazyban levő Our Lady of Victory templomhoz. Plébánosai Soós István kármelita szerzetes, 1921-től Blickhardt Tivadar, 1932-től Vadas József ferences szerzetes, 1937-től Horváth Jenő, 1945-től Kulcsár András, 1960-tól Firkola József voltak.

Stockholm és Esterhazy filiák később önállósultak, 1980 után csak a canai Szent Szív missziós templom tartozott hozzá. A *stockholmi* Szent Erzsébet templom eredetileg Kaposvar filiája volt. Ott 1904-ben Pirot atya mutatta be az első szentmisét. Esterhazy község Our Lady of Victory temploma szintén Kaposvar filiája volt. 1906-ban épült, 1942-ben leégett, az új templomot pedig 1953-ban szentelték föl. 1942-ben a kaposvariak a Lourdes-i Boldogasszony tiszteletére kegyhelyet (Grotta) létesítettek, amely 1948 után az egyházmegye legnépszerűbb zarándokhelye lett, 1954-ben például 2500 hívő látogatta meg. Feysz páter szerint a hivatalos statisztika alapján 1930-ban 13 181 magyar élt Kanadában.¹⁶

Soós atya másik kísérője, *Csáki Benjámin* Csíkjánádon született 1885-ben, a gimnáziumot Csíksomlyón és Gyulafehérvárt végezte. 1904-ben a római Collegium Germanicum-Hungaricum növendéke lett, 1910-ben szentelték pappá. Besztercén, Kolozsvárt volt káplán, majd a gyulafehérvári szeminárium tanára, az első világháború idején Volkány (Nagy-Küküllő vármegye), majd Gyergyóalfalu plébánosa volt. 1918 után a növekvő falusi szegénység elől kanadai misszióba ment. Első állomáshelye Abbotsford

ahol elmesélte testi és lelki szemedésein, amelyeket magyar és kereszteny magatartásáért kellett elviselnie. 1925–1930 között az Egyesült Állampokban a woodbridge-i (New Jersey) Kármelhegyi Boldogasszony egyházközég plébánosa volt.

14 Feysz A. Hugolin: A katholikus egyház Kanadában. Katholikus Szemle, 1932. 46. évf. 7. sz. 38.

15 Andai Ferenc: Az északnyugat-kanadai magyar telepesek helyzete a századfordulón, Történelmi Szemle 26. (1984). 3. sz. 436.

16 Feysz A. H.: A katolikus egyház i. m. 41.

(Brit Columbia) Szent László temploma volt, ahol adminisztrátor lett, mert 1925-ben érkeztek oda magyarok. 1968-ban még Vancouverben volt plébános.¹⁷

Kaposvar községen, amely a legrégebbi magyar település volt Kanadában 1925-ben már csak 60-70 magyar család lakott. Nagyobb közösség volt Lestock, Arbury és Wakaw településeken külön egyházközösségekkel és papokkal. Ezeken kívül volt még 20-25 magyar telep ahol összesen 30-40 család lakott együtt így külön egyházközég fenntartására már nem voltak képesek. Ezek közül több filiaként csatlakozott Otthon, Saxonhill, Cana egyházközösségeihez. 1914-re a kanadai magyarok száma elérhette a 10 000 főt, és többségük Saskatchewan tartományban élt. Nehéz megmondani, hogy pontosan mennyi magyar település volt akkor. Otthon és Bekevar (Békevár) településen élt a legnagyobb protestáns közösség, Kaposvar és Stockholm pedig jelentős római katolikus többségű települések voltak.

Feysz atya kimutatása szerint a következő magyar egyházközégek működtek 1925-ben Kanadában, amikor meglátogatta azokat.¹⁸

17 MKL 1994. II. 329.

18 Feysz A. H.: A katolikus egyház i. m. 43.

Település neve	Állam neve	Egyházmegye	Egyházközség és a templom patrónusa	Alapítás éve	Mellékegyház-közések missziók	Lelkipásztor neve	Lelkipásztor címe
Montreal	Quebec	montreali	Magyarok Nagyasszonya	1928	Montreal környéke	Rácz József	-
Welland	Ontario	torontói	Magyarok Nagyasszonya	1927	a Niagara-félsziget közégei	Hedley Jeremos	337 Hellens Avenue
Winnipeg	Manitoba	winnipeg-i	Jézus Szíve	-	Winnipeg környéke	Soós István	St. Joseph Hospital
Kaposvár	Saskatchewan	reginai	Magyarok Nagyasszonya	1890	Cana, Orthon Saxonhill	Blickhardt	P.O. Esterházy
Lestock	Saskatchewan	reginai	Szent József	-	Saint Elisabeth	-	-
Quinton	Saskatchewan	reginai	-	-	Raymore Punnichy Arbury	Dr. Csáki Benjamin	Quinton
Stockholm	Saskatchewan	reginai	Magyarországi Szent Erzsébet	-	Regina	Dr. Sántha Pál	Stockholm
Wakaw	Saskatchewan	reginai	Kis Szent Teréz	-	-	-	-

1. táblázat: Kanadai magyar egyházközégek 1925-ben.

Közben megérkezett Torontóba Blickhardt atyának egy egri származású utóda. Forgács László 1909-ben született Bodonyban, ahol édesapja, Forgács Dezső kántortanító volt. 1919-től tanult az egri ciszterciek gimnáziumában, 1923-tól Esztergomban folytatta tanulmányait, és kis szeminaristaként, vagyis már papjelöltként 1927-ben ott érettségitte a bencés gimnáziumban. Az esztergomi szemináriumban kezdte tanulmányait, majd alig egy év teológiai tanulás után 1928. szeptember 28-án érseki engedéllyel Torontóba érkezett az ottani magyarok lelki gondozása céljából. A magyar kispap a torontói szemináriumban tanulta meg alaposan az angol és francia nyelvet, miközben már papi szolgálatot is végzett. 1931-ben *Neil McNeil* torontói érsek szentelte pappá, és ilyen minőségben folytatta munkáját az ottani magyarok között. 1935-ben Wellandba (Ontario) helyezték, de 1939-ben a nyomasztó szegénység miatt elhagyta egyházát.¹⁹

Az 1921. évi kivándorlási korlátozás után 1924 augusztusában terjedt el országosan a hír, hogy 15 000 magyar készül kivándorolni Kanadába és 1925 januárjában már azt is lehetett tudni, hogy egy *Gedeon Aladár* nevű személy 150 magyar földműves kihívására kért engedélyt az államtól, akik szövetkezeti keretben kaphatnak Nyugat-Kanadában fejenként 150 acre (több mint 100 hold) földet, ami 5 év múlva saját tulajdonuk lehet. Valószínűleg ez a hír keltette fel a törpebirtokos parasztok érdeklődését, mert ettől kezdve 5 évig folyamatosan tartott a Magyarországról Kanadába irányuló kivándorlás. 1925. április végéig Heves vármegyéből 100 ember utazott el, bár nehéz erdőirtásról és egy angol hajóstársaság manipulációjáról is jöttek hírek. 1925. július 15-én újabb 300 magyar kivándorló indulhatott Kanadába.

Ami a vallási kérdéseket illeti, 1925. augusztus végén Budapesten rendezték a római katolikus egyház nemzetközi missziós kongresszusát, ahol már szó volt az észak-amerikai munkáról is. „*Ott találjuk a katolikus hitkirádetőket Kanada dermesztő hósvata-gain és az izzó Szahara homok- és kösvivatagain –* írta egy tudósító. – *Kína férgektől és patkányoktól hemzsegő külüvárosaiban, mint Afrika és Ázsia maláriás partvidékein. Néha több hónapi járóföldre, minden kultúrától és hozzá hasonló emberekkel való érintkezéstől elzárva, a belpoklosok szigetein mindenütt folyik a népek nevelése, oktatása, művelése. Ahová beteszik lábukat, hadat üzennek a felvilágosítás és meggyőzés fegyverével a babonának, a szellemi restségnek, a barbárságnak.*”²⁰ Tehát az egyház számon tartotta a lelkészeket a világ minden táján, akiknek ugyanúgy meg kellett küzdeni a létfenntartásért és a civilizáció terjesztéséért. 1925-ben már olyan mértékű volt a kiutazás, hogy több helyen is be kellett mutatni ezt a hatalmas és ismeretlen országot. „*Ilyen módon nagyon sok magyar került ki Kanadába, s aki földhöz tudott jutni, az elég kedvező helyzetbe került. Vannak szép magyar telepek (Esterházy, Otthon, Kaposvár, Békevár stb.) ahol*

19 Nándor Dreisziger: The Saint Elizabeth of Hungary Roman Catholic Parish of Toronto: Nine Decades of Evolution, Hungarian Studies Review, Vol. XLIII, Nos. 1–2 (Spring – Fall, 2016) http://epa.oszk.hu/00000/00010/00051/pdf/EPA00010_hsr_2016_059-082.pdf letöltés 2019. ápr. 5.

20 Egri Népujság 1925. augusztus 23. 1.

a lakosság megörzte magyarságát. Az egyházak e tekintetben nagyon sokat tettek, de nagy baj az, hogy nincs még magyar iskolája Canadának.”²¹

Ugyanakkor az is előfordult, hogy a kanadai kivándorlók összes pénzét már Budapesten kicsalták szélhámosok, Zágonyi Sámuel a cs. és kir. 44. (kaposvári) gyalogezred nyugalmazott alezredese viszont hazaköltözött, és könyvet írt az embertelen természeti körülményekről.²² Zágonyi 1925-ben hónapokig élt a prérin a magyar telepesek között.

1926-ban azonban tovább növekedett Heves vármegyében is a távozók száma, pl. egy nap 17 férfi indult Bekölcéről Winnipegbe,²³ különösen a szegény pétervásári és egri járásból hagyták el több ezren a hazájukat munkanélküliség miatt és vagyonszerzés céljából. „Holló Jánost és 50-60 társát mégsem tudtam elítélni – írja együttes érzően egy újságíró. – Ha ő szereti a hazáját, szereti a fajtáját, én is csak szeretni tudom őket. Az ő szemükben még a kincsek földje Kanada, álmok és remények városa Winnipeg, abol pedig a valóságban fehér rabszolgák fájdalmas sorsa várakozik reájuk. Holló Jánosék mégis mennek és hisznek, remélnek a szerencsében. Erről az útról már nem lehetne lebeszélni őket úgyse. Mert az igaz, hogy itthon igen kevés a munka és igen sovány a megélhetés.”²⁴

Kanada tehát az 1920-as évek közepén a Heves vármegyei magyarok földi mennyországa lett. Hamarosan elhangzott a budapesti képviselőházból is a kérdés, hogy nem volna-e ajánlatos előmozdítani a mezőgazdasági munkások kivándorlását megélhetésük támogatására, de a kompolti származású Mayer János földművelésügyi miniszter ezt nem támogatta. 1926 szeptemberéig a következő adatokat hozta nyilvánosságra a Központi Statisztikai Hivatal a Kanadába történő kivándorlásról.²⁵

Kivándorlás éve és jellemzője	1921	1922	1923	1924	Összesen
Vélegesen	3711	1703	2535	8228	16 117
Munkavégzés céljából	38 071	43 047	37 895	30 994	150 007
Összesen	41 782	44 750	40 430	39 222	166 124

2. táblázat: Kivándorlás Kanadába Magyarországról 1921–1924.

1927 elején folytatódott a töretlen kivándorlási mozgalom, bár Zágonyi Sámuel Egerben személyesen is bemutatta könyvét és a kanadai életkörülményeket, de ezeket inkább

21 Milyen a kanadai magyarság helyzete? Nemzeti Ujság 1925. március 3. 17.

22 Zágonyi Sámuel: Kanada, egy európai bevándorló megvilágításában. Bp–Bridgeport. 1926. http://mtda.portal.extra.hu/books/zagonyi_samuel_kanada_Optimized.pdf, letöltés 2019. ápr. 11.

23 Egri Népujság, 1926. március 10. 2.

24 Uo.

25 Egri Népujság, 1926. szeptember 11. 3.

csak a városi középosztály ismerhette meg, a falusi szegény nép nem nagyon érdeklődött az előadás iránt. „*Ne menjetek Kanadába!* – kérte drámai előadásában a szerző. – *Borzas mas nyomor, fájdalmas nélkülözés vár reátok a vad mezőkön. Kanada nem az Egyesült Államok. Itt nincs élet, nincs meggazdagodás. Itt csak szenvedés van, kegyetlen szenvedés.*”²⁶

Az egri kiváendorlásellenes propaganda szerint viszont lelkiismeretlen hajóügynökök már ezerszám tették koldussá különböző mesékkel a földművelő magyar családokat. Heves vármegyei közigazgatási bizottsága úgy határozott, hogy megküldi Zágonyi könyvét minden községbe, hogy a jegyzők bemutathassák az embereknek a kanadai valóságot,²⁷ ugyanakkor az év végére a belügyminisztérium megkönnyítette a Kanadába kérő útlevelek kiadását. A helyzet olyan súlyos lett, hogy gróf Keglevich Gyula, a pétervárosi választókerület képviselője emlékiratot írt körzete érdekében a kormányhoz, amely később egy vizsgáló bizottságot küldött ki Heves vármegye északi községeibe.

A mozgalom a vallási állapotokra is hatással volt. 1928. március 20-án tartották a rendes tavaszi budapesti püspöki konferenciát, amelyen a főpapok Serédi Jusztinián hercegrípmás elnökletével megtárgyalták a kanadai és a törökországi magyar kiváendorlók lelkei gondozásának kérdéseit. Ekkor megtárgyalták a segítség lehetőségeit is.²⁸

Különös módon a kiváendorlás hatására 1929 nyarán már Eger egyik külvárosi dűlőjét is *Kanada* néven nevezték a belvárostól való nagy távolság miatt, miközben a kanadai kormány bejelentése szerint a nagy gazdasági válság hatására az év végére csökkenő kezdett a bevándorlók száma. Ez néhány hónapig Heves vármegyében is meglátszott, mert 1930 júniusáig állítólag csak két útlevélkérelmet adtak be.²⁹

A kanadai magyarokat az 1920-as évek közepétől rendszeresen meglátogatták magyarországi papok és szerzetesek, akikkel Blickhardt Tivadar plébános is találkozhatott. 1922-ben a jezsuita Bangha Béla egy visszaemlékezésében leírta, hogy egyik kanadai magyar papbarátjától kapott levelet. „*Istenem, milyen különös, áldozatos élet!*” – írta a szerzetes. Ő is megdöbbentette, hogy egy kanadai missziós pap milyen különös életet él. Folyton járt-kelt, utazott, alig volt otthon. Társasága jóformán nem is volt, csak vasárnap érkeztek hozzá a szélrózsa minden irányából a hívei, ki autón, ki szánon, ki lovon, a legkevesebben gyalog jöttek. 1921–1922 telén is jól befűtötték a kályhát a kápolnában vagy egy lakószobában, aztán ott volt a szentmise, prédkáció, gyónás, áldozás, majd két órával később a pap megint egyedül maradt, és ha nem mozdult volna ki, egyedül is maradt volna megint egy héting, mert roppant távolságokról szolt a tudósítás. Az említett községek neve és Bangha Béla korábbi támogatása miatt alapos a gyanú, hogy Blickhardt atya levelét idézte

26 Egri Népujság, 1927. április 5. 3.

27 Egri Népujság, 1927. április 23. 3.

28 Egri Népujság, 1988. március 22. 1.

29 Eger, 1930. június 19. 2.

a következőkben a jezsuita publicista. Valóságúnak első 1921. évi kanadai karácsonyról írt pártfogójának az Egerből elszakadt plébániós: „Az én éjfeli s hajnali misém, úgymond, állomásomtól 40 mérföldnyire Saxonhill-ben lesz. Onnan ismét 8 mérföldnyire Otthon nagyközségben mondomb a nappali, harmadik misémet. Másnap ismét 12 mérföldnyire, Kénában (Cana) lesz istentisztelet. És így megy ez mindig”.³⁰ Az is meghökkentő volt számára, hogyan táplálkozott egy lelkipásztor a prérin a hosszú tél idején. Ha sikerült valami vadat lőnie, azt megnyúzta, kizsigerlte, szépen kiakasztotta a háza elé a fára, nem lopta el senki, hiszen senki sem járt arra hétközben. A vad csonttá fagyott a hidegen, a pap pedig valahányszor megéhezett, szépen kiment a tornára, baltájával levágott a vadból egy darabot, felolvastotta, megsütötte és kész volt az ebédje. „Emberi érzések, emberi igények nem-igen juthatnak szóhoz ebben az egyhangú, erőt örlő, apostoli munkában”³¹ – összegezte Bangha Blickhardt levelét, és véleményében már nemcsak csodálat, hanem sajnálat is érezhető volt.

1924 augusztusában Túri Béla³² esztergomi kanonok, a Nemzeti Ujság főszerkesztője meglátogatta Esterhazy, Stockholm, Kaposvar, Bangar magyar telepeseit és a tapaszta-lataival meg volt elégedve. Úgy láttá, hogy a farmerek kemény munkával mindenütt csak becsületet szereztek a magyar névnek és nyelvükhez, kultúrájukhoz szívvel-lélekkel ragaszkodtak. A templomok előtt összegyűlt magyarságnak mindenütt hosszú előadást tartott Magyarország helyzetéről.³³ „Stockholmhoz aránylag közel van a magyarok legszebb temploma, a kaposvári nagy kötemplom – írta egyik tudósításában – kies dombon erdőkkel övezve. Ide látszanak Esterházy város elevátorjai, de maga a magyarság Esterházyról jobbára elköltözött s ez a része ma a kaposvári hitközséget alkotja.”³⁴

1926 júniusában Chicagóban rendezte a római katolikus egyház a 28. nemzetközi eucharisztikus kongresszust, amelyen Hanauer István³⁵ váci püspök is részt vett, és Kanadában is látogatást tett. Ezután tartották meg 1926. október 9. és 12. között Budapesten a XVIII. országos katolikus nagygyűlést, ahol a püspök az eucharisztikus kongresszus után a kanadai magyarok között tett látogatásának tanulságait összegezte hosszú és részletes előadásában.

30 Bangha Béla: Úti feljegyzések XI. Magyar Kultúra. 1922. 664.

31 Uo.

32 Túri (Tillmann) Béla (1875–1936) kanonokot 1898-ban szentelték pappá, Ipolyságon, Esztergomban Budapesten volt lelkész. 1919-ben Zala megyébe menekült, majd részt vett a Közponți Sajtóvállalat alapításában, nemzetgyűlesi képviselővé választották, pápai prelátus, esztergomi kanonok lett. Tanulmányútjain bejárta Európa államait, az USA-t és Kanadát. MKL 2009. XIV. 239.

33 Nemzeti Ujság, 1924. augusztus 24. 4.

34 Túri Béla: A kanadai magyarok között II. A saskatchewani magyarok. Nemzeti Ujság, 1924. szeptember 2. 6.

35 Hanauer Árpád István (1869–1942) 1892-ben szentelték pappá, Budapesten és Veszprémben tanított végzett lelkipásztori munkát, 1919-ben váci püspökké nevezték ki, ahol újjáépítette a szemináriumot, és főként az alföldi tanyavidéken lelkészségeket szervezett. Amsterdamban és Chicagóban részt vett az Eucharisztikus Kongresszuson, meglátogatta az USA és Kanada magyarjait.

A magyarországi papok küldöttsége felkereste a sok lelkész által még a Regnum Marianumból ismert Sólymos Oszkár³⁶ által gondozott Szent László-telepet, a Denk Rudolf³⁷ által gondozott Plunkettet,³⁸ az erdélyi származású Csáky Benjámin *Székelyföld* nevű telepét,³⁹ ahol Bukovinából beköltözött csángó magyarok élnek együtt. Jártak Kaposvárt, ahol Blickhardt Tivadar szolgált, az egészen „elangolosodott” Esterházy közelében, ahol a francia nyelvű pap, Pirot⁴⁰ tökéletesen megtanult magyarul, és végül Sántha Pálnak, a Szent Imre Kollégium prefektusának a plébániáját, a magyar Stockholmot – sorolta Hanauer a látottakat.

Úgy gondolta, hogy városi embernek nehéz ezekről a farmerek által lakott településekkel fogalmat alkotnia. Aki járt az Alföldön, és bejárta a jakabszállási⁴¹ pusztákat, ahol nincs két ház egymás mellett, az úgy képzelheti el a kanadai pusztai magányt, ha az arányokat húszszorosra növeli – mondta. „*Egy fatemplom, Kaposvárott kötemplom, mellette a hasonlóképpen deszkából épített elég tágas lelkészlakás, még két-három farm a látóhatáron belül: ez minden. Természetesen leginkább csak vasárnap jönnek össze a tehetősebbek Ford autóikon, a kezdő gazdák buggy-nak⁴² vagy democrat-nak nevezett futókocsikon a templom körül, végzik átlag havonként gyónásaikat, részt vesznek a szentmisén, utána őszi szokás szerint a templom előtt gyülekeznek, beszélgetnek, dél tájban elszélednek, hogy egy hétag ne lássák egymást, esetleg embert se. Ember legfeljebb akkor tér be hozzájuk, ha az úton kalamitás⁴³ éri, mert kanadai szabály, hogy mindenkinnek joga van ott megszállni, ahol baj éri. A nagy magányosságot ma már nagyban elviselhetőbbé teszi a telefon és a rádió, amely minden tehetősebb farmban feltalálható.*⁴⁴“

A püspök a kanadai magyar papokról még nagyobb elismeréssel szólt. Kanadába kimenni azért, hogy ott egy pap a magyar bevándorlók lelkipásztorá legyen, szerinte nagy, szinte hősi elhatározás volt. Elismerte, hogy kezdetben „papi desperádók”⁴⁵ mentek ki Magyarországról vagy az Egyesült Államokból, de nyugodtan állapította meg, hogy ezek már eltűntek. „*Akik most ott vannak, tiszteletet szereznek a magyar papságnak – szögezte le*

36 Sólymos (Schmidbauer) Oszkár (1872–?) 1895-ben szentelték pappá, a Wenckheim családnál volt nevelő, majd a Regnum Marianum internatus igazgatója lett, 1907–1918 között több magyar nyelvű egyházközség plébánosa volt az Egyesült Államokban. Az 1920-as években költözött a kanadai Plunkettbe.

37 Denk Rudolf 1924-ben Stockholm plébánosa volt majd belépett a ferences rendbe, ezt jelzi a P (pater) jele.

38 Plunkett a nevét Horace Plunkett, kanadai vasúti befektető után kapta, és 1921-ben alakult községgé.

39 Ma már nem található korai kicsi kanadai magyar település.

40 A belga Jules Pirot (1877–1955) verbita rendi szerzetesként 1904–1914 között volt Kaposvar és Esterhazy lelkésze, tehetséges íróként szerkesztett egy kis katekizmust, több más könyvet is írt, és ő építette 1908-ban kőből a kaposvari templomot. Főként vallon nyelvű belga íróként tartják számon.

41 Jakabszállás a mai Bács-Kiskun megyében a kecskeméti esperesi kerületben a váci püspökség távoli alföldi települése volt és 1922-ben vált önálló községgé.

42 Könnyű, egyszerű, kétüléses egy vagy két ló által húzott személyszállító lovaskosci.

43 Szerencsétlenség.

44 Hanauer püspök a kanadai magyarokról. Nemzeti Ujság 1926. október 12. 18.

45 Elkeserédt, reményvesztett vagy szélhámos, kalandor jelentésű spanyol szó.

a váci püspök. – *Lehetetlen mély meghatódottság nélkül nézni ezeket a kanadai papokat az ő magányos otthonukban. Dacolva a kanadai téllel, a nagy magánnyal, az óriási távolságokkal, szegényes anyagi viszonyok között olyan apostoli munkát végeznek, amihez fogható idehaza kevés van.*⁴⁶

Hanauer útja azonban elsősorban lelkipásztori látogatás volt. A kanadai prérin élő magyarok még nem láttak anyaországi főpásztort, és ottani egyházi elöljáróik sem kaptak még közvetlen forrásból információt új híveik óhazai viszonyairól. Nehezen tudta leírni azt az öröömöt, lelkesedést, amellyel a magyarországi papokat fogadták. Úgy érezte, arra az egy-két napra valósággal egy kis Magyarországgá változott az a néhány település. A váci püspök hangsúlyozta, hogy fontos volt az ottani főpapsággal való érintkezésük is. Látogatásuk hatásáról pedig jobban be tudtak beszámolni azok a levelek, amelyeket azután kapott onnan. „*Ezek után minő véleményt mondjunk az amerikai és kanadai kivándorlásról?* – tette fel a költői kérdést. – *Ha nem is számíthatunk arra, hogy odakünn jelentékeny magyar, telepek fognak fennmaradni, sem jelentékeny gazdasági forrás nem nyílik számunkra Amerikában és Kanadában – egy bizonyos, hogy a magyar nép kilép az ismeretlenség homályából és emelkedik a nemzetek megbecsülésében. Eddig igazán semmit sem tudtak rólunk. Ha továbbra sem ismernek, nem nyerhetjük meg rokonszenvüket, amire pedig nagy szükség lesz akkor, amikor Európa térképét újra fogják rajzolni.*⁴⁷

1928 júliusában már arról is értesülhettek a hazai olvasók, hogy a kanadai magyarság együtt küzd a magyar hazával az ezeréves Magyarországért. Július 8–9-én ünnepelték Stockholm alapításának 25 éves jubileumát, és szentelték fel a magyar belügyminiszter ajándék zászlaját. A magyar lakosság hitet tett az új haza szeretete és a régi hazához való ragaszkodása mellett. Mikes János szombathelyi megyéspüspök – az ausztráliai eucharisztikus kongresszusra utazása közben – megjelenése pedig a stockholmi ünnepségek fénypontja volt. Az ünnepi istentiszteletet 9-én a püspök, Vodicska Imre címzetes apát, plunketti plébános, a reginai érseki helynök,⁴⁸ Szabó János trentoni plébános, Blickhardt Tivadar kaposvári és Sántha Pál stockholmi plébános segédletével végezte.⁴⁹

A bemutatásokat társas ebéd követte, amely az ünnepségek legnagyobb társadalmi eseménye volt. A társas ebéd a Magyar Hallban⁵⁰ volt, és a díszemelvényen a főpásztoron kívül Ulrich saskatchewani népjóléti miniszter, a tartományi kormány képviselője, Schefbeck István⁵¹ magyar királyi konzul, az érseki helynök, Vodicska Imre címzetes apát, Szabó János, Blickhardt Tivadar, Sántha Pál és néhány környékbeli német plébános,

46 Hanauer püspök a kanadai magyarokról. Nemzeti Ujság 1926. október 12. 18.

47 Uo.

48 Olivier Elzéar Mathieu 1911–1929 között reginai érsek személyes megbízottját küldte az ünnepségre.

49 Nemzeti Ujság, 1928. július 28. 3.

50 A Magyar Hall egy Kaposvar közelében épített művelődési ház volt.

51 Schefbeck J. István 1923–1927 között volt a chicagói magyar konzulátus alkonzulja.

Hordósy Iván, Ujváry János, a Szociális Nővérek és az első magyar telepesek közül néhányan foglaltak helyet. A közönség másik része, mintegy 160 fő a Hallban, több százan pedig a Hall körül emelt lombsátrak alatt foglaltak helyet.⁵²

Feysz A. Hugolin útleírása 1932-ben jelent meg,⁵³ de még élt a kaposvari lelkész (szerepelte egy összefoglaló táblázatban is), ezért az ő életét is jellemzi mindaz, amit a magyar papokról írt. A ferences szerzetes szemléletesen ecseteli a farmerek kemény fizikai munkáját, majd a papok küzdelméről számol be. Arról számol be, hogy a magyarok kis fatemploma a farmok között egy olyan helyen áll, amelyet a hívek közös pénzen vettek meg, és ha anyaplébánia, akkor a mellette lévő kis ház a paplak. Senki és semmi nem látszik körülötte, a plébános egyedül magára van hagyva van a prérin, mert 3-4 kilométerre van tőle a legközelebbi parasztgazda háza. Az istentisztelet helyszínére nyáron még könnyebb volt eljutni, de esős időben a hatalmas sár, télen a méternyi vastag hó, fagy és szél miatt életveszélyes volt a templomba utazás a távolabbi farmokról. „*Ezért is a prérik és a nyugat-kanadai hitközségek adminisztrálása óriási áldozatot követel az oda letelepedett magyar katholikus papktól. Sokat is hallottam tőlük, minő áldozatokkal gondozzák híveik lelkei üdvét. Úgy gondolom, Kinában sem lehetnek különbségek állapotok. Lemondás, áldozat, önmegtagadás, ez jellemzi a kanadai magyar katholikus papok életét! Kevesen vállalkoznak erre, de akik vállalkoznak, azok mind hősök, mind férfiak, akiket tisztelet, elismerés illet.*”⁵⁴

A nehéz szolgálat, a zord időjárás, az állandó missziós körutak kimerítették Blickhardt plébános szervezetét, így 1932. január hó 7-én meghalt. Ott lett eltemetve az első pionírok (földfoglalók) között a kaposvari templom mellett a magyar katolikus temetőben. Hamarosan két levél érkezett Szemrecsányi érsekhez Egerbe. Az egyikben Sántha Pál részletesen leírta a plébános halálának körülményeit.

„....Kegyelmes Uram, mély fájdalommal és megtört szívvel jelentem Excellenciádnak, hogy jó szomszédom és paptestvérem, Ft. Blickhardt Tivadar a saskatchewani Kaposvár magyar telep buzgó lelkipásztorá rövid szenvédés és a haldoklók szentségének ájtatos felvételle után életének ötvenedik évében huszonhat éves papi működés után melyből tízöt a nyugat-kanadai missziós munkában töltött f. évi január 7-én este néhány perckel hat óra előtt az Úrban elhunyt.”⁵⁵ Blickhardt atya 1931. december elején már gyengének érezte magát, de lelkész személyes munkáját lelkismeretesen elvégezte. „Karácsony napján különösen nehéz munkája volt, midőn nagyszámú gyóntatást végzett és a harmadik mise után egy temetést.”⁵⁶ A helybeli orvos megvizsgálta és párral nap múlva megállapította, hogy súlyos gyomorrákja van.

52 Uo. 4.

53 Feysz A. H.: A katolikus egyház i. m. 33–43.

54 Feysz A. H.: A katolikus egyház i. m. 40.

55 Sántha Pál levele Szemrecsányi Lajos érseknek 1932. január 13. 1. Egri Főegyházmegyei Levéltár Acta Personalia 371.

56 Uo.

A beteg lelkét teljesen elrendezte – meggyónt, felvette a betegek kenetét – de egyéb dolgairól már nem tudott gondoskodni. Sántha atya többször is felkereste, de ő szeretett volna leveleket írni különböző ügyekben. Ágyával szemben állt az íróasztal, amelyen két szentkép, egy cserép virág, egri első miséjéről maradt 28 éves emlékkoszorú és szüleinek fényképe feküdt. A koszorút és a fotót egy darab magyar röggel együtt beletették a koporsójába. Halála napján még leveleket írt, és mellette volt hűséges házvezetőnője utolsó perceiben, majd elhívta a két legközelebbi paptársát, és violaszínű miseruhába öltözötték.⁵⁷ Végrendeletet nem hagyott, vagyona, ingósága alig volt. Kevés készpénze, bútora, kevés ruhája, néhány könyve maradt hátra és több fizetendő számla, amelyeket utódjának, Sántha atyának kellett rendeznie. Sántha atya leírta a temetést is, amelyre 1932. január 11-én, háromnapos ravatalozás után került sor. Az ünnepélyes gyászmisét és a temetési szertartást maga a reginai érsek⁵⁸ végezte a környékbeli papok és hívek nagy létszáma mellett. Annyira népszerű volt, hogy nemcsak saját hívei búcsúztatták, hanem angol nyelvű polgárok és más felekezetek tagjai is. Sírja a temetői nagy kereszt tövében a templom felé fordítva nyugodott, de egyelőre fotót nem találtunk erről.

„Szomorú kötelességet teljesítetek – írta Soós István atya is az egri érseknek 1932 februárjában –, mikor ezennel bocses tudomására hozom, hogy főegyházmegyéjének egyik érdemes papja, *Blickhardt Tivadar*, kit Nagyméltóságod tiz évvel ezelőtt az én kérésemre volt kegyes Kanadába kibocsátani folyó évi jan. 7-én este 6 órakor a halldoklók szentségével ellátva és Isten szent akaratában teljesen megnyugodva visszaadta lelkét Teremtőjének. Temetése január 11-én történt Kaposvár nevű plébániájának sirkertjében a reginai egyházmegye érseki föpásztorá által, aki benne egyik legbuzgóbb papját veszítette el. Mert igazán mondhatom, hogy a boldogult tiz éven át igaz papi lelkülettel és apostoli buzgósággal végezte el sok fáradtsággal járó hivatalát egészen a múlt szent Karácsony napjáig amikor súlyos gyomorrák folytán ágynak esett, ami két hét leforgása alatt véget vetett életének. Midön szeretett paptársannak és a kaposvári plébánián utódomnak elhunytát Nagyméltóságodnak tudtul adom, teszem azt azon alázatos kéressel, hogy a megboldogult volt paptársainak ájtatos imáiba ajánlani kegyeskedjék.”⁵⁹

Az egri sajtó 1932. február 21-én adott hírt a „kanadai magyarság egyik kiváló lelkipásztorának” haláláról. A *Kanadai Magyar Újság*ból vették át a hírt, hogy Kaposvár, Cana, Otthon és Saxonhill magyar lakosainak plébánosa 50 éves korában elhunyt. Felidéztek, hogy Sziksópusztán született, az egri ciszterci gimnáziumban érettségizett, Egerben szentelték pappá, több helyen volt segédlelkész, végül az érsek engedélyével 1921-ben Kanadába utazott a nyugati területek magyar származású telepeseinek lelkei gondozására. Munkáját a – szintén a kanadai hír alapján – következő mondatokkal jellemezték: „Tiz

57 Uo. 2.

58 James Charles McGuigan (1894–1974) 1930–1934 között volt a reginai püspök, később torontói püspök és bíboros is lett.

59 Soós István levele Szmrecsányi Lajos egri érsekhez, 1932. január 13. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Acta Personalia, 371. Blickhardt Theodorus.

esztendeig megszakítás nélkül dolgozott a kanadai kemény missziós munkában. Négy telepe közötti távolságok, a lehetetlen vasúti összeköttetések, a zord időjárás erősen próbára tették munkaerejét, de ő a legnagyobb kitartással és lángoló buzgalommal végezte nagy fontosságú tevékenységét. Állandóan nagy súlyt helyezett a magyar gyermekek nevelésére és oktatására s minden telepén egyesületbe tömörítette a magyarságot. 1930-ban ünnepelte pappá szentelésének 25 éves jubileumát teljes visszavonultságban. Benne egyháza hűséges papját az újhaza magyarsága pedig egyik legerősebb oszlopát vesztette el. Áldozatos élete megérdemli, hogy az óhazában is kegyelettel megőrizzik. Az elhunyt lelkipásztor a reginai érsek temette el több pap segédletével és a környékbeli magyarok nagy részvétellel mellett.”⁶⁰

A kanadai magyarokkal rendszeresen foglalkozó Nemzeti Ujság 1932. február 23-án egy rövid hírben tudósított Blickhardt atya haláláról és temetéséről: „*Blickhardt Tivadar egri egyházmegyei pap, a kanadai Kaposvár, Cana, Otthon és Saxonhill magyar telepek plébánya 50 éves korában meghalt. A megboldogult 1921 óta volt közszeretetben álló lelkipásztor a magyar telepeseleknek s benne egyháza hűséges papját, az újhaza magyarsága pedig legerősebb oszlopát vesztette el.*”⁶¹

Amikor Sántha atya részletesen megírta Blickhardt halálát, kérte, hogy értesítse az apját, akitől úgy tudta, Egerben él, és levelének másolatát küldje el neki. Édesapja több mint két évvel élte túl fiát. Blickhardt József 84 éves nyugalmazott érseki uradalmi főgépész 1934. november 14-én hunyt el Egerben, november 16-án temették el az egri Fájdalmas Anya (más néven Hatvani) temetőben, 17-én pedig a ferences templomban gyászmisét tartottak az emlékére.⁶²

Mi lett a kaposvari egyházközöség sorsa? Blickhard halála után újból Sántha Pál⁶³ szolgálta ki a híveket 1932 karácsonyáig, amikor is a Mexikóban missziós szolgálatot teljesítő Vadas Józsefet⁶⁴ hívta meg a kaposvári egyház lelkipásztorának, aki a meghívást elfogadta, és karácsonyra már meg is érkezett új állomáshelyére, ahol nagy szeretettel

60 Eger, 1932. február 21. 2.

61 Nemzeti Ujság, 1932. február 23. 8.

62 Eger, 1934. november 17. 4.

63 Sántha Pál kanadai magyar plébános 1890-ben Bukovinában született Istensegíts községben. A nagyszombati gimnáziumban érettségit, a teológiát Budapesten végezte, 1913-ban Esztergomban szentelték pappá. 1923 őszen Kanadába ment, ahol a lestocki, a reginai, végül 1924–1962 között stockholmi lelkész lett. Járt Kínában és Japánban. Úti beszámolót a Kanadai Magyar Újság közölte. 1962-ben hunyt el Reginában. MKL. 2006. XI. 873.

64 Vadas József szerzetes 1896-ban született Egyeden Sopron megyében. 1915–1921 között katona volt, 1922-ben Torinóban belépett a szalézi rendbe, majd 4 év múlva Mexikóban kezdte a teológiát, de az egyházdőzés miatt menekülnie kellett, és Spanyolországban fejezte be. 1929-ben ott szentelték pappá, de először az Egyesült Államokban majd Kanadában tevékenykedett missziós lelkésként. 1938–1950 között az USA-ban több magyar egyházközég lelkipásztor volt. 1950-ben belépett a ferences rendbe, visszatért Kanadába majd ismét az Egyesült Államokban szolgált több városban. 1976-ban nyugdíjba vonult, hazatért, 1977-ben szülőfalujában hunyt el. MKL 2009. XIV. 657.

fogadták új pásztorukat. Az ő vezetése mellett rendezték meg 1936 júliusában azt a hatalmas, 50 esztendős arany jubileumi ünnepségét a településnek, amelyre büszke lehet egész *Magyarkanada*. Ezen az ünnepségen leplezték le azt a történelmi emlékművet, amely az alapító telepesek neveit örökítette meg az utókor számára. 1937 decemberében való eltávozása után *Mayer György* adminisztrálta az egyházat Saskatoonból mindaddig, amíg 1938-ban meg nem érkezett az óhazából plébánosuk *Horváth Jenő*, aki nagy szeretettel és hozzáértéssel navigálta az egyház hajóját a 2. világháború kitöréséig. Ő rendezte meg Kaposvar és környékén az eucharisztikus ünnepségeket 1938-ban.⁶⁵

Az elmúlt 130 évben több magyarországi római katolikus pap szolgált Nyugat-Kanadában, akiknek önfeláldozó munkája megérdemli, hogy legalább az említés szintjén meglemezzük róluk. Lehetőségeikhez képest igyekeztek minden megtenni azért, hogy a kivándorolt magyarok megőrizhessék hitüket és nemzettsudatukat évtizedeken keresztül. Sántha Pál jellemzése azonban a levéltár segítségével megőrizte számunkra a kaposvari plébániás emlékét. „*Father Blickhardtban jó szomszédot és jó barátot vesztettem, hívei pedig egy példás életű, buzgó, és rendkívüli áldozatokra kész atyát és lelkipásztorat vesztettek el benne. Őrhelyén tiz éven át minden vakáció és pihenés nélkül kitartott, egyszerű sőt túl szerény életmódot folytatott, míg végül mint jó pásztor életét adta Istenért és híveiért, kiket gyarlóságaik dacára is annyira szeretett. Emlékét még élünk nem fogjuk feledni és Kanada magyarsága sem. Ő az első kanadai magyar lelkipásztor, ki hívei között halt meg és ott is nyugszik.*”⁶⁶

65 Ruzsa Jenő: A kanadai magyarság története, Toronto, 1940. 89–90. http://mtdaportal.extra.hu/books/ruzsa_jeno_a_kanadai_magyarsag_tortenete..pdf letöltve 2019. márc. 25.

66 Sántha Pál levele 3.

Bibliográfia

Források

A cisterci rend egri katholikus főgimnáziumának értesítője néven 1891–1899 között Egerben megjelent iskolai évkönyvek kötetei. Eger, 1891–1899.

Az 1910. évi népszámlálás, A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1912.

A Schematismus cleri archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1904–1911 közötti kötetei, Eger, 1904–1911.

Sántha Pál levele Szemrecsányi Lajos érseknek 1932. január 13. Egri Főegyházmegyei Levéltár Acta Personalia 371. Blickhardt Theodorus

Soós István levele Szemrecsányi Lajos egri érsekhez, 1932. január 13. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Acta Personalia, 371. Blickhardt Theodorus

Magyar Távirati Iroda hírei, 1921. február. 26.

Egri Népujság 1925. augusztus 23.

Nemzeti Ujság 1925. március 3.

Egri Népujság, 1926. március 10.

Egri Népujság, 1926. szeptember 11.

Egri Népujság, 1927. április 5.

Egri Népujság, 1927. április 23.

Egri Népujság, 1988. március 22.

Eger, 1930. június 19.

Eger, 1932. február 21.

Eger, 1934. november 17.

Nemzeti Ujság, 1924. augusztus 24.

Nemzeti Ujság, 1924. szeptember 2.

Nemzeti Ujság 1926. október 12.

Nemzeti Ujság, 1928. július 28.

Nemzeti Ujság, 1932. február 23.

Szakirodalom

Andai Ferenc: Az északnyugat-kanadai magyar telepesek helyzete a századfordulón. Történelmi Szemle 1984. 3. sz.

Bangha Béla: Úti feljegyzések XI. Magyar Kultúra 1922.

- Dojcsák Győző*: A kanadai Esterházy története. Bp. 1981.
- Dojcsák Győző*: Amerikai magyar történetek. Bp. 1985.
- Feysz A. Hugolin*: A katholikus egyház Kanadában. Katholikus Szemle, 1932. 46. évf. 7. sz. 33–43.
- Lischerong Gáspár SJ*: A kanadai magyarokról. Magyar Kultúra, 1926. március, 145. Magyar katolikus lexikon, Bp. 2004–2013. XII.
- Nándor Dreisziger*: The Saint Elizabeth of Hungary Roman Catholic Parish of Toronto: Nine Decades of Evolution, Hungarian Studies Review, Vol. XLIII, Nos. 1–2 (Spring–Fall, 2016) http://epa.oszk.hu/00000/00010/00051/pdf/EPA00010_hsr_2016_059-082.pdf
- Ruzsa Jenő*: A kanadai magyarság története, Toronto, 1940. 89–90. http://mtdaportal.extra.hu/books/ruzsa_jeno_a_kanadai_magyarsag_tortenete..pdf
- Zágonyi Sámuel*: Kanada, egy európai bevándorló megvilágításában. A szerző kiadása, Budapest–Bridgeport, 1926. http://mtdaportal.extra.hu/books/zagonyi_samuel_kanada_Optimized.pdf

Internetes oldalak

- <http://canadaquebecmontreal.network.hu/blog/kanada-vilaga-hirei/magyar-telepulesek-kanadaban-esterhazy-es-kaposvar-tortenete>
- <http://peel.library.ualberta.ca/bibliography/6000.html>

VÁRKONYI PÉTER

MINDENNAPOK GRANITE CITYBEN¹

Miért éppen Granite City?

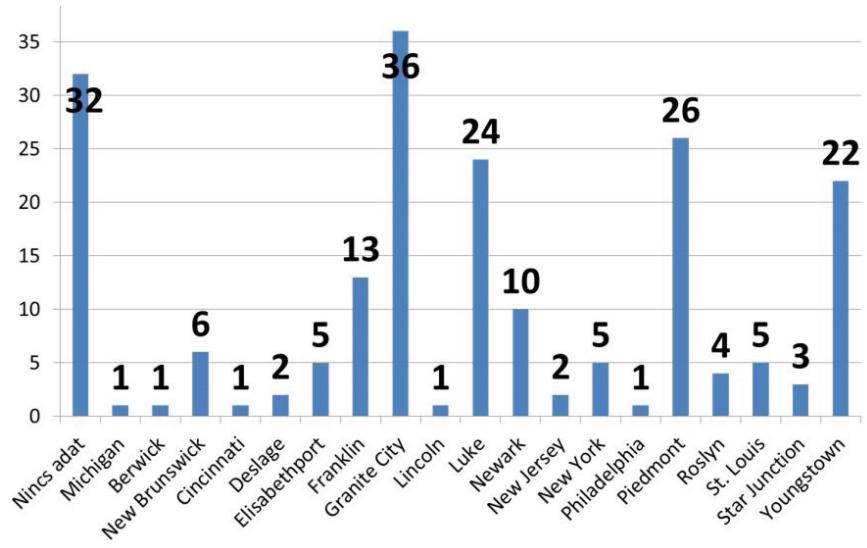
Kutatásom középpontjában egy Heves megyei település, Kompolt 19–20. századi társadalmának változásai állnak. E vizsgálat egyik eleme a 20. század első másfél évtizedében a településről az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás folyamatának elemzése. A munka során több tényező is egy Illinois állambeli kisvárosra, Granite Cityre irányította a figyelmetemet.

1. ábra Granite City Illinois állam térképének²

Egyfelől (az elvándorlókról készült adatbázisom alapjául szolgáló utaslisták³ szerint) ezt a várost jelölték meg legtöbben célállomásként.⁴ Hipotézisem szerint 1899 és 1914 között Kompolt korabeli lakosságának mintegy 15%-a, 250 fő döntött úgy, hogy az Egyesült

- A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.
- A térkép forrása: <https://www.worldmap1.com/illinois-map-state-boundry> letöltve 2018. nov. 20.
- Az utaslisták elérhetőek a <https://www.libertyellisfoundation.org/passenger> oldalon, letöltve 2019. jan. 10.
- Azt, hogy a Nagy-tavak környéke népszerű célpont volt a kivándorlók körében, többen kiemelték már. A legújabb munkák közül Ambrus László: Heves megyiek az amerikai hadsereg sorozóbizottságai előtt 1917-ben. Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae XLV. (2018.) 14.

Államokba hajózik. Ebből név szerint és gazdasági, családi viszonyokra vonatkozó adatokkal körülírva azonosítani tudtam 200 utazást. 32 esetben a forrásokból nem derült ki a célállomás, de a legtöbb értékelhető esetben, 36 alkalommal Granite Cityt jelölték meg célként (ez a célállomás megjelölésével történt utazások mintegy 21%-a).⁵

2. ábra Célállomásként megjelölt települések⁶

Másrészt a kompolti képviselőtestületi jegyzőkönyvek feldolgozása során az 1915. év jegyzőkönyvei között találtam egy gyűjtőívet, mely szerint 30 Kompoltáról elszármazott Granite Cityben élő lakos 108 dollár 50 centet (mintegy 753 koronát) gyűjtött össze az óházában élő hadiözvegyek, -rokkantak és -árvák javára. A dokumentum rávilágított, hogy 1915-re egy viszonylag népes, összetartó és tartalékok felhalmozó közösség alakult ki a városban.

A harmadik jelenség, amely aláhúzta Granite City jelentőségét, egy véletlen találkozás volt. 2014 nyarán egy rövid buszút alkalmával ismerkedtem meg John Keith Veizerrel, aki (mint beszélgetésünkbeli kiderült) Granite Cityben született, és családja gyökereit keresve utazott Kompoltra. John nagyapja, Vizer József (Joe „begro” Vizer) a Heves megyei településről vándorolt ki 1905-ben, neve szerepel az 1915-ös gyűjtőíven is.

Maga Keith New Orleansben élő nyugdíjas tanár, aki igyekszik feltérképezni a Granite Cityben élő magyarság múltját, illetve összefogni a közösséget. Ennek eredményeképpen 2015 tavaszán családtörténeti ihletésű kötetet jelentetett meg, melyben

5 Forrás: adatbázis.

6 Az adatok forrása: adatbázis.

GYÜJTŐIV,

Kompolt község özvegyei és árvái részére.

Gyűjtők: Wizer József és Wizer Ádám, Granite City-i lakosok.

Név:	dollár cent	Név:	dollár cent
Engel János	10 ee	Reiber Péter	6 ee
Wizer András	5 ee	Szánta János	2 ee
Wizer József d.	2 50	Majer József	5 ee
Wizer Jakab d.	5 ee	Udvari János	1 ee
Wizer Péter d.	5 ee	Bodnár János	4 ee
Hochmayer János	— 20	Wizer József fiúja	— 50
Csomortai Béla	— 25	Lixius István	2 ee
Wizer Jakab -geni	2 ee	Klement János	1 ee
Tóger Péter	5 ee	Károly Orbán	2 ee
Szováth András	2 ee	Oroszovszky András	1 ee
Hochmayer László	— 50	Philippovics János	
Tóger János Péter	1 ee	Szent László Sándor	
Doroghai József	1 ee	Mindzenyi Károly	
Wizer Mátás	5 ee	az összeset elhatárolt	
Kivátián József	— 50	összesen 108 dollár 50 cent	
Rebéri Mária	1 ee	aztán lesz 753 korona	
Kivátián Ferenc	3 ee	amit a rét szállítanak a	
Fülöp István	3 ee	halász után a halász-	
Ványai János	2 ee	ban eladt özvegyi	
Wizer Katalin	1 ee	arrainak de meg az	
		ötlet nyomorítottanak is.	

3. ábra Gyűjtőív 1915-ből¹⁰

számos anekdotát közöl a kivándorlók életéből.⁷ A Granite Cityben élők minden összel megrendezik a Lincoln Place⁸ Heritage Festivált, melynek keretében őseikre emlékeznek, és ápolják hagyományaikat.

Mr. Veizernek köszönhetően számos olyan emberrel kerültem kapcsolatba, aki valamilyen módon összefüggésbe hozható a Granite Citybe érkező kivándorlókkal.

Granite City felvirágzatásában elővülhetetlen érdemeket szerzett a Niedringhaus család. 1890-ben ők vásárolták meg a „Great American Bottom” nevű, jó minőségű területet, megalapítva ezzel a várost. Az I. világháborút utolsó évében Granite Cityben és a vele egybeépült Madison városban 8 nagyobb és 10 kisebb gyárban összesen 20 ezer munkás dolgozott, főként az acéliparban.⁹

Életkörülmények

Mint azt a kutatás korábbi szakaszaiban feltártam, Kompolt foglalkozásszerkezetében meghatározó volt a mezőgazdasági tevékenység,¹¹ társadalmában pedig a sváb és a magyar csoport elkülönülése.¹² Ugyancsak rávilágítottam, hogy az Újvilágban számos kulturális élmény (olykor sokk) érte a migránsokat.¹³

7 Veizer, *Keith: VeizerVizerWiezerWieser. A Memoir, Eight Stories and a Search from Granite City to Kompolt*. 2015.

8 Lincoln Place (korábbi nevén Hungary Hollow, majd Hungry Hollow) annak a városrésznek a neve, ahol elsősorban magyarok laktak a 20. század elején. A másik magyarok által lakott városrész neve Little Six volt. Vö. Brody, David: *Steelworkers in America. The Nonunion Era*. University of Illinois Press, Urbana–Chicago, 1998. 106.

9 A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.

10 A gyűjtőív megtalálható az 1915-ik évi képviselőtestületi jegyzőkönyvek között. Az iratcsomó jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára V-248/2.

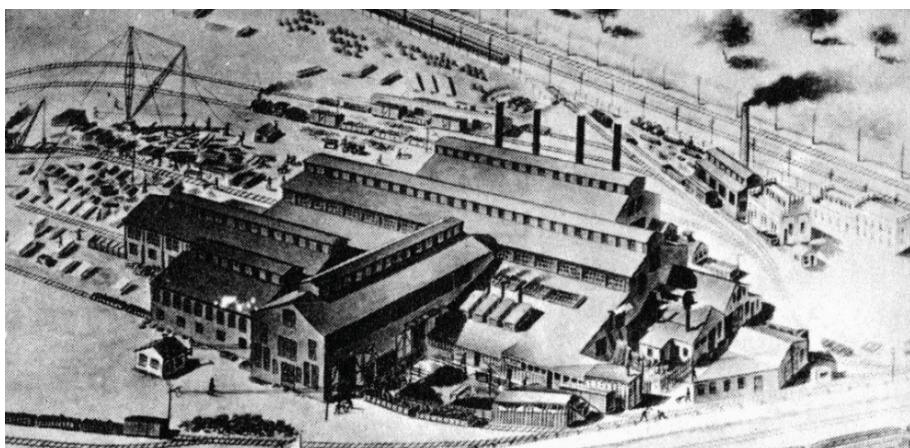
11 Vö. Várkonyi Péter: Kompolt gazdasági és társadalmi viszonyai a XX. század első felében. In: A XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia díjazott hallgatóinak dolgozatai. Szerk. Bíró Melinda. Eger, 2013. 137–172.

12 Vö. Péter Várkonyi: Kompolt: The Divided Village. In: Pro&Contra Vol. 1. (2018) 83–95.

13 Vö. Várkonyi Péter: Válság és migráció. Kompolt – Granite City (IL). In: Konferenciák, műhelybeszélgetések XIV. Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből. (Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai). Szerk. Ballabás Dániel. Eger. 2017. 259–276.

Az elvándorlás folyamatának részletes feltérképezése bebizonyította, hogy az első kompolti utasok a településen belül „magyarnak” nevezett, kevésbé tehetős csoport tagjai közül kerültek ki. Az „első fecskék” a társadalom perifériáján tengődő, az első nagyobb hullám tagjai pedig majdhogynem birtoktalan, kizártlag a napról napra végzett munkájukból élő emberek voltak. A „svábok” csak akkor kapcsolódtak be a folyamatba, amikor már (például a hazaküldött pénzösszegek alapján) úgy ítélték meg, hogy megtérülő befektetésről van szó. Jellemző, hogy a sváb családokból nem a családfők, hanem elsősorban a nótlen fiúgyermek indultak útnak. Így biztosított maradt a családi birtok működése, és kevésbé volt kockázatos az utazás kimenetele.¹⁴

Napszamosként, uradalmi cselédként, vagy a gazda fiaként a kompoltiak az agráriumban tevékenykedtek, magyarországi mindennapjaikat a mezőgazdasági munkák határozták meg. Mivel Granite City a 20. század elején egy dinamikusan fejlődő ipari város volt (jelentős fémpiparral), az első, amit a migránsok újként megtapasztaltak, az indusztriális környezet volt. Az első betelepülők az autógyárban és a hengermalomban dolgoztak. A fejlődés ütemét jelzi, hogy a várost ekkoriban a „nyugat Pittsburgh-jének” nevezték.¹⁵ Egyik napról a másikra meg kellett szokniuk, hogy nem a szántón, hanem a kohóban dolgoznak, nem szántanak, hanem például tapadásmentes bevonatot készítenek edényekre, s nem a nap járása, hanem a gyársziréna keretezi napjukat. A munkaidő lejártával pedig bérkaszárnyákban, munkásszállókon tértek nyugovóra.¹⁶

4. ábra A Commonwealth Steel Company 1904-ben¹⁷

14 Vö. Várkonyi Péter: „Úgy elfogy a magyar, / Mintha nem lett volna”. A kompolti kivándorlás természetrajza. In: Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae XLV. (2018.) 211–223.

15 Vö. A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.

16 Beuttenmueller, Doris R. H.: The Granite City Steel Company. PhD-disszertáció kézirata. St. Louis University, 1952, 32.

17 https://en.wikipedia.org/wiki/File:Commonwealth_Steel_Company_plant_in_1904.jpg letöltve 2018. okt. 20.

A helyi magyarok szempontjából a Commonwealth Steel Company bírt a legnagyobb jelentőséggel. 1918-ban az üzemen dolgozó 2600 munkás között 125 magyart találunk. Többségük a kohóban dolgozott. Az itt uralkodó munkakörülményeket egészségügyi, szociális és kulturális juttatásokkal igyekeztek kompenzálni (például a hűtött és szűrt víz mint védőital korlátlan mennyiségen állt a munkások rendelkezésére).¹⁸

A kohó azonban nemcsak a vasat olvasztotta meg, hanem a gyár a soknemzetiségű munkásközösség számára is olvasztótégellyé vált.¹⁹ Ebben a közegben állampolgárságuk miatt a kompolti svábokra mint magyarokra tekintettek, sváb öntudatuk eltűnt, magyar identitásuk halványult az évek során.²⁰ Jó példa erre, hogy Keith Veizer a gyökereit keresve nem Köln környékére, hanem Kompolttra látogatott el, s közel 70 éves koráig nem tudatosult benne igazán családja német származása.²¹

A megváltozott életritmus elfogadása nem volt problémamentes. A migránsok (a napjainkban külföldön szerencsét próbálókhhoz hasonlóan) gyakran önkizsákmányoló életmódot folytattak, a hátrahagyott családtagok előtt titkolták nehézségeiket, s ez melegágya volt a különböző devianciáknak. Joe Vizer egy munkahelyi balesetben munkaképtelenné vált, s ezt követően az alkohol rabja lett. Részben e devianciák, részben a kulturális különbségek olykor komoly vitákhoz, néha lövöldözéshez vezettek a soknyelvű (magyar, bolgár, örmény, mexikói stb.) szomszédságban.²²

Az időről időre lesújtó válságok élezték ki igazán a konfliktusokat. A nehezebb években a megnövekvő munkanélküliség nyomán nőtt az öngyilkosságok, sérülések és komoly betegségek gyakorisága.²³

A város folyamatos fejlődését mutatja, hogy míg 1900-ban 3122, 1910-ben 9903, 1920-ban pedig már 14 757 lakosa volt a településnek. Ez mintegy 372%-os növekedést jelent, míg az Egyesült Államok egészének népességnövekedése 39% volt ekkoriban.²⁴ Az első vándorlók tehát még egy nagyjából kétszer akkora településre érkeztek, mint amekkoráról elindultak, ám a városnak 1920-ra közel tízszer akkora népessége lett, mint a magyarországi falunak. Ez szinte sokszorú kulturális élményt sejtet. Ekkortájt nagyjából 1000 magyar élt a városban, akik nagyrészt Heves megye Kápolna, Detk és Kompolt községeiből származtak.²⁵

18 A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.

19 Vö. a kifejezést bevezető Zangwill, Israel: *The Melting Pot*. New York, Macmillan, 1914.

20 Biczó Gábor: Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat. MTA PTI, Budapest, 2004. 8.

21 Véizer, Keith: VeizerVizerWieser. i. m. 9.

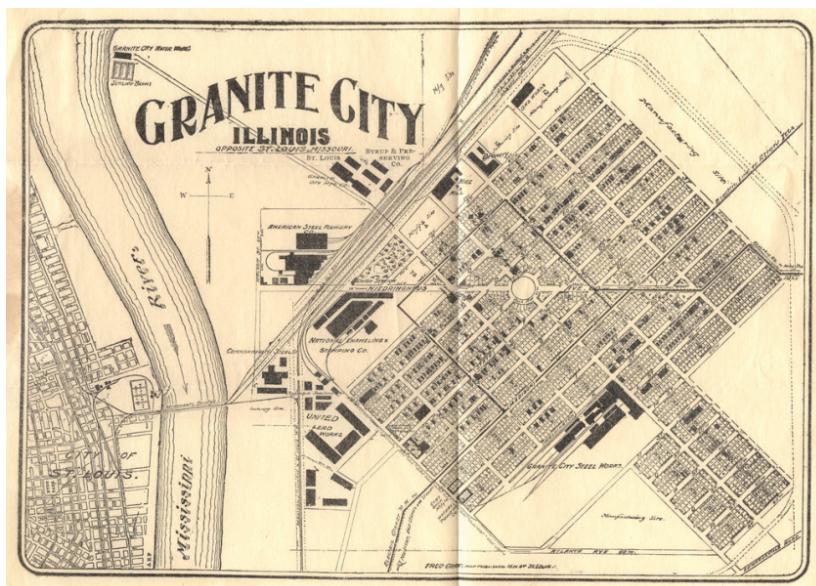
22 John Keith Veizer közlése.

23 Brody, David: *Steelworkers in America*, i. m. 106.

24 <http://www.city-data.com/city/Granite-City-Illinois.html> letöltve 2018. nov. 10.

25 A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.

Az új lakosság városrésze a vasútvonal és a Mississippi folyó közé épült fel, s a sínek a munkába és iskolába járás meghatározó tengelyévé váltak.²⁶ A városrészben fontos tájékozódási pont volt Makay János 20. és 0. utcák sarkán álló fűszerüzlete és mészárszéke.²⁷

5. ábra Granite City térképe (1904)²⁸

Kulturális élet

A Granite Cityben élő magyar származású lakosság szinte megérkezésétől törekedett a magyar nyelvű kulturális élet megszervezésére.

A legnépszerűbb magyar nyelven megjelenő folyóirat az 1913-ban induló St. Louis és Vidéke című újság volt. 1903. január 1-jén megalapították a Szent József Betegsegélyező Egyletet, majd a Szűz Mária Egyletet. Utóbbi zászlaját 1916 nyarán avatták fel. Ezt követte a Granite City és Vidéke Műkedvelő és Betegsegélyező Egylet és a Verhovay Segélyegylet 187-ik fiókja. A szervezők közül kiemelkedik Makay János vállalkozó és Hajdu József öntőforma-készítő neve.²⁹ Az első nagyobb megróbáltatás, amely össze-

26 John Keith Veizer közlése.

27 A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.

28 <https://hu.pinterest.com/pin/192740059027149094/> (Letöltés dátuma: 2018. október 20.) A térkép a nagyfokú növekedés előtti állapotot tükrözi.

29 Hajdu József 1887. április 7-én született Kompoltón. 1905. február 22-én érkezett az Egyesült Államokba, ahol 1910-ben történt házasságkötése után családot alapított. Felesége és két gyermeké 1913-ban Kompoltra utazott, és a világháború miatt évekig nem lehetett együtt a család. Hajdú 1915-ben lett

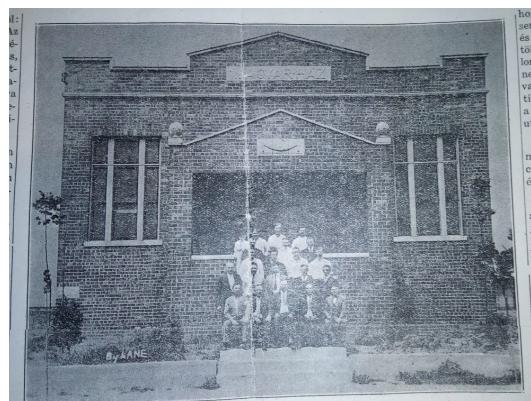
kovácsolta a közösséget, az 1903. június 7-i árvíz volt. A katasztrófának halálos áldozata nem volt, de a legtöbb család mindenét elveszítette, hónapokig sátrakban kellett élniük.³⁰

A Verhovay Segélyegylet 187-ik fiókját 1912. január 14-én alapították, s 1918 márciusáig közel 7000 dollár bevételre tett szert, melyet szinte az utolsó dollárig ki is fizettek a 82 fő tagságnak. Az egyletnek tagja lehetett minden 18 és 45 év közötti keresztény nő és férfi. Betegség, rokkantság, halál esetén fizettek segélyt a rászoruló tagoknak.

A Magyar Műkedvelő Társaság és Betegsegélyező Egyletet 1908. szeptember 28-án alapították mint műkedvelő társaságot, de 1909 januárjában kiegészítették betegsegélyező tevékenységgel is. Ez az egylet a 16 és 50 év közötti nőket és férfiakat várta soraiba, tagsága 1918-ban 62 fő volt.³¹

6. ábra Iskolai színielőadás³²

7. ábra Magyar Ház
Granite Cityben (1928)³⁴

Az önségélyezés mellett a művelődési intézmények megalapítását is célul tüzték ki. Az első világháború hatására sok család úgy döntött, hogy véglegesen a városban rendezkedik be, s így egyre nagyobb szükség volt a kulturális intézményekre is. A művelődési egyletek színielőadásokat és estélyeket rendeztek. Az iskolán túl a magyar kultúra otthonává vált a saját helyiséggel rendelkező Közművelődési Kör és az évtizednyi munkával 1928-ra felépülő Magyar Ház.³³

a Commonwealth Company formakészítő munkása. Alapítója, később titkára, jegyzője és elnöke volt a Verhovay-egyletnek, alapítója és alelnöke a Közművelődési Körnek. Vö. A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.

30 A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.

31 A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.

32 Uo.

33 Granite City magyarságának egységes vára a Magyar Ház. In: St. Louis és Vidéke. 1928. augusztus 24. 1.

34 St. Louis és Vidéke. 1928. augusztus 24. 1.

A városnak kizárolag baptista temploma volt, így a katolikus kompoltiak nem rendelkeztek saját gyülekezeti hellyel.

8. ábra Angol nyelvű iskola a Lincoln Place-en³⁵

Új generációk

Az elődök munkájának gyümölcseként a Granite Cityben élő magyarság gyarapodásnak indult.

Ha a nyelvhasználat és tudás kérdése mentén vizsgáljuk a generációk közötti különbségeket, megállapítható, hogy a betelepülők generációja anyanyelvként a magyart beszélte (a svábok egy részére jellemző volt a diglosszia, és németül is jól tudtak), s idővel több-kevesebb sikkerrel, de megtanult angolul. Ők elsősorban gyári munkásoként dolgoztak.

Az első Granite Cityben született generáció tagjai megtanultak magyarul (németül általában már nem) és jól beszéltek angolul. Előttük megnyílt a társadalmi felemelkedés lehetősége, gyakran fehér galléros munkakörben helyezkedtek el.

A kivándorlók unokáinak generációja már csak szórványosan beszél(t) magyarul, angol anyanyelvűek, s nyitva áll előttük a munkaerőpiac és közélet³⁶ minden lehetősége.³⁷

Különösen érdekes az a kulturális különbség, amely a 20. század folyamán az Egyesült Államokban és a Magyar Népköztársaságban élő párhuzamos generációk között kialakult. A kiváendoroltak és leszármazottaik, valamint ezek testvérei, később unokatestvérei merőben más körülmények között éltek.

35 A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.

36 Jó példa erre Kenneth Wiezer, aki 2012-ben indult a demokrata szenátorjelöltségért. https://ballotpedia.org/Kenneth_Wiezer (Elérés: 2018. november 20.)

37 Keith Véizer közlése és életútinterjúk alapján.

Míg a 20. század közepéig Kompoltón valószínűleg senki sem ismerte a kosárlabdát, Granite City főként bevándorló háttérű középiskolás csapata az 1940-es években bajnoki címet szerzett. Nekik állít emléket a Men of Granite című, Dan Manoyan által írt könyv és a belőle készülő mozifilm.³⁸

9. ábra A bajnokok³⁹

Ezt a kulturális különbséget néhány „szemelvénynyel” illusztrálom. Sajátos élmény lehetett 1953-ban Kompoltón kibontani azt a levelet, amelyben egy más politikai és gazdasági irányt követő állam hadseregében szolgáló rokon képe lapult ezzel a felirattal: Fiam, Pityu katona Koreában.

A Kovács házaspár több évtizedes amerikai tartózkodás után, az 1960-as években látogatott haza Kompoltra. A Tarna hídján állva a testvérek és sógorok öltözékén jól látszanak a kulturális különbségek, testtartásukon talán az eltérően megélt évtizedek.

10. ábra „Fiam, Pityu katona Koreában (1953)”⁴⁰

38 <https://www.imdb.com/title/tt3288476/> (Elérés: 2018. november 20.)

39 <https://granitehighworld.com/3885/sports/men-of-granite/> letöltve 2018. november 20.

40 Abasári Emőke gyűjteményéből.

11. ábra A Kovács házaspár Kompoltón (1960-as évek)⁴¹

Miközben unokatestvérei a Magyar Néphadseregen sorkatonai szolgálatukat töltötték, Francz Zoltán, az első „kint született” generáció tagja az Egyesült Államok légierejében szolgált ejtőernyősként.

Ez a néhány példa is érzékelteti talán, hogy a dilemma, mely adatbázisom szerint általában a kivándorlástól számított 2. évben követelt döntést a családoktól, hosszú távú következményekkel járt. A legtöbb család ugyanis 2 év elteltével a családegyesítés mellett döntött, és vagy hazatért Kompoltra, vagy kiköltözött feleségét és gyermeket is. Attól függően, hogy az egyének melyik út mellett döntöttek, leszármazottaik sorsa teljesen másként alakult. Kutatásom következő fázisában tervezem „párhuzamos életrajzok” felvázolását e különbség szemléletesebbé tétele érdekében.

12. ábra Francz Zoltán
(jobbra, 1965)⁴²

41 Abasári Emőke gyűjteményéből.

42 Abasári Emőke gyűjteményéből.

„Granite City Great Again”

A századelő virágzása utána Granite City ipara a 20. század végére hanyatlásnak indult. Ezt a rezignált állapotot pezsdítette fel a 2018-ban az Egyesült Államok 45. elnöke, Donald J. Trump által meghirdetett iparfejlesztési program, melynek keretében a United States Steel Corporation helyi üzemében újraindult az acélgyártás a városban.

Az esemény okán maga az elnök is ellátogatott a településre, s ezt Granite City főterén (melyet az ősökre utaló zászlók, köztük a magyar nemzeti színek díszítének) szimpatia- és ellentüntetések kísérték.

13. ábra Demonstráció az elnök ellen,
a háttérben nemzetünk színei (2018)⁴³

Granite City a közelmúltban tehát újra felkerült az Egyesült Államok gazdasági térképére. Ugyanakkor ennél a szerepnél a városnak sokkal nagyobb jelentősége van a kompolti kivándorlás történetében, hiszen az elvándorlók legfőbb célpontjából generációk otthonává vált.

Munkámmal ezt a folyamatot kívántam bemutatni.

43 <https://photos.riverfronttimes.com/granite-city-trump-supporters-faced-off-protesters-today/?slide=1&5g1a0137> letölve 2018. november 20.

Bibliográfia

Szakirodalom

- A St. Louis és Vidéke Jubileumi Díszalbuma 1913–1918.
- Ambrus László: Heves megyiek az amerikai hadsereg sorozóbizottságai előtt 1917-ben. In: *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae XLV. Tanulmányok dr. Misóczki Lajos tiszteletére*. Főszerk. Gebei Sándor. Eger 2018.
- Beuttenmueller, Doris R. H.: *The Granite City Steel Company*. PhD-disszertáció kézirata. St. Louis University, 1952.
- Biczó Gábor: *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA PTI, Budapest, 2004.
- Brody, David: *Steelworkers in America. The Nonunion Era*. University of Illinois Press, Urbana–Chicago, 1998.
- Péter Várkonyi: Kompolt: The Divided Village. In: *Pro&Contra Vol. 1*. (2018) 83–95.
- Várkonyi Péter: „Úgy elfogy a magyar, / Mintha nem lett volna”. A kompolti kivándorlás természetrajza. In: *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae XLV. Tanulmányok dr. Misóczki Lajos tiszteletére*. Főszerk. Gebei Sándor. Eger 2018. 211–223.
- Várkonyi Péter: Kompolt gazdasági és társadalmi viszonyai a XX. század első felében. In: *A XXX. Országos Tudományos Diákkiói Konferencia díjazott hallgatóinak dolgozatai*. Szerk. Bíró Melinda. Eger, 2013. 137–172.
- Várkonyi Péter: Válság és migráció. Kompolt – Granite City (IL). In: *Konferenciák, műhelybeszélgetések XIV. Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből (Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai)*. Szerk. Ballabás Dániel. Líceum Kiadó, Eger, 2017. 259–276.
- Veizer, Keith: VeizerVizerWiezerWieser. A Memoir, Eight Stories and a Search from Granite City to Kompolt. 2015.
- Zangwill, Israel: *The Melting Pot*. New York, Macmillan, 1914.

MAGYAR NYELVŰ ABSZTRAKTOK

Gazsó Dániel: A magyar diaszpóra intézményesülésének ésanyaországi viszonyainak története

A tanulmány célja, hogy kordokumentumok, személyes tapasztalatok és mélyinterjúk alapján átfogó képet nyújtsanak a tengerentúli magyar diaszpóra fejlődéstörténetéről, intézményrendszerének alakulásáról, különös tekintettel a második világháborút követő időszakra és a jelenkorai változásokra. A különböző emigrációs hullámok jellege, valamint azok hatásai alapján a magyar diaszpóra fejlődéstörténetét négy szakaszra lehet bontani. Az első világháborút megelőző szakaszt a paraszti exodus jellemzette, amely a történeti Magyarország egyes régióinak teljes elnéptelenedését, míg a tengerentúli magyar diaszpóraközösségek kialakulását eredményezte. A két világháború közötti második szakaszban főképp az elcsatolt területekről – „határon túlról tengerentúlra” – történő elvándorlás volt tapasztalható. A második világháborút követő harmadik szakaszban három, időben és jellegében eltérő emigrációs hullám jött létre: az ún. '45-ösök vagy DP-k, a '47-esek és az '56-osok az amerikai magyar közösségek lélekszámát jelentősen megnövelték, ugyanakkor belső, társadalompolitikai szegregációját is fokozták. Végül a jelenkor – a kétpólusú világrendszer megszűnését követő – szakaszban, az új kihívásoknak és lehetőségeknek megfelelően a magyar diaszpóra intézményrendszere jelentősen átalakult. A tanulmány ezekről a változásokról ad számot, kiemelt figyelemmel az amerikai magyarok diaszpórikus kapcsolathálójának ésanyaországi viszonyainak alakulására.

Rakita Eszter: Az amerikai magyarok önképe és az óhazai hírekre adott reflexiói az Amerikai Magyar Népszavában a 20. század első évtizedében

A tanulmány célja, hogy az egyik legnagyobb és legszélesebb körben olvasott, magyar nyelven az Egyesült Államokban kiadott napilap, az Amerikai Magyar Népszava cikkeinek elemzésén keresztül mutassa be az „amerikás” magyarok önmagukról alkotott képét és az óhazai eseményekre, hírekre adott reflexióit. Fontos cél emellett annak megjelenítése, hogy a lap milyen formában próbálta feltüntetni Magyarországot, és milyennek próbálta láttatni az amerikai magyarság minden napjait. A munka első részében az amerikai magyar sajtó történeti áttekintése jelenik meg angol és magyar nyelvű szakirodalom alapján. Ezt az Amerikai Magyar Népszava 1901 és 1910 között megjelent számainak elemzése követi több különböző szempontból, a lap cikkanyagára támaszkodva, helyenként idézetekkel színesítve.

Nagy Gergely: Az Amerikai Egyesült Államok szerepe Magyarország első világháború utáni helyzetében

A tanulmány az Egyesült Államok és Magyarország viszonyát kíséri meg bemutatni az első világháború idején és az azt követő rendezés után. Az Amerikai Egyesült Államok a Nagy Háború kirobbanása után hosszú ideig semleges maradt, majd 1917. áprilisában társult hatalomként csatlakozott az antanthatalmakhoz. A tanulmány első fele annak bemutatását célozza, hogy milyen volt az amerikai politikai vélemény az Osztrák-Magyar Monarchiával – azon belül is Magyarországgal – szemben, és hogyan változott ez a vélemény Magyarországról és a magyarság helyzetéről. Ezenkívül szemlélteti azt is, hogy az első világháború során milyen hatások játszottak közre a magyarság megítélésével kapcsolatos amerikai vélemény kialakulásában. A munka második része a Woodrow Wilson elnök által meghirdetett, és az „új világ” alapjait lerakni kívánó, 14 pontot járja körbe, illetve azt, hogy az milyen hatással volt Magyarország világháború utáni helyzetre. A tanulmány annak bemutatását is célozza, hogy a magyar politika hogyan fogadta a wilsoni elveket, az amerikai politikának milyen tervei voltak Magyarországgal, illetve azt, hogy a békékonferencián Magyarország szempontjából kedvezőbb wilsoni elvek miért nem érvényesülhettek.

Csutak Zsolt: Amerikai magyar katonahősök

Magyarország és az Egyesült Államok kapcsolata nem kis múltra tekint vissza. A szerteágazó kulturális kapcsolatokon, illetve a 19. és a 20. századi magyar „kitántorgók” több százezres tömegein túl talán a legfontosabb és amerikai szempontból a legemlékezetesebb kapcsolat a két nemzet és ország között a nagyszerű magyar katonák és hadvezéreink életén és cselekedetein keresztül érhető tetten. Az amerikaiak köztudottan gyakorlatias és szabadságszerű nép hírében állnak, akik mindenél többre értékelik az önmagáért beszélő bátor cselekedeteiket és nemes lelkületű emberek példamutatását az USA-ban igencsak népszerű hőskultusz jegyében. Ezen okból a tanulmány kísérletet tesz a teljesség igénye nélkül a legkiemelkedőbb magyar származású amerikai katonavezetők, politikusok pályáját, hős cselekedeteit bemutatni, olyan kimagsló személyiségeken keresztül, mint Kováts Mihály ezredes, Zágonyi Károly és Számwald Gyula őrnagy, Anzelm Albert alezredes, Utassy György és Mihalóczy Géza ezredes, Asbóth Sándor tábornok, Knefler Frigyes altábornagy, akik mindenkorban az amerikai függetlenségi háború és az 1860–65 közötti polgárháború meghatározó katonavezetői voltak. Ugyanakkor, a fenti nagy generáció után, a 20. század második felében és a világháborúkat követő hidegháborús időszakban is akadtak befolyásos és magas pozícióba kerülő magyar katonatudósok, mint például a világhíressé vált erdélyi magyar katona gróf és író Wass Albertnek már az amerikai emigrációban született fia, Huba Wass de Czege altábornagy, a híres West Point-i Katonai Akadémia tanára és amerikai katonaistratégia-alkotó hadtudós.

Ambrus László: Az ohiói 332-es gyalogezred és magyar származású katonái a Nagy Háborúban

Az Egyesült Államok 1917. áprilisi hadba lépése után hamar elkezdte csapatait Európába hajózni. Az Amerikai Expedíciós Erők (AEF) jelentős többsége a nyugati fronton teljesített szolgálatot. Az orosz frontra két önálló ezredet vezényeltek, az olasz frontra pedig minden össze egy, az ohiói kiegészítésű 332. gyalogezred került. A tanulmány áttekinti az ezred történetét annak megalakulásától kezdve Európába hajójásukon, az olasz frontra kerülésükön és rövid harci cselekményekben történő részvételükön át a háború utáni megszállófeladatok teljesítéséig, majd végül a hazautazásig és leszerelésig. Ezt követően röviden bemutatásra kerül Ohio állam részvételle a háborús terhek viselésében. A munka második fele pedig az ezred magyar származású katonáival foglalkozik. A kutatás jelentősége abban rejlik, hogy a magyar történettudomány előtt eddig ismeretlen forrásokat és eredményeket tár fel, tekintve, hogy az amerikai hadseregben az első világháború alatt szolgált magyar bevándorlókról ezidáig nem készült kimutatás. A téma eddig szinte teljesen kívül esett a magyar történettudomány látószögén.

Katona Csaba: A „másik Magyarország” életjelei. Az 1956-os bostoni magyar szobor felállításának háttere

Ha valaki a bostoni Liberty Square-en sétál, rögtön észreveszi a tér közepén emelkedő, 1956-ra emlékeztető szobrot. Az alkotást 1986-ban adták át a közvélemény támogatásától övezve. Az 1956 után Bostonba érkező magyarok közös programjai között a két forradalom (március 15. és október 23.) megünneplése hagyománnyá vált, majd az emigránsok 1964. október 23-án alakultak egyesületté. Amikor közeledett 1956 harmincadik évfordulója, úgy döntötték, emlékművet állítanak. Az egyesület kilábalóban volt története legnagyobb válságából, a kezdeményezés új lendületet adott nekik. A belvárosban tökéletes helyszínre leltek fizikai és szimbolikus értelemben is, hiszen a Liberty Square-nek a neve és hagyománya is illeszkedett az emlékmű ideológiájához. Massachusetts állam és Boston város támogatását úgy nyerték el, hogy 1956 örökségét összhangba hozták az amerikai értékrenddel és a szabadság tiszteletével, rámutatva, hogy az 1956-os forradalom a nemzeti függetlenség mellett az egyetemes szabadságjogokért küzdött. Így tehetső üzletemberek, a New Englandben hagyományosan erős civil szektor, számos állampolgár is a kezdeményezés mellé állt. A szerencsés véletlennek köszönhetően pedig szimbolikus jelentőséget kapott, hogy a tér felújítása miatt az átadás után kevessel elszállított szobrot a magyar rendszerváltás hajnalán, 1989-ben adták át ismét. A tanulmány a szobor felállításának hátterét, illetve a két átadás körülményeit mutatja be.

**Bodovics Éva: Az amerikai kivándorlás éghajlattörténeti aspektusai:
időjárási anomáliák és következményei Borsod és Zemplén vármegyében,
az 1880-as években**

A tanulmány a 19. század végi amerikai kivándorlás okainak egy kevésbé vizsgált aspektusát, az 1870-es, 1880-as évek éghajlati anomáliáit kísérli meg ismertetni. A több egymást követő évben, kisebb klímaváltozásnak is felfogható rendkívüli időjárás következtében előállt rossz termésedmények miatt ínséges időszakok köszöntötték be az ország több részében is. Közismert, hogy hazánk egyik legnagyobb népesség-kibocsátó térsége az északkeleti országrész (Sáros, Zemplén vármegye) volt, ahol a domborzati viszonyok által is korlátozott mezőgazdasági lehetőségek az erősen csapadékos és hideg időjárás következtében tovább szűkültek. A vármegyei jelentések sorozatos amerikai kivándorlásról számoltak be az 1880-as évektől kezdődően, amelyet a kedvezőtlen időjárásnak betudható ínséges helyzettel kötöttek össze. A tanulmány a zempléni mellett a Borsod vármegyei állapotokat is be kívánja mutatni, mivel bár kevésbé jelentős mértékben, mint Zemplén esetében, Borsodban is erősen érezhetők voltak az éghajlatváltozás negatív következményei. Elsősorban az éghajlatváltozás helyi tapasztalata, valamint az ennek következtében előálló kedvezőtlen helyzet megoldására tett közigazgatási intézkedések bemutatása áll a tanulmány fókuszában.

Bartók Béla: Pásztor a prérin

A dolgozat a korlátozott egri források és sajtóanyagok segítségével azt szeretné bemutatni, hogy milyen volt a Kanadába kivándorolt magyarok vallási élete az 1920-as években. Erről a témaáról itthon még viszonylag keveset tudunk. A tanulmány megpróbálja rekonstruálni a visszaemlékezések és útleírások segítségével egy kanadai magyar katolikus pap tevékenységét is. Blickhardt Tivadar római katolikus pap 1881-ben született Sziksópusztán. 1904-ben szentelték pappá, ezt követően több kisebb településen is szolgált, majd 1911-ben elhagyta a papi hivatást és tisztselőként dolgozott. Tíz évvel később kérte visszavételét az egyház kötelékébe. Ezt követő első új megbízatását már Kanadában kezdte 1921 szeptemberében. Szolgálata a prérin nagyon nehéz körülmények között zajlott. Ennek fő okai a borzasztó hideg időjárás, az óriási távolságok és a szegényes anyagi viszonyok voltak. Blickhardt, hasonlóan a tanulmányban bemutatott más társaihoz, azonban helyt állt ebben a kemény világban, óriási áldozatokat hozva a gyülekezetért. Gyomorrákban halt meg 1932-ben. A kanadai papok története igen érdekes szelete a magyar kivándorlás történetének, feldolgozása és közlése pedig fontos feladata történettudományunknak.

Kertész Tünde Fruzsina: Kállay Miklós életének és politikai pályájának alakulása a második világháborút követően

Kállay Miklós, 1942–1944 között Magyarország miniszterelnöke, 1945 után haláláig emigrációban élt. Olaszországban élt 1953-ig majd az Egyesült Államokban telepedett le és ott élt egészen 1967-ben bekövetkezett haláláig. Visszaemlékezéseit Olaszországban kezdte el írni, majd a könyv New Yorkban jelent meg először angolul, 1954-ben. Az emigrációs közéletről eleinte távol tartotta magát. Később az emigráció aktív személyisége lett, számos alkalommal képviselte a Szovjetunió által elnyomás alatt élő rab nemzeteket, a vasfüggöny mögötti magyar helyzetet, valamint előadásokat tartott a kommunizmus veszélyeiről az Egyesült Államokban, Dél-Amerikában és Kanadában. A nyugati magyar emigráció több periódusra bontható. Fontos részlete ez az emigrációkutatásnak, hiszen az, hogy mikor hagyta el valaki az országot, mikor döntött vagy kényszeredett ezt a döntést meghozni, utal a politikai palettán elfoglalt aktív vagy passzív szerepére. Kállay Miklós a koncentrációs táborokból való szabadulása után került nyugatra és akkor már nem volt közvetlen részese a magyarországi politikai életnek, ugyanakkor levelezései révén tájékozott volt az emigráció helyzetét és a világpolitikát illetően. Kiterjedt levelezést folytatott a nyugati magyar emigráció számos tagjával, mely levelekből az emigrációban élő magyar közösségek hétköznapi életébe is bepillantást nyerhetünk.

Várkonyi Péter: Mindennapok Granite Cityben

A tanulmány célja a 20. század elején az USA-ba érkező elvándorlók érkezés utáni minden napjainak bemutatása egy Illinois állambeli város, Granite City példáján keresztül. A vizsgálat mikroszinten, esettanulmány-jelleggel készült, legfőbb szempontja pedig az volt, hogy egy bizonyos, korábban részletesen kutatott kibocsátó településről indulók melyik városban telepedtek le hosszabb távon. A település kiválasztásának indoklása és rövid történetének bemutatása után a betelepülők életkörülményeinek elemzése következik, különös tekintettel arra az átmenetre, ahogy az agráriumból, részben birtokos családból induló személyek az érkezés után ipari munkavállalókká váltak. Ez persze személyes és közösségi konfliktusokat is indukált. A magyar (és más európai) telepesek ezzel hozzájárultak a város gyors növekedéséhez és indusztrializációjához. A munka részletekbe menően igyekszik bemutatni az első generáció kulturális életét, lehetőségeit, felvázolva a különböző egyesületek munkáját. Három generációt keresztül vizsgálja a betelepült családok változásait nyelvi, kulturális és szociális tekintetben, rávilágítva a kultúraváltás, asszimiláció esetleges jegyeire. Néhány példa segítségével bemutatja azokat az eltérő életpályamodellek, melyeket a kivándorolt és a Magyarországon élő személyek követhettek, s melyek között olykor hatalmas szakadék feszült. Végezetül kitér a város aktuálpolitikai „reflektorfénybe” kerülésére is, mely nem független az egy évszázaddal ezelőtt indult folyamatoktól.

ABSTRACTS IN ENGLISH

Dániel Gazsó: The History of the Institutionalization of the Hungarian Diaspora and Its Relations with the Old Country

The paper aims to provide an overview of the history of the development and institutionalization of the Hungarian diaspora, with a special focus on the post-World War II era and the present, based on contemporary documents, personal experience, and deep interviews. Considering the characteristics and effects of the different migration waves, the development history of the Hungarian diaspora can be divided into four stages. The first, preceding World War I, was characterized by the “peasant exodus”, which resulted in the depopulation of certain regions of Hungary, and in the establishment of Hungarian communities in North America. In the second stage between the World Wars, migration from the territories disannexed by the Treaty of Trianon can be observed. The third stage after World War II can be further divided into three waves, each having their own characteristics: the so-called “45ers”, or “DPs”, the “47ers”, and the “56ers”. Finally, in the last, contemporary stage after the end of the bipolar world, the institutions of the Hungarian diaspora were restructured in accordance with the new challenges and opportunities. The study gives an account of these changes, with a special focus on the diasporic social networks of Hungarian-Americans, and their relations with the old country.

Eszter Rakita: Self-Image and Reflections to News from the Old Country of Hungarian Americans, as Reflected in Hungarian American People's Voice in the First Decade of the 20th Century

The aim of the paper is to show the self-image of Hungarian Americans and their reactions to the news from the Old Country as reflected in the best known and most popular Hungarian-American daily newspaper, Amerikai Magyar Népszava (Hungarian American People's Voice). One of the most important goal is to show how the newspaper portrayed Austria-Hungary, as well as the way they portrayed the everyday life of the Hungarian community in the US. The first part of the paper provides an overview of the history of the Hungarian American press, and the immigrant press in America in general, based on secondary literature in both Hungarian and English. The second half contains an analysis of the issues of the People's Voice published between 1901 and 1910, from multiple points of view. The textual analysis of the articles are sometimes supplemented by direct quotes from the newspaper.

Gergely Nagy: The Role of the United States in Hungary's Fate after World War One

The study attempts to provide an overview of the relationship between the United States and Hungary during and after World War One. The United States had remained neutral for a long time after the outbreak of the Great War, then joined the Entente in April, 1917. The first part of the paper aims to show how the American political opinion of Austria-Hungary, and more importantly, Hungary, changed over the course of the war. In addition, the study introduces the factors that affected the political opinion on Hungary and the situation of Hungarians. The second part focuses on the Fourteen Points outlined by President Woodrow Wilson, and its influence on Hungary's situation after the Great War. The study also aims to show how Hungarian politicians reacted to Wilson's points, the American plans for Hungary, and the reasons why the Fourteen Points, which would have been more beneficial for Hungary, were not implemented.

Zsolt Csutak: Hungarian-American Military Heroes

This study aims to introduce some of the most outstanding Hungarian American military heroes, leaders, who joined and actively contributed to the foundation and development of the United States of America since the War of Independence through the Civil War up to present times. The list of famous personalities presented may be considered a bit biased or subjective, too, since it primarily focuses on the careers and contribution of top officers, military leaders and politicians of Hungarian origin, yet not exclusively. Many Americans genuinely recognize and highly appreciate the rather self-sacrificing and heroic stance and contribution of many Europeans to the American cause, especially those military men belonging to the famous groups of '49-ers and Kossuth people. Sadly, the reputation and popularity of these heroes is of much lower profile in Hungary. As it is revealed from the rather stunning, outstanding life-stories, many Hungarian *émigrés* in the aftermath of the failed freedom fight at home, tended to continue fighting even with greater zeal for the liberty, democracy, independence of their new chosen homeland, this time in the New World.

László Ambrus: The 332nd Ohio Infantry Regiment and its Hungarian Soldiers in the Great War

After entering the war in April, 1917, the United States started shipping troops to Europe soon. The bulk of the American Expeditionary Force (AEF) served in the Western Front. Two regiments were ordered to the Russian Front, but only one regiment was sent to Italy. This was the 332nd Ohio Infantry Regiment. The paper provides an overview of the regiment's history including its formation, the journey to the front in Italy, a short combat experience, occupation tasks after the war, the journey home, and disarmament. Then the study discusses the contribution of the State of Ohio to the war effort. The second part of the paper introduces the members of the regiment who were of Hungarian heritage. The importance of the research presented in this paper lies in the novelty of both the results and the sources. There have been no inquiry conducted into this topic in Hungarian historiography prior to this research, and the primary sources used are not widely utilized by Hungarian historians. The results are completely new for no other record have been created before about Hungarian immigrants who had served in the US Military in World War One. The topic has been beyond the scope of Hungarian historiography so far.

Csaba Katona: Signs of Life from 'The Other Hungary'. The Background of the Dedication of the Hungarian Monument of 1956 in Boston

When someone is walking in Liberty Square in Boston they immediately notice the statue of 1956 in the middle of the square. It was dedicated in 1986 with the support of public opinion. Those Hungarians who arrived in Boston after 1956 celebrated the two revolutions (March 15 and October 23) which became a tradition for them. The Hungarian emigrants merged into an association in October 23, 1964. As the 30th anniversary of 1956 came closer they decided to dedicate a monument to it. This idea has given a new impulse to the association which was in a massive crisis. They found a perfect place both physically and symbolically for the monument in the city center as the name and tradition of Liberty Square fitted well with the ideology of the statue. They gained the support of Massachusetts and Boston as they harmonized the heritage of the revolution of 1956 with the American values and respect of freedom to point out that the revolution of 1956 fought for national independence and universal freedoms, as well. Because of this, the wealthy businessmen, the traditionally strong civil sector of New England and many other citizens supported the idea of the Hungarian association to erect a statue. It was a lucky coincidence that the statue, which had been removed shortly after its dedication due to the restoration of the square, was dedicated again at the dawn of regime change in 1989 and it was symbolically significant. The study shows the background of the erection of the statue and the circumstances of the two dedications.

Éva Bodovics: The Climate-History Aspects of Hungarian Immigration to America: Weather Anomalies and Their Consequences in Borsod and Zemplén Counties in the 1880s

The paper makes an attempt to examine the climate anomalies of the 1870s and 1880s, which is one of the least researched aspects of Hungarian immigration to America. Due to the extraordinary weather conditions, which can be interpreted as a kind of climate change of the time, the crops were insufficient in several consecutive years, and difficult periods ensued in several parts of the country. It is a well known fact that the largest amount of people emigrated from the northeast part of Hungary (counties Sáros and Zemplén) where the agricultural opportunities were narrowed down due to both the characteristics of the terrain and to the increasingly cold and rainy weather conditions. The county accounts had been reporting serial emigration since the beginning of the 1880s, and made a connection between the phenomenon and the unfavorable weather and the worsening agricultural conditions. The paper aims to provide a glimpse into the situations in Borsod and Zemplén counties, where the changes in the climate had major negative effects. The study focuses mainly on the local experience of the climate issues, and the local administration's attempts to solve these problems.

Tünde Fruzsina Kertész: The Life and Political Career of Kállay Miklós after the Second World War

Kállay Miklós, who was the Prime Minister of Hungary between 1942-1944, lived in emigration after 1945. He lived in Italy until 1953. After that he moved to the USA and he lived there until his death in 1967. He started to write his memoirs in Italy but his book was published in English in New York in 1954 for the first time. Initially he kept a distance from public life. But later he became an active member of the emigration. He represented those nations that lived under oppression by the Soviet Union many times and the Hungarian situation beyond the Iron Curtain, and he also gave presentations about the dangers of communism in the USA, South America and Canada. The western emigration has several periods. It is an important part of emigration research because when someone decides or is forced to leave their country it is always in connection with their active or passive political role. After his release from the concentration camps Miklós Kállay went to west but had not been part of the Hungarian political life by that time. He was, however, well informed about the situation of the emigration and the world politics by his correspondents. He was in correspondence with many members of the Hungarian emigration. Thanks to these letters we get a glimpse into the everyday life of the Hungarian community in emigration.

**Béla Bartók: Shepherd in the Prairie.
(Tivadar Blickhardt, a Priest of Hungarian-Canadians from Eger)**

The study, with the help of the limited sources and the contemporary press, aims to show what the religious life of the emigrated Hungarians to Canada was like in the 1920s. We have known about this topic relatively little yet. This study also tries to reconstruct a Canadian Catholic priest's activity with the help of memoirs and travel writings. Tivadar Blickhardt, Roman Catholic priest was born in Sziksópuszta in 1881. He was ordained in 1904 and after that he served in several small settlements. Then in 1911 he left the priestly vocation and he worked as a civil officer. Ten years later he asked to be taken back into the Church. He started to serve in Canada in September 1921. He was serving on the prairie under very rough circumstances due to the extremely cold weather, the tremendous distances and the poor financial conditions. Blickhardt, similarly to others in the study, got used to this tough world making great sacrifices for his flock. He died of stomach cancer in 1932. The history of the Canadian–Hungarian priests is a quite interesting part of emigration history and its processing and publishing is an important task of our historiography.

Péter Várkonyi: Everyday Life in Granite City, IL

The study aims to provide a glimpse at the every-day lives of immigrants after arriving in the United States in the beginning of the 20th century, with the example of Granite City, Illinois. The research was conducted on a micro level, as a case study. The most important question was which town did people departing from a previously examined settlement choose for permanent relocation. After introducing the settlement and giving a short overview of its history, the paper examines the living conditions of the immigrants, with a special focus on the process how they transitioned from usually self-supporting farmers into industrial workers. Of course, this induced conflict on both personal and community levels. The Hungarian (and some other European) immigrants contributed to Granite City's fast industrialization. The paper attempts to give a detailed picture of the First Generation's cultural life, opportunities, sketching up the work of their civil societies. The changes in language, culture, and social relations are viewed through three generations of these immigrants, focusing on the possible signs of assimilation. The paper also provides examples to different life career models of immigrants and of those who stayed in Hungary – in some cases there were huge differences between them. Finally, the study takes a look at the current political “spotlight” the city has recently received, which is not completely unrelated to the processes started a century ago.

A KÖTET SZERZŐI

Ambrus László történész, tudományos segédmunkatárs, az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa, a Nagy Háború-blog állandó szerzője. Kutatási területe az Egyesült Államokba történt magyar kivándorlás története, különös tekintettel az első világháborúra és annak az amerikai magyarságra gyakorolt hatására.

ambrus.laszlo@uni-eszterhazy.hu

Bartók Béla, PhD, történész, egyetemi docens, az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa, a Nagy Háború-blog állandó szerzője. Kutatási területe a 20. századi magyar társadalomtörténet és eszmetörténet, a történelmi emlékezet és kultuszok megjelenése.

bartok.bela@uni-eszterhazy.hu

Bodovics Éva történész, segédlevéltáros, doktorjelölt (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola), a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltáranak munkatársa. Kutatási területe a válságötörénet, illetve annak gazdaság- és társadalomtörténeti vetületei.

bodovics.eva@gmail.com

Csutak Zsolt eszmetörténész, politológus, doktorandusz (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola), az Amerikai Tanulmányok Kutatóintézet külsős munkatársa, a Magyar Hadtudományi Társaság tagja. Kutatási területe a Reagan, Bush kormányzatok kül-, és védelempolitikai stratégiáinak háttérelemzése.

csutak.zsolt@uni-nke.hu

Gazsó Dániel kulturális antropológus, a Nemzetpolitikai Kutatóintézet munkatársa, a Kisebbségi Szemle és a Hungarian Journal of Minority Studies alapítója. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának külső óraadója. Kutatási területe a kisebbségek, migrációs politikák, diaszpórapolitikák, nemzet- és nacionalizmuselméletek története.

gazso.daniel@uni-nke.hu

Katona Csaba, PhD, történész, tudományos munkatárs, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, az Újkor.hu online történelmi magazin tudományos szerkesztője. Kutatási területe 19–20. századi művelődés- és társadalomtörténet.

katona.csaba@btk.mta.hu

Kertész Tünde Fruzsina történész, muzeológus, PhD-hallgató (Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola), a nyíregyházi Jósa András Múzeum munkatársa. Kutatási területe Kállay Miklós emigrációs évei.

kertesz.fruzsina@gmail.com

Nagy Gergely PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola). Kutatási területe a 19–20. századi diplomáciatörténet (1815–1929), különös tekintettel az első világháború utáni új nemzetközi rend kialakulására.

gergely90.nagy@yahoo.com

Rakita Eszter történész, segédlevéltáros, az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa. Kutatási területe a 19–20. századi magyar társadalomtörténet, a külső és belső migráció, és az amerikai magyarság története.

rakita.eszter@uni-eszterhazy.hu

Várkonyi Péter történész, tanársegéd, az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa. Kutatási területe az etnikai identitás kérdései, különös tekintettel a magyarországi német (sváb) etnikumra.

varkonyi.peter@uni-eszterhazy.hu

A KONFERENCIA PROGRAMJA

AMERIKAI MAGYAROK - MAGYAR AMERIKAIKAK

A közös történelem kutatásának állása napjainkban

Az EKE Történetelművészeti Intézeté és a Magyar Történelmi Társulat Heves Megyei Tagozata szeretettel megírja Önt az "Amerikai magyарok - magyar amerikaiak. A közös történelem kutatásának állása napjainkban" című konferenciájára.

Helyszín: Eszterházy Károly Egyetem, Liceum, Tittel Pál Könyvtár (112. terem) Eger, Eszterházy tér 1.

Iddőpont: 2018. december 13. csütörtök, 9.00 óra

9:00-10:15 Regisztráció a Liceum szobáiban

Közöntő (A-112)

9:35 Keynote előadás (A-112)

Dr. Frank Thör (professor emeritus, EKE:

Amerikai magyарок vagy magyar-amerikaiak?)

10:10-10:30 Szakkölokk (A-112)

1. Régen a magyaroknak, Einkö dr. Tarcsó András (főiskolai tanár, EKE)

10:10-10:30 Gáspár Béni (történeti referens, Nemzetpolitikai Kutatási Intézet)

10:30-10:50 Molnár Sándor Károly (Páh. munkatár, Ráday Gyula néven);

As Amerikai református egyház köröptörök egyházmegyejénél;

Jegyzőkönyvek 1911-1927

10:50-11:10 Rakits Zsolt (egyetemi tanár, EKE; Rektorjelöltek az önkormányzatban;

A tengerentúli magyar diáspora intézményeinek és anyországai;

visszonyainak története

11:10-11:30 Kivandorló magyarok Erdélyre az Amerikai Magyar Művészeti

11:30-11:50 Varkonyi Péter (tanár, EKE; Mindekönyök Graffiti Cityben)

11:50-12:00 Kádi Tádzs (Főhivataligazda, PKE; Remittances as a Way of Sustaining

Párlamenti

12:00-12:00 Kördesek, hozzászólások

12:00-12:30 Ébredésnaptár

2. A kivandorlás és az észak-magyarországi régió. Einkö dr. Kocsari József

(főiskolai tanár, EKE)

13:00-13:20 Bodorics Éva (legeljárványtanár, MEL Bi-AZ Magyar Leveltár):

As amerikai kivandorlás agnosztikai-horizonti sajéktusa: időszakai

anomáliai és körzetesekbőlk Borodocz Zemplén vármezőjében sz.

13:20-13:40 Földi Viktor (kulturális antropológus, Dózsa Iván Múzeum):

"Az Amerikai diaják, azt lasszorosítja ki a tel. lízett ért."

13:40-14:00 Bartók Béla (Páh. legyenek tanácsa a tel. vallágból köött

kádasi magyarok ęrti pályája

14:00-14:10 Rendelés, hozzászólások

14:10-14:30 Kávézásnaptár

1956-os emlékmű a Liberty Square-en,
Bostonban.

